

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGyedÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XIII. évfolyam

Felelős szerkesztő

CSANDA GÁBOR

Főmunkatárs

FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán, Csanda Gábor, Fazekas József, Fedinec Csilla, Gyurgyík László,
Hunčík Péter, Hushegyi Gábor, Kiss József, Lampl Zsuzsanna,
Lanstyák István, Liszka József, Mészáros András, Simon Attila,
Szarka László, Tóth Károly, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

L. JUHÁSZ ILONA

Esküvő és lakodalom a temetőben. Adalékok a zsidó néphithez 3

BÁNYAI VIKTÓRIA-KISS ENDRE

„...ideje van a kövek összegyűjtésének” (Préd. 3,5) 15

BALÁZS EDIT

Mi maradt a vidéki zsidóságból? 17

BÁNYAI VIKTÓRIA

„Derék asszonyok és jámbor férfiak” – sírfeliratok filológus szemmel 25

SZABÓ TÜNDE JUDIT

A zsidótemető-kutatás módszertani alapkérdései. Vizsgálatok

Északkelet-Magyarországon 33

GLÄSSER NORBERT

Az élők háza. A közösségi emlékezet valós és virtuális terei a makói
izraelita temetők példáján 47

BALOGH ISTVÁN

Se kultúra, se örökség? A zsidó temető helye a kulturális örökségben 57

KARA ANNA

Hazádnak rend(ül)etlenül légy híve?! Mécs László, a jászóvári
premontrei kanonok 67

MOLNÁR FERENC

A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség és az osztrák neoabszolutizmus
(1849. augusztus – december 31.) 87

Agora

ROMAN HOLEC

Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar historiográfia egyes
jelenségeiről 109

ZAHORÁN CSABA

A Trianon-jelenség pozsonyi tükrében 133

Konferencia

BOLEMANT LILLA

Poszt-szocializmus (?) és feminizmus (?) 149

Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért. Nemzetközi
tudományos konferencia a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen 152

Könyvek

Ablonczy Balázs: Nyombiztosítás. Letűnt magyarok
(Simon Attila) 155

Andrássy György és Vogl Márk (szerk.): Az emberi jogok és a nyelvek
(Öllös László) 157

Huszár Ágnes: Bevezetés a gendernyelvészetbe. Segédkönyvek
a nyelvészet tanulmányozásához
(Misad Katalin) 161

Paládi-Kovács Attila (főszerk.): A magyar népi műveltség korszakai
(Liszka József) 165

L. Juhász Ilona: Neveitek e márványlapon... A háború jelei. Adalékok a
világháborús emlékjelek etnológiai szempontú értelmezéséhez
(Gecse Annabella) 170

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk
• Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés:
Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: Arrabona Print Kft., Győr • Megjelent a Szlovák Köztársaság
Kormányhivatala támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • Nyilvántartási szám: EV 904/08
• ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk
vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk
• Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská
príprava: Kalligram Typography s. r. o., Nové Zámky • Tlač: Arrabona Print Kft., Győr • S finančným príspevkom
ÚV SR • Náklad: 600 • Cena: 3 € • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

L. JUHÁSZ ILONA

Esküvő és lakodalom a temetőben

Adalékok a zsidó néphithez

ILONA L. JUHÁSZ

296

Wedding and bridal in a cemetery. Contributions to the Jewish folklore

392.51(=411.16)(477)

39(=411.16)(477)

718(=411.16)(477)

Keywords: Wedding. Jewish folklore, myth, ritual. Cemetery.

Kutatásaim során gyakran használom forrásként a korabeli sajtót – a nyomtatott és elektronikus egyaránt –, aminek köszönhetően számos korábban ismeretlen adalékhoz jutottam különféle vizsgált témát illetően. Ezek révén árnyaltabb képet kaphatunk több kérdésről, gyakran olyan ismeretlen adatra, adatokra bukkanhatunk, amelyek újabb kutatási témákat, esetleg szempontokat vethetnek fel egy-egy téma kapcsán. Jó példa erre a Homonnán megjelent *Felvidéki Hírlap* egyik 1913. évi számában¹ talált hír a temetőből eltulajdonított karácsonyfáról. Ez az adat nem csupán a karácsonyfa első felbukkanására vonatkozó eddigi megállapításokat cáfolta meg az adott régióban, hanem egyben bizonyítja, hogy sokkal korábban megjelent *karácsonyi díszként is a sírokon*, mint azt a kutatók eddig feltételezték (L. Juhász 2011).

Jelen írásomban először a zsidó folklórral kapcsolatos szakirodalomban kevésbé ismert szokásra vonatkozó adalékokat mutatok be az Ungváron kiadott *Ung* című hetilap 1918-ban megjelent számaiban, illetve a magyarországi zsidóság Budapesten napvilágot látott *Egyenlőség* című lapjában talált hírek alapján, majd ehhez kapcsolódva néhány példán szemléltetem e szokás variánsait, párhuzamait.

A fentebb említett újságcikkek egy ifjú párnak az ungvári zsidó temetőben tartott esküvőjéhez kötődnek, azonban ezen a konkrét eseményen túl figyelemre méltó számos más adalékkal is szolgálnak. Már az első hírből kiderül, mi indokolta, hogy a helyi zsidó közösség az emberélet egyik fordulójának e fontos állomása, a házasság megkötése helyszínül a temetőt választotta. Az indoklás szerint a zsidó néphit úgy tartja, a temetőben rendezett esküvővel megállíthatóak a tömeges halált okozó járványok.

1. *Felvidéki Hírlap*, 1913. január 12., 2. p.

Mivel ebben az időben a spanyolnáthajárvány szedte áldozatait e vidéken és Európa több országában is, ezúttal ennek akartak gátat szabni a szokatlan helyszínen tartott rítussal.

Az eseményről szóló első híradás az *Ung* második oldalán jelent meg *Esküvő a temetőben*² címmel:

*Weisz Samu és Grünberger Regina f. hó 18-án házasságot kötöttek az anyakönyvvezető előtt. Az egyházi szertartás ma d. u. 2 órakor lesz az izr. temetőben. Az a babonás hit él ugyanis a zsidóság egy töredékének lelkében, hogy a járványos betegség megszűnik, hogyha a temetőben esküvőt tartanak. A fiatal pár részére az izr. hitközség 6000 K hozományt gyűjtött.*³

A következő lapszámban már a címoldalon (majd a másik oldalon folytatódik) kapott helyet az eseményről szóló terjedelmes beszámoló *Lakodalom – a spanyol-járvány ellen... Egy esküvő a zsidó temetőben*⁴ címmel, (p. a.) szignóval. Az újsághírből egyértelműen kiviláglik, hogy az esemény szenzációszámba ment, szokatlanul nagy érdeklődés kísérte.

A cikk szerzője mondanivalóját a Könyves Kálmántól származó boszorkányokra vonatkozó kijelentésével vezette be, mely szerint: „Boszorkányokról pedig, amelyek nincsenek, említés ne történjék.” Az eléggé ironikus hangvételű írásból az is megtudható, hogy nem ez az első temetői esküvő Ungváron, ugyanis 1878-ban a kolerajárvány idején hasonló céllal már tartottak ilyet, s az akkor összeadott pár még élt 1918-ban. Ők annak idején jóval kisebb – 200 pengő forint – összeget kaptak, mint a most összeeskötött pár, amely számára a közösség 6000 koronát gyűjtött. Amennyiben hihetünk a tudósítás szerzőjének, az 1878-ban házasodott, 1918-ban már idős férj felkereste az ungvári „templomi elnököt”, hogy fizesse ki neki a különbözetet, azonban nem járt szerencsével.

Az újságcikkből megtudható, hogy a mostani vőlegény kereskedősegéd, ellenben a menyasszony foglalkozásáról, illetve társadalmi helyzetéről nem esik szó. Az esküvőn szerepelt „a kántor templomi gyermek-énekkara” is, s a ceremónia végén szilvóriumot osztogattak mindenkinek ugyanabból a pohárból. A cikk szerzője a 6000 koronás összeggel kapcsolatban ironikusan megjegyzi: „nem-e jobb lett volna szappanra meg lysoformra⁵ költeni a szegény zsidóság számára?” Más – ebben az esetben már politikai jellegű – kifogásolnivalója is akadt az esemény kapcsán: „Aztán még egy bántott. Az alrabbi nagyon szépen fohászkodott, hogy ezáltal Izrael népe szabaduljon meg a spanyol járványtól. Hát kérem szépen, miért kapjam meg éppen én, vagy más, amikor most minden magyarra oly nagy szükség van...”

A gunyoros hangvételű írásra a következő számban az ungvári zsidó hitközség egyik előljárója, Deutsch Jenő reagált *A közönség köréből* című rovatban *Lakodalom – a spa-*

2. Az idézett újságcikkeket betűhíven közlöm, az elírásokat, hibákat nem javítottam ki.

3. *Ung*, 1918. október 22., 2. p.

4. A cikket teljes terjedelmében lásd a Mellékletben!

5. Az első világháború idején ez volt a legismertebb és legelterjedtebb fertőtlenítőszer.

nyol-járvány ellen. Esküvő a zsidó temetőben címmel megjelent cikkében.⁶ Ennek köszönhetően számos új adathoz juthatunk e szokatlan helyszínhez kapcsolódó rítusra vonatkozóan. Deutsch szavá tette a cikk szerzőjének szatirizáló stílusát, valamint tévedéseit is, és alapos magyarázatot adott a kérdésekre. Ezzel ismét bővíthettek ismereteink e szokás hátterét illetően, mivel hosszabban idézi Austerlitz Sámuel miskolci főrabbinak e témában az *Egyenlőség* című zsidó lapban megjelent nyilatkozatát is. A főrabbi ősrégi zsidó szokásként említi a járvány idején rendezett temetői esküvőt, s kiemeli, hogy „jótékonycéllal kötik össze, adományokat gyűjtenek a szegények részére, jótékonytságot, könyörületességet gyakorolnak, hogy az Isten is könyörüljön meg rajtunk”. Tehát arra is választ kaphattunk, miért gyűjtött össze hitközség az ifjú pár részére 6000 koronát.

Austerlitz Sámuel miskolci főrabbi Deutsch Jenő által idézett nyilatkozata eredetileg az *Egyenlőség*-ben, a zsidósági lapjában jelent meg, az *Esküvő a temetőben*⁷ című írás részeként. Ez az újságcikk témánk szempontjából nagyon fontos, különös tekintettel az utolsó mondatára: „E felvilágosítás után az elnök minden skrupulizálás nélkül beleegyezett a gyűjtés rendezésébe annál is inkább, mivel tudomása szerint ilyen temetői esküvő a mostani járvány alatt számos helyen már meg is tartatott, állítólag Budapesten is.”⁸ Vagyis nem az ungvári temetői esküvő volt az egyetlen, amelyet ebben az időszakban a spanyolnáthajárvány megállítása céljából a zsidóság körében rendeztek. Ugyancsak fontos adalék, hogy nem csupán vidéken, hanem a fővárosban, Budapesten is tartottak ilyet. Austerlitz rabbi nyilatkozatából nyilvánvaló, hogy nem ismeretlen szokásról volt szó, hanem a zsidóság körében jól ismert, a betegség megállítása céljából gyakorolt rítusról.

Scheiber Sándor *Folklór és tárgytörténet* c. kötetében több adatot is találunk erre vonatkozóan, tehát e szokás a zsidóság körében valóban nem volt ismeretlen. Könyvének *Zsidó folklór Ujváry Péter írásaiban* című fejezetében (Scheiber 1986, 1096–1152. p.) több forrást is idéz, elsőként Ujváry *Leviathan* c. drámájából az alábbi sorokat: „a pogrom elhárítására egy cáddik sírján két árvát esketnek össze.” (Scheiber 1986, 1126. p.) Más, többek közt szépirodalmi példákat is felsorakoztat Scheiber e fejezetben. Julian Strykowski rabbi leszármazott lengyel író művéből: „Kitört a járvány. Hullottak a zsidók, akár a legyek. Csak akkor hagyott alább egy kicsit, amikor lakodalmat rendeztek a temetőben.” (Scheiber 1986, uo.). I. Bashevis Singer *A Sátán Gorajban* című regényéből az alábbi sorokat: „Ezután a vőlegényt a menyegzői sátorhoz kísérték, amelyet az imaház és a régi temető között állítottak fel. Az imaház udvarát megtöltő kicsiny hantok iskolás gyermekek sírját jelölték, akik inkább mártírhalt szenvedtek 1648-ban a hajdamakok és a tatárok részéről, mintsem elhagyják hitüket és rabszolgának adják el őket...” (Scheiber 1986, 1127. p.), és Singer egy másik művéből is említi temetői esküvőt (Scheiber 1986, uo.). A következő adat 1865-ből származik, amikor Szafedben Jószeif Káro és Kicchák Lurja sírjai közt rendezték meg egy szegény pár esküvőjét a kolera kivédése céljából (idézi: Scheiber 1986, uo.) A pápai zsidók

6. Az írást teljes terjedelmében lásd a Mellékletben!

7. A cikket lásd a Mellékletben!

8. Esküvő a temetőben. *Egyenlőség*, 1918. 10. 26., 11. p.

ugyancsak rendeztek egy ilyen esküvőt: „A pápai nagy kolerajárvány idejében... a temetőben tartották meg egy árva fiú és egy árván maradt leány esküvőjét és ott az egész hitközség jelenlétében – a sírhantra felállított Chupa alatt – eskették össze az ifjú párt.” (idézi: Scheiber 1986, 1146. p.)

Schnitzer Ármin komáromi főrabbi életrajzi ihletésű kötetében, a Kirchdorfbán eltöltött éveiről beszámoló fejezetében említi, hogy az 1848-as kolera idején Kirchdorfbán is tervezték egy temetői esküvő megtartását, azonban a nagyünnepek közbejötté miatt a szertartás elmaradt. (Schnitzer 1904, 34–35. p.)

Egy Krakkóhoz kapcsolódó mondagyűjteményben találtam rá az *Esküvő a zsidó temetőben* (*Die Hochzeit auf dem jüdischen Friedhof*) című történetre, amely a „több mint 600 évvel ezelőtt” Európában pusztító pestisjárvány idején rendezett temetői esküvőről szól, amikor Krakkóban is ilyen szertartással akarták megállítani a járványt (Basiura 2004, 99–101. p.). Ebben az esetben a hiedelem szerint a menyasszonynak és a vőlegénynek nem csupán szegénynek, hanem testi fogyatékosnak – nyomoréknak – is kellett lennie, ezért egy félszemű vőlegényre és egy sánta menyasszonyra esett a közösség választása. Az esküvő után zenés-táncos lakodalmi mulatságra is sor került a temetőben, amelyet a Sabat, a szombat⁹ beállta után is folytattak. A vallási törvény megszegése miatt büntetésként a föld elnyelte a mulatozókat.¹⁰

Az interneten videofelvételek között bukkantam egy zsidó temetőben készített felvételre, amelyen az esküvők legfontosabb kelléke, a négy oszlopon nyugvó baldachin látható egy embertömeg gyűrűjében. A „Pogrzeb czy ślub? Wedding day or funeral?” (Esküvő vagy temetés?) című felvételen látható egy angol nyelvű kézzel írott szöveggel, „Feb. 29. 1920.”, datálással, a dátum fölött pedig az „Olyka Poland” olvasható, amely egyértelművé teszi, hogy a lengyelországi Olyka településről van szó.¹¹ Az angol kéziratos szöveg valószínűleg a videón szereplő fénykép hátoldalán szerepel, s lényege, hogy az éhínség, betegségek idején az egybekelt ifjú párt a rokonok és hittestvérek tömege (fiatalok, öregek, szegények és gazdagok egyaránt) a temetőbe kísérték, hogy ott közös imával gyűjtsenek erőt az életben maradáshoz.¹² Hogy vajon az ifjú pár esküvőjére a temetőben került-e sor, vagy pedig mielőtt idejöttek, azelőtt történt, a videó alapján nem lehet kétséget kizáró választ adni. A szöveg nem egyértelmű, tehát ennek alapján akár arra is következtethetünk, hogy ebben az esetben nem a temetőben került sor az esküvőre, csupán a szertartás után kísérték ki oda a fiatal párt. Abban viszont bizonyosak lehetünk, hogy a fentebb bemutatott ungvári szokásnak egyik variánsával van dolgunk, amikor az esküvő a zsidó közösséget sújtó valamilyen csapás elhárításában játszott fontos szerepet.

9. A zsidó vallásban a Sabat, azaz a szombat, a hét hetedik napja, ünnepnap, s nagyon szigorú munkaszüneti napnak számít. A zsidó szombat pénteken naplemente után veszi kezdetét, s a családanya gyertyagyújtással avatja fel ezt a napot (Ujvári 2000, 865. p.).

10. A legenda majdnem teljes szövegének magyar nyelvű fordítását lásd a Mellékletben!

11. A település 1938-ban a Szovjetunióhoz került, ma Ukrajna része.

12. www.myspace.com/video/bagnowka7/pogrzeb-czy-lub-wedding-or-funeral-o-yka1920/101629158 (letöltve: 2011. január 22.)

Más zsidó temetőbeli esküvővel kapcsolatos adatra nem sikerült rábukkannom, azonban figyelemre méltó adalék olvasható az esküvő és a haláltánc kapcsolatához egy zsidó kereskedőasszony 18. századi memoárjában (Hameln 2000).¹³ Glickl Hameln, aki élete nagy részét a Hamburg melletti Altonában töltötte, emlékirataiban részletesen leírta lánya Clevében¹⁴ tartott fényűző esküvőjét,¹⁵ amelyen többek közt álarcos emberek haláltáncot is bemutattak: „Utána maszkába öltözött emberek jöttek be és nagyon szép mutatványokat és mindenféle bohóckodásokat csináltak, amik mulattatásul szolgáltak. Az áöltözetesek végül egy haláltáncot adtak elő.” (Hameln 2000, 79. p.) Ez a mozzanat figyelemre méltó, hiszen – ahogy a szerző is hangsúlyozza a kötet 94. számú lábjegyzetében – a 16. században elterjedt haláltánc keresztény eredetű műfaj, „ennek ellenére zsidó körökben is elterjedt, ráadásul örömmünnepeknek lett egyik műsorszáma” (Hameln 2000, 79. p.). Ez az adat a zsidó–keresztény kulturális kölcsönhatások szempontjából is nagyon fontos adaléknak tekinthető. A haláltánc műfajának létrejötte a pestisjárványokhoz kötődik, ez a műfaj egyfajta ellenreakcióként alakult ki a járvány idején bőven arató halál ellen, rámutatva, hogy a halál nem válogat, a szegényeket és gazdagot egyaránt eléri. A középkorból számos haláltáncjelenetet ábrázoló freskót ismerünk,¹⁶ többek közt az ausztriai Metnitz település csontházának külső falán. Ezen a településen néhány évtizede Haláltáncmúzeumot is létrehoztak, valamint – egyfajta hagyományörzéseként – évente bemutatják a haláltáncjátékot (Totentanzspiel) is (L. Juhász 2006; L. Juhász 2007).

A temetőben táncolás szokásának, illetve a temetéshez, halálhoz kötődő táncalkalmaknak gazdag néprajzi irodalma van, e témában legfontosabb magyar nyelvű összegzésnek Morvay Péter tanulmányát tekinthetjük, aki európai kontextusban foglalta össze a kapcsolódó kutatási eredményeket (Morvay 1950, 73–82. p.). Temetőbeli táncsal összekötött *lakodalomról* azonban nem közöl adatot.

A temető és az esküvő összekapcsolásának gyakorlata ma sem ismeretlen a szokás-
cselekmények sorában, erről az írott és elektronikus médiumokban olvasható, a ravalozóban és temetőben napjainkban tartott esküvőkről szóló hírek is tanúskodnak. Ezúttal minimális a valószínűsége annak, hogy valamelyik ifjú párt valamilyen betegség vagy más szerencsétlenség meggátolásának célja vezérelte volna, amikor e szokatlan helyszín mellett döntött, az elérhető hírekben legalábbis ilyesmiről nem esik szó. Két kiragadott példa a napjainkban gyakorolt szokás indítékairól:

13. Az 1646-ban született Glickl Hameln (1646–1719) héber betűkkel, „jüdisch-deutsch” nyelven írta visszaemlékezéseit, 1896-ban Majna-Frankfurtban Kaufman Dávid jelentette meg, majd legközelebb 1923-ban, majd 1980-ban a Jüdischer Verlag kiadásában jelent meg. Ezt fordította magyar nyelvre Jólesz László, felhasználva az eredeti lábjegyzeteket is. A memoár számos értékes adatot tartalmaz a zsidó polgárság szokásaira, életmódjára, ünnepeire, társadalmi kapcsolataira stb. vonatkozóan.
14. Napjainkban a Kleve nevet viseli, a német-holland határon fekvő város Észak-Rajna-Vesztfáliában.
15. A Clevében tartott esküvő külön érdekessége, hogy részt vett rajta Frigyes választófejedelem is, aki abban az időben éppen ebben a városban tartózkodott (Hameln 2000, 77–78. p.)
16. Bővebben lásd pl. Corvisier, André: *Tance smrti*. Praha, Volvox Globator, 2002.

A tengerentúli Idahóban (Amerikai Egyesült Államok) egy idős pár (66 és 72 éves) 2009-ben ravatalozóban tartotta esküvőjét. A szokatlan helyszínválasztást azzal indokolták, hogy egy temetés alkalmával itt találkoztak legelőször. Mindketten 2007-ben veszítették el házastársukat.¹⁷

Az egyik közkedvelt magyarországi női magazin honlapján arról tudósítanak, miszerint „tőlünk nyugatra egyre több halottasház kínálja magát mint rendhagyó esküvői helyszínt, és ami ennél is meglepőbb, hogy sok pár végül valóban úgy dönt, az egyébként végső kegyeletadásra használt intézményben mondják ki a boldogító igent.”

Ebből a hírből több friss házasság szokatlan döntésének hátterét is megismerhetjük:

„...Az egyik ara például a ravatalozó melletti temetőben nyugvó nagymamájához szeretett volna közel maradni élete legfontosabb napján. Egy másik pár arra hivatkozott, hogy az átlagos templomok ugyanúgy otthont adnak esküvői és temetési szertartásoknak egyaránt, tehát semmi különös nincs a dologban. A pénz is fontos tényező, a halottasházak olcsóbban kínálják szolgáltatásaikat, mint egy hasonló hangulatú szálloda vagy más rendezvényhelyszín. Az sem elhanyagolható szempont, hogy míg az esküvők megszervezése akár éveket is igénybe vehet, a temetéseket mindig napok alatt kell nyélbe ütni – így a halottasházak szervezői hozzá vannak szokva a gyors munkához, tehát az utolsó pillanatban is fordulhatunk hozzájuk. A legtöbb ilyen épületen egyébként sem látszik eredeti rendeltetése, és ha esküvői pompában van feldíszítve, szinte csak nevéből tudhatjuk meg, hogy más napokon milyen rendezvényekre használják. Bár sok józan érv szól a halottasház mint esküvői helyszín mellett, a legtöbben idegenkednek már csak a gondolattól is, hogy ott álljanak az oltár elé, ezért kétséges, hozzánk elér-e valaha ez a trend, vagy megmarad egy távoli ország hóbortjának.”¹⁸ Ez izgalmas kérdés egy kutató számára is.

A szakirodalomban számos adalékot találhatunk az emberélet két állomása, fordulója (átmeneti rítusa): az esküvő és temetés, valamint a temető kapcsolódására vonatkozóan. Példaként említhetjük az egyik legismertebb, néhány helyen még napjainkban is gyakorolt szokást: a kiházásítatlan fiatalok jelképes esküvőjének megrendezése a temetésükön. Az elhunyt fiatalok kortársai a temetésen esküvői öltözetben jelennek meg, a lányok koszorúslányoknak, a fiúk pedig vőfélyeknek öltöznek, s e párok alkotta esküvői menet kíséri a koporsót a temetőbe. Annak függvényében, hogy az elhunyt fiú vagy lány, egy kortárs menyasszonynak, vagy pedig vőlegénynek öltözik. Az elhunyt lányt menyasszonyi ruhában, a fiút pedig vőlegényi öltözetben temetik el. Két alkalommal magam is részt vettem ilyen temetésen: 1977-ben egy gömöri bányásztelepülésen, Rudnán (Rudná) egy 25 éves fiatalemberén (L. Juhász 2002, 112–114. p.), majd szűk két évtizeddel később, az említett település szomszédágában fekvő Kőrösben (Kružná) egy fiatalember temetésén.

Számos példát hozhatnánk még a szakirodalomból a temetés és a lakodalom kapcsolódására vonatkozóan, ám ez nagyon messzire vezetne, így ettől most eltekintek.

17. www.rtlklub.hu/hirek/bizarr/cikk/247444 (letöltve: 2010. december 27.)

18. www.kiskegyed.hu/szerelem-es-szex/hazassag/hazasodj-temetoben-105386.html (letöltve: 2011. január 22.)

Befejezésül viszont megemlítem még azt a temetkezéshez kapcsolódó hiedelmet, mely szerint a járvány megállítása céljából az elhunytat nem a többi sírral párhuzamosan, hanem keresztben temették el, hogy a megszokott temetkezési rendtől eltérve gátat szabjanak a járványnak. Kutatásaim során magam is találkoztam ezzel a jelenséggel, egy korán polgárosodott bányásztelepülésen, a gömöri Rudnán 2000-ben és 2001-ben néhány adatközlő még emlékezett a keresztbetemetésre (L. Juhász 2002, 78. p.), s nyilván további nyomai is kideríthetők lennének a szakirodalomból (vö. Liszka 1992, 121. p.).

Az ungvári zsidó temetőiben tartott esküvő, valamint a fent bemutatott temetőhöz s a temetkezéshez és esküvőhöz kötődő rítusok fontos adalékok annak prezentálására, hogy az emberélet egymástól nagymértékben különböző fordulóit, s nem utolsósorban a betegségek, a halálhoz kötődő hiedelmek és rítusok összekapcsolása nem ritka; számos variációja létezik a zsidók és keresztények hit- és szokásvilágban egyaránt.

Írásomban nem vállalkozhattam az esküvő, valamint a temető és halál szokatlan és néha bizarr kapcsolódásának teljes körű összegzésére, s a különféle szokásvariációk bemutatására sem. Egy ilyen összegzéshez ugyanis jóval szélesebb körű és alaposabb kutatásra lenne szükség. Csupán a kutatás számára eddig ismeretlen zsidó folklórjelenség bemutatása, illetve e szokás ismert vagy pedig kevésbé ismert párhuzamainak, rokon (vagy annak tűnő) vonatkozásainak a felvillantása volt a célom.

Melléklet

Lakodalom – spanyol-járvány ellen...

Egy esküvő a zsidó temetőben.

„De strigis vero, quate non sunt nulla quaestio flat...”

(Boszorkányokról pedig, amelyek nincsenek, említés ne történjék). Származik pedig ez a felvilágosult törvényes rendelkezés – miként tudjuk – még Könyves Kálmán királytól, a XI. századból. Ma a XX. század órájának homokja pereg, tehát azóta úgy-e bár, megszabadultunk minden babonás hókuszpókusztól és ilyeneken már csak mosolyogni tudunk... Úgy-e bár? Ez természetesen nem vonatkozik a meggyőződéses hitéletre és ennek tanaira!

Ezzel szemben az ungvári ort. izr. hitközség (reméljük, csak egy része) igen érdekes módon óhajtja elúzni az Ungváron is dühöngő spanyol-járványt. Mint egyik laptársunk is egész komoly formában megírta a „spanyol-járvány” meggátlása céljából egy ifjú jegyespár künn a zsidó temetőben tartotta esküvőjét, mely cselekedetéért a hitközségtől és a Chevra Kadisa szent-egylettől 6000 korona hozományt és egyéb ajándékot kaptak. A jegyespár mindenestre jól járt vele. Hogy azonban a spanyol-járvány bacilusai ezt respektálni fogják, ebben nem látunk elég összefüggést...

F. hó 20-án – vasárnap – délután folyt le a rendkívüli körülményű esküvő az igazán kies fekvésű, fákkal borított zsidó temetőben. Már 2 órakora kocsik és gyaloglók óriási

tömege lepte el az utcákat és a domonya mellett fekvő temető útját. Rég nyilvánult meg ekkora érdeklődés egy esemény iránt, mint e „temetői esküvő”. Az embereket inkább a „rendkívüliség”, a *szenzáció* vonzotta. Mert valami nagy meghatottságot, vagy buzgóságot mikroszkóppal sem lehetett felfedezni. A gyönyörű őszi nap sugarai derűt öntöttek a több ezer főre tehető sokaságon.

Ilyen esküvő Ungváron először 1878-ban a nagy kolerajárvány idején volt, az a házaspár ma is él még Ungváron igen meglepő módon. Csak ez az új esküvő okozott most egy kis zavart. A nevezettek anno dazumal ugyanis csak 200 pengő forintot kaptak. A régi temetői pár tehát *megrövidítve* érezte magát és a férj el is ment Güntzler templomi elnökhöz, hogy adná ki neki a *különbözetet*...

Güntzler jó humorú ember és csupán ennyit válaszolt:

– Jól van, kedves barátom, magának igaza van. Csak menjen el és hozzon egy írást *attól a rabbitól*, aki magát akkor összeadta.

A rabbi természetesen már régen porlad. Így hát nem lett semmi a „különbözet”-ből.

Itt említjük meg, hogy az ily temetői ceremóniáknak a szent könyvekben természetesen semmi nyoma nincs.

– Nem árt, – magyarázza nekem egy hitközségi tag, – legfeljebb nem használ...

– Aztán meg stílszerű is, – toldja meg egy úgy látszik kevésbé meglepődött férj, – mert ha az ember megnősült, a féllábbal úgyis már a – sírban van...

Általában ily irányban folyik a társalgás. Amott egy vállalkozó szellemű ifjú váltig azt hajtogatja, hogy ő hajlandó a híd alatt is megesküdni 6000 k-ért, csak az asszony legyen jó...

Igy várjuk az ifjú párt, amely előkelően késik. Közben elhelyezkednek a fotográfusok is a baldachin közelében, csak épp a mozi-operatőrök hiányoznak.

Basa Péter fényképész néhány igen sikerült fényképe látható a kirakatokban.

x

Három óra után végre megérkezik a jegyespár, Weisz Sámuel kereskedősegéd és menyasszonya, Grünberger Ragina, a nap hősei. Óriási tolongás és senki sem tud rendet teremteni. A temető elején van felállítva a kék bársony baldachin, mely alatt az esküvői szertartást megtartják. Előbb azonban Steif Jonathán alrabbi intéz ékes német nyelven beszédet a gyülekezethez, amely sokszor erős zsargonba csap át. Főleg a jótékonykodásról és az adakozásról beszél, csak a végén jön a spanyol nátha.

Mindenki az új párt akarta látni és épp ezért csak keveseknek sikerül a baldachin közelébe férkőzni. A kántor templomi gyermek-énekkara igen szépen énekel. Aztán még erősebb a tolongás, visítás, kiabálás, – az esküvőnek vége. Valami jófajta szilvóriumot osztogatnak a kijáratnál, úgy láttam, mindnyájuknak – egy pohárból...

x

Ragyogó napsugárban indul az emberáradat hazafelé. A temető pedig valóban festőien szép, egyes részei különösen teljesen keleti török temetőkertre emlékeztet. Mondom is az egyik előjárósági tagnak:

– Uram, hisz itt tán még pihenni is élvezet!

– Tessék csak hagyni, jobb azért egyelőre odahaza a paplanos ágyban...

A robogó kocsiktól alig lehet közlekedni. Csak úgy akaratlanul eszembe jut, hogy azt a 6000 koronát meg egyéb kiadásokat nem-e jobb szappanra meg lysoformra költeni a szegény zsidóság számára?

Aztán még egy bántott. Az alrabbi nagyon szépen fohászkodott, hogy ezáltal Izrael népe szabaduljon meg a spanyol-járványtól. Hát kérem szépen, miért kapjam meg én, vagy más, amikor most minden magyarra oly nagy szükség van...

(p. a.)

(Ung, 1918. október 27., 1-2. p.)

A közönség köréből.

Lakodalom – a spanyol járvány ellen

Esküvő a zsidó temetőben

Ily címmel az „Ung” múlt számában egy cikk jelent meg, mely szatirizáló tendenciája mellett a tévedésektől sem egészen ment.

A cikkíró úr, Kálmán királynak a boszorkányságról tett nyilatkozatát idézi és fejtegetéseiben oda konkludál, hogy az ungvári ort. izr. hitközség még a XX-ik század felvilágosult atmoszférájában sem tudott szabadulni a babona lidércnyomása alól. Ezt az egész aktust tehát babonának minősíti. Laikusnak érzem magamat ahhoz, hogy a cikkíró úrral e tárgy fölött polémiába bocsátkozzam. De álljon itt egy, mindkettőnknek sokkal autentikusabb s ezen ceremónia elbírálására sokkal hivatottabb egyén, a miskolci főrabbi, *Austerlitz* Sámuel nyilatkozata, mely az *Egyenlőség* e heti számában jelent meg. S amely szóról szóra így hangzik:

„Ősrégi zsidó szokás járvány idején a temetőben, a síroktól távol, szabad helyen esküvőt tartani, ez nem babonaság, minthogy a zsidó vallás szertartásaiban és szokásaiban ilyen nem található. A hithű zsidó ezzel Istenben vetett határtalan bizalmát fejezi ki, tanújelét adja optimisztikus érzelmeinek, amidőn esküvőt rendez a temetőben, ezzel mintegy kifejezésre juttatva: íme, dacára a járválynak, Istenben vetett bizalmunk nem ingott meg, megvagyunk győződve Isten jóságáról, irgalmáról és gondviseléséről, aki nem engedheti, hogy az emberiség kipusztuljon. Ez a szokás még egy célt van hivatva szolgálni. Tudvalevő ugyanis, hogy a csüggedés, a félelem az ember egészségét megtámadja, aláássa, és nagyban hozzájárul a beteg állapotának rosszabbodásához, az esküvővel azt fejezi ki a vallásos zsidó, hogy az embernek nem szabad elcsüggednie, íme látjátok emberek, mi a legnagyobb járvány idején esküvőt tartunk a halottak közelében, a temetőben, nem félünk, emberek ti se féljete és ne csüggedjete el, az isten velünk van most is. Az esküvőt jótékonycéllal kötik össze, adományokat gyűjtenek a szegények részére, jótékonytságot, könyörületeséget gyakorolnak, hogy az Isten is könyörüljön meg rajtunk.”

A miskolci főrabbi felvilágosítása tehát minden kétkedőnek megnyugtató szolgálgathat. A cikknek a babonára vonatkozó része tehát el van intézve. Ami engem különösen megszöszaltat, az a cikknek speciáliter a mi hitközségünket jellemző részletei. A cikkíró úr a lakodalom-rendezést ugyanis a *hitközségnek* imputálja. Erre nézve, valamint a hitközséget érintő többi részletekre nézve, mint a hitközség egyik előljárósági tagja a következőket jegyzem meg: A lakodalomrendezés – noha félre nem magyarázható

nemes célt szolgált – nem a hitközség képviselőjének határozatából született meg, hanem egynéhány hitbuzgó és jólelkű nő magánmozgalmából, melyet a hitközség – tekintve, hogy amúgy is egy szegény pár kiházásításáról lévén szó – pénzbőlileg támogatott. Hogy a szilvóriumot *mindnyájan* egy pohárból itták, ezzel bizonyára jelképezni akarták, hogy most már nem kell tartani a járvány bacilusainak átöröklésétől, ihatnak immár egy pohárból is. Ugyanezt szimbolizálja az is, hogy a 6000 koronát nem szappan és lysoformra adták, mert már fertőtlenítőszerre sincs szükség...

Ami az alrabbinak zsargonba átcsapó beszédét illeti, az a már régen elhaltakra való tekintettel történt, akik tudvalevőleg nem beszéltek még a mai kulturált modern német nyelvet. A cikkíró még az alrabbinak beszéde befejeztéveli fohászt kritizálja. Szerinte az alrabbi fohászában a járvány elmúlását csak *Israel népére* kérte. Hát ez – bocsánatot kérek, tévedés.

Steif alrabbi beszédében magyarázatát adva eme különös szertartásnak, kifejtette, hogy városunkban járvány uralkodik, amely naponta több áldozatot követel, eljöttünk tehát a mi nagy halottainkhoz, juttassák el fohászaikat a mindenhatóhoz hathatós támogatásukkal, hogy városunkban a járvány szűnjék meg. Hogy Israelről tett többször említést, az a héber idézetek természetében rejlik, mert hiszen zsidó szertartás volt, de egyébként csak sablon, mint pl. a „magyarok Istene”.

Ungvár, 1918, okt. 28.

Deutsch Jenő

(Ung, 1918. november 3., 3. p.)

Esküvő a temetőben.

Miskolcra írják nekünk: A múlt héten többen jelentek meg a miskolci orth. izr. hitközség elnökének, dr. Halmos Gézánál, gyűjtőívet prezentáltak neki és annak körözéséhez a hitközség engedélyét kérték. A gyűjtés célja egy szegény házaspár kiházásítása volt, melynek esküvője a járványra való tekintettel régi zsidó szokás szerint a temetőben lenne tartandó. Mielőtt az elnök beleegyezett a gyűjtésbe, a főrabbihoz Austerlitz Sámuelhez fordult, aki következőkben informálta őt e szokás mibenlétéről: „Ősrégi zsidó szokás, járvány idején a temetőben, a síroktól távol, szabad helyen esküvőt tartani, ez nem babonaság, aminthogy a zsidó vallás szertartásaiban és szokásaiban ilyet nem találunk. A hithű zsidó ezzel Istenben vetett határtalan bizalmát fejezi ki, tanújelét adja optimisztikus érzelmeinek, amidőn esküvőt rendez a temetőben, mintegy kifejezésre juttatva: íme dacára a járványnak Istenben vetett bizalmunk nem ingott meg, meg vagyunk győződve Isten jóságáról, irgalmáról és gondviseléséről, aki nem engedheti, hogy az emberiség kipusztuljon. Ez a szokás még egy célt van hivatva szolgálni. Tudvalevő ugyanis, hogy a csüggedés, a félelem az ember egészségét megtámadja, aláássa és nagyban hozzájárul a beteg állapotának rosszabbodásához: az esküvővel azt fejezi ki a vallásos zsidó, hogy az embereknek nem szabad csüggednie, íme látjátok emberek, mi a legnagyobb járvány idején esküvőt tartunk a halottak közelében a temetőben, nem félünk. Emberek, ti se féljétek és ne csüggedjétek, él az isten, ő velünk van most is. Az esküvőt jótékony céllal kötik össze, adományokat gyűjtenek a szegények gyógyítására, jótékonyt könyörületességet gyakorolnak, hogy az isten is könnyörüljön meg rajtunk.”

E felvilágosítás után az elnök minden skrupulozitás nélkül beleegyezett a gyűjtés rendezésébe, annál is inkább, mivel tudomása szerint ilyen temetői esküvő a mostani járvány alatt számos helyen már meg is tartatott, állítólag Budapesten is.

(Egyenlőség, 1918. október 26., 11. p.)

Lakodalom a zsidó temetőben.¹⁹

Több mint 600 évvel ezelőtt pestis pusztított Európában, amely Krakkót sem kímélte. A járvány oly mértékben tizedelte a lakosságot, hogy egyetlen nap sem telt el anélkül, hogy ne gyűjtötte volna be több száz áldozatból álló szörnyű aratását. A halottak között öregek, fiatalok, nők és ártatlan gyermekek egyaránt voltak. A város utcái sivarak és kihaltak voltak, s azok, akik még életben maradtak, otthon ültek a gondosan bezárt ablakok és ajtók mögött abban a reményben, hogy a pestis szörnyűséges keze így nem éri el őket. Az óvintézkedések azonban fölöslegesnek bizonyultak. A halál angyala egymás után látogatta meg a házakat, otthonokat, és a nyitott ablakon át minden reggel hallani lehetett a hozzátartozójukat sirató emberek hangos jajgatását.

A zsidónegyed zsinagógáiban Istenhez imádkoztak, hogy végre fordítsa el tőlük haragját. A gazdagok, akik eddig általában érzéketlenek voltak a szerencsétlen emberek sorsa iránt, most félelmüktől vezérelve szívesen adakoztak a szegényeknek. Azonban sem az imádságok, sem pedig más jótétemények sem tudtak gátat szabni a járványnak, amely fúriaként tombolt a városban.

Amíg egyszer csak valakinek hirtelen eszébe jutott, véget lehet vetni a pestisnek, ha a falusi vagy városi zsidó közösség költségére, a zsidó temetőben tartanák a nyomorékok lakodalmát. A krakkói zsidóság utolsó mentőöveként kapaszkodtak ebbe az ötletbe. A zsidó hitközség pénztárából egy nagyobb összeget szavaztak meg az esküvőre, s lázas készülődésbe kezdtek. Csak egyetlen probléma merült fel közben: a nagy készülődés, az ételek elkészítése és a chuppe felállítása során csak egy kérdés vetődött fel, senkinek se jutott eszébe, hogy ki legyen az a pár, amelynek majd a baldachin alá kell állnia. Lázasan keresni kezdték a párt. A férfiak úgy döntöttek, hogy a szegényházbeli, fél szemére megvakult Feifel legyen a vőlegény. Az asszonyok választása a sánta Ryfkára esett.

Így került e két személy egy péntek délutánon a chuppe alá a zsidó temetőben. Feifel egy bádogggyűrűt húzott Ryfka ujjára, majd széttaposott egy borospoharat, miközben az összegyűlt tömeg teli torokból kiáltotta: Mazel tov. Ezután teljes gőzzel kezdetét vette a szórakozás. A zene és tánc teljesen elfeledtette velük a gondokat és a járványt is.

A vendégek egyszer csak észrevették, hogy az égbolt besötétedett fölöttük, s a nap, amely átadta helyét a holdnak és a csillagoknak, mely a Sabbat kezdetét jelentette, már régen lebukott. Az isteni parancs ellen elkövetett nagy bűn volt ez, amelyért a vidám vendégsereg meg is kapta büntetését.

A táncot járó lábak alatt süllyedni kezdett a föld, a zene hirtelen abbamaradt, s valamennyien kővé dermedtek, amikor tudatosították, hogy a föld remeg a lábuk alatt. Az hirtelen megnyílt, s egy másodperc alatt mindnyájukat elnyelte.

19. L. Juhász Ilona fordítása.

Hatalmas csend borult a temetőre és az egész zsidónegyedre. Olyan szörnyű csend volt ez, amihez hasonló csak a teremtés első napjaiban lehetett, mielőtt még a fény beragyogta volna a földet, s mielőtt étellel telítődött volna.

Ez azt jelentette, hogy ettől fogva tilos volt pénteken házasodni, s ebben a temetőben bárkit is eltemetni ezentúl. A temetőkaput befalazták, s ennek így kell maradnia egészen a mostani évszázadik, egészen a nagy háború kezdetéig. (Basiura 2004, 99–101. p.)

Felhasznált irodalom

- Basiura, Ewa 2004. *Das legendäre Krakau. Bekannte und unbekannte Geschichten*. Kraków, Storyteller Verlag.
- Hameln, Gliki 2000. *Emlékiratai*. Fordította, a bevezetőt és a magyarázatokat írta: Jólesz László. Budapest, Athenaeum.
- L. Juhász Ilona 2002. *Rudna I. Temetkezési szokások és a temetőkultúra változásai a 20. században*. Komárom–Dunaszerdahely, Fórum Társadalomtudományi Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó /Lokális és regionális monográfiák, 2./
- L. Juhász Ilona 2006. Haláltánc-ábrázolások és haláltáncjáték. Egy középkori pantomimjáték utóélete. *Vasárnap*, 39. évf. 43. sz., 12–13. p.
- L. Juhász Ilona 2007. A metnizti Haláltánc Múzeum. *Ethnica*, 9. évf. 1. sz., 28–29. p.
- L. Juhász Ilona 2011. Karácsony és a halottak emlékezete. *Alba Regia*, 40., 211–218. p.
- Liszka József 1992. *Fejezetek a szlovákiai Kisalföld néprajzából*. Budapest, OKTK Magyarországtudományi Program /A Magyarországtudományi Könyvtára, XII./
- Morvay Péter 1951. A templomkertben, temetőben és halotti toron táncolás, s a halottas-játék népszokásához. *Ethnographia*, 62., 73–82. p.
- Scheiber Sándor 1986. *Folklor és tárgytörténet*. Teljes kiadás. Budapest, Makkabi.
- Schnitzer Armin 1904. *Jüdische Kulturbilder (aus meinem Leben)*. Wien, L. Beck und Sohn.
- Ujvári Péter (szerk.) 2000. *Magyar zsidó lexikon*. Budapest, Makkabi.

ILONA L. JUHÁSZ

Wedding and bridal in a cemetery. Contributions to the Jewish folklore

The author has found three articles about a wedding ceremony of a young Jewish couple held in a cemetery, which appeared in a series of the Ung paper published in 1918 in Uzhgorod. The aim of the ritual held in an unusual place was to halt the spreading of the Spanish flu pandemic taking so many fatal victims by then. According to the Jewish folk belief, a wedding held in a cemetery will stop the spread of the disease. The cemetery bridal attracted great attention, and, to clarify certain misunderstandings, the rabbi of Uzhgorod gave a position on the deal himself. The author presents, describes the transition rites according to the press reports and mentions some similar examples from other regions connected with cemetery customs and points out interconnections between a bridal and funeral, bridal and cemetery in the Jewish people's faith. In the annex, the mentioned articles are also attached nearly in their full content, to give a picture according to them on the spirit of the times and to make us have a nuanced sense on the differences between the Jewish folk faith and Jewish religious laws.

„...ideje van a kövek összegyűjtésének” (Préd. 3,5)

Az utóbbi években öröndetesen megszaporodott azon kiadványok és honlapok száma, amelyek zsidó temetők számbavételét, bemutatását vállalták fel. Több felsőoktatási intézményben készültek, készülnek zsidó temetőket vagy azok egy részét feldolgozó szakdolgozatok, továbbá folyik helyi önkormányzatok, helytörténeti társaságok támogatásával is az állagmegővácson túlmutató dokumentációs munka: feltérképezés, fotózás, a felirati anyag rögzítése. A helytörténeti érdeklődés mellett genealógiai és etnográfiai kutatások is fordultak, fordulnak a zsidó temetők felé. Ugyanakkor azt tapasztaljuk, hogy e kutatások eredményei rendszerint elszigeteltek maradnak, az áldozatos munkával összegyűjtött adatok nem hasznosulnak megfelelően. Ennek egyik oka, hogy a kiadványok, feldolgozások csak legszűkebb körben válnak ismertté, a másik a közös szempontrendszer, hasonló módszertani megközelítés hiánya, ami elsősorban a helyi kutatásokra épülő szintézisek létrehozását hátráltatja.

Az MTA Kisebbségkutató Intézetének Judaisztikai Kutatócsoportja és az MTA–ORZSE Zsidó Kultúratudományi Kutatócsoport egyaránt fontos területnek tartotta az elmúlt években a zsidó temetők kutatásának támogatását mind kiadványok megjelenítésével, mind kutatók módszertani támogatásával. A 2011. május 26-án Budapesten megrendezett tanácskozás – a két kutatócsoport közös szervezésében – ebbe a tevékenységbe illeszkedett. A tanácskozáson elhangzott előadások, melyek írott változatát az alábbiakban közreadjuk, a temetők kutatásának különféle diszciplínák (történettudomány, filológia, néprajz, kulturális antropológia, örökségvédelem) szerinti megközelítését mutatták be, a módszertani szempontokat hangsúlyosan tárgyalva. A diszciplináris sokféleség mellett területi sokszínűsége is törekedtünk, hogy az előadók által ismertetett példák közt az ország minél több régiója felbukkanjon. Az előadások közzétételével a történeti Magyarország területén sokféle folyó kutatásokat szeretnénk módszertanilag segíteni, illetve újabb kutatásokra ösztönözni.

Az öt írás szerzője:

Szántóné Balázs Edit, történész (Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest)

Bányai Viktória, hebraista, történész (MTA Kisebbségkutató Intézet Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest)

Szabó Tünde Judit, néprajzkutató (Miskolc)

* A tanácskozáson egy hatodik előadás is elhangzott: Shlomo Spitzer, a Bar Ilan University (Izrael) nyugalmazott professzora a burgenlandi zsidó temetők sorsáról beszélt.

Glässer Norbert, kulturális antropológus (Szegedi Egyetem, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék)

Balogh István, tanár (Scheiber Iskola, Budapest; az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem hallgatója)

Mottóként hadd álljon itt egy a temetőkutatás kapcsán gyakran idézett talmudi gondolat (Tb Horajot 13b). Egyéb jegyzékek mellett egy listát olvashatunk ezen a helyen, hogy mi az a „tíz dolog, ami negatívan hat a tanulásra / eltérít a tanulástól”. A listán szerepelnek: elmenni egy teve kötőféke alatt, áthaladni két teve között, áthaladni két nő között, vagy egy nő áthaladása férfiak között; bűzlő dög mellett elmenni, olyan híd alatt menni el, ahol negyven napja nem folyt víz; nem kellően megsült kenyeret enni, temetőn átfolyó vízből inni, halott arcát nézni. És vannak, aki hozzátesszik – zárja a listát a Talmud –: sírfeliratot olvasgatni.

Az itt következő tanulmányok bizonyítják a Talmud igazát: valóban eltérít a tanulástól, minden egyéb tanulásától, kutatásától, mert olyan gazdag, sok szempontú forrásanyag, amitől nem is akar szabadulni, aki egyszer rabja lett.

Mi maradt a vidéki zsidóságból?

EDIT BALÁZS
What Remained of the Countryside Jews?

718(=411.16)(439)
726.8(=411.16)(439)
929.55(=411.16)(439)

Keywords: Jewish cemeteries in Hungary. Cemetery maintenance. Tombstones and memorials. Engravings on Rabbi tombs.

A vidéki zsidóságot a soá alatt szinte teljesen elpusztították. Intézményei is az enyészeté lettek. Az eltűnt (lerombolt, leégett) zsinagógák képét szerencsés esetben egy-egy képeslap, magánfotó, esetleg publikáció őrzi. Megsemmisültek a hitközségi irattárak, elvesztek a magániratok, fényképek. A zsidó üzleteket, lakásokat átalakították. A legtöbb vidéki településen már semmi nem emlékeztet arra, hogy ott valaha zsidók éltek, jelentős zsidó közösségek, melynek tagjai a város, a falu gazdasági, társadalmi és kulturális életében fontos szerepet játszottak. Ami megmaradt belőlük, az a temető. Már ahol megmaradt. A közösségek elpusztításával ugyanis az sem maradt, aki a temetőket gondozza, a sírokat látogassa. Pedig a halottakról való gondoskodás a zsidó vallás egyik legfontosabb parancsa. Egészen a közelmúltig Magyarországon közel másfélezer olyan zsidó temetőt jegyeztek, mely az elmúlt hatvan évben a hitközségek felszámolása miatt gondozatlanul vált a természet és a rongálók martalékává. A gránitköveket elhordták, a területet gyom, cserjék, fák nőttek be, a kerítéseknek nyomát sem látni.

A területi jogviszonyt csak a rendszerváltozás után kezdték rendezni.¹ A volt hitközségek tulajdonában levő területekre 1997-ig lehetett igényt bejelenteni, a tulajdonrendezés határidejét 2011-re tették.² Az igazi fordulat 2001-ben következett be, amikor a kormány úgy határozott, évi támogatást nyújt a MAZSIHISZ-nek a lezárt zsidó temetők fenntartására.³ A támogatás összege 2002-ben 35 millió Ft volt. Az összeget négyévente kell felülvizsgálni. A támogatást a MAZSIHISZ a teljes egészében lezárt zsidó temetők vallási előírásokat és kegyeleti szempontokat tiszteletben tartó fenntartására, valamint a nem zsidó hitközségek tulajdonában levő zsidó temetők fenntartására és

1. 1991. XXXII. tc. A volt egyházi ingatlanok egy részének a visszaadásáról. *Magyar Közlöny*, 1991. július 22. no. 82.
2. 1997. CXXV. tc. A volt egyházi ingatlanok tulajdonjogi helyzetéről szóló 1991. évi. XXXII. évi törvény módosításáról.
3. *Magyar Közlöny*, 2001. december 26. no. 155.

kivételesen a használatban levő zsidó temetők felújításának a támogatására fordíthatja.⁴ 2003-ban a MAZSIHISZ illetékes szerveinek 1040 zsidó temetőről volt tudomásuk. Ezek közül mintegy 400 temetőt tudnak gondozni vagy legalább felügyelni. Budapesten 4 nagyobb és 12 kisebb temetőt gondoznak.⁵

A MAZSIHISZ Alapszabálya a következőképpen szabályozza a temetőket:

„A zsidó temetők fenntartásáról anyagi lehetőségeihez mérten elsősorban a temetőt fenntartó taghitközség vagy Chevra Kadisája tartozik gondoskodni. A temetőt fenntartó szervezet látja el mindazokat a feladatokat, amelyeket egyébként a Chevra Kadisa köteles ellátni, különösképpen a temető fenntartása, temetők rendezése, szertartás, intézmények fenntartása, jótékonyág gyakorlása, stb. A temetők fenntartásával és üzemeltetésével kapcsolatosan elsősorban a vallási törvények, előírások az irányadók. Amennyiben valamelyik taghitközség vagy Chevra Kadisája nem tudja a temetőt fenntartani, üzemeltetni, úgy ehhez a szövetség anyagi segítséget nyújthat. A Szövetség a tulajdonában álló temetők fenntartásáról anyagi lehetőségeihez mérten gondoskodik.

4. 1140/2001 kormányhatározat.

5. Balogh Margit–Tomka Miklós–Schweitzer Gábor: Vallásosság, egyházak és felekezetek In Kulcsár Kálmán–Bayer József (szerk.): *Társadalom, politika, jogrend*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ–Kossuth Kiadó, 2003, 288. p.

A zsidó temetőhöz tartozó olyan területrészt, amelyben halottak nem fekszenek, a vezetőség határozata alapján hasznosítani lehet, de csak olyan célra, amely nem sérti az elhunytak emlékét vagy nem ellentétes a zsidó tradíciókkal.

Ez esetben az érintett területrészt önálló földrésznek kell nyilváníttatni. A kérdésben a Rabbitestület állásfoglalása a Szövetség vezetőségére nézve kötelező. Abban az esetben, ha egy zsidó temető felszámolása valamely elkerülhetetlen ok miatt mégis szükségessé válik, úgy azt a felszámolás előtt legalább 6 hónappal a felekezet lapjában, országos napilapokban, a helyi újságban, valamint egy észak-amerikai és egy izraeli magyar vagy idegen nyelvű újságban meg kell hirdetni. Fel kell szólítani a temetőben eltemetettek hozzátartozóit jelentkezésre abból a célból, hogy elhunytjaik exhumálása hova és miképpen történjen meg. Amennyiben az elhunytak hozzátartozója a meghirdetett határidőn belül nem jelentkezik, azok sírhelyeit is külön-külön kell exhumálni és a sírköveket az új sírhelyen kell elhelyezni. A fentiekkel kapcsolatos eljárásban a Rabbitestület döntései az irányadók, és az eljárást kizárólag a Rabbitestület közvetlen felügyeletével lehet végrehajtani.

A felszámolt temetőkből való bevétel elsősorban az adott helységben élt zsidók, zsidó mártírok emlékének a megőrzésére használandó fel. Az ezen túlmenően megmaradt bevétel kizárólag más temetők, mártíremlékművek létesítésére használható fel az adott helységben, megyében, országrészben vagy az ország más részén, kizárólag ebben a sorrendben.”⁶

A holokauszt 50. évfordulóján néhány önkormányzat vagy helyi közösség figyelme a zsidó temetők felé fordult, kigazolták, esetleg be is kerítették, egy-két helyen ma is gondozzák. Néhány zsidó és civil alapítvány azt a célt tűzte ki, hogy helyreállítanak zsidó temetőket, ami természetesen pénzkérdés is, de nem kizárólagosan.

Mi más okból kezdtünk foglalkozni a zsidó temetőkkel. Az 1944-ig elhalt és így még eltemetett (hiszen a holokausztban elpusztítottaknak még az sem adatott meg) zsidó személyekről fontos adatokat tartalmaznak a még ép sírkövek. Több történész-műhely (a szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola judaisztikai specializációja, az ELTE Assziriológia és Hebraisztikai Tanszéke) és néhány egyéni kutató kifejezetten forrásmentés céljából regisztrálta a zsidó temetők adatait. Így csak a szombathelyi történelem szakos hallgatók munkája nyomán több ezer személy adatait tartalmazó adatbázis jött létre.

A vidéki hitközségek irattárai többnyire megsemmisültek a soá alatt. A szombathelyi is felgyújtották. Az adott település zsidó lakosságára nagyon fontos adatbázist jelentenek a temetők adatai, melyek jól kiegészíthetők a halotti anyakönyvek adataival, a gyászjelentésekkel és a parcellakönyvekkel. S ha a temetők adataihoz hozzáadjuk a deportáltak listáit, szinte teljes adatbázishoz juthatunk.

Ha fel akarjuk idézni ezt az egykor volt világot, a falusi, kisvárosi zsidók életét, támaszkodhatunk a zsidó és nem zsidó visszaemlékezőkre. A soát túlélők többsége

6. A MAZSIHISZ Alapszabálya 105, 106, 107 §. Temetők 2008. http://mazsihisz.hu/userfiles/file/downloadmanager/Mazsihisz_Alapszabály.pdf

azonban Budapestre vagy nagyvárosokba költözött, felkutatásuk sem egyszerű feladat, nem beszélve arról, hogy lassan elhalnak. A 20. század első felének a falu hagyományait feltáró néprajzi, szociográfiai falukutató irodalomból a vidéki zsidóság kimaradt. A korabeli zsidóság tudományos leírása, zenei, művészeti feldolgozása nem történt meg. Talán csak Szabolcsi Bence és néhány tudós rabbi néprajzi leírásai jelentenek kivételt.

A megmaradt – nem kirabolt – zsidó temetők két vonatkozásban szolgálhatják eredeti funkciójuktól eltérően a zsidóságot:

1. Adataik rögzítésével forrásmentést végzünk, s így azok felhasználhatók lesznek a helytörténet kutatásában.

2. Helyszínei lehetnek azoknak a megemlékezéseknek, amelyek nem kizárólagosan csak a holokausztanak, hanem az egykor ott élt zsidó közösségeknek, személyeknek állítanak emléket.

Nyugat-Magyarország zsidó temetőinek a többsége a 18. század második felében, a 19. század elején keletkezett, ahogyan az itteni nagybirtokokon megtelepedtek a zsidók a földesurak (Batthyány, Eszterházy, Cziráki stb.) védelme alatt.

A kitli (egyszerű, fehér halotti ruha) és a gyalulatlan deszkakoporsó hagyományának egyik mondandója, hogy a halott emberek egyenlők. Sőt, mint azt tudjuk, a kitlinek

zsebe sincsen! Nem így van ez a sírkövekkel. Ha a temetőben sétálunk, láthatók a jelentős különbségek a sírkövek anyaga (az egyszerű mészkőtől a carrarai márványig) és mérete között, utalva ezzel az ott nyugvó vagyoni helyzetére. Fontos tehát, hogy az adatok rögzítése mellett írjuk le a kő anyagát és méreteit is.

A sírköveken talált adatok, kiegészítve a fentebb említett forrásokkal alkalmasak arra, hogy elkészítsük az adott közösség korfáját. Alkalmasak a névadási szokások vizsgálatára, mind az utónevek, mind a vezetéknevek vonatkozásában. Most készült egy szakdolgozat az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen, amely a szombathelyi temető- és gettóösszeírás adatait felhasználva vizsgálja a névadási szokásokat és a névmagyarosításokat.⁷

Fontos adatokat tartalmaznak a rabbisírok, amelyekre a hálás közösség sokszor az egész nacionáléjukat rávéste. Különösen értékes információk ezek a régen működő rabbik esetében, amikor kevés egyéb adat áll a rendelkezésünkre.

A szombathelyi hitközség önállósodásakor az első rabbi Könisberger Lajos volt. Maga készítette el héber nyelvű sírfeliratát:

„Itt nyugszik a nagy tudós és bölcs Főrabbi és nemes emberbarát Főt. Könisberger Lajos, a kimultáért mély gyászba borult szombathelyi izr. Hitközség rabbinátusának elfeledhetetlen alapítója, jobblétre szenderült 5622 tévész hó 11-én, élte 71. évében. Béke dicsőült hamvaira!”⁸

Néhány további példa rabbisírok felirataira Vas megyéből:

R. Elázár ben Elázár Kálir a rohonci hitközség hatodik rabbija volt. Kiváló talmudtudós,⁹ aki Landau Ezekiel prágai főrabbi-val is levelezett.¹⁰ 1781-ben Kolin községbe hívták, ott működött haláláig. Kolini sírfeliratát Bernstein közli héberül.¹¹

„Kalir rabbi meghalt hesván hó 14-én. Ezen a napon megszakadt a szíve (*annak aki a sírfeliratot írja*). (A rabbi), akinek úgy világított a Tórája, ahogyan a Nap ragyog mikor lenyugvóra tér, olyan a tudása, hogy a hegyeket is megmozgatja (*talmudi utalás*), mint Rabbi Akiva ben Joszef. Elazar Kálir több kilében is volt rabbi, de az igazi bölcsessége a mi kilénkben ragyogott igazán. Az ő érdemei védjenek minket pajzsként. Kolini hitközség”¹²

7. Szalai Judit: *Zsidó névadási szokások változásai Magyarországon a XIX–XX. században, különös tekintettel Szombathely és környékére*. Kézirat.

8. Bernstein Béla Emlékkönyv. *Partes Populorum Minores Alienigenae*, Szombathely, 1998/4. sz. 135. p.

9. Bernstein... i. m. 82. p.

10. Bánai Viktória: *Ezekiel Landau prágai rabbi (1713–1793) döntvényeiből magyarországi adatok*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport, 2008, 77. p.

11. Bernstein... i. m. 86. p.

12. Fordította Lévai-Izsák Éva.

13. Bernstein... i. m. 180. p.

Bodanszky Götz rabbi 1806–1845-ig működött Kőrmenden. Kol-nidré este halt meg. Hálás községe egész életrajzát a sírkövére vésette.¹³

„Örök emlékezete legyen ennek a jámbor cadiknak, az Ő.való emberének, a híres és nagy gáonnak, Eliakim Bodánszkinak, aki fia Rivka Kriszelnek. Elfogadták rabbinak Kobelszдорfban, ahol 2 évig volt, majd Kőrmenden 39 évig rabbiskodott. Olyan volt, mint harmat Izraelnek. Úgy virágzott, mint a rózsa, gyökeret eresztett, mint a cédrus, olyan volt a neve, mint az értékes olaj. Az egész országban hozzá hozták közelről és távolról a nehéz jogi kérdéseket. Szép drósékat mondott. Kiváló volt a Talmudban, Hagadában, mindig I'ten igazságát szolgálta. Felment az égbe, hogy I'ten előtt járjon. A lelke szentségben és tisztességben távozott és megtért népéhez nagy tiszteletben tisri hó 11-én.”¹⁴

1–3. kép. Munkaszolgálatos és mártír emlékművek a szombathelyi zsidó temetőben (forrás: Balázs Edit [szerk.]: „...ideje van a kövek összegyűjtésének” Zsidó emlékhelyek a Nyugat-Pannon EuRégióban. Szombathely, 2008.)

14. Fordította Lévai-Izsák Éva.

Szalónak első rabbija, akiről tudunk, 1770 körül Jákob mi-Bród volt. Sírfeliratából tudjuk, hogy 40 évig működött a közösségben.¹⁵

„Jakov mi-Bród jámbor ember, aki sátorlakó volt (*tórai utalás Jákobra*), mindig Tórát olvasott. Jámborságban élt egész életében a földön. Több mint 40 évig volt itt rabbi. Kiváló, nagyszerű, tiszteletteljes cadik volt. Sábesszor halt meg svát hó 18-án.”¹⁶

Ugyancsak Szalónakon működött 36 éven át a lengyel származású Weinrebe Mózes.¹⁷

„Itt van eltemetve a ráv, gáon, a nagy tanítónk Mose Weinrebe, urunk és mesterünk, aki 45 évig volt rabbi. Sábesszor halt meg svát hó 20-án. Lengyel származású volt.

Egyenességre tanító és öregségéig, amíg megöszült, mi az árnyékában kegyelmet találtunk. Ő óvott minket álmunkban és nem lesz több olyan, mint Mose, aki érdemeket szerzett és juttatott hozzá másokat is. És több hozzá hasonló nem is lesz.

Védjen minket az ő ereje és fohászkodjon irgalomért.”¹⁸

Következtethetünk a temetők adataiból a halálokokra, járványokra, gyermekhalandóságra. Rekonstruálhatjuk a chevratagokat (legtöbbször külön helyük van a temetőben), a hitközségi elöljárókat, hisz a tisztségük sokszor fel van tüntetve a sírkövön. Vizsgálhatjuk a kövek formáját, díszítményeit. Ezek alapján a lévita és kohanita származásúakat találhatjuk meg. A halahikus idézetek kultúrtörténeti és vallástörténeti tanulságokat hordozhatnak. Abszolút fontos forrásai a családfakutatásnak.

Az adott település kiemelkedő zsidó származású polgárainak a sírjai lehetőséget adnak a helybeli pedagógusoknak, hogy helytörténeti séta keretében tanítványaikkal felkeressék a temetőt.

Helyszíne lehet a zsidó temető a holokausztmegemlékezéseknek. Vas megyében a kiskvárosi temetők holokauszt- és munkaszolgálatos-emlékműveit bevitték a szombat-helyi temetőbe, s ott megtalálhatók név szerint a soában elpusztított lakosok.

15. Bernstein... i. m. 208. p.

16. Fordította Lévai-Izsák Éva.

17. Bernstein... i. m. 210. p.

18. Fordította Lévai-Izsák Éva.

EDIT BALÁZS

What Remained of the Countryside Jews?

The Jews living in the countryside have been almost completely wiped out during the soa. In most countryside settlements, nothing indicates that Jewish have ever lived there. Only the cemetery remains after them. The engravings on the intact tombstones show important data concerning the Jews who died before 1944. Some history workshops and several researchers registered the data of Jewish cemeteries especially with the purpose of preserving historical sources, so that they can be used for research on local history.

The data found on tombstones can be used to establish the age pyramid of a particular community and to examine its name giving customs. We can conclude the causes of death, epidemics, and infant mortality. We can also reconstruct the members of the chevra and the leader of the religious community, since their titles are often recorded on their tombstones. The halachic quotes are enlightening in regard of cultural history, history of religion and they are sources of family research. Tombstones of rabbis show significant data, as the grateful community often engraved their whole biography on them. We publish the tombstone engravings of the rabbis Lajos Könisberger from Szombathely, Elázár ben Elázár Kálir from Rohonc, Götz Bodanszky from Körmend and Mózes Weinrebe from Szalónak.

„Derék asszonyok és jámbor férfiak” – sírfeliratok filológus szemmel

VIKTÓRIA BÁNYAI

„Women of Worth and Plain Men” – Philological Approach to Jewish Epitaphs

718(=411.16)(439)

726.8(=411.16)(439)

929.55(=411.16)(439)

82-193.6

Keywords: Jewish cemeteries. Hebrew inscriptions. Jewish onomastics. Literary devices in the epitaphs.

1. A sírfeliratok – mint nyelvtörténeti/nyelvhasználati forrásanyag

Minden a magyarországi zsidó temetőkkal foglalkozó kutató számára jól ismert jelenség a sírfeliratok fokozatos nyelvváltása, pontosabban a 18. században és a 19. század elején még tisztán héber szöveganyag kétnyelvűvé válása, majd a nyelvek közti arányok fokozatos eltolódása. Először csak a hátoldalon jelenik meg az elhunytak neve gót vagy latin betűkkel, esetleg néhány szó németül, később magyarul, illetve a dátumok a polgári időszámítás szerint, arab számokkal. Idővel mindez az előoldalra kerül, de még a kő alsó harmadára. Meg kell jegyezni, hogy a „hátoldal – előoldal alja” időrend nem minden temetőben egyértelmű, ennek lehetséges okára kitérek még. Ami viszont bizonyosan az utolsó fázis, hogy a 20. század folyamán – főként a hagyományokhoz lazábban kötődő közösségeknél – egyenrangúvá, sőt, elsődlegessé válik a latin betűs szöveg a héberhez képest, utóbbit csak a formulák, rövidítések szintjén megőrizve.

Magától értetődő, hogy ez a folyamat a hétköznapi életben, valamint az oktatásban, a közösségi nyelvhasználatban már korábban megmutatkozó nyitás lecsapódása, bizonyos fáziskéséssel. A nyitásé, melynek hangsúlyos része a környezet nyelvének és írásának elsajátítása: a sírfeliratok szempontjából külön is hangsúlyos az írás, a gót vagy latin betűs alfabetizáció kérdése. Az élők közti nyelvi változások mutatkoznak meg tehát a sírkeretekben is. Kevésbé ismert ugyanakkor, hogy mindez nem teljesen spontán módon zajlott le: a közösségek – mind az újítók, mind a szigorúan hagyományőrzők oldalán – törekedtek arra, hogy keretek között tartsák, szabályozzák a valós nyelvi változások megjelenését vagy éppen hogy elfedjék azt. A szabályozás elvi alapja mindkét irányzat számára az volt, hogy a temető a közösség közös tulajdona. Héber terminológiával *hacér mesutafin*, azaz társtulajdonosok udvaraként tekintendő, vagyis nem a gyászoló magánügye egy, a korábbi hagyományoktól eltérő sírkő elhelyezése: a változások csak a közösség beleegyezésével lehetségesek.

A keretek kijelöléséről az első adataink épp az újító szellemű közösségekből valók, az 1850-es évekből származnak. Ekkor hitközségi határozatok mondták ki, később a

Hevra Kadisa alapszabályokban is lefektették, hogy héber felirat nélküli sírkő nem állítható fel. Ilyen adatunk van 1850-ből Veszprémből, 1854-ből Szegedről, 1865-ből Aradról, de sorolhatnánk Békéscsabát, Pápát, Nagykanizsát, Kőszeget, Csáktornyt, Vágújhelyet, Nagybecskereket, Tata-Tóvárost is: a hevra alapszabálya mindenütt hasonlóan rendelkezett.¹ A tilalom nyilvánvalóan az ekkoriban megjelenő egyéni törekvésre – a héber teljes elhagyásának igényére – reagált hatalmi szóval; szociolingvisztikai értelemben mesterségesen fenntartva a héber használatát. Egyes szabályzatok azt is kikötötték, hogy a kövön milyen elrendezésben szerepelhet a héber és a más nyelvű (német vagy magyar) felirat. A szegedi Hevra alapszabályának 81.§-a az 1880-as évek közepén azt mondta ki, hogy: „A sírkövek előlapján héber fölirat alkalmazandó.” Továbbá: „A síriratok a Chevra előjáróságának és a főrabbiságnak jóváhagyás végett előzetesen bemutatandók.”² Erre és más hasonló szabályozásokra utaltam az előbb, hogy a „háttoldal – előoldal alja” időrendje vagy az esetleg ennek tulajdonított jelentőség csalóka lehet, nem feltétlenül a sírkőállítók szándékát fejezi ki, hanem egy valamiféle kompromisszummal kialakult közösségi szabályozást. Jól tudjuk, hogy az 1850-es 1860-as években több közösséget is mélyen megosztott, már-már szétfeszített a tagok eltérő meggyőződése a modernizáció, az újítások elfogadása vagy elutasítása ügyében.

Az orthodox oldal sokkal szűkebben szabta meg a nyelvi kereteket: csak héber feliratokat engedélyezett. Latin betűkkel – egyes tekintélyek szerint – még a sírköves névjegyét is tilos feltüntetni. A latin betűk kapun kívül tartását valósítja meg például a budapesti Csörsz utcai ortodox temető, ahol hosszas kutakodással is csak két női síron fedezhető fel a sírköves neve latin betűkkel. Bár erre az általam ismert rabbinikus állásfoglalások, responsumok külön nem térnek ki, a tapasztalat azt mutatja, hogy a héber mellett a szintén héber betűkkel írt jiddis és egy-egy idézet erejéig az arámi nyelv is elfogadott/elfogadható volt az ortodoxia számára. A jiddis természetesen a női sírok sajátossága, és csak kiegészítő nyelvként: az alapadatokat ezeken is héber felirat közli, csak a személyesebb hangú, a fájdalmat, veszteséget kifejező résznél jelenik meg. Maradva a Csörsz utcában, négy ilyen sírt számlálhatunk össze.

A feliratok nyelvével kapcsolatban saját – megengedő – álláspontja védelmében a neológia történeti érvet hozott fel. E szerint mind a késő ókori Palesztinából ismeretesekek görög nyelvű sírkövek, mind a kora középkori Európából (pl. Dél-Itáliából) görög és latin nyelvűek.³ De nem is kell ilyen messzire mennünk: a Pannónia területéről ismert, Scheiber Sándor által közzétett zsidó sírkövek sem voltak héber nyelvűek.

A feliratok nyelvén kívül két másik kérdést tárgyalnak a sírkövekkel kapcsolatban döntvényeikben a rabbinikus tekintélyek az 1870-es évektől vissza-visszatérően – mint ennek a területnek neuralgikus pontjait. Az egyik a sírkőre vésett ábrázolás, az elhunyt arcképének fotográfián vagy más technikával való megjelenítése, ennek tilalma. A másik az arab számok használata a polgári dátum szerinti évszám feltüntetésére, vagy akár csak a temetőlátogatót útba igazító sírkőszámozás céljából. Az arab számok tiltásában egyébként nem volt teljesen egységes a rabbik vélekedése. Talán ez az oka olyan „köz-

1. Löw-Klein 1887, 59. p.

2. Löw-Klein 1887, 94. p.

3. A neológia érvelését lásd például Weinberger 1939; különösen 37. p.

tes” megoldások kialakulásának, mint például hogy a zsidó naptár szerinti dátumot arab számokkal vésték fel, vagyis az otthonosabb arab számokat használták, azonban mégsem a Jézus születését kezdőpontnak tekintő keresztény évszámok szerint.

Az egyéni kilengések helyes kezelésében is rendszeresen kértek segítséget nagyobb tekintélyű kollegáiktól az érintett közösségek rabbijai. Így például Mose Schick huszti rabbihoz (1807–1879) Homonnáról és Derecskéről érkeztek ilyen kérdések.⁴ Egyik kérdés abban kért iránymutatást, hogy az engedély nélkül felállított magyar feliratos sírkövet egészében kell-e eltávolítani, vagy elegendő eltakarni a problémás részeket.

Mindezeket figyelembe véve érthető, hogy nagy dilemmát jelentett az 1870-es 1880-as évek során az addigra imaéletben, kóser ételkészítésben és más intézményekben már elkülönült ortodoxia számára, hogy a temetkezésben is különváljanak-e. A bonyhádi ortodox közösség első rabbija, Mose Pollák (1845–1889) az alábbi a kérdéssel fordult a már említett Mose Schick huszti rabbihoz: „Jobb-e egy külön helyet venni az Istenfélők közösségének, vagy inkább arra kell törekedni, hogy a régi temetőben, ahol az igazak és atyák vannak eltemetve, jelöljenek ki helyet nekik?” Mose Schick válasza nem egyértelmű, de inkább a szakadás mellett áll. Két szempontot hangsúlyoz. Az elkülönülés ellen szól, hogy akkor az atyák sírhelyei a neológok kezén maradnak, és – idézem – „azt tesznek ott, amit csak akarnak”. Ezért helyes arra törekedni, hogy a neológokkal írásban állapodjanak meg a temető fenntartásáról, a hagyományok megváltoztatásának tilalmáról. Azonban – érvel tovább Mose Schick – a neológok szokása, hogy nem tartják be az ígéretüket, és tartani kell tőle, hogy mégis eltérnek majd a hagyományoktól.⁵

Az előbb úgy fogalmaztam, hogy a keretek kialakítása, a szabályozás mellett a valós nyelvi és kulturális változások elfedését is szolgálták a hitközségi rendelkezések. Az elfedő hatásra szeretnék egy példát bemutatni. Forrása Felsőszeli, egy Galántához közeli település, viszonylag kicsiny ortodox közösséggel. Temetőjében az ortodox jellegnek megfelelően még a két világháború közötti időszakban is az egynyelvű héber feliratok az általánosak: látszólag minden változatlan. Ugyanakkor a feliratok fordításakor és az anyakönyvi adatokkal való összevetésekor az derült ki, hogy ebben az időszakban több alkalommal is hibás a köveken szereplő héber dátum. Az én értelmezésemben azt olvashatjuk ki ebből, hogy a közösség tagjainak már nem természetes, de semmiképp sem elsődleges közege a zsidó naptár szerinti datálás, a környezethez való kulturális hasonulás e szintjén már túlléptek, csupán a sírfelirat kedvéért, illetve az arra vonatkozó előírások miatt számították át/vissza a polgári dátumot zsidó naptár szerinti dátummá.

Ugyanez az elbizonytalanodás figyelhető meg egyes temetőkben a 20. század első felében magának a héber nyelvnek a használatában. A tényleges nyelvi (nyelvtani, nyelvhelyességi) hibák szórványos megjelenése mellett, sőt talán még hangsúlyosabb a sablonossá válás, az egyediség, a nyelvi igényesség elkopása fedezhető fel a lát-

4. Homonnai esetről Su”t Maharam Schick JD 171., a derecskei esetről Su”t Maharam Schick HM 56.
5. Su”t Maharam Schick OH 177.

szólagos változatlanság mögött. A betűtévesztésekről – úgy vélem – ebben a kontextusban nem érdemes beszélni, mivel azok nagy valószínűséggel a sírkőfaragók tévesztései lehetnek, nem a szövegezőkéi. Teljesen általános, egyöntetű tendenciáról nem beszélhetünk, egyedi teljesítmények – egy-egy rabbi, tanító stb. intenzív részvétele a helyi sírfeliratok megszövegezésében – módosíthatták a képet.

2. A sírfeliratok – mint névtani forrásanyag

Erről az önmagában is hatalmas kutatási területről most csak néhány, inkább praktikus megjegyzést teszek. A tisztán héber betűs sírkövek esetében, hacsak anyakönyvi vagy helytörténeti adatok nem teszik egyértelművé, akkor a nevek kiolvasása, helyes ejtésének megállapítása is komoly fejtörést okozhat. Ez abból adódik, hogy a héber, mint más sémi nyelvek is alapvetően csak a mássalhangzókat írja le, a magánhangzókat teljes rendszerükben mellékjelekkel jelöli, amelyek a sírfeliratokon nagyon ritkák. Itt – mint minden pontozatlan szövegben – csupán a magánhangzók jelenlétére és jellegére utaló, megváltozott funkciójú mássalhangzókat találunk. Ez a nehézség a családnéveket is érinti, de – mint utaltam rá – azokra nagyobb eséllyel talál a kutató külső forrást, fogódzót. A személynevek esetében azonban a héber/zsidó nevekre gyakran épp a sírfelirat az egyetlen forrásunk.

A kettős névhasználat a személynevek terén, vagyis az anyakönyvezett polgári név és a vallási, családi környezetben használt zsidó név mindenki számára jól ismert jelenség, mindenki tud néhány tipikus, sokszor azonos kezdőbetűjű párosítást említeni. Például *Hajjim Cvi/Hermann, Mordekhaj/Márton, Ábrahám/Adolf; Jehuda/Jakab, Ráhel/Róza, Lea/Ilona, Gitl/Katalin* stb. Ugyanakkor magyarországi vonatkozásban még sosem készült szisztematikus, az előfordulások statisztikai gyakoriságát is vizsgáló zsidó névtani tanulmány. Ilyen mindaddig nem is készülhet el, amíg nem épülhet az országot területileg és vallási irányzatok szerint is megfelelően reprezentáló alapkutatásokra, amelyeket elsődlegesen a temetőket dokumentáló, feldolgozó kutatók végezhetnek el.

Ezek az adatok épp hogy több temető vonatkozásában – azok eredményeit összevetve – értékelhetők megfelelően. Épp az összevetés mutathat rá a helyi sajátosságokra, vagy egyes korszakok jellegzetességeire, névadási szokásaira, névdivatjaira. Olyan kérdésekre gondolok, mint hogy a nem bibliai eredetű zsidó nevek között melyik időszakban, melyik térségben milyen arányban fordulnak elő jiddis (német) eredetű nevek (például *Golda, Libele, Toibe*), szláv eredetű nevek (például *Csorna, Szlava, Zlata*) vagy éppenséggel szefárd nevek. Az is figyelemre méltó jelenség, hogy vajon a női nevek kínálata miért nyitottabb az újításra, az idegen elemek befogadására. De a bibliai eredetű nevek esetében is feljegyzésre, vizsgálatra érdemesek azok a névváltozatok, becéző alakok, amelyek elérték a hivatalosságnak azt a szintjét, hogy a sírfeliratban a standard bibliai névalakok helyett rögzítették őket. *Debóra* helyett *Dobris*, *Hana* helyett *Hanele*, *Jichak* helyett *Ícik*, *Samuel* helyett *Smelke* – és folytathatnánk a sort. A leggyakoribb neveknél több változatot is találhatunk azonos közösségen belül. Példaként a Ráhelnek a váci zsidó temetőben fellelhető változatait mutatom be. Itt a héber alakok is szerepelnek, hogy érthetőbb legyen, hogy a latin betűs átírásokban ezek sajátosságait igyekszünk visszaadni, a tévedés kockázatával:

Ráhel ראהל,
 Ráhele ראכעלע / ראחלי
 Raikhel רייכל,
 Reicel רייצל,
 Rejtcl רייטצל

Az ejtés rekonstruálásának külön nehézsége, hogy Magyarország épp a jiddis keleti és nyugati ejtésének a határán fekszik, elvben mindkettő előfordulhat; és a feliratok – a már emlegetett nehézségek miatt – nem mindig igazítanak el.⁶

3. A sírfeliratok irodalmi megformáltsága

A héber sírfeliratnak alapesetben tartalmaznia kell az elhunyt nevét, az anyja nevét, továbbá a halál zsidó naptár szerinti dátumát: ezek feljegyzése szükséges a halálozási évforduló (*Jahrzeit*) előírásos megtartásához. Ezeken túl nem kötelező, de szokásos és nagy állandóságot mutató elemek a nyitó és záró formulák, megjelenésüket tekintve rövidítések, valamint az elhunyt és családtagjai nevét bevezető és kísérő fordulatok, többségükben szintén csak rövidítésként feltüntetve. Épp ezeknek az elemeknek a viszonylag nagy állandósága teszi lehetővé, hogy csak rövidítésként írják őket fel: feloldásuk a közösség tagjai előtt ismertek voltak. Az állandóság azonban csak a 18. század vége és a 20. század közepe között igaz. Ha vizsgálódásunkat térben vagy időben kitágítjuk, például ha visszapillantunk a középkori és török kori magyarországi zsidó sírkövekre, azt találjuk, hogy más formulákat alkalmaztak: például záróformulaként az „Ámen, ámen, ámen, szela, szela, szela” sort.⁷

Az eddig említetteken túl rendszerint van néhány sor az elhunyt jellemzésére, méltatására. Ezek a kis szövegek megadhatják az elhunyt életkorát (születési dátumot a héber felirat sosem közöl), gyermekeinek számát, beszámolhatnak a hitközségben végzett megbízatásokról, utalhatnak életkörülményeire (pl. hosszú özvegyiség), de legfőképpen méltatják az elhunytat, és hangot adnak a veszteség fájdalomának. A méltatásokban kidomborított tulajdonságok – istenfélelem, adakozókészség, szerénység, vállalási buzgalom – gyakori felbukkanása sablonossá teszi ezek szerepeltetését. Másfelől azonban pontos tükröi a közösség értékrendjének, annak, hogy mit tart elismerésre, követésre méltó életvitelnek. Ebben az értelemben nem személyes tulajdonságok, szerepeltetésük a közösség általános normáinak való megfelelést fejezi ki.

6. A személynevek feldolgozásánál nagyon hasznos Beider 2001 kötete, amely segít eligazodni a névváltozatok között, valamint a szláv és jiddis eredetű zsidó nevek világában. A kötet minden névnél viszonylag bőségesen adatolja a regisztrált előfordulásokat is a korábbi szakirodalom, kiadott feliratgyűjtemények stb. alapján, amiben Magyarország sajnos erősen alulreprezentált. Ez természetesen nem a szerző hibája, hanem az alap kutatások hiányából következik. Németországi, cseh, osztrák és lengyel adatok, ejtési variációk között kell dönteni, hogy a magyarországi előfordulás vajon melyikhez áll közelebb.

7. Lásd Scheiber 1960.

Magyarországi zsidó temetőkben – eddigi megfigyeléseim szerint, amit statisztikákkal még nem tudok alátámasztani – a 19. század középső harmadától találkozhatunk bővebb szövegezésű feliratokkal, azt megelőzően jellemzően szűkszavúak. A korai vagy akár későbbi, de rövid szövegekben a halál körülírása, a fájdalom és bánat kifejezései hordozzák az első lírai elemeket. Biblikus és liturgikus fordulatok köszönnek vissza: az ismerős szavak, fordulatok által előhívott eredeti kontextus tovább erősíti, súlyosbítja mondandójukat. Példaként említem a viszonylag gyakori *neeszaf el-amo* = „odakerült/hozzágyűjtetett népéhez, elődeihez” kifejezést, mely egyszerre fejezi ki a halál bekövetkeztét és az eljövendő világban megszerzett megbecsült hely reményét; nos, ez egyaránt idézi fel szövegszerűen Ábrahám (1Móz. 25,8), Izsák (1Móz. 35,29), Jákob (1Móz. 49, 29), Áron (4Móz. 20,24) és Mózes (4Móz. 27,13; 5Móz. 32,50) halálának tórai leírásait, emeli kimondatlanul is a sírkő tulajdonosának halálát e leírások sorába.

A 19. század utolsó harmadára és a 20. század első harmadára jellemző hosszabb, nyelvi-stilisztikai értelemben díszítettebb feliratok legelterjedtebb kompozíciószervező eleme az akrosztichon, ahol a sorkezdetekből az illető nevét olvashatjuk össze. Az akrosztichonos versek megjelenésére és divatszerűen gyors elterjedésére a szakirodalom nem ad magyarázatot. Léte feltételezhetően összefügg azzal a szokással, hogy a nagybeteg személyek gyógyulásáért, betegségének könnyebbedéséért közösségileg zsoltárokat mondtak, és ennek részeként a 119. zsoltár alef-bétes soraiból mintegy kirakták, kiolvasták a beteg nevét. Azonban nem látszik egyenes, szövegszerű összefüggés a zsoltársorok és a sírfeliratok akrosztichonjaiban egy-egy betűre szokásos sorok között.

1. kép. Kettős akrosztichon a váci temetőből, 1866 (Eszter)

Az akrosztichonos kompozíció időnként az egész feliratot eluralja – sokszor a szöveg értelmének, érthetőségének kárára is –, és a korábban a felirat lényegét kitevő elemeket (dátum, családtagok nevei) a szélekre szorítja. Az 1. sz. mellékelt képen egy igazán bravúros megoldást, kétszeres akrosztichont láthatunk, amelyet a kezdőbetűk kiemelése valóban jól láthatóvá tesz. Az érdemi biográfiai adatok itt is legalulra szorultak. Az akrosztichonos feliratok zöme – a vers jellegnek megfelelően – további poétikai eszközöket is használ, leggyakrabban a sorvégek rímeltetését. Egyes feliratok oly módon is a(z) – amúgy nem túl változatos és ötletes – rímek jelenlétére irányítják az olvasó figyelmét, hogy a sorvégen is kiemelést alkalmaznak. Ennek egy különleges változatát mutatja a 2. sz. kép, ahol a tíz sor azonos végződése válik a szöveg lehangsúlyosabb szervező elemévé, az akrosztichonról is elvonva a figyelmet. További eszközök között találjuk az elhunytat megszólító, E/2-ben említő szövegeket („Eltávoztál” „Sok jó cselekedeted jutalma”) vagy a gyászolók nevében, T/1-ben beszélő, a fájdalmat és veszteségérzetet így személyesebbé tevő verseket. A direkt és indirekt bibliai idézetek stilisztikai szerepére már láttunk példát, ezt annyival egészíteném ki, hogy ezekben a versekben nem ritka az elhunyt nevével azonos bibliai szereplőre utalás, kimondatlanul a vele való azonosítás.

2. kép. Kiemelt rím a budapesti Csörsz utcai temetőből, 1944 (Schmutz Jichak)

Sajnos arra az igen egyszerű kérdésre nem tudunk kielégítő választ adni, hogy vajon kik voltak ezeknek a kompozícióknak a szerzői. Egy általános kép ismét csak sok-sok helyi adatból, a kutatások szintéziséből állhat össze. A bravúros kompozíciókról joggal

feltételezhetjük, hogy a héber nyelvvel professzionálisan foglalkozó személyek (rabbik, tanítók, jegyzők) munkái.⁸ Azonban van adatunk poétikai vénával megáldott zsidó kőfaragó dinasztjáról,⁹ ismerünk nyomtatásban is megjelent formulakönyveket (sírfelirat-mintákat), amelyek alapján csekély hozzáértéssel is megszövegezhettek valaki egy feliratot. Egyes kezdőbetűkhöz tartozó sorok sablonos vissza-visszatérése is arra utal, hogy egyáltalán nem volt minden felirat önálló alkotás, megkockáztatom, hogy egy részüket közösségi alkotásoknak is tekinthetjük.

Felhasznált irodalom

- Beider, Alexander 2001. *Dictionary of Ashkenazic Given Names*. Avotaynu.
 Kormos Szilvia 2010. *A váci zsidó temetők*. Budapest. /Hungaria Judaica, 24./
 Löw Immánuel–Klein Salamon 1887. *A szegedi Chevra 1787-től 1887-ig*. Szeged, Szegedi Chevra Kadisa.
 Löw Lipót végtisztessége. Szeged, Szegedi Izraelita Hitközség, 1876.
 Scheiber Sándor 1960. *Magyarországi zsidó feliratok a III. századtól 1686-ig* Budapest, MIOK.
 Schick, Mose 1961. *Su"t Maharam Schick*. New York.
 Weinberger Mózes 1939. „A sírfeliratok szövegéről”. In uő (szerk.): *Emlékkönyv*. Cluj, 31–39. p.

VIKTÓRIA BÁNYAI

„Women of Worth and Plain Men” – Philological Approach to Jewish Epitaphs

The paper analyses some aspects of Jewish epitaphs, giving methodological guidelines to researchers of the Jewish cemeteries for their documentation projects. The main points are the following:

1. Jewish epitaphs as source material for the study of history of the Hebrew language in Hungary and for the socio-linguistic examination of the process of language shift.
2. Jewish epitaphs as source material for the study of Jewish onomastics. The paper emphasizes the need for a comprehensive survey on this field in Hungary.
3. Content (necessary elements, formulas, biblical quotations, expressions of sorrow and sadness, virtues of the deceased etc.) and structure of the epitaphs. The author gives examples of literary devices (acrostichon, rhymes) used in Hebrew epitaphs, and she raises the question of authorship: folk or professional literature.

-
8. A sírfeliratok szövegezésében közismerten elkötelezett Löw Lipót (1811–1875) szegedi rab-bírói tudjuk például, hogy betegágyáról utoljára (néhány nappal halála előtt) egy héber sírfelirat megírása miatt kelt fel. Lásd Löw Lipót végtisztessége. Előszó, VII. p.
 9. Balogh István adata a békéscsabai Schwartz sírkövesekről.

A zsidótemető-kutatás módszertani alapkérdései

Vizsgálatok Északkelet-Magyarországon

TÜNDE JUDIT SZABÓ

Basic methodological questions of the research of Jewish cemeteries.

Monitoring in North-East Hungary

718(=411.16)(439)

726.8(=411.16)(439)

398.32(=411.16)(439)

Keywords: Cemetery research. Jewish cemeteries. Cemeteries inventory, their location and condition.

„Az élet csupa jelbeszéd,
a halál álmosabb:
egyformán ásít bárkire...”

(Gergely Ágnes: *Temető Pannóniában*; részlet)

1. Bevezető gondolatok

Létezett egykor egy falusi zsidó világ Északkelet-Magyarországon. Ez sok tekintetben szép, sok szempontból azonban nehéz világ volt, mely mára teljesen eltűnt és csak az emlékekben él. Nyomait láthatjuk ennek a virágzó kultúrának a zsinagógák maradványaiban, hajdan volt lakóházak falain, ablakívek hajlatában, és a temetőkben. Ennyi, mi megmaradt belőle.

Az utóbbi 40-50 év folyamán mind az építészet és egyéb tárgyi emlékek, a vallási hiedelmek, folklórelemek dokumentálásában, tudományos rendszerezésében, értelmezésében sok feladat halmozódott fel, és már eddig is történtek jóvátehetetlen mulasztások a zsidó kultúra kutatásának területén. Napjainkban jobban sürgeti az idő a kutatókat, mint bármikor ezelőtt. A kutatásokban oly sokszor emlegetett huszonegyedik óra tényleg elérkezett, hiszen nem tudhatjuk, meddig láthatóak, meddig állnak még néma felkiáltójelként ezek az emlékek. Félő az is, mivel nincs sok idő, végérvényesen eltűnnek a szemünk elől, és ijesztő belegondolni abba, hogy templomok, temetők, élők és holtak házai elenyésznek, megsemmisülnek, és többé nem tanúskodnak azokról, akik létrehozták őket. Az értékrendek változásai olyan irányt vettek az elmúlt pár év leforgása alatt, és itt nem esik szó politikai irányzatokról, hogy belátható a végkifejlet.

A régi zsidó tanítómester azt mondta: „Nincs világosabb válasz, mint egy nyugtalanító kérdés. Nincs nagyobb igazság a földön, mint az igazság keresése. Nincs hatalmasabb kiáltás, mint a csend.”¹ Scheiber Sándor 1952. március 2-i Országos Gyűlésen

1. Kol Nidré-beszéd, 1982. szeptember 26. Scheiber 1994.

megtartott beszédében már figyelmeztette a tisztelt jelenlevőket arra, hogy a tudományos feladatok terén évtizedes mulasztások vannak. Ezek közül említve néhányat: Pannónia zsidó emlékeinek összegyűjtése, fontos magyar zsidó települések hiányzó monográfiájának megírása, régi zsidó temetők felkutatása, a magyar zsidó néprajz bemutatása. Beszédét egy költői kérdéssel zárta: „Hogy mindentől visszariadnak, ami Istenhez vezet?”

Azóta természetesen sorra születtek kitűnő munkák hasonló témában, de minden bizonnyal van még teendő.

1. kép. Mád (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

A zsidó szellemi és tárgyi emlékek kutatása több is, kevesebb is, mint vallástörténeti tevékenység. Jelen összefoglalás a zsidó nép temetkezési szokásai egyik szeletének kutatási eredményein keresztül próbál meg segítséget nyújtani azoknak, akik interdiszciplináris technikák, módszerek alkalmazásával szeretnének a temetőkutatásba bekapcsolódni. A különböző tudományágak módszereit felhasználva, a jelenleg még fellelhető negyvennél is több északkelet-magyarországi, vidéki temetőt megvizsgálva igyekszem saját tapasztalataimon keresztül az eredmények tudományos értelmezését bemutatni.

Kelet-Magyarországon, a fasizmus emberirtásának következtében teljesen elnéptelenedtek a zsidók háza, falvak üresedtek ki elhurcolásuk után, így temetőik sorsa is megpecsételődött. A szomorú végzet napjainkban beteljesedni látszik. „Hebraisták

kötelessége, hogy megmentsék szövegüket a történelem számára, művészettörténészeké, hogy leírásukat adják. A többit elvégzi az idő. Nehéz vele dacolni. A történészek, néprajzkutatók, művészettörténészek, kultúrszociológusok számára változatlanul nyitott kutatóterület a régi temető” – írta Scheiber Sándor.

2. kép. Tokaj (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

Kutatásom vizsgálati területét Gazda Anikó *Magyarországi zsinagógák és zsidó közösségek* című, statisztikai módszerek alkalmazásával készült pótolhatatlan munkája alapján igyekeztem kiválasztani. Azokat a településeket, melyeken viszonylagosan virágzó zsidó közösségek léteztek a megjelölt időintervallumon belül,² lehetőség szerint felkerestem. A tiszántúli megyék jelentős és eldugottabb temetői is vizsgálat alá kerültek. Céлом az volt, hogy minél több vidéki temetőt megtaláljak, sokat viszont nagyjóval is nehezen lehetett fellelni. A legtöbb esetben megdöbbentő volt a látvány. Hiába igyekeztem a temetők jelen helyzetét, állapotát hűen tükrözni, hamar kiderült, hogy minden próbálkozás erőlködésnek tetszik, ha maradéktalan leírásra töreksem. Mélyen elgondolkoztató üzenetté vált bennem a látvány, melyet a megközelíthetlenségig elhanyagolt és magára maradt temetők nyújtottak.

2. A 19. század közepétől

Egyes települések temetőit még engedéllyel sem tekinthettem meg. Kutyával és hajthatatlan, mogorva örrel szemben a tudomány és a tisztán kutatói kíváncsiság alulmaradt. Ellenpélda is akadt: olyan sírkertek, ahol sem kerítés, sem betonfal, de még felvigyázó szemek sem akadályoztak abban, hogy dolgozhassam. Megbújva, más felekezetű sírok között, a legszebb és legmeghatóbb látvánnyal szolgálnak: békésen megférnek egymás mellett. Érdekes tanulság számomra, hogy kisebb falvakban az őrzött és a szabadon látogatható temetők között semmi különbség nincs állagukat tekintve: ugyanaz az elhagyatottság, elhanyagoltság, mellőzöttség jellemzi mindkettőt. A több száz éves sírkertek, ligetek felbecsülhetetlen értékeink, és méltatlan módon pusztulnak, bár az egykor itt élőkre emlékeztetnek bennünket. Megható élményem fűződik azokhoz a sírokhoz, melyeken kis kavicsokat láttam aprócska falvak kicsiny temetőiben. Jelek ezek arra, hogy nem pusztult el teljesen az emlékezők sokasága.

Megtapasztalhattam azt is, miként viszonyulnak a lakosok tevékenységgel kapcsolatban. Általánosan jellemző volt a segítőkészség mind a nagyobb település, mind a tanyaszerű, néhány házból álló falu részéről. Idős nénik, akiknek elhalkult a szava és elkomorult az arca, mikor kérdeztem őket, szavak nélkül is információhoz juttattak. Kivétel nélkül mindig elhangzott a kérdés részükről: „Van ott valakije, Kedves?” Ők mutatták meg nekem, hol volt régen a zsidó temető, és hogy hely hiányában hol temettek „rájuk” később, mikor már nem jöttek látogatóba „hozzájuk”. Hová helyezték át a köveket, és mi lett a ma már teljesen felszámolt hajdani temetőkkel? Nem felejttem el arcukat, amikor elindultunk a dzsungelszerű sűrűségben, vagy a kukoricás közepén található, szinte megközelíthetetlennek tűnő kövek fotózására. Előfordult az is, hogy le akartak beszélni szándékomról. Tőlük hallottam először azt a – lokális, de általánosan ismert, nem csak helyi – mondát, mely szerint régen egy gazdag ember, miután elfogyott a köve az építkezéséhez, a zsidó temetőből hozatott magának egy sírkövet. Azzal

3. kép. Bodrogkeresztúr (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

4. kép. Mezőkövesd (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

helyettesítette a hiányzó lépcsőfokot a házában. Miután elkészült a lakás, egyetlen nyugodt éjszakája sem volt a benne lakóknak a sírkő gazdájának szelleme miatt. Amíg viszsa nem került az eredeti helyére a kő, addig zaklatta őket. A falubeliek óvatosságára is megvan a magyarázat: a közelmúlt újból fellángoló temetőgyalázásai, mi több, egyes csoportok erőszakkal teli nyilvános felvonulásai sajnos indokolják a rémületet.

2. A temetőkutatás alapvető kérdései

Tanulmányomban az azokban a temetőkben tett vizsgálatok eredményeit vettem alapul, amelyeket leginkább veszélyeztetet a teljes megsemmisülés. Ezt általános állapotuk alapján könnyen meg lehetett állapítani. Bár vannak próbálkozások: temetőfelújítási pályázatokkal vagy önszerveződés útján lelkes emberek csoportja fog temetőrendezésbe, ám ezek sokszor az idővel való versenyfutásnak tűnhetnek a feladat roppant súlya miatt.

A helyszín kiválasztásának indoklásaként hangsúlyoznom kell azt is, hogy több száz virágzó zsidó közösség tűnt el az országnak erről a vidékéről a II. világháború után. 1944 tavaszán és kora nyarán a náciizmus örülete először jogaitól fosztotta meg őket, majd tulajdonuktól, elűzték őket otthonaikból, megalázták, gettóba zárták és koncentrációs táborokba hurcolták, aztán megsemmisítették sokaságukat.

5. kép. Olaszliszka (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

Napjainkban egyéb jelenségek miatt is fontos lehet a temetők kutatása. A globalizációra való törekvések idején sérülhet az egyediség, egyéniesség tisztelete. Ezzel párhuzamosan értékelődött föl a másság, az elkülönülés, ennek külsődleges jegyekkel való hangsúlyozása, a figyelem felhívása a határok át nem léphetőségére. A zsidóság történelmében ezek szinte folyamatosan meghatározó szerepet játszottak. Fontos tisztáznunk, hogy a másság csak valamihez viszonyítva értelmezhető. Ebben a vonatkozásban a másság az őslakos és bevándorló között feszülő ellentét egyik meghatározója volt. A másság a zsidóság esetében több szinten vizsgálható, a kisebbségi lét kérdése felől vagy etnikai és vallási értelemben. A zsidóság olyan sajátos kisebbségi csoport lett a 18. század végére, amely eredetében, kultúrájában, nyelvében és vallásában is elkülönült a befogadó közösségtől. Közel két és fél évszázadon keresztül az itt élő zsidóság nagyban hozzájárult a északkelet-magyarországi táj gazdasági, kulturális, vallási fejlődéséhez, új hazára lelve e tájon. Tanulságosnak tartom egy olyan kollektivitás hajdani életét, sorsát felvillantani, amelyre a megkülönböztetés, bizalmatlanság, veszélyeztetettség volt a jellemző. A zsidók egyszerre alkottak az általában vett társadalmon belüli alcsoportot és szinte „külön világnak” tekinthető, zárt, szigetszerűen elkülönülő társadalmat. Erre tökéletes tanúbizonyságok a temetők.

Napjainkban nem található az országnak ezen a részén jelentős zsidó közösség (kivéve a nagyobb városok közösségeit; pl. Debrecen), pedig a 18. század közepétől a fal-

vakban az országos átlagnál jóval több zsidó élt. A cionista mozgalom nem véletlenül nem talált itt követőkre, hiszen a nagy többség igazi hazájának tartotta e földet. Bízott a megélhetésben, előrehaladásban. A II. világháború előtt az országnak ezen a táján, a Zempléni-hegységben, a Bodroghözben, a Tisza mentén, sokezeres *haszid* közösségek éltek. Még a két világháború között is mintegy 250 kóser háztartást vezető „kóser zsidó” élt Tokajban, akik étkezésükhöz a heti 2-3-szori rituális vágást biztosították. Ezek a jellegzetes öltözetet viselő, erősen vallásos zsidók bor- és mezőgazdasági kereskedelemről, fuvarozásból, földművelésből, kisiparból élő egyszerű emberek voltak. A *haszid* élet országos viszonylatban is virágzó középpontjai ezekben az északkeleti falvakban voltak. Egyedülálló a magyarországi zsidó hitéletben az is, hogy a csodarabbi-jelenségnek ezen a vidéken találhatók meg leghíresebb zárandók helyei, melyek a mai napig tartják kultuszukhoz méltó jelentőségüket. Sírjaikhoz³ még ma is ezrek zárandokolnak: hazai és külföldi látogatók (keresztények is), hogy kívánságaikat kis cédulákra (*kvitli*) írva a nagy rabbik síremlékeire (*óhel*) tehessék.

A holokauszt hatását követően ez a sokszínű, érdekes közösség teljesen elpusztult ezen a vidéken. Emléküket néhány festői falusi temetőn kívül szinte semmi nem őrzi már. Dicséretes, hogy néhány településen felfedezték, micsoda kincs van a birtokukban, és igyekeztek tenni ezek megmentésének érdekében. Ezeken a településeken a MAZSIHISZ⁴ közreműködésével készült emlékmű áll az elhurcoltakra emlékezve. Napjainkban a műemlékvédelem hatáskörébe nem tartoznak ezek a temetők.

Munkám kettős szempontból vizsgálja a zsidó temetőket: egyfelől a magyarországi zsidóság néprajzához, ezen belül a temetkezési szokások vizsgálatának eredményeihez kíván adalékot szolgáltatni, másfelől a történeti Magyarország kultúrájában a zsidó szellemiség szerepét és befolyását próbálja hangsúlyozni. Annak reményében, hogy az északkelet-magyarországi falusi zsidó temetők vizsgálatával hozzájárulok egy csaknem elpusztult kultúrterület értékeinek megismertetéséhez, de leginkább megmentéséhez.

3. Módszertani kérdések, problémák

– Legelőször ki kell jelentenünk: nincs kidolgozott temetőkutatói módszertan. A különféle kutatási módszerek a terep sokfélesége miatt behatároltak. Valljuk be, a temető-kutatás problémája jelentősen összetett. A hagyományos kutatási módszerek nem minden esetben alkalmazhatók jól. Tisztáznunk kell, hogy a vidéki zsidóság, ezen belül is az Északkelet-Magyarországon letelepült családok életkörülményei miben különböztek

-
3. Szerencs: Billiczer Amram rabbi; Mád: Schwartz Ábrahám, Winkler Mordecháj, Júda Hakohen rabbi; Tarcál: Schapira Jakab rabbi; Tokaj: Strasser Akiba, Schöck Dávid rabbi; Bodrogheresztúr: Steiner Jesája rabbi; Olaszliszka: Friedmann Cvi Hers rabbi; Sátoraljaújhely: Teitelbaum Mózes rabbi; Kisvárd: Lits-Rosembaum Mózes, Grünwald Mór rabbi; Makó: Ulmann Salamon, Vorhand Mózes rabbi; Füzesgyarmat: Jungreis Mózés rabbi; Putnok: Tannenbaum Jakab rabbi; Tiszafüred: Jungreis Mojse Noszen Nute rabbi; Sarkad: Silberstein Slomó rabbi stb.
 4. Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége.

6. kép. Szendrő (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

nagyvárosi, esetleg dunántúli hitsorsosaikéitól. A történelmi háttér alapos ismerete segítség lehet kérdéseink megválaszolásában.

– Nem elhanyagolható szempont az eseteleges érintettség kérdése. Fél Edit szerint a saját kultúrájában vizsgálódásokat végző kutató sok esetben előnyt élvez a téma lélektani vonatkozását tekintve. Itt kell megemlítenünk azt az adottságot, mely remekül fejleszthető, és melyet összefoglalóan holisztikus látásmódként fogalmaznék meg. Arról van szó, hogy az esetelegesen lényegtelennek tűnő részletekben meglátjuk, megtaláljuk a fontosat, így a rejtett dimenziók felismerése előrelépést jelenthetnek a kutatás menetében.

– Nehézséget okozhat a téma dokumentálatlansága, kutatástörténetének hiánya, hiszen zsidótemető-kutatással foglalkozó átfogó szakirodalom jelenleg nem áll a kutatók rendelkezésére. A szorosan a témához kapcsolódó temetkezési szokások néprajzi vizsgálata egyenesen vakfoltja a tudományágnak. Fontos ismernünk a rituális előírásokat, melyek ezekre a szokásokra, ábrázolási korlátozásokra is kiterjednek.

– Tudnunk kell, hogy egy egyedülálló helyzetben levő etnikum, felekezet, vallás kulturális termékeinek vizsgálatába fogtunk, tehát eleve szűkös az adatközlők száma, ha egyáltalán vannak ilyenek. Nemcsak az adatközlők, a vizsgálat hagyományos fogalmai – mint a kérdőív, az adatbázis stb. – is más megvilágításban értelmezendők.

– Hagyományos értelemben vett kutatási tervvel kell rendelkezünk, de nem szabad meglepődnünk azon, hogy a kivitelezés és az elgondolás között aszinkronitás van. A temető különleges terep.

– Az „ott lenni és írni” elmélet nehezen alkalmazható, pontosan a terep adottságai miatt, ezért kimagasló szerepe lesz az emlékképek rögzítésének, melyhez természetesen a technikai felszereltség adomány.

– Leírásra törekedni, esetleg értelmezni az összefüggéseket nagy felelősség, de ha van kellő összehasonlítási alapunk, tapasztalatunk, kötelességünk megtenni és leírni ezeket.

– Kutatásunknak szilárd meggyőződéseken kell alapulnia, nem alkalmazhatunk szobatudósi attitűdöket. Hihetetlen jelentőséggel bírnak a terep adottságai. Az előtanulmányok, a tájékozódások lételemei a kutatásnak. A felelősség érzésével felvértezve, kellő tisztelettel fogjunk a munkához, hiszen ha már megadatott, hogy eljuthatunk messzi falvakba, ahol egyes esetekben emberi szem vagy kéz sem érintette ezeket a temetőket, óriási feladat a dokumentálás pontossága. Legyen lelkiismereti kérdés az, hogy a zsidóság önmeghatározása múlhat ezen is, hiszen azért kell dolgoznunk, hogy ne mondódhasson ki: a holokauszt megsemmisítő vereséget mért a zsidóságra. A visszavonulás ellen való harc ez; segítsünk abban, hogy az új generációk fedezzék föl újra hagyományaikat, és azokon keresztül identitásuk biztos talajt nyerhessen.

– Számolnunk kell a statisztikák hiányával; a helyrajzi, anyakönyvi iratok, dokumentumok megsemmisültek a történelmi csapások következtében.

– Nem csak ismeretek szerzése, közzététele a cél, hanem beavatkozás egy gyakorlati probléma megoldásába. Hinnünk kell: megállítható a pusztulás.

– Induktív kutatási menetrend szükséges; a kutató a minták alapján általánosításokat igyekszik megfogalmazni, ha lehet (alulról-felefelé).

– A néprajz feladata a temetőkutatásokban: egy embercsoport kultúrájának vagy életmódjának leírása az emberek szempontjából. A módszer fő kérdése, hogy az egyes ember miként vesz részt a csoport életében.

4. Kutatási eredményeim rövid ismertetése, leírása, összefoglalása

1910-re a magyarországi zsidóság megtalálta helyét a településeken belül gazdasági, társadalmi szempontból is. A további fejlődési időszak végkifejlete, szinte lezárása ez,

7. kép. Szerencs (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

hiszen az I. világháború után a korábban megindult népességátrendezőési folyamat megakadt, a II. világháború során pedig a holokauszt végleg megsemmisítette a zsidóság falusi és nagyrészt kisvárosi közösségeit is. Így a zsidó temetők vizsgálatához a századelő időszakáig kell visszanyúlnunk. A temetők, sírok karaktere ugyanis összevetve a hozzáférhető irodalmi adatokkal olykor a tradicionális értékőrzés és az aktuális szükséglet ellentétére is rávilágíthat. A közösség vallási, hitéleti jellege, különösen a múlt század első felében még igen erősen meghatározó volt. Ha a temetőkben található sírokon vagy rituális szertartásokra létesített épületeken szereplő jelképrendszert megvizsgáljuk, a közösség jellegére, életére tudunk következtetni. Ezért nem lehet pusztán művészeti adatgyűjtést, feldolgozást, felmérést készíteni, hanem azt minden egyéb történeti, néprajzi tényezőkkel is ki kell egészíteni.

A kelet-magyarországi zsidó temetők összeírása, állapotfelmérése nem történt még meg. Egyetlen esetben találtam hivatalos, statisztikai jellegű összesítést a szabolicszatzmári temetőkről, 1991-ből.⁵

Az északkelet-magyarországi falvakban szinte nincsen már zsidó származású lakos, így a temetők zömét nem gondolja senki. Kevés kivételként a helybeliek ápolják, tartják rendben (*Tiszaeszlár, Tiszalök*), de leginkább valamelyik külföldön élő leszármazott, pénzért áldozva megbízást ad valakinek, hogy lássa el a szükséges munkálatokat. Pl. *Zvi Kastenbaum* New Yorkban élő magyar származású rabbi egy bizottságot hozott létre, és gyűjtőakcióba kezdett a magyarországi zsidó temetők megmentésére, rekonstrukciójára (elsősorban ortodox temetőket célozva meg). Mivel a rabbi nem kapott megbízható adatokat a temetők állapotát tekintve, a művelődési minisztériumhoz fordult segítségért. A minisztérium a megyei múzeumok feladatává tette az állapotfelmérés elvégzését az 1990-es években. Ezek pedig vagy elkészültek, vagy sem, de az eredmények nem hozzáférhetők.

Arra, hogy hány zsidó temető létezhet Kelet-Magyarországon napjainkban, állapottól függetlenül, nincs adat, ez csak körülbelüli számítások alapján végezhető el, nem megbízhatóan. A már megvizsgált temetők az alábbi szempontok, módszerek alapján kategorizálhatóak:

1. A temetők számbavétele a vizsgált településen:

- 1.1. Fontos tekintetbe venni, hogy közigazgatásilag összevont településeket az eredeti részek szerint kell szemlélni. Többnyire minden régen különálló településen külön van a temető is.
- 1.2. Fel kell keresni azokat a településeket is, ahol ma már nem laknak vagy amelyeket már lakatlannak nyilvánítottak.
- 1.3. Ha nem volt zsidó temető a településen, fontos a köztemető felkeresése, amelybe az egykori zsidó származású lakosokat temették.
- 1.4. Ha van olyan helység, ahol két zsidó temető is van (status quo, ortodox), megkeresni és megkülönböztetni azokat.

2. A temetők állapota szerinti vizsgálódási kategóriák:

- 2.1. Jó állapotban található: gondozott, tisztán tartott, kerítéssel ellátott, nincsenek ledőlő sírkövek.

5. Riczu 1991.

8. kép. Tiszakarád (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

9. kép. Hernádnémeti (Borsod-Abaúj-Zemplén megye)

2.2. Rossz állapotban levő: teljesen elhanyagoltak, elhagyatottak, nincs kerítésük, gazosak, bozótosak. A sírkövek besüllyedtek a földbe vagy ledőltek (szándékos rongálás vagy időjárás okozta sérülések), esetleg eltűntek. Némelyiknek csak a helyét ismerik már, vagy még azt sem.

2.3. Megszűnő, megszűnt vagy felszámolás alatt levő temetők:

- már 1945 előtt sem használták (pl. *Tiszanagyfalu*)
- napjainkban közműépítés miatt felszámolták, vagy annak veszélye fenyegeti (pl. *Mérk*)
- hétvégi teleknek osztották ki a temető földjét, és házakat építettek rá (pl. *Nyírpazony*)
- elhordták az egész temetődombot (pl. *Eperjeske*)
- elegyengették a felszínt, és művelésbe vonták a temetőt (pl. *Gyügye*)
- gazdasági épületet emeltek a temető területén (pl. *Magyarbánszék*)
- egy halomba hordták össze a sírköveket (pl. *Berettyóújfalú*)

3. A temetők elhelyezkedése szerinti szempontok alapján való besorolás:

A temetők helyét megmutatni kizárólag 50 évesnél idősebb emberek tudták, de előfordult az is, hogy aki a faluban élte le az életét, az sem tudott segíteni megtalálásában. A fiatalabbak rendkívül tájékozatlanok a kérdést illetően.

Elhelyezkedési típusok:

- 3.1. Településen belül található, esetleg a központ közelében (ez akkor fordulhat elő, ha összeépül két vagy több falurész, esetleg arra terjeszkedett a falu). Helyenként központi teret alkot úgy, hogy nem csatlakozik egyéb felekezeti temetőjéhez sem. Pl. *Kapócsapáti, Köröstarcsa*
- 3.2. Különös módon magánházak kertjében található temető. Pl. *Gergelyi, Medgyes-egyháza*
- 3.3. Vannak olyan temetők, amelyek annyira beékelődtek a telkek közé, hogy lehetetlen megközelíteni őket. Pl. *Érpatak, Hernádnémeti*
- 3.4. Sok zsidó temető részét alkotja a régi felekezeti vagy az új köztemetőknek. Általában a keresztény temető egyik sarka vagy széle. Ezek a legjobb állapotban levő sírok. Pl. *Szegvár, Dombrád*
- 3.5. A leggyakoribb, amikor a zsidó temető távol esik, jól elkülönítve a falutól. Van olyan település (*Napkor*), ahol több km ez a távolság. *Tiszanagyfaluban* az ártéren, *Rakamazon* a szántóföldön, *Csanádapácán* a vasúti sín közvetlen közelében (átmegy rajta a sín), *Putnokon* és *Tokajban* megközelíthetetlen magas dombon (hegyen) áll a temető. *Sarkadon* a dögkút közvetlen a bejáratnál található.
- 3.6. Néhány esetben előfordul, hogy háromszög alakú a temető; ennek magyarázatát nem találtam. Pl.: *Gulács*

5. Záró gondolatok – Az emlékezés fontossága a zsidó nép életében

A folyamatosság érzése helyszíneken testesül meg. Ezért is van óriási jelentősége a temetőnek, hiszen az emlékezés valódi közege minimálisra csökkent. Helyek, ahová lehorgonyozhatjuk emlékezetünket.

Vannak emlékeztetársadalmak, amelyek biztosították az értékek megőrzését vagy továbbadását, és kiemelt fontosságot élveznek az egyház, a család, az iskola vagy az

állam életében. Magyarország sajnos mintha nem tartozna az emlékezetideológiákat támogató országok közé. Pedig az átjárás a múltból a jövőbe máshogy nem biztosított.

A zsidóság az „emlékezet népe”-ként határozta meg önmagát. Elképzelhető, hogy elfogult, mágikus, érzékeny vagy szimbolikus, de szentségbe ágyazza az emlékeket, és az általa összeforró közösségből fakad. Természeténél fogva sokféle és sokszorozódó, kollektív, többes számú, mégis individualizált. A zsidó tradícióban, melynek nincs más történelme, mint saját emlékezete, zsidónak lenni annyit jelent, hogy emlékezel arra, hogy az vagy.

Szerte a világban keressük a gyökereinket, a törzset, ahonnan származunk. Talán soha nem volt ennek annyira nagy jelentősége, mint éppen napjainkban. Zsidók milliói vállalják identitásukat, mert tudják, hogy valahová tartozni kell. Viszont ahhoz, hogy megismerjük, kik is vagyunk valójában, ahhoz a múlt ismerete nélkülözhetetlen. Scheiber Sándor szavaival: *„Népnek, amely nem ismeri múltját, nincs jövője.”*

De hogyan lehet a temető egy vallás reprezentációja? Úgy, hogy alapjaiban ragadja meg a zsidó vallást, azaz a Messiás-várást, amelynek alapeleme a feltámadásba vetett hit. Ebben a zsidó ember mindennap megerősíti magát, és azt mondja: *„Dicsértessél, Isten, aki megelevenítet a halottakat.”* Tehát a halottak az élők kertjében nyugosznak: ideiglenesen, hiszen egyben biztosak: az élet örök. Ez az oka annak, hogy a zsidó örök időre veszi meg a sírhelyét.

A túlélést reprezentálják ezek a régi zsidó temetők: igaz, akárcsak a beléjük vetett halott testek, bomlásnak, oszlásnak indultak, de a kinőtt új életvirágok feladata megtisztítani a köztük és a gyökerek között kapaszkodó kacsokat, melyek visszavezetik őket a múlt kapujához.

10. kép. Tiszalők (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye; a szerző felvételei)

Felhasznált irodalom

- Attias, Jean-Christophe–Benbassa, Esther 1998. *A zsidó kultúra lexikona*. Budapest.
- Deáky Zita–Csoma Zsigmond–Vörös Éva (szerk.) 1994. *...és hol a vidék zsidósága?... Történeti és néprajzi tanulmányok a falusi, mezővárosi zsidók és nem zsidók együttéléséről*. Budapest.
- Deutsch Róbert–Landesmann György 1988. *Halljad Izrael!* Budapest.
- Erdélyi Lajos 1980. *Régi zsidó temetők művészete*. Bukarest.
- Ganzfried, Somo, rabbi 1988. *Kicur Sulchán Áru*. Budapest.
- Gazda Anikó 1989. *Magyarországi zsinagógák*. Budapest.
- Haraszi György 1999. *Két világ határán*. Budapest.
- Jólesz Károly 1985. *Zsidó hitéleti lexikon*. Budapest.
- Kiss Arnold 1909. *Emlékezések könyve*. Budapest.
- Kríza Ildikó (szerk.) 1990. *A hagyomány kötelékében*. Budapest.
- Kunt Ernő 1983. *Temetők népművészete*. Budapest.
- de Lange, Nicholas 1996. *A zsidó világ atlasza*. Budapest.
- Oláh János 1998. *Mindennek rendelt ideje van I–II*. Budapest.
- Oláh János 1999. *Judaisztika I.–II*. Budapest.
- Orbán Ferenc 1991. *Magyarország zsidó emlékei, nevezetességei*. Budapest.
- Orbán Ferenc 2004. *Magyar zsidó zarándokkönyv*. Budapest.
- Raj Tamás 1998. *Vigasztaljátok népemet*. Budapest.
- Rékai Miklós 1997. *A munkácsi zsidók „terített asztala”*. Budapest.
- Riczu Zoltán 1991. Zsidó temetők Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. *Szabolcs-Szatmári Szemle*, 26. évf. 1. sz. 58–62. p.
- Turán Tamás 2004. *Képfogyatkozás*. Budapest.
- Sáros László 1993. *Tanú ez a kőhalom*. Budapest.
- Scheiber Sándor 1977. *Folklor és tárgytörténet I–II*. Budapest.
- Scheiber Sándor 1994. *Válogatott beszédek*. Budapest.
- Scheiber Sándor–Féner Tamás 1984. *„...és beszéld el fiaidnak”*. Budapest.
- Szegő György 1999. *Két ima egy Istenhez*. Budapest.

TÜNDE JUDIT SZABÓ

Basic methodological questions of the research of Jewish cemeteries. Monitoring in North-East Hungary

This summary, by showing the research results of a section of the Jewish burial customs, strives to assist those wanting to get involved in Jewish cemetery research with the help of interdisciplinary techniques and methods. The author presents, through her own experiences, the scientific interpretation of the results of examining more than fourteen yet existing rural cemeteries in North-East Hungary, carried out by using methods of several disciplines. The study examines Jewish cemeteries from a dual perspective: on one hand it provides data to the Jewish ethnography in Hungary, including the results of the research of their burial customs, and, on the other hand it tries to emphasize the role and influence of the Jewish spirit in the culture of the historical Hungary. Besides detailing methodological questions and problems, we can get a short briefing on the results as well. A partial inventory and state description of the cemeteries revealed in the region transitorily also appears in the study.

Az élők háza

A közösségi emlékezet valós és virtuális terei a makói izraelita temetők példáján

NORBERT GLÄSSER

Beth-chaim (The House of Life). Real and Virtual Places of Collective
Memory in Jewish Cemeteries of Makó

718(=411.16)(439)

316.347(=411.16)(439)

Keywords: Cultural memory. Orthodoxy. Chasidism. Hungary. Soah. Jewish heritage travel. Hatzar ha-Kadosh Makave.

„Éledjenek fel a te halottaid, holtaim
támadjanak föl...”
(Jesája 26:19)

A temető nemcsak végső nyughely vagy a társadalom eltávozott generációinak kutatható lenyomata, hanem az élő közösség emlékezetének helye is, a térben megjelenített emlékezet. Ez az emlékezet ugyanakkor nem a közösségen kívül létezik, hanem társadalmi intézmények által – tudatos erőfeszítések árán – fenntartott kulturális jelenség.¹ Az elmúlt két évtized néprajzi paradigmaváltása az amerikai és nyugat-európai emlékezetkutatást is adaptálta.² Ennek keretében az emlékezet közösségi vonatkozásaira, írásos, szóbeli és térbeli megjelenítéseire figyeltek fel.³ A tanulmányban – Makó esetében⁴ – azt a kérdést járjuk körül, hogy miként szolgálhatja ma a temető egy elszármazott zsidó közösség összetartozás-tudatát.

1. Assmann 1999, 48., 77–78. p.

2. Olick–Robbins 1999, 19–43. p.

3. Az emlékezet tereiről lásd Bodó 2000., Gyáni 2000.; a genealógiai emlékezetről lásd Keszeg 2002, 172–212. p.

4. A kutatást az SZTE-BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék OTKA pályázata (K 68325) támogatta. Köszönet illeti Bacskai Sándort és Urbancsok Zsoltot a kutatás kezdetén megosztott észrevételeiért, valamint Tóth-Ábri Pétert, aki fotósként segített a terepmunkában. Köszönettel tartozom továbbá David Margalit rabbinak, a Makói Zsidók Világszervezete elnökének, aki betekintést engedett számomra a közösség elektronikus körleveleibe, a néhai főrabbi leszármazottainak, akik 2004-ben, 2006-ban és 2007-ben szakdolgozati, majd disszertációs kutatásom keretében Makón fogadtak a halálózási évfordulókon, valamint Halmos Lászlónak, az *Új Kelet* szerkesztőjének. Hálával emlékezem a néhai Lemberger Menachem Mendel rabbira, a „Makói Szent Udvar” jeruzsálemi főrabbijára, aki a makói monográfia-kutatás kezdetén bevezetett a visszalátogató közösségbe.

A jelenség más elvándorolt vagy elűzött/kitelepített közösségek esetében sem ismeretlen. Bizonyos vonásai általánosan jellemzik a hagyományosabb keretek között élő közösségeket annak ellenére, hogy a globalizációval és a megnövekedett mobilitással a magyarországi gyász- és temetőkultúra is átalakulóban van. A temetőktől függetlenül már az 1990-es években felfigyelt a paradigmaváltáson áteső néprajz a makói zsidóságra és annak emlékeztetére.⁵

1. kép. A temetőhöz vezető út (balról: aszfaltozás ügyében a köztársasági elnöknel, jobbról: leszármazottak a bejáratnál)

A bennünket körülvevő világot azáltal lakjuk be, hogy jelentéssel töltjük meg. Sokszor ugyanannak a térnek a legkülönbözőbb jelentései alakulnak ki. A jelentéshez pedig használat társul, legyen szó az ünnepek rítusairól vagy a mindennapok rutinjairól. A különböző csoportok különbözőképpen használhatják ugyanazt a teret.⁶ A tér – pusztá

5. A makóiak emlékeztetésében megjelenő zsidóságra vonatkozóan az 1990-es évek elején néprajzi kutatás is zajlott, melynek kéziratai a Néprajzi Kutató Intézet adattárában lelhetők fel. Szeretnék köszönetet mondani Szarvas Zsuzsának hasznos észrevételeiért. A kutatás eredményeire vonatkozóan lásd: Szabó 2003, 63–86. p., Szarvas 2003, 49–61. p. A visszarándokolás filmes néprajzi feldolgozását lásd Tari János: Mint Makó Jeruzsálemtől dokumentumfilm-sorozat (1991–1995), Távoli templom (2002), Tátrai 2004, 317–321. p., szociográfiai megközelítésben pedig Bacskai Sándor munkáit, Bacskai 1997., Bacskai 2004.
6. A közép- és kelet-európai zsidó emlékhelyek zsidóságon kívüli használatáról, valamint az amerikai határvidék és a kelet-európai steti-kultúra németek általi – alternatív világként történő – mai újraértelmezéséről lásd Gruber 2009, 487–504. p. és Gruber 2002.

fizikai megjelenésén túl – a kogníció szintjére is kivetül: tapasztaljuk, ábrázoljuk, s emlékezzünk rá, elbeszéléseinkben újraalkotjuk. Mindehhez keretet pedig az a csoport szolgáltat, amelyhez tartozunk. A tér többnyire fizikai valóságában válik megragadhatóvá számunkra.

Hacár ha-kados Makave – a Makói Szent Udvar alatt a makói ortodox főrabbi belzi haszid mintákat követő dédunokáját, Simon Lemberger rabbit közösségi vallási tekintélyként elismerő elszármazott makói ortodox zsidók értendők.⁷ A különböző, új és hátrahagyott régi közösségi terek a modern tömegközlekedés és a fenntartásokkal használt tömegkommunikációs eszközök révén átstrukturálódnak, s tudati szinten válnak jelentőssé a rítusok, valamint a genealógiai emlékezet és annak képi megjelenítése felől.

A makói közösség-szerveződés komplex szociokulturális jelenségéből számunkra csupán egy szegmens válik fontossá. Miként szolgálja a temető egy másutt élő közösség emlékezetét és fennmaradását? A *Makói Zsidók Világszervezete* és a makói ortodox főrabbi dédunokája által vezetett *Makói Szent Udvar* ugyanis nem Makón él. A közösség tagjai 1994-től a makói világtalálkozókon gyűlnek össze, ami a makói ortodox főrabbi, Vorhand Mózes (1862–1944), az *Ohel Mose*⁸ szerzőjének halálozási évfordulójára esik. A temetőlátogatás nem ismeretlen jelenség a jelentős rabbik, haszid *reb-bék jurcájtján*. A Kárpát-medencében és Kelet-Európában sajátos vallási turizmus alakult ki a *harédi* világban,⁹ sőt egyes amerikai honlapokon az outreach részévé is teszik ezeket az alkalmakat. Hasonlót Budapesten a *Chabad* esetében tapasztalhatunk.¹⁰ A MAZIKE mint szekuláris egyesület pedig az örökségturizmus keretében látogatja ezeket a zárandokhelyeket.¹¹ Ennek során egyazon tér különböző közösségi használatait figyelhetjük meg. Ezek a használatok viszont az eltérő csoportok kulturális emlékezetétől függően igen sokfélék lehetnek.

A makói zsidóság a 18. században püspöki telepítésként jött létre. A 19. század végén a közösségben egyaránt voltak cseh-morva és galíciai gyökerű családok. Az ortodox zsidóság főként hagymakereskedelemmel foglalkozott. Az ortodox közösségen

7. A makói zsidó közösségről lásd Gleszer 2008a, 971–987. p.; Glässer 2011, 61–80. p.

8. Mózes sátra, ami egyaránt a mű címe és a sírház felirata.

9. Áhítatos, istenfélő – *Jesajá* 66:5 verséből ered: „Halljátok az Örökkévaló Igéjét, ti ki remegtek az igéjére! / Simu dvár Hasem haharedim el dváru.” A fogalom héber nyelvhasználatban terjedt el a 20. század második felében, s nem terjedt túl ezen. Simeon D. Baumel meghatározásában azoknak a zsidóknak a jelölésére szolgál, akiknek az életvitel, világnézete, éthosza és hite túllép azon, amit az emberek többsége „ortodoxként” ismer. Baumel az angol nyelvterület ultraortodox fogalmával azonosítja, bár több csoportkultúra, irányzat és mozgalom gyűjtőfogalmaként kezeli. Baumel 2003, 154–155. p. (Az ultraortodox fogalom ugyanakkor politikai és világnézeti jelentésrétegektől terhelt külső meghatározás.) A fenti értelmezéstől függetlenül a harédi önmeghatározást angolszász szóhasználatban gyakran megfélemlítik a modern-ortodox jelzőnek. Ellentétének a hiloni, azaz világi, szekuláris tekintendő.

10. Vincze 2009, 72–74., 85. p., illetve Zárandoklás a Kárpátokba – [hirdetés] *Gut Sabesz*, 2004. ápr. 23., 3. p.; *Gut Sabesz*, 2004. máj. 14., 2. p.

11. *Mazsike Hírlevél*, 2005. november, 8–9. p., ill.: <http://www.mzsh.hu/hirek.html> (letöltés ideje: 2006. 01. 18.)

belül haszid híveket is tömörítő *Machziké Torá* imaegylet működött.¹² A századfordulós és a két világháború közötti fővárosi zsidó sajtó tudósításai szerint több haszid *rebbe*-nek éltek tisztelői a közösségben, és a Nyitráról ide került Vorhand Mózes főrabbi is megbecsült tagja volt az ortodox szervezetnek.¹³ Askenáz ortodox hitközségi élet jellemezte a neológia mellett élő közösséget. A makói zsidóság – a vészkorszakot túlélte magyarországi ortodoxiához hasonlóan – az új társadalmi berendezkedés elől vándorolt külföldre. Az utolsó tömeges és egyben a helyi közösséget is felszámoló ortodox elvándorlás Makón 1956-ban volt. Bécsen keresztül előbb Nyugat-Európa nagyvárosaiba, majd az USA-ba vagy a Szentföldre vándoroltak ki.¹⁴ Ma Bécs, London, New York, Kirjat Ata, Ashdod azok a nagyobb városok/települések, ahol makói ortodoxok élnek.

Fontos változásként említendő az urbánus vagy világvárosi közeg. A városi/kisvárosi zsidóság kapcsolata itt már nemcsak a vidékkel szakadt meg, hanem az a világ is végérvényesen felszámolódott, amit maguk mögött hagytak. Ugyanakkor ez a rurális környezet és hagyomány folyamatos és meg nem kérdőjelezett hivatkozási alappá vált.

Vorhand Mózes szellemi örököse, a főrabbi leányunokájának férje – a Szentföldre vándorolt –, Mose Nathan Lemberger (1909–1982) a belzi haszidizmus irányába vitte el követőit, ami az ortodox közösség jelenlegi arculatát is megszabja. Számos Magyarországról elvándorolt *harédi* közösség elvéve az *azoj vi in der alter hájm*, azaz „úgy, mint a régi hazában” jelmondata vált.¹⁵ 1994-től a hátrahagyott kisvárosi/vidéki közeg fontos, és ismét megtapasztalható viszonyítási ponttá válhatott, habár 1956 óta jelentős átalakuláson ment keresztül. Ekkor kezdődtek Vorhand Mózes főrabbi halálózási évfordulóján a makói zarándoklatok, amelyek – egyúttal a már említett – *Makói Zsidók Világszervezetének* találkozói is voltak.

A temetőlátogatásokat azonban célszerű differenciáltan szemlélni a *harédi* gyakorlaton belül is. Ez a zarándoklat egyszerre kever óvesz, az atyák sírjának látogatása és *cu zán áf di kivré cádikim*, az igaz emberek sírjánál való jelenlét. Kéverővesz, mert Vorhand Mózes leszármazottai a Vorhand és Lemberger család Európából, Amerikából és a Szentföldről ekkor gyűlik össze, haszidok, orthodoxok, némelyek pedig külsőségekben a modern-ortodoxiához közelítenek. *Cu zán áf di kivré cádikim*, mert ekkor keresik fel a *cádikként* tisztelt Vorhand Mózes és más közösségben tevékenykedett rabbik sírját, és utaznak el Nagykállóba, Csengerre, Bodrogkeresztúrra vagy más zarándokhelyre.¹⁶

Vorhand Mózes a két világháború között az Orthodox Központi Iroda képviselő-testületének tiszteletbeli elnöke volt, és gyakran fordult elő a neve az ortodox sajtó hasábjain. Mai tiszteletét az egykori közösségi vallási életen túl 1944-ben bekövetkezett erő-

12. Bacskai Sándor szíves szóbeli közlése.

13. Vorhand Mózes rabbi 1913-ban érkezett Nyitráról Makóra. 1897-ben arról tudósít az ortodox sajtó, hogy vezetésével a modernitás tendenciáinak beszűremlését tapasztaló hívek egy csoportja önálló közösséget hozott létre a nyitrai ortodoxián belül, amit hatóságilag szüntetnek meg. A különböző irányzatok makói alakulásának részletesebb áttekintését lásd: Gleszer 2008a.

14. Bacskai 1997, 149–181. p.

15. Fényes Balázs szíves szóbeli közlése.

16. A mai zarándokutakat illetően lásd: Gleszer 2006, 69–94. p.

szakos halála és a szegedi deportáló vagonok elcsatolása alapozta meg.¹⁷ A makói csendőrök kémei bűjtatásának vádjával vitték a makói csendőrségre és verték halálra az agg főrabbit. Halálos ágyán közösségének ígéretet tett, hogy az Örökkévalónál imádkozik értük és közbenjár, hogy ne essen bajuk. A közösség nagy része osztrák mezőgazdasági mintatáborokba került, így sokan túléltek a háborút és visszatértek Makóra. Vorhand Mózes emlékezete ugyanakkor nem illeszkedik a mai holokausztemlékezetbe – a harédi világhoz hasonlóan –, a leszármazottak értelmezései sem ezt az utat követik.

A visszatérő ortodox közösség hamar visszaállította korábbi infrastruktúráját és valósi életét. Az elhunyt főrabbi sírja fölé pedig *ohelt* emeltek.¹⁸ Az ezredfordulót követő felújítások keretében a sírház kibővítésére is sor került. Ez tekinthető a mai közösségi emlékezet központi térbeli helyének. Ez egy mennyezettel, járólappal, ablakokkal ellátott épület, amely két sírt és egy jelképes gyereksírhelyet foglal magába. Vorhand Mózes nyugszik itt, és felesége, Ráhel. A sírokon egy-egy 2000 literes *kvitli*-láda van a kőrőcédulák számára. Tetejük bádorgatású, ezen lehet mécsest gyújtani. A mennyezeten örökmécses függ. A falakon emléktábla és persely található. A zsoltareskönyvek részére külön szekrényt helyeztek el az egyik sarokban. A sírházban két pad is van. A sír a zárandoklat központi helye.¹⁹ Itt mondják el imáikat, egyéni kéréseiket, miközben a sírkőre borulnak. A halott önmagában rituálisan tisztátalan, ugyanakkor a szentéletű embereknel ez a tisztátalanság átértelmeződhet. Ez már Lurjánál és Hájim Vítál kabbalisztikus munkáiban is megjelenik.²⁰ A tudatosan modernizáló zsidóság által is használt vallástörvényi kivonatban, héber–magyar gyakorlati útmutatóban szintén hozzák. Az igaz jámborok sírja szent hely, amely az ott nyugvó által szentelődik meg. Az ima itt inkább meghallgatásra lel. Az ott nyugvó igaz pedig szószóló lehet.²¹

A makói zsidóság visszalátogatásainak és a *Makói Szent Udvar* körleveleinek értelmét – a hagyomány átadásán túl – a genealógiai emlékezet megítélése teszi érthetővé. Az egyéni érdemek, a *zekhut ácmo* mellett a felmenők érdemei, a *zekhut ávot* előrevetítik az egyén várható társadalmi és vallási szerepét a közösségben. A származás így erősen felértékelődik. Perifériális, ám jó példája ennek egy New York-i idős rabbi közösségi támogatásra nem lelt kezdeményezése. Makón családfamúzeumot szeretett volna felállítani, a különböző családokat a levéltári tényanyag mellett – származásuk előkelősége szerint – arany-, ezüst- és bronzfákon jelenítve meg.

A tényleges zárandoklaton és a szétküldött képek által a körlevelekben is a genealógiai aspektust az emlékezés és a narrativitás képviseli, valamint a rutinok. Ezekben az idők mellett főleg a *rebbe* jelenik meg közvetítőként. A *rebbe* mnemotechnikai személy, akinek a szavait felveszik, cselekedeteit képileg is megőrkítik. Makóra viszonylag kevés kisgyermek érkezik, a képek viszont külön kidomborítják ezeknek a

17. Urbancsok 2004, 41., 86. p.; Bacskai 2004, 67–68. p.

18. Bacskai 2004, 134. p.

19. A mai magyarországi zárandokhelyek sírházairól lásd: Gleszer 2008b, 339–365. p.

20. Grab 2008, 209., 212. p.

21. *Kicur Sulchán Áruch* CXXIX. 13., a sírnál végzett rítusokról lásd: Fényes–Gleszer 2009, 67–82. p., Gleszer 2010, 216–239. p.

gyerekeknek a *rebbe* környezetében végzett rítusait, ami többnyire a vallási nagykorúvá válás idejére tehető. A megörökített mozzanatok mögött a temetők és a közösségi élet egykori helyei az emlékezés kulisszáit képezik.

A temetők a látogatások során sűrített formában jelenítik meg a közösség történetét. A *rebbe* és a *Makói Zsidók Világszervezetének* elnöke *minjen* kíséretében a halál-ozási évforduló napján bejárja az összes makói izraelita temetőt. A lakott terület növekedésével ugyanis mind kintebbre került a tényleges temetkezési hely, a vallástörvénynek megfelelően viszont a korábbi, hatóságilag használaton kívül helyezett sírkertek továbbra is megmaradtak. *Ohel Mose* sírházába – egy-egy *sábesszal* összekötött zárandoklaton – többször kilátogat a *rebbe*, és tőle függetlenül is mennek zárandokok jóval *sábesz* előtt és *ausz* után. A nagy sírlátogatást, amelyen a *rebbe* imájához csatlakozhatnak, viszont az említett temetőlátogatások előzik meg, végigjárva a makói közösség története során használt temetőket. Adam S. Ferziger német neo-orthodox történeti anyagon mutat rá arra, hogy a temető miként jelképezheti egyszerre a folytonosságot és az újítótól való elhatárolódást. Az ortodox temető többnyire az újítók tulajdonában maradt zsidó temető mellett jött létre, de attól kerítéssel elhatároltan, független területként. Ez egyszerre kínálta fel Ferziger olvasatában a közösséghez tartozás genealógiai folytonosságának érzetét és a jelen újítótól történő egyértelmű elkülönülés kinyilvánítását.²² Makón a jángori temető szintén ortodox és neológ részre oszlik. *Ohel Mose* sírja után a *rebbe* és kísérete *Jeriat Slomo* szerzője, Zalman Ullmann (1826–1863) sírját látogatja meg, aki az ortodox-neológ szakadás, a tájlung igazaként jelenik meg. Ezeket a sírokat gondozzák. *Ohelt* emelnek följük, a felújítások híreit pedig a szatmári *Der Yidben* (USA) és más *harédi* lapokban közlik.²³

A közösségi emlékezetet újramondó, családi nemzedéki emlékezetén keresztül megjelenítő és genealógiai vonatkozásai révén kanonizáló személy *Ohel Mose* leszármazottja, a *rebbe* lesz. Az emlékezés helyei azonban nem korlátozódnak a temetőre. A zárandokok bejárják az egykori zsidó utcákat, meglátogatják az egykori *jesiva* romos épületét. A halál-ozási évfordulót megelőző *sábeszt* pedig szintén a *rebbe* vezeti le, és a *jurcájt* rituális étkezését is a *rebbe* adja a makói zárandokházban.

Ezek a zárandokhelyek és alkalmak megjelennek a szentföldi és amerikai illusztrált *harédi*, vallásos sajtóban is. A színes cikkek többnyire a makói zsidóság közösségi életének illusztrációit nyújtják, valamint reprezentálnak: a makóiság képének kialakítását szolgáltatták a külvilág felé, továbbá híreket nyújtanak a közösségek otthon maradtott tagjainak. A sír és a zsinagóga jelképpé is vált. Az emblematiszálódás főleg az utóbbinál hangsúlyos. A sír a megtérés, a *tesuva* tevés helyeként jelenik meg a közösségi zárandoklat meghívóján, amelynek hátlapja erre vonatkozóan a *cádik* végrendeletéből idéz. Aki a megtérés szándékával keresi fel a *cádik* sírját, azért a *cádik* fog közbenjárni. A zsinagóga mint embléma a meghívón kívül feltűnik a közösségi díszokleveleken, pecséteken, névjegykártyákon, könyvelőlapokon és belső borítókön egyaránt.

Ezek a szimbólumok és mnemotechnikai helyek az új környezet megalkotását is strukturálják. A zsinagóga formája az *ashdodi* Talmud-iskola építészeti megoldásait raj-

22. Ferziger 2005, 100., 108. p.

23. Vö. Glässer 2011., illetve a fontosabb hírek nyomon követhetők a www.mzsh.hu honlapon.

zolta elő, míg a mindennapi élet tereinek jelentéssel történő megtöltését egy-egy kép vagy festmény segíti. Ezek pedig a kulisszák részeként feltűnnek a körlevelek képes híreiben is.

Digitális képek és egyéb csatolmányok formájában a hírt közlő körleveleknek kiemelt tartalma a zarándoklat. Ez alatt az éves makói haza/visszalátogatás értendő. Hogy mennyire jelent ez hazalátogatást, jogosan vethető fel. A leszármazottak részéről a zarándokház építtetője a makóiság megőrzése céljából a hazalátogatást tartotta elengedhetetlennek, tehát hogy ténylegesen lakjon pár család Makón. Ez tudtommal nem történt meg.

2. kép. A makói rebbe mesél a temetőben

A körlevelek másik fontos funkciója az önreprezentáció és annak terjesztése. A makóiakról íródott héber, jiddis vagy magyar nyelvű cikkek szkennelt formában ezekben a körlevelekben futnak szét, a címzettek között – a tagok mellett – néhány kutatónak is. A megjelenített események, a zarándoklat mellett, a szentföldi közösség és a rebbe körül rajzolódnak ki. Új imaházak, tanházak – közösségi gyarapodást reprezentáló – képei ezek. A rebbe személye önmagában is a vizuális megjelenítés középpontjába kerül. A képi ábrázolás tórai tilalma miatt a rebbék ábrázolása élesen megosztja az ortodox zsidó társadalmat. Ahol viszont elfogadott, ott ezeket a képeket gyűjtik, cserélik, megosztják, igyekeznek beszerezni őket, akár mobiltelefonról, akár profi gépről származók, érkezenek a hívektől vagy a kutatótól. A körlevelek esetében hasonló történik. A nagyobb ünnepeket követően – azokról az ünnepi momentumokról és rítusokról, ahol a vallástörvény a fotózást, vagyis inkább az elektromos készülékek ki-be kapcsolását, új dolgok létrehozatalát engedélyezi – körlevelekben tudósítanak. Ezeken a rítusok végzője a rebbe, többnyire

gyerekekkel körülvéve. Ez egyben tükrözi a 20. század eleji magyarországi ortodox törekvéseket és értékeket is: az idős és fiatal generációk vallásosságban megnyilatkozó egységét, valamint a korábbi generációk autoritását és modellalkotását. A *rebbe* útjai hasonló gyakorisággal szerepelnek a körlevelek között. A közösségi kötődéseket, más közösségekkel, haszid dinasztiákkal kialakított kapcsolatait rajzolják meg képileg rövid, pár szavas tárgymegjelölés mellett. Itt esküvők, repülőutak, zarándoklatok és Tóra-avatások fotói tűnnek fel. Nem utolsósorban pedig a körlevelek megjelenítik a *Makói Zsidók Világszervezetének* a közösség érdekében tett protokolláris lépéseit, legyen szó a várossal való jó viszony ápolása jegyében a makói polgármesternél tett tiszteletlátogatásról, vagy nagyköveti fogadás keretében a magyar köztársasági elnökhöz intézett – a zarándokhelyhez vezető jángori dűlőút aszfaltozását kérő – folyamodványról.

A temető, mint láthattuk, sokkal differenciáltabb funkcióval, rétegzettebb szimbolikával bír, mint a szekularizálódó magyarországi társadalom temetőinek többsége. Ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy a zsidó temetők nagy részétől eltérően Makón genealogiai szálakkal kötődő, konkrét közösség áll a temető mögött. Ez a közösség tartja eleve az emlékeztetőt, amely a temetőt megeleveníti, a nemzedéki emlékezetek zárványszerű tárgyasulásán és írásban való rögzítésén túl a nemzedékek láncolatába fűzi, miközben a jelen felől azt újabb jelentésekkel, értelmezésekkel látja el. Az elvándoroltak és gyermekeik nemzedéki emlékeztetőnek unokák felé történő továbbadását, a Makót elhagyó nemzedék eseményeinek közösségi megalapozó emlékezet részévé tételét a térbeli elhelyezés és az újbóli megtapasztalás segíti. Maurice Halbwachs általános megállapítását²⁴ figyelhetjük meg Makó esetében is. Az elvándorolt makóiak „megkettőzik”, újrateremtik az emlékezet tereit – Makón, *Ashdodban* és *Kirjat Atan* –, de körlevelek, audiovizuális felvételeik által virtualizálják is azokat. Ebben a kulturális gyakorlatban játszanak fontos szerepet az emlékezést mederbe terelő személyek, jelen esetben az idős makóiak és a *cádikként* tisztelt főrabbi leszármazottai. Azért is fontos – és figyelmet érdemlő – ez a folyamat, mert az a „közeg”, amelyre az emlékezés irányul, gyökeresen eltér attól, amelyben keretként az emlékezés maga zajlik. A tényleges jelenlét mellett – ami mindig csak a közösség töredékének adatik meg – az emlékezés csatornáit a beszámolók és a vizuális reprezentációk jelentik. A körlevelek vizuális reprezentációi például egy sajátos kettősség megnyilvánulási formáját képezik. Elvi szinten a korábbi hazában, a felmenők által gyakorolt minták válnak követendővé az újabb generációk megváltozott környezetében is. A folytonosság a rítusok, a meghatározó életvezetési modellek és az emlékeztető múlt szintjén jelenik meg. A gyorsan változó technika eszközei és lehetőségei ezeknek rendelődnek alá, ezek mentén kerülnek besorolásra és felhasználásra.²⁵ Bruce David Forbes és H. Mahan Jeffrey meghatározását követve²⁶ ez a jelenség a populáris kultúra eleminek vallási kontextusban történő használataként azonosítható. Számolni kell ugyanakkor azzal is, hogy a vallásantropológia által vizsgált jelenségektől eltérően itt sokkal hangsúlyosabban jelenik meg a vallási kontroll, valamint az intézményi legitimitások és vallási autoritások által kijelölt keret. Egy hagyományos, kényszerűen hát-

24. Assmann 1999, 41–42. p.

25. Szeretnék köszönetet mondani Voigt Vilmosnak, aki a technikához való amish viszonyulással útköztetve felhívta a figyelmemet a haszid technikahasználatra.

26. Forbes–Mahan 2005, 12. p.

rahagyott – és időközben gyökeresen megváltozott – világ a globális tömeg- és technikai társadalom eszközeinek szelektív használatával kerül rögzítésre, újraalkotásra és megőrzésre. A digitális vizuális reprezentáció – amely önmagában hordozza a globalizálódó világ kommunikációjának gyökeres átalakulását – egy tradicionalitásra törekvő közösség használatában a változatlanóság aurájának biztosítójaként a változásra adott válasz részévé válik. Az új eszközöknek, jelenségeknek szelektív és a hagyomány szolgálatába állított beépítése így egy globalizálódó kontextusban – a technika, a tömegkommunikáció és a tömegközlekedés által – a széttöredezett terek áthidalását, egymás mellé rendezését szolgálja. A körbeküldött és digitálisan tárolt képi anyag – a résztvevők ténylegesen megőrkített és az értesülő közösségi tagok pszeudoemlékeiként – az összetartozás tudatát erősíti meg, s iktatja ki (vagy legalábbis csökkenti) az egyes közösségrészek közé ékelődő időbeli és térbeli elválasztottság érzetét.

Felhasznált irodalom

- Assmann, Jan 1999. *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Bacskai Sándor 1997. *Egy lépés Jeruzsálem felé*. New York–Budapest–Jeruzsálem, Múlt és Jövő.
- Bacskai Sándor 2004. *Az első nap. Emlékképek az ortodox zsidóságról*. Budapest, Múlt és Jövő.
- Baumel, Simeon D. 2003. Weekly Torah Portions, Languages, and Culture Among Israeli Haredim. *Jewish Social Studies*, Vol. 10, No. 2, 154–155. p.
- Bodó Júlia (szerk.) 2000. *Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban*. Csíkszereda, KAM–Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print.
- Fényes Balázs–Gleszer Norbert 2009. Igazak érintése. A szent, a tiszta és a tisztátalan fogalma Magyarországon a cádikok iránti tisztelet megnyilvánulásaiban In Barna Gábor (szerk.): *Érzékek és vallás*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, /Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, 22./ 67–82. p.
- Ferziger, Adam S. 2005. *Exclusion and Hierarchy Orthodoxy, Nonobservance, and the Emergence of Modern Jewish Identity*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Forbes, Bruce David–Mahan, Jeffrey H. 2005. *Religion and Popular Culture in America*. Revised Edition. First published 2000. Berkeley–Los Angeles–London University of California Press.
- Gleszer Norbert 2006. Zsidó-búcsúk ma. A magyarországi csodarabbikhoz folytatott zarándoklatok átstrukturálódása az ezredfordulón. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, XVIII. évf. 3–4. sz., 69–94. p.
- Gleszer Norbert 2008a. Zsidóság – a Communitas judeorumtól a virtuális közösségig. In Tóth Ferenc (szerk.): *Makó monográfiája 3. kötet. Néprajz – Vallási néprajz*. Makó, József Attila Múzeum Makó, 971–987. p.
- Gleszer Norbert 2008b. Az igazak sátrainál. A magyarországi „csodarabbi” sírok, mint a kegyelet által megszentelt helyek. In Grynaeus Tamás (szerk.): *Köztéri szakrális kisémlékek*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, /Devotio Hungarorum, 11./ 339–365. p.
- Gleszer Norbert 2010. Üzenetek e világból A kvitli elhelyezésének ritualizálása a magyarországi cádik-síroknál. In Barna Gábor–Gyöngyössi Orsolya (szerk.): *Rítus és ünnep – Rite and Feast*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, /Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár, 25./ 216–239. p.
- Glässer Norbert 2011. mako110@ A makóiség képi megjelenítése a „Makói Szent Udvar” elektronikus körleveleiben In *Néprajzi Tanulmányok. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, Szeged, /Studia Ethnographica, 7./ 61–80. p.

- Grab, Jonathan 2008. The Cult of the Saints in Lurianic Kabbalah. *Jewish Quarterly Review*, Vol. 98, No. 2, 203–229. p.
- Gruber, Ruth Ellen 2002. *Virtually Jewish. Reinventing Jewish Culture in Europe*. Berkeley–Los Angeles–London, University of California Press.
- Gruber, Ruth Ellen 2009. Beyond Virtually Jewish: New Authenticities and Real Imaginary Spaces in Europe. *Jewish Quarterly Review*, Vol. 99, No. 4, 487–504. p.
- Gyáni Gábor 2000. *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Keszeg Vilmos 2002. A genealógiai emlékezet szervezése. In Árva Judit–Gyarmati János (szerk.): *Közelítések az időhöz. Tanulmányok*. Budapest, Néprajzi Múzeum, /Tabula könyvek, 3./ 172–212. p.
- Olick, Jeffry K.–Robbins, Joyce 1999. A társadalmi emlékezet tanulmányozása: a „kollektív emlékezettől” a mnemotikus gyakorlat történeti szociológiai vizsgálatáig. *Replika*, 37. évf. 19–43. p.
- Szabó Piroska 2003. Image of Jews in the Memory of Residents of Makó. *Acta Ethnographica Hungarica*, Vol. 48, No. 1–2, 63–86. p.
- Szarvas Zsuzsa 2003. “On the Border of Two Worlds”. Some Aspects of the Co-existence of Rural Jews and Peasantry in Hungary. *Acta Ethnographica Hungarica*, Vol. 48, No. 1–2, 49–61. p.
- Tátrai Szusanna 2004. Távoli templom. 90 perces dokumentumfilm. *Ethnographia*, 115. évf. 3. sz., 317–321. p.
- Urbancsok Zsolt 2004. *Makói holokauszt emlékkönyv. A soá 60. évfordulójára*. Makó, Szegedi Zsidó Hitközség.
- Vincze Kata Zsófia 2009. *Visszatérők a tradícióhoz. Elszakadás a zsidó hagyománytól és a báál tsuvá jelenség kérdései a rendszerváltás utáni Budapesten. Szóhagyomány*. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézet–PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék–L'Harmattan.

NORBERT GLÄSSER

Beth-chaim (The House of Life). Real and Virtual Places of Collective Memory in Jewish Cemeteries of Makó

We settle in an environment and regard it as ours by attributing meaning to its elements. At times, we attribute several different meanings to the same spaces. This paper studies the representations of the community of Makó. A traditional community of which the members were forced to emigrate (and which have since then thoroughly changed) is being catalogued, reformulated and preserved by selective means of globalised mass communication. The digital-visual representation – which in itself represents the thorough change of globalizing communication – used by a community emphasizing its traditionalism becomes a part of its answer to change, as a guarantee of immutability. Selecting and using new means and phenomena in maintaining tradition in a globalised context – with the help of technology, mass communication and public transport – helps bridging and connecting disintegrated spaces. Photos sent attached to email circulars and preserved in a digital form strengthen the feeling of belonging to a community, at the same time eliminating the distance in time and space between members of the community.

Se kultúra, se örökség?

A zsidó temető helye a kulturális örökségben

ISTVÁN BALOGH

Neither culture nor heritage. The place of a Jewish cemetery
in the cultural heritage

904(=411.16)(439):718

718(=411.16)(439)

726.8(=411.16)(439)

Keywords: The history of Jewish cemeteries in Hungary from the beginning up to now. Destroyed Jewish cemeteries in contemporary Hungary. Objects under monumental or local protection.

Az utóbbi évtizedekben a zsidó közösségek történetéről és ennek részeként a zsidó temetőkről sok publikáció jelent és jelenik meg. Ez az öröndetes tény azt is jelzi, hogy a zsidó temetők és a zsidó sírkövek értékének felismerése egyre szélesebb körben terjed el. Azonban mindannyian másként közelítjük meg a témát: a sírkövek egyes kutatók számára helytörténeti információkat hordoznak, mások az epigráfia, hebraisztika vagy a szimbólumok kutatásának okán keresik fel a temetőket. A rendszerváltás óta emellett kialakult országos és helyi szinten egyaránt több, a zsidó temetők mint kegyeleti helyek felújítása, fenntartása érdekében tevékenykedő közösség is. Jelen konferencia hallgatósága leképezi a zsidó temetőkkel foglalkozók sokféle indíttatását és tevékenységét. A különböző értékes tevékenységek útja helyenként keresztezi és támogatja egymást, az erőfeszítések mégis gyakran elsiklanak egymás mellett. Nem mindig találunk közös pontokat, nem azonosak a céljaink. Kutatások folynak, teljes fotódokumentációk, korpuszgyűjtemények készülnek, temetőket újítanak fel, könyvek jelennek meg – jelentős számban –, és a közel 1300 magyarországi zsidó temető jelentős hányada – részben már lelkiismeretesen dokumentálva – védtelenül, elhagyatottan pusztul tovább.

Mindannyiunk munkáját és célkitűzéseit segíti elő az utóbbi évtizedekben világszerte és egyre inkább itthon is érzékelhető szemléletváltás az épített emlékek értékének megítélésében. A hagyományosan már bevettnek tekinthető – de valójában szintén alig másfél évszázados – műemlékvédelem mellett megjelent a kulturális örökség fogalomvilága. A lokális szemlélet erősödésével és előtérbe kerülésével olyan értékkategóriák kialakítása vált szükségessé, amelyeket nem minden esetben lehet és nem feltétlenül kell megfeleltetni a műemlékvédelem rendszerének. Az örökség és a mű(vészeti)emlék egymástól független kategóriák lehetnek. Örökségünk az, amit magunk is annak tekintünk, amiért felelősek vagyunk, a lezárt múlt kizárólagos meghatározása helyett a jelen perspektívájában van szerepe. Az örökség olyan tényező, amellyel személyes kapcsolatban állunk, emlékezetformáló erővel rendelkezik, köré emlékezet, megemlékezés szerveződhet, és minthogy kívül áll a műemlékvédelem szabályain és fogalomkörén, szakvélemény nélkül válhat közkinccsé. „A kulturális örökség meghatá-

rozásának elve [...] nem a kifelé hirdetett azonosság, hanem a felvállalt belső különbség” – írja Sonkoly Gábor.¹ Mindennek nyomán láthatóvá válik, hogy a zsidó temetőknek is helyük lehet a kulturális örökségben, ennek érdekében azonban nekünk kell lépéseket tenni. A kulturális örökség nyitott és folyamatosan változó rendszere lehetővé teszi a legkülönbözőbb elemek integrálását, és szükségessé válik, hogy a különböző, örökséget érintő tudományterületek közeledjenek egymáshoz.

Ahhoz, hogy a zsidó temetők is a kulturális örökség bevett részévé váljanak, szükséges, hogy megismerjük helyüket a magyar és az európai zsidó és nem zsidó funerális kultúrában, továbbá megfogalmazzuk azokat az általános ismérveket, amelyek mentén vizsgálhatók és szerepük meghatározható.²

A magyarországi zsidó funerális kultúra egységes egészet alkot a legrégebbi időkől a modern korig. Ennek az egésznek vannak helyi, területi jellegzetességei, eltérései, mégis korszakonként általános jellemzők alapján leírható. A korábbi korszakokból (Scheiber nyomán:³ római kor, középkor és török kor) eredeti helyen és formában a mai Magyarország területén zsidó temető nem maradt fenn. Ezekből az időkől csak töredékes szórványemlékekkel rendelkezünk, amelyeket ma Sopronban és Budapesten múzeumi környezetben tekinthetünk meg. A legrégebbi középkori magyarországi zsidó síremlék a régi budai zsidó temető helyén, a mostani Alagút utca mentén egy 1894-es építkezés alkalmával került felszínre, s azt hirdeti, hogy 1278-ban halt meg Péter fia Peszach.⁴ Az 1200-as évektől kezdve Franciaország, Spanyolország, Németország, Csehország és Magyarország területén egyaránt találhatók héber feliratos sírkövek. Az európai rendszerben tehát a kezdeti korszaktól vizsgálhatjuk a magyarországi funerális kultúrát is. A megismerhető emléktanyag alapján szemléletesen rajzolódik ki a középkori zsidó sírkölkultúra minden vonása. A 13. századtól megismerhető héber síremlékek nem egyszerűen a középkor zsidó történeti és epigráfiai hagyatékát jelentik, hanem egészen a modern korig nyúló alapvetést képeznek az askenááz zsidóság síremlékkultúrájában. Ekkor születik meg a mai napig alapformának tekintett zsidó síremlékforma, a kőtábla, felső részén kiemelkedő félkörívvel.⁵ Az egységes szellemű forma- és szövegrendszer kialakulásának alapját történeti feltételek biztosították. Magyarország és a Német-római Birodalom területe volt ebben a korban a kialakuló askenááz zsidó kultúra központja, és ez az egység határozta meg a funerális kultúrát egészen a 20. századig.

A legrégebbi, folyamatosan létező zsidó temetők története Magyarországon a török kor után kezdődik, ekkortól kezdve beszélhetünk magyarországi zsidó funerális kultúráról, tehát nemcsak sírkövekről, hanem temetőkről is. A zsidó temetők többsége ere-

1. Lásd bővebben: Sonkoly Gábor: Örökség és történelem: az emlékezet technikái. In György Péter–Kiss Barbara–Monok István (szerk.): *Kulturális örökség – társadalmi képzelet*. Budapest, OSZK, 2005, 53–60. p.

2. Jelen előadásban megfogalmazott kutatási eredmények részletes kifejtése: Balogh István: *A magyarországi zsidó sírkölkultúra története*. Szakdolgozat. Budapest, OR-ZSE, 2011.

3. Lásd bővebben: Scheiber Sándor: *Magyarországi zsidó feliratok a III. századtól 1686-ig*. Budapest, MIOK, 1960.

4. Uo. 81–85. p.

5. Schöner Alfréd: *A pokol traktátusa képekben*. Budapest, Gabbiano-Print Kft., 2008, 19. p.

deti formájában létezik a létrejöttétől napjainkig, köszönhetően annak, hogy a zsidóságban nem számolnak fel sírt, a megváltás „örök időkre” szól. Fontos információ számunkra az, hogy a holokausztot megelőzően sem történhetett meg a sírok újraváltása vagy – rendkívüli esetektől eltekintve – a temető felszámolása, és így hiteles emlékként maradtak ránk. Ezek közelebbi bemutatásához fontos, hogy megismerjük az országban kialakult zsidó funerális kultúra egyes történeti és területi rétegeit is.

A törökök kiűzését követő újraneépítés révén az országtól északra, nyugatra és keletre ekkor már évszázadok óta folyamatosan fennálló zsidó központok felől érkeztek zsidó migrációs hullámok. Az újkori bevándorlást vizsgálva a temetőkultúra szempontjából is fontos szakaszokat figyelhetünk meg.⁶ Az első időszak a 17. század végétől a 18. század közepéig tartott. Ez a korainak tekinthető bevándorlás a királyi Magyarország területére irányult, elsődlegesen Vas, Sopron, Moson, Pozsony vármegyébe, északnyugaton pedig szőrványosan Nyitra és Trencsén vármegyébe. A második a 18. század közepétől a 19. század közepéig tartott, és a már felszabadult, újjászervezett országterületet érintette. Ennek egyik helyszíne a nyugati, északnyugati országgrészben Zala, Veszprém, Fejér, Komárom, Esztergom és Nógrád vármegye térsége és a letelepedés szempontjából tiltott bányavárosok által határolt terület. A másik helyszín a keleti, északkeleti országgrészben Sáros, Torna, Borsod, Zemplén, Szabolcs, Máramaros, Ung, Bereg és Ugocsa vármegye területe. A harmadik időszakban már inkább belső vándorlás zajlott, amikor az ország már zsidók által lakott területeiről történtek átköltözések az ország középső, valamint déli területeire. Ez az időszak a 19. század közepétől a holokausztig, de lényegében az első világháborúig tartott.

További szempontként fontos vizsgálni az alapítók származását. A zsidóság nagyobbik csoportja a nyugati és északnyugati irányból érkezett, német, osztrák, cseh és morva területekről. A kisebb hányad kelet felől, lengyel területekről származott. A befelé vándorlás a határ menti területekről keleten és nyugaton, egymást nem érintő folyamatként zajlott le. A belső keveredés csak a 19. század második harmadától, nagyobb mértékben pedig a második felétől kezdődött meg. Ennek oka, hogy az ország középső részén észak–déli irányban valóságos választóvonal keletkezett a zsidóság számára, amelyen keresztül hosszú ideig nem volt átjárás. Ez az elválasztó övezet északról a bányavárosok térségétől, az ország középső részén, a jász, kun és hajdúsági autonómiát élvező területeken át a letelepedési kérvényeket elutasító Békés, Csongrád és Csanád megyékig tartott. Ennek nyomán alakult ki a nyugati térségben az oberlandi, azaz „felföldi” és a keleti térségben az unterlandi, azaz „alföldi” zsidóság.⁷ A keleti, markánsabb jegyekkel rendelkező hatás felismerhetően fennmaradt az ország északkeleti részében, a nyugati irányból érkező hatás azonban a 18. század folyamán átalakult és az ország középső részein már egy egészen jól körülhatárolható, *magyarországi sírkő-típus* alakult ki, amelyben a hagyományos, sírkőipari technológiát megelőző korszak sír-emlékművészetét láthatjuk kiteljesedni.

6. Grünwald Fülöp–Scheiber Sándor: *Adalékok a magyar zsidóság településtörténetéhez a XVIII. század első felében*. Különlenyomat a Magyar-Zsidó Oklevéltár VII. kötetéhez. Budapest, MIOK, 1963. és Braham, Randolph L. (szerk.): *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Vol I–III. Budapest, Park Kiadó, 2007.

7. Lásd bővebben: Grünwald–Scheiber 1963, 17–18., 28. p.

1. kép. Műemléki és helyi védelem alatt álló zsidó temetők Magyarországon 2011-ben

Az 1700-as évekbeli kövek még többségükben homokkőből, kisebb számban mészkőből készültek. Látható változás, hogy a kövek mérete egységesedik, eltűnnek a szélsőségesen nagy méretek. A síremlékek megformálása is egyszerűbb, a boltíves, csúcsíves köveken kevés díszítést láthatunk, a perem véséssel való kiemelése jellemző. A szövegek röviddek és tömörek, a korábban megszilárdult rövidítések, a vésetfő, a vésettest és a vésetláb sematikus fordulatai, eulógiái mindenhol azonosak. A dátum írása változatlan és egyben végleges. A továbbiakban az e korszakban elterjedő formula válik általánossá.

Az 1800-as évek elejétől az 1800-as évek második feléig-végéig terjedő időszak a magyarországi sírkőművészet virágkora – mind a síremlékek e periódusra eső nagy számából és arányából, mind a művészi igényből következően –, amely az utolsó, még az ipari sírkőfaragást megelőző időszak. E korszakban születik meg a mai napig „zsidó síremlékként” ismert kőforma, amely a pizskei vagy tardosi vörös mészkőből készült. Sok helyen tévesen szépen csiszolt felülete miatt márványnak, vörös márványnak nevezik ezt a valójában vas- és a mangán-oxidtól vöröses színű, kemény, tömött mészkövet.⁸ A pizskei és tardosi vörös mészkő tehát elsősorban a zsidóság sírkövének jellegzetes alapanyaga. A jól faragható, jó minőségű és szépen csiszolható kőanyagnak is köszönhető az a hihetetlenül változatos forma- és motívumkinccsel rendelkező, sok ezer kőből álló zsidó funerális művészeti hagyaték, amely a 19. század második feléig keletkezett.

8. Dr. Kertész Pál: *Mikor márvány, mikor mészkő?* <http://www.betonopus.hu/notesz/mikor-meszkő.pdf>

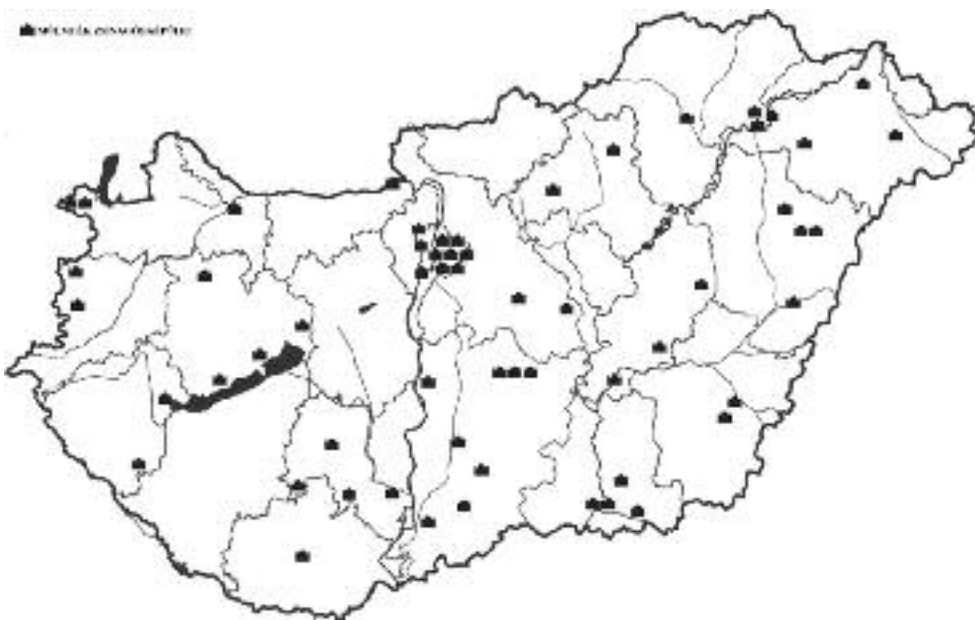
A magyarországi temetőket vizsgálva megállapítható, hogy a keresztény temetőkben országszerte viszonylag kevés sírkövet találunk még e korszakból, ennek oka részint az azokban általános újratemetés, gyakori temetőfelszámolás, de ténylegesen az, hogy kevés kő is készült. A hivatásos kőfaragók ennek alapján nagyobb arányban zsidó temetőkbe faragtak síremlékeket. Helyenként megjelennek zsidó kőfaragók is, de a sírkövek többsége nem zsidó iparosok munkája, akik általában 100 kilométeres körzetben 5-6 településnek faragták a síremlékeit.⁹ Ennek nyomán az azonos vidékeken a keresztény síremlékek formailag teljesen megegyeznek a zsidó temetőkben levőkkel, az általános motívumkincs is azonos. A 19. század elejétől a század második harmadáig kialakult temetőkben és temetőrészekben a temetőkép távolról egységes, közelről azonban látható, hogy forma- és motívumkincsét tekintve rendkívül változatos. Az alapforma az íves záródású kőtábla, amelynek a korszakban többnyire még csak egyik oldalát faragták meg. Az ív mellett megjelennek a változatos lezáró formák, a több ívben záródó, háromkaréjos, a számárhátív és a szögletes lezárás. A jobb megmunkálhatóság és a sírkőfaragás technikai fejlődése sokkal nagyobb teret ad a jelképeknek és ábrázolásoknak.

A 18. század második felétől kezdődik az északkeleti országrész zsidó közösségeinek megerősödése és funerális kultúrájuk kialakulása. A zsidó közösségek növekedése itt lényegében a holokausztig tartott, a térség zsidóságának kiugró arányát azonban megakadályozta a szegénység miatti kivándorlás, elköltözés. Az itteni közösségekben egész történelmük során intenzív mozgás folyt. A közvélekedéssel ellentétben a galíciai migrációs hullámok többsége átvonult a térségen és az országon is Nyugat-Európa és Amerika felé, témám szempontjából azonban fontos tényező a galíciai, bukovinai vidékeken élő zsidósággal való folyamatos kapcsolat. Napjainkban az unterlandi térségnek csak mintegy egyötöde, a mai Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi része és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye tartozik ide. Az e térséghez köthető jellegzetességek gyakorlati szempontból az eddigieken túl több okra vezethetők vissza. Meghatározó volt egyrészt a másfajta kőanyag és az ebből fakadó eltérő lehetőségek, másrészt a gazdasági korlátok miatt nem volt mód magas technikai színvonalú sírkövek faragására. A rokonság a keleti és északkeleti határon túli területeken található síremlékekkel jól látható. A véset jellemzően mély és széles. Sok helyen látható domborítással kiképzett szövegfelület. Sajnos a gyors pusztulás miatt egyre kevesebb olvasható már e kövek közül, helyreállításuk lehetetlen. A motívumkincset vizsgálva a 18. századból származó köveken naivabb motívumfaragások láthatók. A szimbólumkincs tartalmilag megegyezik a nyugatival, megformálásuk azonban markáns vonalú vésettechnikájuk vagy domborításuk miatt teljesen eltér. A térségben jellemző díszítőmotívumok rokonságban állnak a galíciai síremlékek motívumkincsével, illetve azoknak sokszor egyszerűbb kivitelezésű változatait láthatjuk bennük.

Az 1840. évi XXIX. törvénycikk lehetővé tette az alföldi vármegyékben a jáász, kun és hajdúsági területeken a zsidóság letelepedését. Ezek a zsidó közösségek többségükben a nyugati, kisebb részben a keleti tömb migrációjából jöttek létre. Az eltérő funerális jellegzetességek helyenként jól megfigyelhetők.

9. Domonkos Ottó (főszerk.): *Anyagi kultúra 2. Kézművesség. Magyar néprajz III.* Budapest, Akadémiai, 1991, 635. p.

2. kép. Műemléki védelem alatt álló zsinagógák Magyarországon 2011-ben

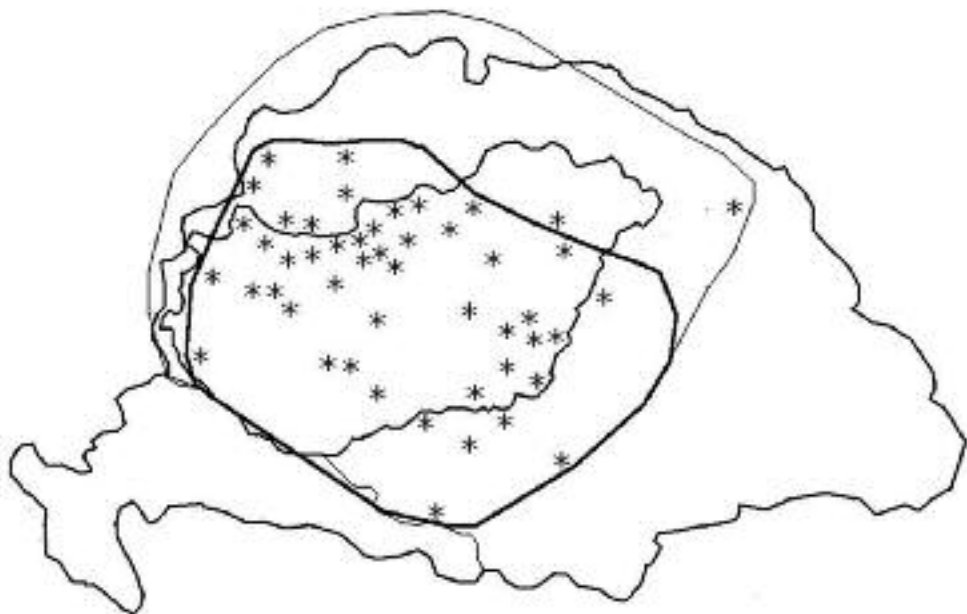
Az egész ország zsidó funerális kultúrájára – miként általánosan is – gyökeres változást gyakorolt az 1867-es kiegyezés, az emancipációs törvény nyomán megnyíló új lehetőségek, a Monarchia korában meginduló gazdasági fellendülés és az ennek nyomán kezdődő polgári átalakulás. Minden korábbi formai értékrenddel és hagyománnyal szakító változásra kerül sor, amely a korábban kialakult közösségek temetőiben már egy hosszabb időszak után jelenik meg, az újonnan létrejött közösségek temetőiben pedig lényegében a hagyományos formákból kiinduló síremlékkultúra közepén találjuk.

Eddig a síremlék elsősorban az elhunynak készült, ettől kezdve azonban már jelentős mértékben a közösségnek szól, reprezentatív célok szolgálatába állítják.¹⁰ A gazdasági és kulturális prosperitás nyomán az elitréteg síremlékei egyre monumentálisabbak, megjelennek a sírboltok. Változás továbbá, hogy a kevésbé szabályozott térbeosztás ekkoriban mérnöki megtervezésűvé válik.¹¹ A formai változás mellett a feliratokban is forradalmi átalakulások tapasztalhatók. A polgári átalakulás és az emancipáció időszakában elterjednek a síremlékeken a magyar nyelvű feliratok. A héber nyelvű feliratot egyre inkább csak a hagyománytisztelet miatt, különösebb tartalmi súly nélkül vésik, a lényegi információk a magyar nyelvű feliratokban olvashatók. A szokásos eulógiákon túlmenően a társadalmi helyzet megjelölése, foglalkozás, a közösségben való

10. Vö. Tóth Vilmos: Ökumenikus tendenciák a 19–20. századi magyarországi városi temetkezésben. *Egyháztörténeti Szemle*, 2000, 1. évf. 1. sz.

11. A funerális reprezentációval foglalkozik Tóth Vilmos: *Síremlékművészet*. Budapest, Városháza, 2006, 7–20. p.

3. kép. A pizskei vörös kőből készült síremlékek elterjedési területe a történeti Magyarországon. A csillaggal jelölt temetőekben a pizskei vörös kőből készült síremlékek meghatározóak az egész temetőképzet illetően (A szerző felvételei)

részvétel, a gyermekek száma, a házasságban eltöltött évek száma, a szülőhely megnevezése csak a legáltalánosabbak a vésetekben olvasható információk között.

A kiegyezés korában történt meg az ortodox-neológ szakadás a magyarországi zsidóságban, amely a korszakhatárt tovább mélyíti. Kialakult a magyarországi zsidóságnak egy új irányzata, amely sokkal erősebb hagyománytiszteletre törekedett, válaszul a haladó neológ közösségek lépéseire.¹² Az ortodox zsidóság funerális kultúrája a konzervatív, hagyományörző eszmei gondolatnak megfelelően egyfajta visszatérést hirdetett az eredeti gyökerekhez és keretekhez.

Az eddigiekben vizsgált hatások és irányok lényegében a holokausztig érvényesültek. Az első világháború után azonban egyre nagyobb teret nyernek az olcsón, egyszerűen, betonból, azonos formák szerint öntött síremlékek, és ezzel a sírkő teljesen elveszíti egyedi jellegét. A feliratokban is látható a minimalizálódás, mind a magyar, mind a héber szöveg terén. Vidéken a zsidóság teljes pusztulása után alig történik temetés, a háború után készült sírköveknek többségükben nincs zsidó jellegük.

A holokauszt során a hitközségek iratai is megsemmisültek, a zsinagógákat és mindazt, ami megmaradt, élő közösség hiányában eladták, lebontották. Napjainkra

12. Példaként lásd erre a váci ortodox és status quo hitközségek és temetőik részletes elemző leírását: Kormos Szilvia: *A váci zsidó temetők*. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatóközpont, 2010, 24–38. p.

egyedül a zsidó temetők maradtak meg az egykori magyarországi zsidóság emlékeiként, ezek azonban bár többnyire tragikus állapotban, a végleges eltűnés határán, de az ország legkisebb településein is megtalálhatók. Az eddigiekből kiderült, hogy országos viszonylatban is a legrégebbi temetkezési helyeknek számítanak, így tehát az egyéni szintű történelem dokumentumai és a zsidóság saját sírkölkultúrájának emlékei. A temetők strukturálisan is megmaradtak száz-százötven éves eredeti állapotukban, a korszakok jellegzetességeit magukon viselve a történelem dokumentumai. Olyan emlékek, amelyek hozzátartoznak minden közösség jelenéhez is, nem csak múltjához. Ennek nyomán már látható, hogy a zsidó temetők helyi szinten és országos szinten egyaránt nagy értéket képviselnek. Az elmúlt évtizedek során a műemlékfajta között a korábbi ritka kivételek után lassan és nehezen, de befogadottá váltak a temetők is.

A 33 000 műemléki vagy helyi védelem alatt álló objektum között összesen 120-nak van zsidó hitközségi vonatkozása. Ez a teljes állományak elenyésző, 0,36%-a. A 120 zsidó vonatkozású ingatlan a következőképp tevődik össze: 59 műemlék zsinagóga, 2 műemlék rabbiház, 1 műemlék maceszsütő, 12 műemlék temető, 3 temető műemléki eljárás alatt, 32 helyi védelem alatt álló temető, 4 helyi védelem alatt álló halottasház és 7 egyéb, helyi védelem alatt álló egykori hitközségi épület. Érdekes, hogy az országban még meglevő mintegy száz zsinagóga közül 59, tehát az összes mintegy 60%-a védett műemlék. Ezzel szemben a mintegy 1300 zsidó temető közül csak 47 áll valamilyen védettség alatt, ami a teljes zsidótemető-állományak mindösszesen 3,6%-a. A le nem bontott zsinagógák, mint közsismert, többnyire a városkép szempontjából is meghatározó épületek, s jelentős számú esetben már felismerték védelmük szükségességét. A temetőket illetően a helyzet meglehetősen lehangoló, de ez nem csak a zsidó temetőket érinti: a már említett tekintélyes számú műemléki állományban mindösszesen 157 temető, sír, kriptá avagy sírcsoport található. Figyelemre méltó azonban, hogy ebből 44 már védett és 3 eljárás alatt levő temető a zsidó temetők közül kerül ki.¹³ Az eddigiek alapján látható, hogy a műemléki védelem ugyan igazolhatja egyes temetők értékét és segítheti megőrzésüket, fenntartásukat, szigorú paraméterei azonban nem oldhatják meg és nem is feladatuk, hogy megoldják a további több mint ezer zsidó temető sorsát.

A síremlékek jelentős része nem üti meg a műemléki törvény által „elvárt” mércét, értékük azonban nem is ennek függvénye. A kövek többsége nem műalkotás, sokkal inkább a kor vizuális kultúrájának lenyomata, a műfaj művészeti-esztétikai kategóriákkal való értelmezése nem helytálló és nem teljes értékű. Az előadás elején megfogalmazott paraméterek mentén ugyanakkor szervesen illeszkedik a magyarországi kulturális örökségbe. Már csak örökösökre van szükség...

A temetők megmentése nagyjából a helyi közösségeken múlik. Addig azonban, amíg ők nem érzik magukénak a zsidó temetőket, nem várható jelentős előrelépés. Ennek tudatosításában van nagy szerepe a kutatónak és a tudatos értékmentő munkának. A dokumentálás mellett törekedni kell a temető általános, országos, európai rendszerben való elhelyezésére, értékeinek megfogalmazására és ennek helyi, települési szinten történő bemutatására. Az általunk elkezdett munka akkor lehet sikeres, ha

13. Az adatok forrása: www.muemlekem.hu.

ezt a temetők mellett élő nem zsidó közösség támogatja és felkarolja. A zsidó temetők a kutató, bemutató és így értelmező személy munkája révén gondolatilag is közelebb kerülhetnek azokhoz, akik korábban csak térben éltek a temetők közelségében. A több mint ezer zsidó temető jelentős része ma már a magyar városok és a vidék legrégebbi hiteles formában fennmaradt funerális emléke. Ennek az örökségnek fontos elemét képezik a piszkei vörös kőből készült síremlékek, amelyeket a fentiek nyomán egyfajta hungarikumnak is tekinthetünk, hiszen egyedül Magyarországon alakult ki és maradt fenn hihetetlenül nagy számban, változatos formavilágban a zsidó temetőkben. A mai országterület legnagyobb részén a temetők sírkőállományának meghatározó részét és a temetőkép kiemelkedő elemét képezik ezek a síremlékek.

Nekünk, akik ismerjük és „meg tudjuk szólaltatni” a zsidó temetőket, meg kell keresnünk a kapcsolatokat a helyi közigazgatási, oktatási, kulturális intézményekkel, és segítenünk kell abban, hogy a magyarországi zsidó temetők ne az elpusztított közösségek pusztuló hagyatékává, hanem az egyes települések és az ország örökségévé váljanak.

ISTVÁN BALOGH

Neither culture nor heritage. The place of a Jewish cemetery in the cultural heritage

During the last decades many books were published on the history of the Jewish communities and the Jewish cemeteries. But despite doing researches, renovating graveyards and publishing books, a significant part of the 1300 Jewish cemeteries are destroyed in Hungary. A perceptible change of the attitude to the value of the built memories helps to reach our goals in the recent decades. Besides protection of monuments, the idea of cultural heritage is also present. There is a difference between heritage and monuments. Our heritage is what we consider as heritage and what we are responsible for. Most of the cemeteries are not considered as monuments and most of the stones are not works of art. Nevertheless, they fit in the Hungarian heritage. Only inheritors are needed...

Saving the graveyards mostly depends on the local communities. The work that we had started can be successful only if our efforts are supported and taken up by the not Jewish communities living beside the cemeteries. We, who know the Jewish graveyards and can „make them speak”, have to find the connection with the local administrative, educational and cultural institutions. We have to find a way so that the Hungarian Jewish cemeteries become the heritages of the towns and not the ruined remains of devastated communities.

L. JUHÁSZ ILONA

RÍTUSOK JELEK SZIMBÓLUMOK

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Hazádnak rend(ül)etlenül légy híve?!

Mécs László, a jászóvári premontrei kanonok

ANNA KARA

To your homeland with(out) fail/ Be faithful?! László Mécs,
the Canon of Premontre in Jászóvár

271.792(437.6)“1914/1940”

2-051

929 Mécs László

Keywords: László Mécs (1895–1978). Jászó, Jászóvár (today: Jasov, Košice district, Slovakia). The story of the Canon Order of Premontre at Jászóvár and László Mécs between 1914 and 1940.

Ahhoz, hogy a „röghöz nőtt pátriárka” a „nagy embereszmék s kis álmok trubadúrája”-vá válhasson, le kellett térnie az évszázados premontrei (közép)útról.¹ Nem igazságtalan kijelentés ez, annak ellenére sem, hogy a szeretet apostola áldozópappá szentelésétől a sírig csak egyféleképpen tudta látni és láttatni magát: „Fehéren és kéken”. De rendfőnökének, Gerinczy Pál (1906–1965) prépost-prelátusnak ajánlott versében² cinikusan állapítja meg, Jászon sem nőnek a fák az égig: „Tudom mit ér a Tűzhely, a Törvény és a Templom, / hogy testruhát hord lelkünk s a nagy barokk virágzás / az Egyház világtestén: ember-formáló, szent lom.”³

Mindentől és mindenkitől függetlenül „élő lelkiismeret”-ként szolgálni, „Jázonként” utazni „titokzatos szigetek felé a szenvedések tengerén”,⁴ így megváltva a mennyországba szülő útlevelet, ez volt Mécs László hitvallása. Vagy mégsem?

E határtalan bolyongások közepette hogy gondolta és akarta(-e egyáltalán) összeegyeztetni lírai énjét, „Isten szavának trombitája” s az ehhez kapcsolódó „világ-utaknak hazátlan csavargója” sors kijelölte szerepkörét, premontrei szerzetes papi kötelezettségeivel?

Az is kérdés: a Trianon következtében perifériára szorult – központjától, rendházaitól, birtokaitól, gimnáziumaitól megfosztott – kanonokrend tagjainak kálváriája össze-fonódott-e a költő szlovenszkói életútjával, vagy elkülönült attól? S az egyén (a közsze-

1. Vö. „Ha Mécs László minden ízéből kitűnt költői lénye, semmi sem mutatta [...] benne a szerzetes és papot, ami pedig foglalkozása.” Paul Valéry: Előszó. In Mécs László: *Vadócba rózsát oltok*. Sajtó alá rend. Horváth Elek. Toronto, 1968, 9. p.
2. Jászón. 1940. január 6. Kézirat. Slovenský národný archív (SNA) fond Premonštrátska prepozitúra Jasov (PrJ) 201. doboz (d) 74–78. fólió (f). Mécs László Gerinczy Pálhoz. Győr, 1940. január 23.
3. Ua., uo. 75. f.
4. SNA PrJ 188. d. 47. f. Mécs László Takács Menyhérthez. Nagykapos, 1925. január 21. (a továbbiakban: Mécs 1925).

replő poéta) és a rend érdekei sohasem ütköztek egymással? Ezekre a felvetésekre adnak választ a következő, 1918 és 1940 között keletkezett dokumentumok, amelyek jórészt a jászóvári premontrei kanonokrendnek a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban letétként őrzött, s eddig feltáratlan anyagából származnak.

A rend

Jászóvár, 1914. június 30. A növendékek felvételét előkészítő bizottság tizenkét jelentkező közül ötöt egyhangúlag befogadásra ajánlott, köztük Hermann Istvánt⁵ és Mártoncsik Józsefet.⁶ Előbbi az *Egyed*, társa a *László* szerzetesi nevet választva, szeptember 13-án egy különleges közösségbe lépett be.

Vezetője, Takács Menyhért (1861–1933) prépost-prelátus, apát okos és hozzáértő irányításának eredményeként a rend az 1900-as évek közepétől történetének virágkorát élte. Az apát – mint javadalmas főpap – a prépostság mezőgazdaságából (föld-, erdő-, szőlőbirtokok, lipicai ménés), bánya- és egyéb bérleteiből, valamint gyógyfürdőiből származó jövedelmét jórészt az alábbi intézmények működtetésére fordította: központi rendház (Jászóvár), 6 társház (Lelesz, Váradszentmárton, Kassa, Rozsnyó, Nagyvárad, Budapest), 2 országos levéltár (Jászóvár, Lelesz), hittudományi főiskola (Jászóvár), tanárképző és hittudományi intézet (Norbertinum; Budapest), 3 gimnázium (Kassa, Rozsnyó, Nagyvárad), konviktus (Kassa), népiskola (Ricse-Budahomok), 12 rendi plébánia (Jászó, Felsőmecenéz, Debrőd, Jászómindszent, Rudnok, Felsőnovaj,⁷ Nyésta, Lelesz, Királyhelmece, Nagykapos, Váradszentmárton, Asszonyvására), 24 templom és kápolna. Kegyúri főhatósága alá tartozott még Jászóújfalu, Bodrogmező, Farnos⁸ és Betfia plébániája is. 120 fős (eltartott) rendi személyzetéből 1 prépost-prelátus, 86 kanonok, 28 egyszerű fogadalmas, 5 novícius. 42 kanonokja tanított, 12 lekipásztorkodott.

Középiskoláiban (teljes vagy részbeni) tandíjmentességgel ösztönözte és támogatta diákjait.⁹ A rend fizette minden tanár- és teológusjelöltje (így Mártoncsik József) felsőfokú iskoláztatásának (beiratkozási, tan-, vizsga-, labor- s egyéb díjak, tankönyvek, szakdolgozatok stb.), életvitelének (zsebpénz), ruházkodásának, étkeztetésének, elszállásolásának, utaztatásának költségeit. Ezenkívül a rend állta a kanonokok orvos, gyógyszer-, gyógyvíz- és gyógyfürdőszámláit is.

Az 1909-ben, kizárólag rendi(!) forrásból létrehozott és gyarapított cselédnyugdíjalap célja a gazdasági alkalmazottak és cselédek (összesen 537 fő) érdekeltté tévése a hosszú távú munkaviszonyban. A nyugdíj(képesség) egyetlen feltétele a 40 év rendi szolgálat, illetve az idő előtti baleset vagy rokkantság(!). Az 1913-ban, korát jóval megelőzve bevezetett családi pótlék(!) intézménye az összes uradalmi tisztre kiterjedt.

5. Hermann István (1895–1970) egyháztörténész, egyetemi tanár.

6. Mártoncsik a költő anyakönyvezett, a Mécs a szerzői (ál)neve.

7. Ma Novajdrány.

8. Ma Berettyófarnos.

9. Köztük Mártoncsik Józsefet és öccsét, Imrét.

A rendbe lépő ifjak 80%-át a szerzetes tanári hivatásra készítették fel, szocializálták, noviciátusságuktól a katedráig (rendházukig). Takács Menyhért folyamatosan hangsúlyozta a jáászvári premontrei lelkiség-identitás megnyilvánulásának fontosságát a keresztény hit megélésében, az egyén gondolkodásában, értékrendjében, viselkedésében az élet minden területén, különös tekintettel a nevelésre, oktatásra és a szerzetesek közötti kapcsolatokra. Ez volt az alap. A felépítmények, a kassai, a nagyváradi és a rozsnyői főgimnázium a korabeli Magyarország legmodernebb oktatási intézményei közé tartoztak. 1911-ben, amikor Mártoncsik József és öccse is oda járt, a kassai középiskolának tanári és ifjúsági könyvtára, érem-, filológiai és történelmi gyűjteménye, matematikai, földrajzi, rajz-, s (mai szemmel nézve is) irigylésre méltó természetrajzi és természettani szertára volt.

Ezt egészítették ki a különböző önképzőkörök, egyesületek.¹⁰ A katolikus sajtó támogatásáért a kassai főgimnáziumban 1911-ben a *Zászlónk*¹¹ című ifjúsági lap egyes számait 272(!), a *Mária Kongregációt* 75, a *Kis Pajtást* 30 példányban járatták (a diáklétszám ekkor: 480 fő).

Ez a premontrei pedagógiai szemlélet és gyakorlat tette lehetővé a diákok tehetségének sokoldalú és szabad kibontakozását, egyben Mécs László első irodalmi próbálkozásait is.

A prépost-prelátus emellett nagy figyelmet, időt és pénzt fordított a szerzetes tanárok élethosszigan tartó (tovább)képzésére.

A szerzetes papi hivatás ritka esetben volt életcél. Legtöbbször a pedagógusi munkára kevésbé tehetséges, illetve abba testileg-lelkileg belefáradt, megöregedett vagy folyamatosan súlyos fegyelmi vétséget elkövető szerzetes tanárokat küldték a plébániákra. A fiatal rendtagok számára ez egyfajta büntetésnek, száműzetésnek számított. 1919-ig.

1918–1919

1918. szeptember 29-én Hermann Egyed és Mártoncsik László ünnepélyes fogadalmat tett, október 2-án áldozópappá szentelték őket. 28-án Prágában kikiáltották a Csehszlovák Köztársaságot, amelyhez a Szlovák Nemzeti Tanács 30-án csatlakozott (turócszentmártoni deklaráció). Ezt követően a cseh haderő fokozatosan megszállta a Felvidéket. „Fölszentelésem után rögtön spanyol tüdőgyulladásba estem, 5 hétig nem tudtam magamról [...] elaludtam Hungáriában és a lázakkból felébredtem Csehszlovákiában!”¹²

10. Ezek közül a Mária Kongregáció, a fiatalok vallási, erkölcsi alapokon nyugvó nevelését, hitbeli erősítését, a Mária-kultusz ápolását célul kitűző közösség Kassán Kovács Lajos (1878–1949) kezdeményezésére (1909. június 25.) jött létre.

11. A *Regnum Marianum* e folyóiratában jelent meg (1912. május 12., 284–285. p.) Mécs László első öt verse.

12. Mécs László Aurélien Sauvageot-hoz. Királyhelme, 1937. november 17. In Cz. Farkas Mária: A Mécs László-epizód Párizsban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1999, 218. p.

Közben Mártoncsik László öccse kétéves orosz hadifogságából hazatérve, szintén jelentkezett Jászóvárra. Pályázatát az 1918. augusztus 25-ei testületi ülés támogatta, s így október 27-én ő is belépett a rendbe.¹³

December 28-án a cseh hadsereg bevonult Kassára. 1919. január 2-án a prépost-prelátus arról értesítette Szabó Adorjánt (1868–1950), a kassai főgimnázium igazgatóját, hogy a lábtörést szenvedett Holba Kasszián (1893–1982) szerzetes tanár helyettesítésére jászóvári konventi tagot – egyelőre – nem küldhet, mert a fiatalabbak mindnyájan az élet- és vagyonbiztonság megvédésére alakított fegyveres nemzetőrség tagjai, s a községi polgárokkal együtt minden második napon szolgálatot teljesítenek.¹⁴ Végül Mártoncsik Lászlót rendelte Kassára, akit április 4-én már a jászóvári prépostsági könyvtár segédkönyvtárosává nevezett ki.

Június 6-án a magyar Vörös Hadsereg visszafoglalta Kassát, de július 6-án kivonult a városból, amelyet újból a cseh csapatok vettek birtokukba. 17-én, a csehszlovák állam nevében lefoglalták a rendi személyzetű, s Balassa Zsuzsannáról elnevezett alapítványi kassai konviktust; alkalmazottait állásukból felmentették, lakásuktól és ellátásuktól megfosztották. Augusztus 26-án Rozsnyó két magyar (premontrei és evangélikus) középiskoláját zártatták be. Helyettük november 19-ei hatállyal csehszlovák állami reál-gimnáziumot szerveztek, amelyet az egykori evangélikus intézményben helyeztek el. A premontreiek épületét katonai kaszárnnyá alakították át.¹⁵

Szeptember 7-én a kassai dómban, a helyi vértanúk¹⁶ mártíromságának 300. évfordulójára emlékezve, Vass Miklós (1879–1925) jászóvári premontrei szerzetes tanár beszédében – párhuzamot vonva a múlt és a jelen politikai fanatizmusa között – tiltakozott a rend sérelmére elkövetett államhatalmi jogtalanságok ellen. Felszólalásának következménye Csehszlovákiából való azonnali kiutasítása lett. A kassai főgimnáziumot 11-én cseh katonák foglalták el. Az innen elkergetett magyar premontrei tanárokat (az állandó zaklatásokkal) még magánúton sem engedték oktatni. Középiskolájuk helyén október 2-án csehszlovák reál-gimnáziumot indítottak, magyar tagozattal.¹⁷

Karol Medveczky – Vavro Šrobár, Szlovákia teljhatalmú miniszterének egyházi referense – a következőket tudatta a jászóvári prépost-prelátussal: „Mivel a premontrei kanonokok ezer és ezer szlovák ifjúnak vették el a nemzetiségét és anyanyelvét, azért a csehszlovák reszpublikában soha többé tanári állást nem viselhetnek, sőt ha a Vass-féle esetek ismétlődni fognak, a Köztársaság területéről is örökre ki fognak tiltatni.”¹⁸

13. Mártoncsik Imre végül nem maradt a premontreiek között. A budapesti tudományegyetemen 1924-ben orvosdoktori oklevelet szerzett.

14. SNA PrJ 184. d. 1 f.

15. 1931 és 1938 között Püspöki Leánynevelő Intézet működött benne. A rendház földszintjén állami adóhivatalt rendeztek be. Emeletén a mindenkor premontrei házfőnökön kívül világi albérlő (pl. Tichy Kálmán) lakott.

16. Pongrácz István (1582–1619), Grodecz (Grodzieczi) Menyhért (1584–1619), Körösi Márk (1588–1619). 1995. július 2-án II. János Pál pápa mindhármasukat szentté avatta Kassán.

17. Ezt 1926-ban önállósították, s a szomszédos, volt elemi iskolában helyezték el.

18. SNA PrJ 191. d. 435 f. Takács Menyhért gr. Teleki Pálhoz. 1929 (a továbbiakban: Takács 1929).

Felszólította a premontreieket, adják át a kassai rendházat az új tanároknak és távozzanak onnan, mivel a rendház az állam tulajdona. Válaszul Takács Menyhért arra a tényre emlékeztette: a premontrei rend pápai jogú szerzetesrend, s ahhoz nyúlania tilos. Medveczky így a kassai rendőrkapitányhoz, Kohuthoz tette át a szerzetes tanárok ügyét. Ő egyenként beidézte a rendtagokat és tudtukra adta: nyolc napon belül el kell hagyniuk a várost, mivel foglalkozásnélküliek. Az érintettek fellebbeztek, s kiutasításuk, egyelőre, lekerült a napirendről. De később már honosságukat vizsgálták, kimondottan azzal a céllal, hogy aki nem született csehszlovák területen, azt kiutasíthassák az országból.¹⁹

A 117 éve gyakorolt tanító rendi hivatásuktól erőszakkal megfosztott premontreiek fokozatosan a pasztorációs szolgálatra tértek át. Bár ennek irányvonalát Fischer-Colbrie Ágost kassai megyés püspök kijelölte számukra, sok kétséggel küzdöttek: megfélemlenek-e hitük, lelkiismeretük, közösségük, magyar nyájuk és a megyés püspök elvárásainak?

A szaporodó és újabb várható csehszlovák atrocitások, a bezárt intézmények és a létfenntartási nehézségek miatt a prépost-prelátus 29 felvidéki szerzetes tanára közül ekkor 11-et Magyarországra költöztetett át, s a csornai premontrei és a bencés rend vendégszeretetéből Csornán, Keszthelyen, Győrött, Esztergomban és Sopronban helyezte el.²⁰

Šrobár december 5-én kelt leiratában minden, a köztársaság területén nyilvános hivatalt vagy más joghatóságot gyakorló személyt hűségeskü letételére kötelezett, legkésőbb 1920. január 20-áig.

Közben az (irodalmi) élet ment tovább. A *Tavaszi – szépirodalmi, művészeti és közgazdasági folyóirat* – (pozsonyi, első évfolyam) 1919. október 12-ei számában Hamvas Béla (*Kosztolányi Dezső egyénisége*, 427–430. p.) cikkén kívül Mécs László (*Az öreg Sedlák csizmái*, 416–418. p.) írása is olvasható.

1920

Január 5-én a „Csehszlovákiában” fekvő rendi birtokok²¹ államosítási kísérletét Takács Menyhért még „könnyen” meg tudta akadályozni. Márciusban Medveczky bizalmas barátját²² küldte Jászóvárra, hogy a prépostság összes ingó és ingatlan vagyonát foglalja le, s a birtokok irányítását vegye át. E barát „lelkiismeretesen” teljesítette a kérést: nemcsak a jószágkormányzói hivatalra és a pénztárra tette rá a kezét, hanem az összes háztartási készletre, a könyvtárra, a képgyűjteményre, az archívumra, sőt magára a

19. Uo. 437. f.

20. Megjegyzendő, bár Mécs László ekkor már nem Kassán, hanem Jászóváron dolgozott, három okból marad(hat)ott továbbra is a Felvidéken: 1. befejezte felsőfokú tanulmányait; 2. Jászóváron viszonylag nagyobb biztonságban volt, mint Kassán, s ott foglalkoztatni is tudták; 3. „csehszlovák honossága” védeltségét jelentett kiutasítása ellen, ezért rá, illetve munkájára hosszú távon is építhetett rendfőnöke.

21. A későbbi, trianoni határváltozást követően a rend földbirtokainak 56,4%-a Csehszlovákiához, 14,5%-a Romániához került.

templomra is. A rendtagoknak arra a kérdésére, hogy ők ezentúl miből fognak élni, azt felelte: neki erre semmi gondja. A jogtalanságok ügyében Takács Menyhért Fischer-Colbrie Ágosthoz fordult, aki az Egyházi Törvénykönyv²³ 2346. kánonjára hivatkozva (a „kánonjogban analfabéta”) Medveczkyt táviratilag bírta jobb belátásra. Megbízottja így három nap múlva távozott Jászóvárról.²⁴

A rend ügyvédei szerint az újabban kiadott szigorú katonai parancs folytán a kerületi parancsnokság május 2-áig semmilyen határátlépési igazolványt nem írhat alá, még kivételesen sem. Oka: a magyar katonai parancsnokság nem fogadja el ezeket. Érvénytelen az összes, eddig kiállított határátlépési igazolvány is.²⁵

Május 18-án Tóth Albin (1880–1921) nagykaposi plébános felajánlotta lemondását hivataláról. 31-én Takács Menyhért az állás betöltésére pályázatot írt ki. Végül (bár ő nem jelentkezett) június 24-én (30-ai hatállyal) a rendközponttól kb. 120 km-rel keletre fekvő plébániára ideiglenesen Mécs Lászlót nevezte ki.

„Merőben új, neki való életforma: a szívéhez közel álló emberek sorsában osztozva vezethette őket Isten felé” – feltételezi Rónay László.²⁶ Valójában még nem, hiszen eredetileg tanárnak képezték. Az első adandó alkalommal el is szökne innen: „Mikor ide készülődtem, Méltóságod kegyes volt megígérni, hogy ha a pasztoráció nem felel meg lelkem hajlamainak, akkor kegyeskedik visszadisponálni Jászóra. – Immár harmadik hónapja vagyok itten s lelkem nem tud behelyezkedni ebbe a munkakörbe teljesen, amelyben eredményeket csak teljes odaadással lehet elérni. Háztartásom sincs, a szüleim jelenleg nem hajlandók hozzám jönni, megfelelő rokont nem találtam s idegen házvezetőnővel nem akartam kezdeni. Kosztra járó vagyok még mindég, ami az illető családnak is terhes, amely szívességgével megajándékoz, nekem is. Azért kérem Méltóságodat, hogy ha terveivel és a Rend érdekeivel nem ellenkezik, kegyeskedjék engem a pasztoráció alól fölmenteni.”²⁷

Mécs László kérését már csak azért sem teljesíthette Takács Menyhért, mert a prágai kormányzat a prépostság itteni birtokain október 5-ével kényszergazdálkodást léptetett életbe. „Az új [cseh] kényszer-adminisztrátor mindenfelé azt hangoztatta, hogy ő azért jött, hogy a premontreieket megtanítsa intenzíve gazdálkodni. Meg is tanította. Végigvadászta cseh társaságával erdőinket; végigmulatla tanyáinkat. Vígán folyt az ivás és kártyázás reggelelég. [...] Így tartott ez kilenc hónapig egyfolytában.”²⁸

22. Neve olvashatatlan a kéziratban.

23. Az Egyházi Törvénykönyvet, a *Codex Iuris Canonici* (CIC) XV. Benedek pápa 1917. május 27-én szentesítette és hirdette ki; 1918. május 19-étől volt hatályos.

24. Takács 1929, 438–440 f.

25. SNA PrJ 184. d. 113. f. Dr. Aranyossy Andor és Dr. Aranyossy Aristid Takács Menyhérthez. Kassa, 1920. április 28.

26. Rónay László: *Mécs László*. Budapest, 1997, 21. p. (a továbbiakban: Rónay 1997).

27. SNA PrJ 184. d. 290. f. Mártoncsik László Takács Menyhérthez. Nagykapos, 1920. szeptember 15.

28. Takács 1929, 442. f.

1921

A birtokok végleges állami lefoglalásának megakadályozására a prépost-prelátus azzal a szándékkal fordult ebben az évben a Vatikánhoz, hogy prépostságát az *abbatia nullius* rangjára emeltesse, kijelölve az alája tartozó területek határait.²⁹

A javadalmi birtokok jogtalan állami kezelését azt követően szüntették meg május 28-án, hogy a jászóváriak „önként beleegyeztek”: a rend tízévi időtartamra prágai illetőségű (évi 60 000 cseh korona fizetésű) gazdasági és (évi 20 000 cseh korona bérű) jogi tanácsadót foglalkoztat, birtokai ügyeit a magyar tisztartó helyett cseh főintéző felügyeli, valamint „felajánlja” egyik birtokát felparcellázásra. Az állam a rendnek az elmaradt jövedelmekért, felszereléseiben, állatállományában és egyéb tulajdonában esett káraiért, kártérítést nem fizetett. Június 13-án kelt levelében Takács Menyhért a jászóváraljai községi képviselő-testületnek a következőket jelezte: „A jelenlegi politikai viszonyok sok esetben szükségessé teszik az egyes lakosok politikai illetőségének megállapítását. Ami a jászóvári premontrei kanonokrend tagjait illeti, azok mindegyikének egyházi illetőséghelye Jászóvár, amennyiben a jászóvári egyházi javadalom jogcímére vannak áldozópapokká felszentelve, s attól elválaszthatatlanok. Az egyházi illetőséget mindig elismerte a magyar állami közigazgatás, amely jogszokásnak természetes folyománya az, hogy azt a cseh-szlovák politikai hatóságok is elismerjék. Ezen az alapon minden premontrei rendtag, aki Jászóváralja községben négy éven át – mint a teológiai intézet hallgatója – lakott, s az itteni javadalom jogcímén felszenteltetett, s aki a premontrei rendhez, mint erkölcsi személyhez tartozván, a községi közterhek viselésében állandóan részt vesz, tehát adófizető, Jászóváralján illetőséget szerzett.”³⁰ Erre hivatkozva kérte ezt esetről esetre képviselő-testületi határozattal elismerni, s arról a kérelmező rendtagnak illetőségi bizonyítványt kiállítani.

Szintén 13-án, a jászóvári rendnagyi gyűlésen jegyzőkönyvezték: Mártoncsik László tovább vezeti a nagykaposi plébániát, s még nem döntött arról, Fischer-Colbrie püspök felkérésére elvállalja-e a kassai *Esti Ujság* szerkesztését, vagy nem.³¹

November 6-án a prépost-prelátus tájékoztatást kért Szabó Adorjántól (aki immár leleszi házfőnök), igaz-e: Mártoncsik László engedély nélkül, ismeretlen helyre távozott, s a csendőrség is keresi.³²

A másnapi rendnagyi gyűlés kiemelt témája a rend csehszlovákiabeli helyzete volt. Takács Menyhért fájdalommal állapította meg, még mindig méltánytalan és barbár hangú támadásoknak vannak kitéve. Ezzel kapcsolatban ismételten kifejezte: a rend tagjai e nehéz viszonyok között minden politikai szerepléstől tartózkodjanak. Közölte azt is, Mártoncsik tudta és engedélye, szinte minden adminisztrációról való gondoskodás nélkül hagyta el plébániáját. Ügyével kapcsolatban nyomatékosan hangsúlyozta: a rendi tagok minden nyomdába adandó írásműve előzetes konventi cenzúra alá tarto-

29. SNA PrJ 201. d. 586. f. Gerinczy Pál Madarász István kassai megyés püspöknek. Jászóvár, 1940. június 1.

30. SNA PrJ 185. d. 262. f.

31. Uo. 263. f.

32. Uo. 544. f.

zik, s csak ha a konventi cenzor felülvizsgálta, akkor adja meg a prépost az imprimatúrát. A cenzuráláshoz való beküldésnek pedig mindig hivatalos úton kell történnie.³³

1922

A rend március 1-jei, jászóvári gazdasági gyűlésén ismertették a prépost-prelátus újabb leiratát. Ennek ötödik pontja kimondta: „A rend tisztí alkalmazottait, altisztjeit és szolgaszemélyzetét a rend hozzátartozóinak tekinti, velük humánusan és egyforma méltányos[s]ággal fog eljárni. [...] A szorgalmat, hűséget és kiválóságot elismeréssel fogja kísérni, a hanyagságot, megbízhatatlanságot nem fogja megtűrni[,] a hűtlenséget nem fogja elhallgatni és mentegetni.”³⁴

Június 7-én az Apostoli Szentszék a jászóvári prépostságot – 10 plébániával³⁵ – a megyés apátság rangjára emelte.³⁶ A pápai bulla gyakorlati érvényesítését azonban a (vatikáni-)csehszlovák–magyar (egyház- és állam)politikai nézetkülönbségek³⁷ (majd perek³⁸) megakadályozták. Mindezek ellenére a prépost-prelátus joghatósága kiterjedt a rend anyaországi és – egy ideig – romániai birtokaira is.

A csehszlovák földbirtokreform-törvény végrehajtása során a rend eddig a magasrévi (800 kataszteri hold) és zsupapáti (300 kh) gazdaságát veszítette el.³⁹

Július 16-án jelent meg – a *Tűz* című irodalmi és művészeti folyóirat negyedik oldalán – Mécs László *A nyomor balladája* című költeménye. E vers egyszerre lett szimbolikája a költő szociális érzékenységének és rendje e téren megnyilvánuló „érzéketlenségének” (bár az írott helyszín *grófi* birtok). Ezzel kapcsolatos az az epizód is, amelyet gyakran említenek: Mécs László „alighogy nagykaposi plébános lett, ötven rakás gallyfát vett karácsonyi ajándéknak a szegényeknek”;⁴⁰ „mikor a kassai gimnáziumból[!] kikerült Nagykaposra plébánosnak, ötven rakás fát ajándékoz oda a szegényeknek. Együttérzése szokatlan volt az akkori feudális kispolgári[?] egyházi miliőben”.⁴¹

33. Uo. 551. f.

34. Uo. 139. f.

35. Jászóváralja, Jászó, Jászómindszent, Rudnok, Debrőd, Felsőmecenzéf, Jászóújfalu, Lelesz, Királyhelmece, Nagykapos.

36. *Acta Apostolicae Sedis*. 1922. 16. sz., november 15. 582–584. p. (a továbbiakban: AAS).

37. Salacz Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München, 1975, 13–54. p.; Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem: *A Kassai Egyházmegye közigazgatásának változásai 1918 és 1982 között*. Magyar Sion, 2011. 1. sz. 99., 100. p.

38. Rácz Kálmán: *Esztergomi érsekség kontra csehszlovák állam – egyházi birtokperek a hágai bíróság előtt*. 1–2. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 6. évf. (2004), 3. sz. 35–52. p., 4. sz. 67–95. p.

39. Ez felvidéki földterületeinek 5%-a volt. A cseh földbirtokreform végül 4694 kh-dal (21,6%), a román 3321 kh-dal (59,3%), a magyar 1200 kh-dal (10,7%; utóbbit az állam megváltotta), mindez összesen 9215 kh-dal (23,9%) csökkentette a prépostság földvagyonát. SNA PrJ 204. d. 140. f. Gerinczy Pál az Actio Catholica Országos Titkárságának. Jászó, 1942. szeptember 17.

40. Rónay 1997, 36. p.

41. Csellényi István Gábor: *Az Isten hegedőse*. Mécs László költészete. *Pedagógiai Műhely*, 1992. 6. sz. 31. p.

Mécs László tette nemes emberi gesztus volt, de nem egyedi és nem saját pénzéből-tulajdonából megvalósított. A prépost-prelátus eddigi, 22 évi rendfőnöksége alatt (az ekkor született levelek tanúsága szerint) számtalanszor utalt ki ingyen vagy árcsökkentve a környékbeli rendi birtokokról származó, meghatározott mennyiségű gallyat az írásban közvetlenül hozzá(!) fordulóknak, lett légyenek azok rendi napszámosok vagy sokgyermekes jászói illetőségű, de vándor cigányprímások. Mécs László nagykaposi szolgálata idején szinte minden évben kért és kapott engedélyt a préposttól rendi gallyfák adományozására, s ennek ellentételezéseként a templomi perselypénzt ajánlotta fel a rendi kasszába.

November 3-ai levelében Mécs László arra hívta fel Takács Menyhért figyelmét, hogy mióta a nagykaposi premontrei birtok parcellázása szóba került, hívei soha nem igyekeztek parcellát előjegyeztetni, abból a kegyeletes meggondolásból: nem segítik elő egy katolikus birtok tönkretételét. Azóta Mécs többször érdeklődött mindenütt a birtok sorsa felől, de sehol sem kapott őszinte és határozott választ. Most már itt szántanak az új birtokosok, szlovákok és reformátusok, s hívei szomorúan nézik: a katolikus vagyonból csak ők nem kaptak. Ebben az ügyben érdeklődött a prépost-prelátusnál: 1. feladta végleg a birtokot a prépostság, s jogosan parcelláz itt az állam?; 2. ha nem jogos a parcellázás, nem lesz-e veszélynek kitéve hívei vagyonkaja politikai vagy más zavarok, változások idején, ha még most vennének a földből?⁴²

1924

1923. január 17-én a rend nagyváradai gimnáziumát a román hatóság végleg bezáratta.

Mécs László 1924. január 26-án kérte először rendfőnökének beleegyezését kultúrmissziójához: „A matinék üdvösségesek a magyar kultúra szempontjából, mert állandóan ébren tartják az érdeklődést az elszakított magyarságban. [...] Az én írásaim valami apostoli célt akarnának szolgálni: az evangéliumtól elvadult emberiségnek a költészet varázsával evangéliumot adni, a szeretet és a jóság lámpását lengetni az embetelenségek [sic!], gyűlölködések éjszakájában. Így fogva fel a dolgot, azt hiszem Egyházunknak és szent Rendünknek is dicsőség ez, tekintve, hogy az eddig szerepelt és nagyobb hatást elért költők kálvinisták és szabadkőművesek voltak, hogy eddig irodalomban elv volt: catholica non leguntur.”⁴³

A prépost-prelátus február 4-ei megjegyzése erre, a kérvény hátlapján: „A kultúr-szeplésre Szlovenszko területén az engedélyt megadom. Ahhoz azonban hozzá nem járulhatok, hogy Magyarországon, vagy Romániában lépjen föl, mert abból a rendre politikai kellemetlenség hárulhatna.”⁴⁴

Május 25-én Takács Menyhért a következő indokkal utasította vissza azt, hogy mint prépost-prelátus a nagy nyilvánosság előtt megjelenjen: abban az élet-halál harcban,

42. SNA PrJ 186. d. 127. f. Mártoncsik László Takács Menyhérthez. Nagykapos, 1922. november 3.

43. Magyarul: katolikus irodalmat nem olvasunk.

44. SNA PrJ 187. d. 77. f.

amelyet most a premontrei rend az egzisztenciájáért folytat, szigorúan tartózkodni kell minden politizálástól, különben a hatalom birtokosai megtorlással élnek, mind személyi, mind javadalmi téren. Ez az oka annak, hogy nem készíthetnek vele riportot. Egyébként szívből gratulál a *Szepesi Hírlap* indításához.⁴⁵

Május 26-ai, Fetser Antalnak (a győri megyés püspöknek) címzett levelében⁴⁶ a prépost-prelátus támogatta rendtársának – Ráday Sebestyénnek – a Premontrei Női Kanonokrend magyarországi újraalapítására vonatkozó elképzeléseit.⁴⁷

Az augusztus 20–23. között a csehszlovákiai Teplában tartott generális káptalanon megszüntették a jászóvári premontrei kanonokrend függetlenségét, s a(z 1921-től önálló) csehszlovákiai cirkáriához (rendkerülethez) csatolták. Engedélyezték ugyanakkor a Magyarországon maradt testvéreknek Gödöllőn egy új rendház létesítését.⁴⁸ A régi magyar cirkária megmaradt egyetlen prépostsága (Csorna) és a jászói prépostság romániai tagozatából 1926-ban alakult új priorátus a generális apát (Gummarus Crets) közvetlen főhatósága alá került, addig, amíg egy újabb magyar prépostság kialakulásával újra önálló magyar cirkária fejlődhet ki. A Jászóváron tartózkodó Takács Menyhért a budapesti és nagyvárad tagozattal, illetve a Gödöllőn fokozatosan kiépülő⁴⁹ új premontrei rendi közösséggel a kapcsolatot az általa kinevezett vikáriusokon keresztül tartotta.

Mécs László október 6-ai kérvényéből megtudható: mind első (*Hajnali harangszó*, 1923), mind második kötetének (*Rabszolgák énekelnek*, 1925) rendi cenzora Karsai Ervin (1866–1948) volt.⁵⁰

1925

Mécs László január 21-ei levelében, Takács Menyhért igenéért, még erősebben élte bele magát a „megváltó” szerepébe: „A világháború, a forradalmak megmérhetetlen rombolást vittek véghez azokban a kultúrkincsekben, melyeket évszázadok építettek, halmoztak a szebb jövő érdekében a földön. Talán az összes népek között a magyarságnak van legtöbb siratnivalója mindabban, amiért élni érdemes a földön s a magyarok közül is azoknak, akik a babyloni fogságban, szétszóródásban élünk. Itt van a legtöbb omladék, itt van a legtöbb építeni való, itt kellett a legtöbb vigaszt és reményt fölcillantatni. Az Isteni Gondviselés úgy rendelkezett, hogy szerény plébániám keretein túl én is beálljak az építők, vigasztalók közé. Máma már semmiképen sem vagyok magamé, a magyar tömegek kisajátítottak s fátumszerűen utaznom kell Jázonként titokzatos szigetek felé a szenvedések tengerén, hogy a szépség, jóság és szeretet Veronika-kendőjéhez a költészet arany-gyapját szállítsam. – Sok fele járok, sok városba

45. Uo. 801. f. Takács Menyhért Telléry Gyula iglói lapszerkesztőhöz.

46. Uo. 405. f.

47. Végül Boldogasszony Leányainak első nővéreit 1927-ben telepítették le a Veszprém vármegegyei Külsővaton.

48. SNA PrJ 187. d. 650. f.

49. 1924: általános gimnázium, 1926: konviktus, 1928: rendház.

50. SNA PrJ 187. d. 607. f.

hívnak, néha kimondhatatlanul fáradságos és kínos nekem ez a nyilvános szereplés és mégis, nem bírom lemondani a meghívást. Nem tudom, hogy Méltóságod nem ítél-e el ezért, de Isten látja a lelkemet, hogy nem luxusból, kedvtöltésből csinálom, hisz az idegzetem nincs vasból és bizony nem is tudom[,] bírom-e még sokáig. De hiszen mink másokért élni rendeltettünk! Méltóságod atyai fejét sem a saját személyéért való gond és verejtékezés ösztötte meg, hanem az, hogy mindenkinek mindene akart lenni.”⁵¹

Takács Menyhért válasza erre: „Ami a Te poétai fellépésedet illeti a különböző városok magyar kultúregyesületeiben, az magában véve szép és nemes dolog, mint egész költői működésed, de félni lehet, hogy a politikai hatóságok nem nézik azt jó szemmel, vagy félreértik tiszteletreméltó intenciódat és kellemetlenséget okoznak neked is, a rendnek is. Igyekezzél azért ezeket a föllépéseidet a minimumra szállítani s a meghívások elől – ha csak lehet – kitérni.

Isten-adta művészi ihletteddel, termékenységeddel, eszmegazdagságoddal, keresztyényszereteteddel, előadásod szókimondásával és egész vers-technikáddal már eddig is irodalomtörténeti jelentőségűre emelkedtél. Áldjon meg a jó Isten hosszú élettel, hogy neveddel és alkotásaiddal rendednek is dicsőségére szolgálj!”⁵²

1926

Minthogy a prépost-prelátus Mécs Lászlóhoz intézett korábbi kérései eredménytelennek bizonyultak, a finom óva intést a határozottabb figyelmeztetés váltotta fel, igaz, „Bizalmas!” és „Kedves Öcsém!” megszólítással: „Szükségesnek tartom figyelmedet fölhívni arra, hogy rendünk tagjai – Statutumaink értelmében – a rend kebelén kívül való nyilvános szereplésre csak előzetes préposti engedély alapján vállalkozhatnak. Ily engedélyt közvetlenül magadnak kell kérned és nem a ker. szoc. párt főtítkáranak⁵³ közbenjárását igénybe venni, akit egyházfegyelmi okokból semmiképp sem ismerhetek el illetékesnek arra, hogy számodra engedélyt eszközöljön ki, vagy helyettest kérjen.

Ha külföldi szereplésről van szó, az esetben az itteni illetékes politikai főhatóságnak is be kell jelenteni a dolgot, nehogy annak elmulasztása miatt akár a rendre, akár reád kellemetlenség háruljon.

Ami egyébként költői működésed érdemét illeti, azt állandóan a legmelegebb elismeréssel kísérem.”⁵⁴

Április 4-én a Szent István Társulat hetilapja, az *Élet* Csiszár Béla Mécs Lászlóval készült interjút⁵⁵ közölte. Erre mint hiteles életrajzi forrásra több tanulmányban hivatkoztak és hivatkoznak napjainkban is.⁵⁶ Csak hogy mit kért számon Mécs pár nappal később, a „Kedves Barátom!”-nak nevezett szerzőn: „Nagyon köszönöm [...] meleg hangú írásodat az Életben. Engedd meg, hogy össze szidjalak azért, mert nem jelezted

51. Mécs 1925, 47., 48. f.

52. SNA Prj 188. d. 80. f. Takács Menyhért Mártoncsik Lászlóhoz. Jászóvár, 1925. február 6.

53. A csehszlovák Országos Keresztényszocialista Párt országos főtítkára ekkor Böhm Rudolf.

54. SNA Prj 189. d. 92. f. Takács Menyhért Mécs Lászlóhoz. Jászóvár, 1926. március 23.

55. „Szívekbe rózsát oltok”: *Beszélgetés Mécs Lászlóval*. 134–136. p.

56. Többek között Rónay László és Bárczi Zsófia.

mindenütt azt, amit mondanivalómban a szívedből »egészítettél« ki, hogy kerekesebb legyen; nyilatkozatom egyes helyeken igazán dicsekvésnek látszik, amit sohase szoktam, csak néha nővéreim és anyám előtt s azt is csak azért, mert tudom, hogy nagy örömet okozok nekik.” Ugyanebben a levélben tárja fel a költő örökifjú énjét: „Szeretek diákosan elbújni [Budapesten], lézengeni az emberáradatban, gyerekesen végig kóstolni a vurstli, angolpark gyerekségeit, szóval kószálni a lopott pillanatok parkjában, jelentéktelen, de emberi dolgokkal színezní a lelket, lesni az ember arcot ezer apró öröm és szenvedés tükrében.” Alkotói műhelytitkot is felfed: „Itt küldöm neked emlékül egy »eredeti« kéziratomat, ha szereted az ilyesmit (t. i. az eredetit mindég elégettem lemásolás után).”⁵⁷

A június 4-ei rendnagyi gyűlésen megállapították: a rend anyagi helyzete a lehető legrosszabb. A csehszlovák állam hektár- és trágyaadó címén százezreket követel tőlük, noha maga az állam tartozik a rendnek a nagykaposi birtok kisajátítási árának 30%-ával, az egész magasrévi és zsupapáti birtok árával, a kassai gimnázium bérletével, több mint 60 000 cseh korona adótöbblettel és kb. 700 000 koronajáradékkal mint kamattal. A további birtokkisajátításokat tekintve már jobbák a kilátások. A szlovák néppárti képviselők és a szenátorok klubja pedig programjukba veszik a kassai és roznyói gimnázium visszaállítását.⁵⁸

1929

„Az erdélyi francziskánusok és minoriták Majláth [Gusztáv] püspök úr vezetése alatt zarándoklatot szerveznek Rómába. Engem meghívtak, hogy legyek a zarándokok egyik lelkiatyja. [...] Mély tisztelettel kérem Méltóságodat, kegyeskedjék engem erre a zarándokútra elengedni s arra az időre a plébániára egy helyettest disponálni. Ismerem Méltóságod atyai aggodalmát híveimet illetőleg, hogy szavalásaim (magyar apostolkodásom) következtében, nem éri-e lelki defektus a hitközséget. Szabad legyen dicsekednem azzal, hogy jöllehet Méltóságod bennem ilyen gyarló embert küldött ide pasztorálni, a Szentlélek Úristen gyengeségeimet befedezte segítségével s esperes urunk bizonyíthatná, hogy lélekben előbbre vagyunk, én is[,] híveim is, mint mikor ide kerültem. Bizonyára előbbre is lehetnénk, de nem vagyok felelős azért, hogy életem így alakult. Nem kívántam, nem akartam. Talán csak az tudná megérteni, aki fel tudná érni ésszel egész magyar és emberi sorstragédiánkat.

Mondom, a hívek lelke lágyabb. Erre nézve szabad legyen felhoznom azt, hogy most szó nélkül szavazták meg azt, hogy saját zsebükből új iskolát fognak építeni a második tanerő számára. Mikor idekerültem, még szuronnyal sem lehetett volna velük ilyet megtenni. Pedig eddig harangokat vettünk, orgonát csináltattunk, a templomot gyönyörű freskókkal kifestettük stb. Örölnék, ha ezekkel sikerülne megnyugtatnom Méltóságodat. Igaz, sokat voltam távol hazulról, de ezek a szereplések fárasztó strapa-utak, Méltóságos Uram. Tizedik éve vagyok itt, de még igazi pihentető szabadságon nem voltam. Ideg-életem nagy kríziseken megy keresztül. Úgy érzem, hogy ez a római út üdítőleg hatna testemre-lelkemre, ha Méltóságod atyai jósága elengedne engem. S ha eluta-

57. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK), Levelestár. Nagykapos, 1926. április 16.

58. SNA PrJ 189. d. 203. f.

zásomat Méltóságod is jónak látná, akkor kérem kegyes engedelmet, hogy a kéthetes zarándoklaton túl még egy hónapot tölthessek a napfényes Délen abban az őszi időben, mely legjobban szokta idegeimet megviselni. Gerevich Tibor⁵⁹ (a Collegium Hungaricum igazgatója Rómában) meghívott, hogy ingyen kapnék lakást és jutányosan kosztot, ha meglátogatnám. Édes Anyám is készülődik e zarándoklatra, de csak akkor perze, ha én is elmegyek. (A zarándoklat indul szept. 27-én.)⁶⁰

Augusztus 30-án a nyugállományba vonuló Farkas Róbert (1856–1933), királyhalmeczi plébános utódjául Takács Menyhért Mártoncsik (Mécs) Lászlót jelöli ki, aki mihamarabb visszatér római zarándokútjáról (október közepén), el is foglalja a plébániát.⁶¹ Végül Mécs csak november 14-étől tudta betölteni új állását.

Október közepére Takács Menyhért a rend magyar honosságú jászóvári hittudományi főiskolai papnövendékeit (tanáraikkal együtt) is kénytelen lett Gödöllőre áttelepíteni.

1932

„Az Isten játszik c. versemre vonatkozólag a névtelen levéllel kapcsolatban, Méltóságod megnyugtatóására a következőket bátorodom elmondani. Ezt a verset szavaltam mostanában a Dunántúlon és Szegeden tiszta katolikus tömegek előtt. Három püspök halotta: Virág [Ferenc] pécsi, Shvoy [Lajos] székesfehérvári és Glattfelder [Gyula] szegedi⁶² püspökök. Mind a hárommal személyesen is beszéltem, mindaháromnak ez a versem tetszett legjobban repertoáromban. Virág püspök úrtól (nála ebédeltem) meg is kérdeztem[,] nem erősek-e a kitételek, mert Isten ments, hogy valakit megbotrántkoztassak. Ő nem kifogásolt egy sort sem, tudta, mért vannak az erősebb kérdések. A szenvedő, lázadó ember kérdez a versben – s a végén bebizonyítatik neki, hogy hiába magyarázza Isten neki terveit, »játékait«[,] mint én kanárimnak vagy kutýámnak, nem értheti meg, mert számár. A vers ezt az örök emberi tragikumot jelzi. – Méltóságod atyai jóindulatát ez ügyben szívőből köszönöm.»⁶³

1933

Ez év nyarán Takács Menyhért, súlyos szívbetege miatt, visszavonult a rend vezetésétől. November 29-én hunyt el Budapesten, a Norbertinumban. Az Apostoli Szentszék nem töltötte be a préposti széket. Mindhárom (jászóvári, nagyvárad, gödöllői) tagozat élére – apostoli kormányzói minőségben – Hubertus Noots apátot, generális prokurátort rendelte ki, aki egyben apostoli vizitátor is volt. Noots az új tagozatok végleges önállósítására kormányzói vikáriusokat nevezett ki;⁶⁴ távollétében ők látták el a vezetői feladatokat.

59. Gerevich Tibor (1882–1954) művészettörténész a kassai premontrei gimnázium diákja volt.

60. SNA PrJ 192. d. 274. f. Mécs László Takács Menyhérthez. Nagykapos, 1929. augusztus 25.

61. Uo. 280. f.

62. Hivatalosan csanádi megyés püspök, Szeged székhellyel.

63. SNA PrJ 193. d. 60. f. Mécs László Takács Menyhérthez. Királyhalmec, 1932. március 1.

64. Jászóvárra Novotny Alfonzot.

1934

„Leleszi rendházunkat feloszlatták⁶⁵ s az utolsó házfőnök, Szabó Adorján, volt irodalomtanárom, majd 3 hónapig tartó tanárságom alatt direktorom Kassán, itt meg atyai barátom és állandó helyettesem Kassára utazott nyugdíj állományba. [...] Tót vezetőség jutott uralomra központunkban Jászón s mindenkit leszerelnek, aki magyar tömegekkel szabadon érintkezett. Már csak magam vagyok hátra. Egyelőre már ezzel is megbénítanak kissé, mert helyettes hiányában alig mehetek majd a kultúrmisszióvá vált szavaló körutakra. [...] Lassacskán leépítem a szavalásokat, – bár jelenleg nagyon nehéz, mert vagy 45 városban várnak elodázott ígéreteim alapján. Sajnos, most már 95%-ban csak pénzszerzés céljából hívnak: magyar énekkarok felsegélyezésére, menzák javára, templomok javára stb. stb. Ez is egy diagnózisa a magyar nyomorúságnak, különösen a kisebbségi életben, – de az anyaországban is!”⁶⁶

1935

Április 12-én Kovács Lajos perjel, a prépostság magyarországi (gödöllői) tagozatának apostoli vikáriusa Mécs László öccse érdekében ragadott tollat: a budapesti Szent László Kórház által meghirdetett belgyógyász főorvosi állásra pályázó dr. Mártoncsik Imre támogatását kérte a volt nagyváradai premontrei diáktól, dr. Ritoók Zsigmondtól.⁶⁷

24-én Kovács Lajos a premontrei öregdiákok szövetségének vezetőjeként arról értesíti az egykori nagyváradai premontrei diák Kállay Tibort,⁶⁸ hogy egyesületük ismét jótékonyági hangversenyt szervez a Zeneakadémián, a leendő gödöllői premontrei templom javára,⁶⁹ amelyen Mécs László is részt vesz.⁷⁰

Október 15-én kelt levelében Mécs László napirendjét árulja el: „Többször fölveti a kérdést, hogy hol lehetek most. Csütörtök-péntek-szombat hittan tanítás Helmeceen és a három szomszéd faluban. Vasárnap 8 kor misézem, 10 kor prédikálok, utána megint misézem. Vasárnap d. u. litánia, utána katolikus kör, vagy kongregáció, rendesen megint beszélni kell. Hétfő-kedd-szerda: szabad. De ez nálam nagyon viszonylagos. Hétfő és szerda pl.] a vadásznapi. De az élet olyan[,] mint a mese: minden fél percben meglepetés éri az embert: egy vendég, egy ihletett pillanat, egy fogoly csapat, egy szegény ember ügye stb. stb. Meg is akarom írni, hogy csupa friss meglepetés[,] »csoda« az élet, az életem. Ha megírom, az lesz a címe: A mesebeli ember. – Ma pl.] az a meglepetés ért, hogy csak három látogatóm volt s azt leszámítva folyton gyártom a leveleket. – Általában meg úgy élek, hogy a lelki és testi fegyelem meglegyen, a fegyelem és a kegyelem együtt jár, a kegyelemmel meg a vidámság, a vidámság pedig az igazi erő. Reggel ötkor

65. Értékes levéltárát 1935-ben Jászóváron helyezték biztonságba. A leleszi konvent szervezőt Gerinczy Pál 1939-ben állította vissza.

66. OSZK, Levelestár. Mécs László Kállay Dalmához. Királyhelmece, 1934. május 23.

67. SNA Prj 196. d. 253. f. Ritoók Zsigmond (1870–1938) belgyógyász, főorvos, Ritoók Zsigmond (1929) klasszika-filológus nagyapja. 1933–1935 között a fővárosi kórházak központi igazgatója.

68. Kállay Tibor (1881–1964) 1921 és 1924 között pénzügyminiszter volt.

69. Rónay László tévesen gimnáziumot említ. Rónay 1997, 139. p.

70. SNA Prj 196. d. 284. f.

kelek, aztán elmélkedem, aztán 7 kor misézem. Utána meg jönnek a meglepetések. A vadászat segíti a test fegyelmét, helyre billenti az idegek romlását, amit az én kapkodó életem mellett nem lehetne elkerülni. Így megvan az egyensúly: testiek és lelkiek közt. Persze aztán van egyéb is: vendégjárás, vagy én vagyok vendégségben. – Újabban sokfele hívnak prédikálni is városokba, nem is említve a Bodroghöz búcsúit. Aztán az ember verset is ír. Bizony néha már csak reggel az ágyban írok, ha 3 kor ébrednek fel »véletlenül«. (Meglepetés.) Olvasni is keveset érek rá. [...] Párisból való elutazásom óta senkinek se írtam (!!) oda így nem tudok semmit az újabb fordításokról. Képzeld el, hogy ha én rendes levelező volnék, most mennyi barátom volna ott! Így elhalványodik a szívárvány, mit felidéztem mások lelkén. Ez majdnem tragikus. A legtöbb ember, azok közül akik gyűlölnek (leginkább írók!!), válaszatlanul hagyott levelek miatt haragszik rám. – Viszont ha sok levelet írnék: igazán soha egy verset se írnék! Mi jobb?”⁷¹

1936

Párizs, Institute Catholique, december 12. A Magyar Tanulmányi Központ (MTK) és a Magyar Katolikus Misszió különleges kulturális eseményt rendezett. A célközönség a francia mellett a nemzetközi (magyar, olasz, lengyel, német) „egyetemi és művelt körök”. Prohászka Ottokár *Elmélkedések* című művének francia könyvbemutatóját (*Méditations pour L'Année liturgique I.* Ford. Genthon Mária és Bacsa Mária) tartották, tudományos Prohászka-émléküléssel összekötve, Baudrillart bíboros, rektor védnökségével. Az erre szóló meghívó utolsó, negyedik oldalán, a főszervező Molnos (Müller) Lipót⁷² a Hankiss Jánossal közösen jegyzett műfordítás-antológiára⁷³ hívta fel a figyelmet. A kötetben szereplő 81 magyar költő közül név szerint kiemelte Mécs Lászlót, s előző évi párizsi szereplésének sikerére 12 francia lap elismerő kritikájának idézésével emlékeztetett.⁷⁴

A konferenciát követően kb. 150-200 főt az MTK-ban láttak vendégül, akiknek házi kiállításon mutatták be Prohászka Ottokár, Liszt Ferenc⁷⁵ és Mécs László dokumentált teljes életművét.

1937

Június 26-ai hatállyal megszüntették a jászóvári premontrei rend gödöllői tagozatát, s életre hívták az önálló gödöllői perjelséget⁷⁶ (hivatalos nevén: Jászóvári Premontrei Rend,

71. OSZK, Levelestár. Mécs László Kállay Dalmához.

72. Az MTK akkori vezetője.

73. *Anthologie de la poésie hongroise*. Paris, 1936.

74. Magyar Országos Levéltár (MOL) K636. fond 703. cs. 373., 374. f.

75. Az MTK június 9-én, Liszt Ferenc halálának 50. évfordulója tiszteletére a Sorbonne egyetem nagytermében hangversenyt rendezett.

76. Az önálló perjelség létesítése (az egyházmegyei határok ügyének megoldatlansága miatt) még 1936 közepén sem állt a magyar kormány érdekében, s csak a hágai nemzetközi bíróságon folyó egyházi birtokperек sejtethető befejeződése (1937) évében valósulhatott meg. MOL K305. 4. d. 2. f. Apor Gábor napi jelentése Kánya Kálmán külügyminiszternek Noots apát látogatásáról. Budapest, 1936. június 3.; illetve vö. a modus vivendi végrehajtásáról szóló bullát. AAS, 1937. 11. sz. szeptember 6., 366–369. p.

Gödöllő). Vezetője Gerinczy Pál kormányzó perjel⁷⁷ lett. A magyarországi szerzeteseket és birtokokat kánonjogilag elválasztották a csehszlovákiai jászóvári prépostságtól. Ugyanakkor Ebergényi Ambrus⁷⁸ mind a maga, mind jogutódai és a Csehszlovákiában levő premontrei kanonokrend nevében hivatalosan elismerte és kijelentette, hogy a trianoni békeszerződés következtében a jászói prépostságból kiszakított és Magyarországon letelepedett premontrei kanonokrendnek a trianoni békeszerződés által meghatározott magyar határokon belül fekvő ingatlanai, azoknak összes tartozékai és a rend ingóságai egyedül és kizárólag a Gödöllőn mint központban élő premontrei rend kizárólagos tulajdonát képezik, ezekre semmiféle jogot nem formálnak, s hozzájárulnak ezeknek a vagyontárgyaknak a gödöllői premontrei rendre való telekkönyvi átírásához.⁷⁹

Szeptemberben megnyílt Budafokon a rend újabb gimnáziuma.

1938

Mécs Lászlónak, második nyugat-európai diadalmenete előtt két hónappal, levélírással még maradt ideje: „A multkor⁸⁰ a gödöllői apát⁸¹ reggel 1/2 9 től gyúrt 1/2 1 ig, hogy menjek át,⁸² rendelkezésemre áll minden rendi állás, válogassak! (Úgy látszik a csehek az én jászói apátomon át megkörnyékezték a belga származású római generálist,⁸³ az meg valósággal parancsba adhatta a gödöllői apátnak[,] csábítson, mert ha erőszakkal tennének ki a csehek, abból a sajtóban botrány lehetne.) Megköszöntem s azt mondtam, hogy addig maradok[,] míg minden kötél el nem szakad –, de maradok.⁸⁴ Imre per sze nagyon szeretné, ha átmennék, de maradok.”⁸⁵

Az első bécsi döntést (november 2.) követően a magyar honvédség alakulatai 6-án vonultak be Királyhelmece. A Magyar Távirati Iroda (MTI) munkatársa a következőképpen tudósított az eseményről:

77. 1938. február 13-ától benediktált apát.

78. Ebergényi Ambrus (1895–1952) volt 1936-tól a jászói apát.

79. SNA PrJ 198. d. 667. f.

80. Vö. a következő esetet rímekben feldolgozó *Nem megyek Rodostóba* című versének keletkezési ideje: 1937. november 24.

81. A nevezett Gerinczy Pál ekkor még kormányzó perjel.

82. Magyarországra.

83. Az illető generális apát Hubertus Noots, a korábbi generális prokurátor.

84. Mécs László nem egyedül tartott ki. Rajta kívül a következő, az utókor számára „névtelen” premontrei rendtagok végezték elhivatottan kötelességüket ekkor a Felvidéken: Áldorfai Benedek (Kassa, Jászóvár), Anisich Oszkár (Kassa, Jászóvár), Filó Ede (Rozsnyó, Jászóvár), Froncz Sebestyén (Kassa), Gedeon Elek (Rozsnyó), Karsai Ervin (Kassa, Jászóvár), Kende Gyula (Lelesz, Jászóvár), Lágyi Kornél (Jászóvár), Lukovics Gellért (Nagykapos), Manczos Jusztin (Jászó), Mikolaicsik Sándor (Stósz), Orosz Marián (Jászóvár), Spilka Lőrinc (Jászóvár), Stefancsik Konrád (Rozsnyó, Kassa), Szabó Adorján (Kassa, Lelesz, Jászóvár), Szántó Fidél (Jászóvár, Kassa, Eperjes), Sziklai Sziárd (Felsőmecenéz, Jászóvár, Kassa), Vámos Elemér (Jászóvár, Kassa).

85. OSZK, Levelestár. Mécs László Kállay Dalmához. Királyhelmece, 1938. január. 17.

„Egy óra tájban érkeztek Királyhelmece az éljárőrök és utánuk a főcsapatok. [...] Közben odaérkezett a fogadtatás színhelyére Mécs László királyhelmecei plébános, az országos hírű költő. A hangerősítő mikrofonja elé lépett és beszédet mondott.

– Ha én most verset tudnék írni – mondta egyebek között –, ezt a címet adnám a versnek: Szájkosár nélkül. Hosszú éveken át sokszor beszéltem sok ezer ember előtt[,] de mindig az volt az érzésem, mintha szájkosár volna rajtam. Most[,] amikor ez a pillanat bekövetkezett, mi az én kedves Virág[h] Béla református lelkész barátommal csak egymásra néztünk, egymás nyakába borultunk és a boldogságtól, az ámulattól nem is tudtunk sokáig magunkhoz térni, hogy íme végre szabadon, szájkosár nélkül beszélhetünk. Most utólag bevallhatom nektek, hogy miséim alkalmával titokban mindig így imádkoztam az Úrstenhez: »Uram[,] engedd meg, hogy újra együtt lehessen az egész magyar család.« Ezt akkor senki sem tudta rajtam kívül, senki sem tudta, hogy miséimet Nagymagyarország feltámadásáért mutattam be. [...] Oh Istenem, milyen szép, milyen nemes dolog magyarnak lenni, milyen jó, hogy mindenki örül annak, hogy magyar lehet. Tegnap egy haldokló öregasszonynak az utolsó kenetet adtam fel, aki csak arra kérte Istent, hogy még meghallhassa a bevonuló magyar csapatok lépteit. Isten megengedte, hogy ezt megérje. De nemcsak az öregekben, hanem a gyermekekben is: él a magyar hazafias érzés.

– Testvéreink, olyan örömnep ez, hogy itt nem is kellene most beszélni, hiszen beszélnek itt az arcok, a szemek, a szívek.

Mécs László ezután idézte Pál apostolt: aki engem megüt, az Krisztust üti meg! A magyar nemzet illetén sérthetetlen kincse a Szentkorona. Aki ez ellen vét, az egész nemzetet sérti meg vele. Amikor a nemzet szét volt szakítva, ez a titokzatos nemzettest akkor is élt és akkor is érezte hovátartozandóságát.

A szónok ezután idézi a bibliai esetet a tékozló fiúról, aki vagyonának elherdálása után nyomorba jutott, a disznók vályújából volt kénytelen magát élelmezni és amikor hazament, atyja nem szidta, hanem megölelte, megcsókolta és lemosta róla a szennyet. Mi is – folytatta a szónok – az elnyomók moslékjára jutottunk, nemcsak testi, hanem lelki értelemben is, mert meg akarták mérgezni ifjúságunk lelkét.

A szenny és moslék eltávolítását várjuk a családtól, amelyhez visszatérhettünk. Öleljen, csókoljon, mosdasson meg minket a mi magyar hazánk.”⁸⁶

Rozsnyóról november 8-án távoztak a csehek, Kassára 10-én, Leleszre 16-án vonult be a magyar hadsereg. Rozsnyón 28-án kezdődött az oktatás a Magyar Királyi Állami Gimnáziumban, amely 1939. szeptember 2-ától újra a jászóváriaké. Kassán az addigi koedukált csehszlovák állami gimnázium 1938. november 23-ától magyar tannyelvű premontrei fiúgimnázium. Átmenetileg három középiskolát egyesített: 1. az állami „csehszlovák” tannyelvű reálgimnáziumot, 2. a csehszlovák állami magyar tannyelvű gimnáziumot, 3. a „csehszlovák” tannyelvű premontrei gimnáziumot.

86. MTI „Könyvnyomatos” Hírek, 37. kiadás. 1938. november 6. 21 óra 50 perc; 38. kiadás. 22 óra.

1939

Január 16-án Hubertus Noots generális apát *Határozatban* hozta Gerinczy Pál tudomására XI. Pius pápa 1938. november 15-ei rendelkezéseit (Prot. No. 8471/1938): 1. az önálló gödöllői perjelség megszűnik, s a szerzetesek ismét a jászói apátsághoz térnek vissza; 2. az apáti tisztségbe Gerinczy Pál nevezendő ki. Ebergényi Ambrus apát kijelentett és elfogadott lemondásával Gerinczy Pál november 15-étől jászóvári prépostsági adminisztrátor.⁸⁷ Gerinczyt 1939. február 10-én nevezték ki jászóvári és leleszi préposttá.

Közben Mécs László is szervezkedik: „1. Az ujságokban olvastam, hogy Tóth Kamilt Leleszre diszponáltad mint királyhelmei kisegítő lelkészt. Az volna tiszteletteljes kérés, hogy míg a királyhelmei káplánügy gondolata kivihető lesz, inkább Mikolajcsik legyen az a »kisegítő lelkész«. Ismerem a nehézségeket. Tóth Kamil itt volt 3 hétig és egyszer se prédikált. Híveim jellemzéséből valahogy nem érez pasztorációs vagy más rátermettséget benne. Viszont Mikolajcsik igen használható, ha gyarlóságait lefokozza: tud és szeret prédikálni, (a kassai domonkosok sokszor hívták meg [...] prédikálni) tud szervezni egyesületeket, dalkört, zenekart. A helmei Kath. Kör nagyobb arányú munkaprogramot dolgozott ki e téren. Szerepel ebben egy dalkör is, amelyet meg kellene szervezni és vezetni. Mikolajcsik nagyon jó lenne erre, ha Méltóságod is jónak látná.

2. A magyar étellel kapcsolatban úgy alakult életem, hogy igen sokat kell szerepelnem különböző minőségben; a magyar ügyön az Isten dicsőségén kívül a fehér reverendának is tisztesség jut e megtisztelő szereplésekből. [...]

3. A fürdőszobámban szeptembertől májusig nem lehet fürödni, mert nincs benne kályha és az ablakráma elkorhadt. A pincémbe ha eső van, bokáig áll a víz és a sok nyiroktól romlik a bor. [...]

4. Igen sok szereplésre kaptam megint meghívást, köztük a bécsi döntés évfordulójára a rádióban, melyet Jaross⁸⁸ miniszter rendeztet. Ezen meghívások egy részének úgy tudok eleget tenni, ha novemberben 3 hétre koncentrálok őket. Amennyiben Méltóságodnak nincs kifogása ellene, kegyeskedj nekem ehhez az engedélyt megadni s egy helyettest küldeni nov. 3-tól kezdődőleg.”⁸⁹

1940

Március 2-án Gasparik János battyáni esperes,⁹⁰ a bodrogi kerület papsága nevében, Mécs László képviselőházi jelöltségéhez kérte a préposti, illetve a „rendi és egy-

87. SNA PrJ 200. d. 95. f.

88. Jaross Andorra, a felvidéki ügyek tárca nélküli miniszterére utalt.

89. SNA PrJ 199. d. 268., 269. f. Mécs László Gerinczy Pálhoz. Királyhelmei, 1939. október 2.

90. Az Egyesült Magyar Párt helyi elnöke (1936–1938).

házhatalossági jóváhagyást”.⁹¹ A jelenlegi képviselő, Virágh Béla⁹² királyhelmei református lelkész ellen akarták indítani az aktuális felvidéki és kárpátaljai választásokon:⁹³ „A siker reményével csak úgy vehetjük fel a harcot, ha oly nagy tekintélyű és nagy népszerűségű egyént állítunk vele szembe, mint Mécs László. Meg vagyunk róla győződve, hogy nagy tehetsége, szociális gondolkodása által hasznos munkát fejthetne ki a parlamentben, szeretetreméltó modorával sok barátot szerezne a rendnek és általában a kath. gondolatnak. Mint politikus is díszére válnék a rendnek és az egyháznak.”⁹⁴

A konventi subprior válasza erre a(z akkor épp beteg) prépost megbízásából, március 7-én: „Prelátus urunk Őméltósága [...] a mai viszonyok között nem látja célszerűnek, hogy Mécs László a napi politika nyilvános küzdőterére kiálljon. Úgy véli, hogy a politikai szereplés nem válnék előnyére az ő ma már világszerte elismert hírnevének és azoknak a nagy erkölcsi értékeknek, melyek a krisztusi eszmék hirdetése révén költészetéhez fűződnek. A politika nem mindég lovagias viaskodásai közben könnyelműen fröccsenhetnek sarat a legtisztább és legnemesebb egyéniségek köntösére is a gyűlölködő lelkek. Hagyjuk meg Mécs Lászlót azon az eszményi magaslaton, ahova őt kifogástalan papi élete, szeretetre méltó tulajdonságai és szépségekben gazdag költészete emelte. Onnan szélesebb körben hódíthatja meg a lelkeket, mintha a még oly helyes irányú politikai törekvések vonnának akadályokat közte és a közönség között.”⁹⁵

Április 24-én Gerinczy Pál Mécs Lászlót a Préposti Tanács tagjává, azaz rendnaggyá nevezte ki a prépostság „javát szolgáló áldásos lelkipásztori működésének és országvilág előtt példát adó szerzetes-papi egyéniségének elismeréseként”.⁹⁶

A második bécsi döntést (augusztus 30.) követően az önálló nagyváradi perjeltség megszűnt, s Gerinczy Pál szeptember 27-étől várადhegyfoki prépost is. A nagyváradi premontrai gimnázium október 17-én nyílt meg újra.

November 4-én Mécs László kilencedik kötetének elkészültéről számolt be rendfőnökének: „Isten segítségével összeállítottam a kilencedik verskötetemet Forgószínpad⁹⁷ címen. [...] Megkértem kicsit a nyomda és a rendi cenzúra szempontjából. A köte-

91. A katolikus egyház papjainak országgyűlési összeférhetetlenségét a CIC 139. kánonjának 4. §-a szabályozta. Ennek értelmében Magyarországon, ahol nem állt fenn pápai tilalom a papok törvényhozói tevékenységével kapcsolatban, az alsópapságnak képviselő-választáson való indulása előtt közvetlen felettesétől, valamint a választás helye szerint illetékes egyházi hatóságtól (rendszerint a püspöktől) kellett engedélyt kérnie. A Szent Kongregációs Tanács 1927. február 26-ai határozata (AAS, 1927. 4. sz. április 1., 138. p.) következtében a püspök köteles lett a politikai élettől eltávolítani azt az egyházi férfit, aki ilyen irányú tevékenysége közben figyelmen kívül hagyta a Szentszék utasításait, illetve köteles és jogosult volt megbüntetni, amennyiben megszegte a Szentszék parancsát.

92. Pozsonyi tartománygyűlési képviselő (1935–1938), az Egyesült Magyar Párt járási elnöke (1936–1938), a Pozsonyban 1938. október 7-én megalakult Magyar Nemzeti Tanács tagja. 1939 novemberétől az Országgyűlés meghívott képviselője.

93. A választásokat végül nem tartották meg, s az eddigi meghívott képviselők mandátumát hosszabbították meg. *Kárpáti Magyar Hírlap*, 1940. április 22. 1. p.

94. SNA Prj 201. d. 145. f.

95. Uo. 144. f.

96. Uo. 320. f.

97. Athenaeum [1940].

tet cenzori szemmel átnézte Vidákovics⁹⁸ prokurátor s mikor visszaadta öcsémnek, az rögtön beadta a nyomdának, hogy a karácsonyi könyvpiacra kijöhessen. Vidákovics barátilag pár kisebb dolog javítását ajánlotta, de nem dogmatikai vagy morális szempontból, amint látom, hanem csak illemtani téren, ne legyen belőle esetleg akaratlanul scandalum pusillorum pl.: »kegyelmes tőkje hízik az indának«, – ez van egy kertről szóló strófában, ez szerinte megbotránkozásra adhat alkalmat. Mivel a kötet már nyomdában van, ebben a pillanatban nem tudom kijavítani, de mikor Semetkayhoz⁹⁹ küldik korrektúrára, akkor fogom a kérdéses pár sort megkefélni.

Méltóságodtól a következőket kérem:

1. Légy szíves megadni az engedélyt a kötet kinyomatására.

2. Légy szíves Vidákovicsot e kötet rendi cenzúrálásával hivatalosan megbízni s felhatalmazni, hogy az ajánlott simítások eszközzése után adja ki a hivatalos rendi imprimáturt. A hivatalos imprimáturt elteszem, de nem nyomatom a kötetre, mert a profán tömeg előtt a versek olyanokként tűnnének fel, mint valami zártkörű, egyházi használatra szánt dolgok »Catholica non leguntur.«¹⁰⁰

A következő (háborús) esztendőik nem csak Magyarország számára lettek sorsfordítóak; Mécs László életében is megszűnt a maga szabta szigorú önfegyelem és kegyelem. De ez már egy másik történet...¹⁰¹

ANNA KARA

To your homeland with(out) fail/ Be faithful?! László Mécs, the Canon of Premontre in Jászóvár

To serve as a living conscience, to travel as Jason „to a mysterious land in the sea of suffering”, thus booking the passport to heaven – this was the creed of László Mécs, the priest poet. Or was it not? How might he, during his endless roams, imagine or want (did he want it at all?) to reconcile his lyrical self as „the trumpet of God’s word” and the related designated role of „the countryless hobo of the worldroads” with his obligations as a premonstratensian monk? There is another question: was the calvary of the members of the Canon Order marginalized and deprived of its centre, monastic quarters, estates and schools as the result of Trianon intertwined with or separated from the poet’s life in Slovakia? And what about the individual (the performer poet) and the interests of the Order – they have never been in conflict? The documents answer these questions. They were written between 1918 and 1940 and originate from the yet undisclosed materials of the Slovak National Archives in Bratislava treasured mainly in the deposit of Canon Order of Premontre at Jászóvár.

98. Vidákovich Aladár (1892–1961) 1937-től volt apostoli szentszéki prokurátor generális.

99. Semetkay József Mécs László gimnáziumi osztálytársa, barátja, művei kötet szerkesztője.

100. SNA PrJ 201. d. 258. f.

101. Lásd Kara Anna: „Mélyül a vándor lábnyoma.” Epizódok Mécs László életéből. 1941–1944. *Vigilia*, 2011. 8. sz. 626–630. p.

A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség és az osztrák neoabszolutizmus (1849. augusztus – december 31.)

FERENC MOLNÁR
The Greek-Catholic Eparchy of Mukachevo and the Austrian
Neo-Absolutism. (August – 31 December 1849)

281.94(477)“1849”
322“1849”

Keywords: Munkács (today: Mukachevo, Ukraine). The Greek-Catholic Diocese. The position of the Greek-Catholic clergy in 1849. The relationship of the Greek-Catholic clergy of Transcarpathia towards the 1848 War of Independence.

Az 1848–1849-es szabadságharc utáni időszak a 19. századi magyar történelem mélypontja. A Habsburg Birodalom jövőjét illetően Felix Schwarzenberg osztrák miniszterelnök centralizált, abszolutista, német dominanciájú, polgári alapzatú jövőképet vázolt fel. E koncepció elengedhetetlen része volt Magyarország teljes leigázása és a birodalomba való beolvasztása. A magyar ellenállás gyengítésére Bécs a nemzetiségeket igyekezett megnyerni.

A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye (továbbiakban: MGKE) 1848–1849-es történetével foglalkozó meglehetősen szegényes szakirodalom főként a püspökség papjainak magyar szabadságharc iránti lojalitását és hazafiasságát emeli ki.¹ A Világos utáni első hónapok történetével pedig csak elvétve foglalkozik néhány munka.² A Popovics (Vazul, 1796–1864) püspök³ vezette görög katolikus (a továbbiakban: gör. kat.)⁴ papság 1848–1849-es magyarbarátsága miatt mindenképpen számíthatott a császári-királyi (a továbbiakban: cs. kir) hatóságok általi számonkérésre. Másrészt viszont Bécs tudta, hogy az MGKE joghatósága nyolc olyan vármegye területére terjedt ki,⁵ amelyben a lakosság túlnyomó része ruszin és román nemzetiségű volt. Utóbbiak megnyerésére az önkényuralom első hónapjaiban mindenképp szükség volt.

1. Ilyen munkák például: Hodinka 1992.; Bendász 1997.; Botlik 1997.; Pirigy 1998.
2. Vö. Magocsi 1979.; Bendász 1997.; Fazekas 2001.; Олашин 2009.
3. Popovics Bazil 1837-ben lett az MGKE püspöke. Gör. kat. megyés püspökként kapott meghívást az 1847–48. évi magyar országgyűlés felsőházába. 1849. májusában üdvözölte a Habsburg-ház trónfosztását és a Függetlenségi Nyilatkozatot. Bendász 1997, 30–31. p.; Pálmány 2002, 1071. p.; Solymosi 2009.
4. A gör. kat. vallásra szinonimaként használja még a szakirodalom az unitus, az egyesült szertartású, valamint a görög rítusú katolikus megjelöléseket.
5. Az MGKE a következő vármegyék területét foglalta magába: Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Szabolcs és Hajdú. Bendász 1997, 47. p.

Munkánk célja, hogy a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár [Державний Архів Закарпатської Облaсті] (továbbiakban: KTÁL) beregszászi részlegében végzett forráskutatásaink⁶ eredményeinek segítségével részletes és átfogó képet adjunk egyrészt a Popovics püspök és klérusa ellen indított osztrák vizsgálat és számonkérés jellegéről, valamint bemutassuk az MGKE ruszin és román nyelvi és nemzetiségi jogokat illetően – a nemzeti egyenjogúsítást hirdető osztrák kormányzat felé – megfogalmazott elvárásait és szándékait. Munkánk főleg az 1849. augusztus – december 31. közötti eseményekre koncentrál, azonban – források hiányában – nem kívánunk kitérni a honvéddé lett kispapok helyzetére. Meg kell említenünk továbbá, hogy tanulmányunkban különös hangsúlyt helyeztünk a forrásközpontú szemléletmódra.⁷

Az osztrák számonkérés jellege a munkácsi püspökségben

V. Ferdinánd 1848. október 3-i manifesztumának értelmében Magyarországon mindenki, aki 1848. október 8. után engedelmeskedett a magyar hatóságoknak, párttűző és hazaáruló volt. A tömeges megtorlás alapelveit báró Julius Haynau tábornok, a Magyarországon állomásozó osztrák haderő főparancsnokának 1849. július 1-i Győrött kiadott proklamációja fektette le. Haynau kiáltványa olyan haditörvényszékek felállításáról rendelkezett, amelyeknek hatásköre a katonákra és a civilekre egyaránt kiterjedt. 1849 őszének tömeges hadbírószéki eljárásai folyamán a kompromittáltság megállapításánál két tényezőt tekintettek perdöntőnek: az 1848. október 8-a utáni politikai tevékenységet és az 1849. április 19-i Függetlenségi Nyilatkozat kibocsátásában való bármiféle közreműködést.⁸

A munkácsi püspökség az 1848–1849-es események idején tanúsított magatartása kimerítette a fent megfogalmazott vádpontokat, hiszen az MGKE „nyíltan kiállt Kossuthék oldalán, nemcsak hangzatos hűségnyilatkozatokkal, hanem a hadsereg-szervezésben is számottevő eredményekkel”.⁹ Ennek alapján Popovics ellen is igazoló eljárást kellett indítani, annak ellenére, hogy a bécsi kormányzatnak 1849 őszétől nagy szüksége volt a gör. kat. egyházfőre az egyesült szertartású ruszinok és románok nemzetiségi problémáinak megoldásában.

6. E munka során elsősorban a KTÁL beregszászi részlegének – az MGKE-re vonatkozó – 151. fondjában található iratait dolgoztuk fel. Választásunk jogosságát igazolja, hogy sikerült felkutatnunk a munkácsi püspökséghez címzett leveleknek és a rájuk adott válaszoknak, valamint az egyházmegyei legfőbb tanácskozó testület, az ún. szentszék üléseinek rövid, kivonatolt jegyzékét.

7. A KTÁL forrásdokumentumaira a Balassi Intézet Márton Áron Szakkollégiumának gondozásában megjelent, Határhelyzetek III. című tanulmánykötetben publikált munkánkban használt módszerrel hivatkozunk. L. Molnár 2010a, 306–325. p. A forrásközlés módját illetően az alábbi munkában megfogalmazott elveket követjük: Balogh–Gergely 2005, 22–23. p.

8. Vö. Zakar 1999.; Deák 2009.

9. Vö. Fazekas 2001, 137. p.

A Popovics Bazil püspök ellen indított vizsgálat

A Popovics Bazil munkácsi püspök magyarbarát tevékenysége miatti esetleges felelősségvonnásának lehetőségére már 1849 nyarán mutatkoztak konkrét jelek. A júniusi orosz betörés után a gör. kat. egyházmegyei vezetők többen is azt tanácsolták,¹⁰ hogy egy időre hagyja ott ungvári székhelyét, „mert a muszkák¹¹ halálra fogják keresni”.¹² Ezt a szóbeszédet igazolta az is, hogy a cári hadsereg által megszállt egyházközségek papjai is bizalmasan jelentették a püspöknek, hogy az oroszok túlságosan is érdeklődnek iránta: „Az orosz püspök rebellis volta leginkább a muszka tisztek dühét provokálta, úgy, hogy mikor Ungvárra az orosz sereg bevonult, első dolga volt az orosz püspököt keresni halálra, ki orosz léte¹³re halált mert prédikálni a muszka sereg¹⁴re”. Ez utóbbi idézettel kapcsolatban meg kell említenünk, hogy az ungvári szentszék¹⁵ 1849. május 25-én „azon bajnak, és roppant veszedelemnek elhárítása tekintetéből, mely a muszka betörés által hazánk függetlenségét, életünket és vagyonunkat fenyegeti, az Ország Kormánya által tett intézkedésnek pontos teljesítése végett [...]” elrendelte, hogy a munkácsi püspökség papjai tartsanak böjtöt, „ájtatos” körmeneteket, húzassák meg a harangokat és „végre ha népfelkelés rendeztetni fog a Lelkészek a nép élén állani, 's a népet lelkesíteni, és buzdítani köteleztetnek”.¹⁶

Fontos megjegyeznünk, hogy Popovics ügyében a cári hadsereg nem volt hivatott bűnvádi eljárást indítani, hiszen a püspök az osztrák császár alattvalója volt. Ezért ha a gör. kat. egyházmegyei vezető valóban az oroszok fogságába kerül is, őt mindenképpen ki kellett volna adni az osztrák hatóságoknak. Másrészről azonban meg kell említenünk, hogy az 1849. július 1-i győri proklamáció úgy rendelkezett, hogy rögtönítélő bíróságnak kell alávetni azt, aki „[...] a népfelkelést a cs. kir. ausztriai vagy cs. orosz seregek ellen felhívja, rendezi, vagy vezérli”.¹⁷

Érthető, hogy Popovics Bazil – feltehetőleg az orosz csapatok ellen tett intézkedései miatt – nem akart a cári seregek kezére kerülni, ezért még azok megérkezése előtt távozott Ungvárról. A szakirodalom megemlíti, hogy püspöki székhelyétől való távolléte alatt valószínűleg az Ugocsa megyei Lázon (Kisrákóc) bujkált; hogy mikor ment oda és

10. Eötvös Tamás, Bereg és Ung vármegyék kormánybiztosa 1849. július 31-én azt tanácsolta Popovicsnak, hogy „[mivel] e vidék [azaz Ungvár és környéke] igen gyengén lesz fedezve, s ezen fedezet is Munkács vidékén fog lenni, [...] méltóztassék Munkácsra jönni, hogy az Hazának annyira becses személye ne veszélyeztessék”. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 124.; Bendász 1997, 66. p.
11. Az Orosz Birodalom alattvalóira használt szó, amely a cári csapatoknak a magyar szabadságharc leverésében történt részvétele után kapott pejoratív értelmet. Vö. 13. lábjegyzet.
12. Vö. Bendász 1997, 66. p.; Pirigyi 1998, 158. p.
13. A korabeli magyar közvélemény a magyarországi ruszinokat gyakran azonosította – helytelenül – a cári birodalom oroszaival. Vö. 11. lábjegyzet.
14. Az *Ország Világ* 1890. évi 11. számának erre vonatkozó cikk részletét idézi: Bendász 1997, 65–66. p.; Pirigyi 1998, 158. p.
15. A munkácsi püspökség főpapi tanácskozó testülete. Székhelye az MGKE központjában, Ungváron volt.
16. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 69.
17. Zakar 1999, 94. p.

jött el onnan, az pontosan nem tisztázott.¹⁸ Levéltári kutatásaink során sikerült rátalálnunk az ungvári szentszék jegyzőkönyvének egy bejegyzésére, amely arról tudósít, hogy az 1849. augusztus 8-i „kispapi csődületet”¹⁹ „azon hírre, hogy a muszka ellenséges”²⁰ csapatok Szobráncz vidékén²¹ is mutatkoznak a bevétel iránti tanácskozás félbe szakítatott, ’s miután a Megyei Püspök Úr, Főtiszt. Csurgovich János Prépost és Kanonokot²² élő szóval püspöki helyetnőknek nevezte ’s rendelte volna, a Szentszéki ülés szétoszlott és a Megyés Püspök Úr a várost idehagyta”.²³

Az Ungvárra való visszatérésről nem rendelkezünk pontos adatokkal, valószínűleg szeptember első felében történhetett meg.²⁴ Azt azonban biztosan tudjuk, hogy 1849. szeptember 16-án Piller Gedeon ungi cs. kir. megyefőnök gróf Szirmay Sándor kassai polgári kerületi főispán²⁵ „meghagyásából ezen megye [MGKE] püspökét Méltóságos Popovics Bazilt, az eddig viselt Méltósága, és hivatalos körétől azon hozzátétellel függeszti fel, hogy ezen megye kormányzatát ideiglenesen Ftiszt. Csurgovich János Nagy Prépost vezesse”.²⁶ A püspök a felfüggesztéséről szóló rendeletre egy hátiratban [indorza] reagált, amelyben ügyében nem ismeri el a polgári hatóság illetékességét, az eljárást pedig úgy tekintette, „mint az Egyház önállását mélyen sújtó” sérelmet.²⁷ Törvényes kellékek hiányában felfüggesztését nem tartotta jogosnak, sem pedig érvényesnek, mindazonáltal ideiglenesen kész volt Csurgovics Jánosnak átadni egyházmegyéje vezetését és alávetni magát az igazoló eljárásnak.²⁸

18. Vö. Bendász 1997, 66. p.; Pirigy 1998, 158. p.

19. A felvétel és felvételi vizsgáztatás menete az ungvári papképző gör. kat. szemináriumba.

20. Ezt a jelzöt a szabadságharc leverése után cenzúrázták, de nem végeztek alapos munkát, mert a festék alatt még kivehető a szó – M. F.

21. Ungvár környéki település.

22. Csurgovics János (1791–1862): a munkácsi egyházmegyei káptalan helynöke, nagyprépost. 1827-től az ungvári főgimnázium igazgatója és kanonok. Pócsi Elek püspök halála után 1831–37 között káptalani helynökként a nyugati jogrendet érvényesítve kormányozta az egyházmegyét. Kiváló teológus, egyházi szónok és pedagógus volt. Vizsgált korszakunkban, Popovics püspök távolléte idején ő elnökölt az Ungváron összeülő szentszéki tanácskozáson. Pirigy 1990, 62–63. p.

23. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, I. 100.

24. Vö. Bendász 1997, 68. p.

25. 1849 elejétől Magyarország területén az osztrák kormányzat különböző katonai kerületeket hozott létre. Ennek egyike volt az 1849 augusztusában felállított kassai katonai kerület, amely Szepes, Gömör, Torna, Sáros, Abaúj, Zemplén, Ung, az összevont Bereg-Ugocsa és Máramaros megyéket foglalta magában. A kassai kerület katonai parancsnoka Marnaui Müllner főtábornok volt, míg az itteni polgári ügyek vezetését egy zempléni mágnás, gróf Szirmay Sándor [cs. kir. kerületi főispán] látta el. A megyék élén ún. megyefőnökök álltak. Utóbbi tisztséget Ung megyében Piller Gedeon töltötte be. Dongó 1905. Vö. 55., 69. lábjegyzet.

26. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, I. 141–142.; F. 151, op. 10, od. zb. 2, I. 105.

27. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, I. 141–142.

28. Az indorza erre vonatkozó része így hangzik: „Mindazon által, hogy a Megyés Püspöknek, az ellene feladott vádakra, melyek fájdalom! – eddig vele közölve még nem voltak, majd alaposan meg felelni, és magát azok iránt igazolni annál több ideje lehessen; tehát Megye Kormányi gyakorlatával, nem az érintett főbiztosi felfüggesztés miatt, hanem szabad önkaratából, Főtiszt. Csurgovics János Prépost, Püspöki Helyetnökképpen ezennel ideiglenesen megbízatik”. Uo.

A munkácsi püspök ellen felhozott vádakra vonatkozóan csak Fazekas Csaba munkája említ konkrétumokat. Nála az szerepel, hogy Popoviccsal és két másik gör. kat. püspöktársával²⁹ szemben egyaránt fontos vád volt, hogy a magyar kormánnyal hivatalos kapcsolatot tartottak fenn.³⁰ Ez utóbbi legsúlyosabb pontja a Habsburg-ház trónfosztásának és a Függetlenségi Nyilatkozatnak az elfogadása lehetett. Erre legalkalmasabb bizonyítékul szolgálhatott volna a szentszék Kossuth Lajos kormányzó-elnökhöz címzett azon üdvözlő levele, amelyben „Magyarország törvényes kormánya iránti hódolatát és engedelmisségi nyilatkozatát megteendi”.³¹ A Popovics ellen felhozott vádakra az 1849-es püspökségi iratok közül csak egy október 18-i bejegyzés található. Ebben azonban nem sok konkrétum szerepel: „Méltóságos Megyés Püspök Úr által némely politikai vádpontokra, melyek vele nyilatkozás végett folyó hó 4-én közölve voltak, adott felelet, az itteni Királyi Fiskusnak Both Miklós Úrnak feljebb küldés végett átadva volt.”³²

A munkácsi egyházmegye püspöke azonban gondoskodott arról, hogy az osztrák kormányzat lehetőleg ne találjon kompromittálót a püspöki irattárban.³³ Ezzel szemben az is igaz, hogyha az illetékes cs. kir. hatóságok vizsgálat alá veszik az MGKE éppen aktuális, 1849. évi jegyzőkönyveit, akkor biztosan találtak volna bizonyítékot a püspökség papságának a magyar kormányzattal való együttműködésére. Kutatásaink alapján elmondhatjuk, hogy például az ún. „Bemutatónyomjegyzőkönyvének” 1849. május 4-én kelt iratában is szerepel, hogy „a Kormányzó Elnök egy üdvözlő levéllel megtiszteltetni fog”.³⁴ A május 16-i szentszéki ülésről készült bejegyzés³⁵ még ennél is árulkodóbb – gyakorlatilag közli a már fent említett üdvözlő levél tartalmi kivonatát.

Az osztrák nyomozóhatóság e felületessége az MGKE püspökét és főpapságát illetően nem lehetett véletlen. Bécs célja ugyanis az volt, hogy a magyarok ellenállását teljes mértékben megszüntesse, illetve betagozza őket egy egységes birodalmi szerkezetbe.³⁶ Céljainak elérése érdekében számított a nem magyarokra, jelen esetben a körülbelül egymillió gör. kat. – többségében ruszin és román ajkú – hívő fölött egyházvezetői hatalmat gyakorló munkácsi püspökre. Popovics Bazil 1850. október közepéig ugyan szobafogságban volt, de rehabilitációjáról már 1849. szeptember 24-én döntöttek. Felmentésében nyilván politikai szempontok játszottak szerepet: egyrészt egyházmegyéje papságának és gör. kat. híveinek megnyugtatója, másrészt a cs. kir. kormányzatnak szüksége volt a püspök politikai szövetségére és annak szolgálatára az újjászerveződő püspöki karban. Tudták, hogy a Popovics püspök elleni szigorú eljárásnak elrettentő hatása lehet a ruszin és román nemzetiségűek számára. Ezenkívül az MGKE papságának, püspöke

29. A másik két unitus egyházmegyei vezető Gaganetz József eperjesi és Lemhény János fogarasi püspök volt.

30. Vö. Fazekas 2001, 137. p.

31. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 62.; Bendász 1997, 30–31. p.

32. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 161.

33. Bendász István az MGKE Habsburg-ház trónfosztását és magyar függetlenséget elismerő – Kossuthnak küldött – üdvözlő levelét például az 1799. évi iktatókönyv kötésének hátlapján találta meg. L. Bendász 1997, 30. p.

34. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 31.

35. Vö. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 62.

36. Deák 2001, 89–90. p.; Gergely 2005, 265–266. p.

melletti egységes fellépése is elgondolkodtathatta az osztrák vezetést, főleg úgy, hogy Popovics érdekében még Viale Prelà bécsi nuncius is közbenjárt.³⁷

A püspök felfüggesztését egyébként az MGKE 1849. szeptember 18-i szentszéki ülése hagyta jóvá.³⁸ Ettől a főpapi tanácskozástól kezdve – két alkalom kivételével – az 1849. év végéig Csurgovics János prépost elnökölt az összes káptalani³⁹ ülésen. A kérdés a továbbiakban az, hogy milyen közös pontja volt e két egymást követően megtartott gyűlésnek, és mi indokolta azt, hogy a püspöki tevékenységéből felfüggesztett Popovics Bazil vezesse ezeket a tanácskozásokat. Meglátásunk szerint a válasz abban rejlik, hogy mindkét esetben az MGKE főpapságának olyan nagysúlyú ügygel kellett foglalkoznia, melynek már a szabadságharc leverése előtt is volt aktualitása.

Az első ilyen ügy az ungvári gör. kat. papi szeminárium kapcsán vetődött fel a szeptember 23-i tanácskozáson: „Élőszóval előadva lévén az, hogy valamint a Papnevelő Intézet, úgy a vár terén lévő egyéb [szintén a püspökség ingatlanjai közé tartozó] intézetek, és épületek, a Megyei Papárva Intézeti épülettel együtt a császári királyi katonaság részére, kik tél alá nagyobb számmal itten letelepíttetni fognának, lefoglaltatni terveztetik, és így a papnövendékek eddigi neveltetése megsemmisíttetnek.”⁴⁰

Az ungvári várban működő papnevelde fontos elitképző intézménye volt a ruszin, román és magyar ajkú görög katolikus lakosságnak, amelyet még Mária Terézia adományozott az MGKE-nak, és az azóta eltelt idő alatt „ezen épület [...] a Megye roppant költséggel, tulajdonából építtetett fel”. A püspökség e fenti okok miatt szorosan ragaszkodott ingatlanához, ezért az ungvári szentszék elhatározta, hogy „mennyeiben ezen elfoglalásnak ellent állani nem lehet, abba a Püspöki Kormány bele nem egyezik, és óvás tétel mellett azoknak megtartása végett, a 2969: 848. szám alatti felterjesztésben foglalt,⁴¹ és egyéb a körülményektől merített nyomós okok előadása mellett, Ő Felségéhez az uralkodó Császárhoz⁴² folyamodni kéntelen lesz”.⁴³

1848-ban Ung megye vezetése feltehetőleg azért, mert az önvédelemre kényszerült országnak égető szüksége volt az MGKE papjainak feltétlen támogatására, korábbi – az újoncok beszállásolása ügyében hozott – rendeletét „mint meg nem történtet úgy tekinteni kérte”.⁴⁴

37. Bendász 1997, 72–73. p.; Fazekas 2001, 137–138. p.

38. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 105. Vö. 58., 86. lábjegyzet.

39. Káptalan (latinul capitulum): a székesegyházak és nagyobb templomok klérusából a 11–12. század fordulóján kifejlődött zárt testület. Tagjai a kanonokok.

40. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 112.

41. Az 1848-as 2969. számú bejegyzésre való hivatkozás az [1848.] október 19-i főpapi ülésen született, amikor az ungvári hadfogadó parancsnokság hadnagya a honvédújoncok gör. kat. szemináriumépületében való elhelyezését kérte. Az akkori szentszéki tanácskozás szintén tiltakozott a „megye legdrágább kincsének”, azaz a papnövelde magyar katonaság általi kisajátítása ellen. Ezt két érvel támasztotta alá: egyrészt a szeminárium bezárásával „nem csak a nevelés gátoltatik, melyből a hazára nagyobb kár káromolnék, mint haszon abból, ha a papnövelde kaszányává alakíttatnék”, hanem „ha az újoncok ideiglenesen is, mint kéretik, a várba engedelem mellett beszállásoltatnának, tartani lehet attól, ne hogy az Intézet a polgári hatóságtól vissza venni, többé a Megyei Kormánynak hatalmában nem lesz”. KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 152–153.

42. Azaz I. Ferenc Józsefhez osztrák császárhoz (1848–1916).

43. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2., l. 112.

44. KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 152–153.

Majd egy évvel később is hasonlóan kényes volt a helyzet, hiszen 1849 őszén az osztrák hatóságok szövetségesként tekintettek a ruszinokra. Így az ungvári papnevelő intézet cs. kir. katonaság részére tervezett kisajátítása nem lett volna szerencsés lépés. Az osztrák hatóságok végül – egy kifogásra hivatkozva – kénytelenek voltak meghát-rálni, amiről az október 2-i szentszéki ülés jegyzőkönyve így tanúskodik: „Tudomására jövéen a Szentszéknek az, hogy a Papnevelő Intézet a vár területében lévő egyéb inté-zetek és épületekkel a katonaság beszállásoltatására több kellékek hiányában alkal-matlanoknak találtatván, azok a katonaság részére ez alkalommal lefoglaltatni nem fognak; a megyei Papárva Intézet azonban a katonai főparancsnok részére lakhelyül csakugyan alkalmaztatott.”⁴⁵ A történetek hatására a főpapi tanács úgy döntött, hogy „a vár területén lévő megyei intézetnek megtartása véget Ő Felségéhez [...] intézet fel-írásnak elküldetése felfüggesztetik”.⁴⁶

A szeptember 27-i ugyancsak Popovics Bazil elnöklete alatt megtartott szentszéki ülés egy újabb fontos témában – az ún. kongrua-ügyben⁴⁷ – hozott határozatot. A gör. kat. papok illetményrendezése a 19. század eleje óta függőben volt. Az ügyben a legna-gyobb előrelépést Kossuthnak sikerült elérni, amelynek eredményeképpen az MGKE papsága három hónapi fizetés-kiegészítést kapott.⁴⁸ A további kongrua-kiegészítés remé-nyében a szentszék úgy döntött, hogy „Ő Császári és Apostoli Királyi Felsege jobbágyi hódolattal megkéretni rendeltetik, hogy azon munkálat nyomán, melyet a volt Királyi Helytartó Tanács számvevői hivatala kidolgozott,⁴⁹ és teljesen befejezett, ugyan azon szabályos illetéket ezen Megye szegény papsága részére f. év. Április hó 1-ről kezdve⁵⁰ legkegyelmesebben utalványozni rendeli és az által a szegény papságot megörvendez-tetni, 's azt a véghelyszegénységéből menteni méltóztatnék”.⁵¹ A szentszéki jegyzőkönyv tanúsága szerint I. Ferenc József császár nem méltatta válaszra ezt az indítványt.

A görög katolikus papság helyzete

Bármennyire szüksége volt is az osztrák hatóságoknak az MGKE papságának magyar „rebellisek” elleni szolgálataira, az ungvári szentszék korán felismerte, hogy – 1848–1849-es magyarbarátsága miatt – klérusának több tagját is vizsgálat alá vonhat-

45. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 115.

46. Uo.

47. A kongrua a papi javadalmak évi illetményének minimuma, amelyhez egy adott parókia belső jövedelemének kiegészítését mérték. Sarnyai 1999.

48. A jövedelemkiegészítést a gör. kat. papok az 1849. év első három hónapjára kapták meg. Vö. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 1, l. 130, 133–134.; F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 10–11., 16–18.; 50. lábjegyzet.

49. A Főszámvevő Hivatal által kidolgozott és 1847 szeptemberében a Magyar Királyi Helytartótanácsnak bemutatott gör. kat. javadalom-összeírásokról van szó. KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 435.

50. Az MGKE parókiái 1849. április 1-jéig kapták meg jövedelemkiegészítésüket a magyar kor-mányszattól. Vö. 48. lábjegyzet.

51. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 115. Vö. 117. lábjegyzet.

ják,⁵² ami által a püspökség is kényelmetlen helyzetbe kerülhetett volna. Ennek megfelelően az MGKE vezetése már az 1849. szeptember 18-i, Csurgovics prépost elnöklete alatt tartott szentszéki ülésen igyekezett tisztázni papsága szabadságharc alatti tevékenységét:

– egyrészt hivatkoztak arra, hogy „ezen Megyében általában csász. kir. [cs. kir.] seregek nem voltak, sem pedig ezen püspöki kormányhoz semmi oly felsőbb rendeletek nem érkeztek,⁵³ melyek teendőinkben sinor mértékül szolgálhattak volna, és így a megbukott magyar forradalmi kormánynak, kinek katonái közöttünk tartózkodtak, engedelmeskedni kényszerben voltunk”;

– másrészt az a tény, hogy az MGKE területe a szabadságharc végéig magyar fennhatóság alá tartozott, azt a gyanút keltette, mint ha a munkácsi püspökség együttműködött volna a magyar „pártütőkkel”; a szentszéki bejegyzés szerint ettől azonban „bizonyosabb az, hogy valamennyi Megyei Kormányi rendelet minden árulási szennnyől tisztán egyedül a csend, rend, 's béke fenntartására és engedelmességre vonatkoznak”;

– és a munkácsi püspökség e rendeletei „nélkül ezen Megye is borzasztó kegyetlenségnek, és prédálásnak kitéve lett volna”.⁵⁴

A szeptember 18-i szentszéki ülés összességében olyan konklúziót vont le, hogy a Kossuthékkal való együttműködés gyanúja „egy-két Lelkész vigyázatlan tetteiből [...] nehezedett” az MGKE papságára, ezért e vád elosztatására több intézkedést rendelt el. Egyrészt a gör. kat. papok számára kötelezővé tették, hogy „Ő Felségének hosszú és dicsőséges uralkodásáért, valamint a pártütőkön vett győzelemért nagy hálaadó isteni tisztelet tartassék, amikoron is eleve is jól elkészített beszédben a nép az uralkodó ház eránti hűségre oltassék”. Másrészt az a pap, aki vétségeket követett el, köteles volt bűnbánást gyakorolni és minden erejével jóvátenni elkövetett hibáját. A főpapi ülés e határozatait körlevélben tették közzé az egyesült szertartású klérus számára.⁵⁵

Az MGKE papságának fenti intézkedései mintegy megelőzték a magyarországi katolikus egyház hasonló tartalmú rendelkezéseit. Scitovszky János esztergomi hercegprímás⁵⁶ I. Ferenc József dicsőséges uralkodásáért és a magyar szabadságharc leverésé-

52. Bendász István munkájában például több mint 80 olyan munkácsi egyházmegyes papot sorolt fel, akik – nemzetőrtisztként, tábori lelkészként és haditudósítóként – tevékenyen részt vettek a szabadságharcban. Vö. Bendász 1997.; I. Pirigy 1998, 156. p.

53. Például Szögyényi László konzervatív politikus 1849. március 26-án kelt levele, amelyben közli az MGKE szentszékeivel, hogy „Ő Császári, és Apostoli Királyi Felségének Magyarországi tejhatalmú Biztosa, Herceg Windisch-Graetz Alfred főtábornagy a csend, béke, és közbátorság helyre állítása tekintetéből [...] Magyarországi Királyi ideiglenes polgári közigazgatás nevezete alatt, hatóságnak felállítását elhatározni méltóztatott”, csak szeptember 9-én érkezett meg Ungvárra. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 110.

54. Uo. I. 105–106.

55. E körlevélre vonatkozóan 1849. szeptember 22-én született bejegyzés az ún. „Bemutatóványok Jegyzőkönyvében”: „Ő Császári, és Apostoli Királyi Felségének Ferenc Józsefnek szerencsét, és dicső uralkodását, vitéz seregeinek a lázadókon vett győzelmeiért, és annyira óhajtott békének helyre állításáért f. é. 's hó 23án 9 órakor az itteni székesegyházban nagy hálaadó Isteni tisztelet tartása rendelve lévén; e fölől Méltóságos Mérki Piller Gedeon Ung Megyei Elnök Úr értesítetni rendeltetik”. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 143. Vö. 25., 69. lábjegyzet.

56. Scitovszky János (1785–1866): vizsgált korszakunkban hercegprímás és esztergomi érsek. 1836-tól pécsi püspök. A liberális reformkezdeményezésekkel kezdetben ugyan rokonszen-

ért Te Deum [hálaadó istentisztelet] megtartását elrendelő felszólítása csak szeptember 26-án érkezett meg Ungvárra.⁵⁷ Ezért a hercegprímási utasítással kapcsolatban a másnapi főpapi ülés úgy nyilatkozott, hogy „ezen meghagyást a Szentszék 2436: 849. szám alatti rendelet⁵⁸ által megelőzván, eziránt a Főméltóságú Herceg Prímás az idézett szám alatti rendeletnek másolatbani közlése mellett értesíteni rendeltetik”.⁵⁹

Október 15-én az MGKE főpapsága újabb levelet kapott Scitovszkytól, amelyben ismertette a szabadságharcban részt vett gör. kat. egyházi személyekre vonatkozó rendeleteit.⁶⁰ Az esztergomi hercegprímás az utóbb nevezett csoportba tartozó gör. kat. papokat illetően az alábbi „bánásmódokra” utasította a munkácsi püspökség vezetését.⁶¹

– „Azon papok, akik hivatásokról megfélejtkezve a lázadókhoz annyira ragaszkodtak, hogy, a bírói ítélet által is lemarasztaltatnának, ha szabadlábba tétetnének is, javadalom vesztéssel büntetessenek”;

– „Azok, kik a felkelőkhöz csatlakozva fegyvert fogtak, és a csatákban részt vettek, szabálytalanság alá esnek, és mind addig, míg ez alól fel nem oldoztatnak, és az egyháznak a botrányért eleget nem tesznek, javadalmat nem nyerhetnek”;

– Azok, kik bármi oknál fogva javadalmaikat a Megyei Kormány híre és tudta nélkül elhagyták, és fegyver nélkül is a pártütőket követték, egyházi működéseik gyakorlatától függesztessenek fel.”⁶²

vezett, később azonban szembehelyezkedett velük. A szabadságharc kitörése után a konzervatív püspök a dinasztia híve maradt, ezért Kossuth javaslatára 1849 májusában hazaárulóvá nyilvánították. 1849. július 21-én, a letett Hám János helyett, hercegprímássá és esztergomi érsekké nevezték ki: „Ebben a tiszteben egyensúlyozni próbált a lojalitás és az emberség között. A kompromittált egyházi személyek ügyében egyfelől udvarhű konzervativizmus, másfelől a megértő humanitás jellemezte”. Sarnyai 1999.

57. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 145.

58. A szeptember 18-i szentszéki ülés hálaadó istentiszteletet elrendelő végzése. Vö. 38., 86. lábjegyzet.

59. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 113.

60. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 158–159.

61. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 127–128.

62. A Scitovszky rendeletével 1849. október 16-án foglalkozó ungvári szentszék két olyan gör. kat. pap ügyében hozott határozatot, akik a szabadságharc alatt hagyták el javadalmaikat. Eredetileg mindkét pap szolgálati helye Máramaros vármegye hegyvidéki részén, az ún. Verhovinán volt: míg Jaromisz Bazil Hidegpatakon, Malczovszky János Újholyatinban [Novoselica, Tarújfalu] teljesített szolgálatot. Javadalmaikat akkor kényszerültek elhagyni, amikor a cs. kir. határőrcsapatok a közeli Toronya környéke ellen indítottak támadást (1849. március 20–21.). Az osztrák offenzíván felbuzdulva a verhovinai ruszin lakosság a cs. kir. katonasággal különböző mértékű atrocitásokat intézett Toronya, Hidegpatak, Kelecsény, Lyuhovec és Újholyatin papjai ellen. E körülmények hatására hagyta ott szolgálati helyét Jaromisz és Malczovszky is. A hidegpataki lelkész pedig még tábori lelkézi szolgálatot is teljesített az Északkelet-Magyarország fegyveres védelmét ellátó Kazinczy-hadosztályban. Visszatérve az október 16-i szentszéki határozatra, az ungvári főpapi ülés Jaromisz és Malczovszky helyzetére vonatkozóan az alábbi határozatot hozta: „őket a dolgok jelenlegi állásában más javadalommal ellátni nem lehet, de tanácsos lenne, elhagyott javadalmaikat mielőbb foglalják vissza, eddigi netalántán elkövetett botlásait, melyek miatt a nép ingerültségét magukra vonták, és javadalmaikat oda hagyni kéntelenítettek, javítsák meg, és

Az esztergomi hercegprímás elrendelte továbbá, hogy azok az egyházi egyének, akik a fenti három kategóriába sorolhatók, „ha a világi hatóság által rájuk mért büntetést ki is állanak, még egyházi fenyíték alá is vétessenek”.⁶³

Az osztrák hatóságok által megkövetelt rendelkezéseket az MGKE papjai vonakodva tették meg. Ennek egyik bizonyítéka, hogy az 1849. szeptember 18-i egyházmegyei körlevél azon határozatának végrehajtása, amely a papok számára előírta, hogy a legközelebbi vásár- és ünnepnapokon a népet az uralkodóház iránti hűségre és engedelmességre oktassák, csak igen vontatottan haladt. A cs. kir. hatóságok ezért november 10-én olyan utasítást küldtek a munkácsi püspökség klérusának, amely a papságot figyelmeztette elmaradt kötelessége mielőbbi teljesítésére.⁶⁴ E követelmény jegyében adta ki aztán Csurgovics János prépost november 29-i körlevelét.⁶⁵

Jelen munkánkban nincs terünk részletesen szólni azokról a gör. kat. papokról, akiket a cs. kir. hatóság az 1848–1849-es szerepvállalásukért vont kérdőre: egyrészt az MGKE fondjában nincsenek meg a bűnvádi eljárásokra vonatkozó források, másrészt e vizsgálatok sok esetben több hónapig vagy évig is elhúzódtak, így túlmennek a tanulmányunk által vizsgált időintervallumon.⁶⁶ Fontos azonban néhány észrevételt tennünk az 1849-es vizsgálatok jellegére.

A kassai törvényszék a munkácsi püspökség három papjára mondott ki halálos ítéletet; ezeket azonban mindhárom esetben enyhítette.⁶⁷ Az MGKE káptalana sok esetben tudott eredményesen közbenjárni papjai ügyében, hiszen nem mondták ki az 1848–1849-es magyar szabadságharc vezetésével szorosan együttműködő gör. kat. klérus kollektív bűnösségét. Volt egy eset azonban, amikor egy vád alatt próbáltak több gör. kat. klerikust vizsgálat alá vonni. Markovits Antal Máramaros megye cs. kir. megyefőnök Anderkó Péter máramarosi vikáriushoz intézett 1849. december 20-i átirata ugyanis arról tanúskodik, hogy 11 gör. kat. papot vádoltak meg azzal, hogy a szabadságharc alatt „Erdélybe jártak a népet a törvényes fejedelem ellen” izgatni, „továbbá borsai lelkész Szálka Mihály, ki állítólag 95 p. frt. pénzt vett fel a statárium elibe állítottaktól, – Bud János, végül, mint Járomisz is állomásait elhagyván az elsőbb indítványá által a kincstári tiszteket a forradalmi korszak részvételbe besodorta”. Markovits megyefőnök ezenkívül felszólította Anderkó vikáriust, hogy a vádlott papok közül nevez-

Hívek szeretetét és bizodalmtát újra megnyerni igyekezzenek.” Utóbbi idézet forrása: uo. Az 1849. márciusi verhovinai eseményekről I. Molnár 2010b. Jaromisz Bazil tábori lelkészi szolgálatát illetően vö. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 119., 124., ill. Bendász 1997, 102–103. p.

63. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 127–128.

64. Bendász 1997, 46–47. p.

65. A körlevél megtalálható: KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 53, l. 1–2.; ill. teljes terjedelmében közli: Hodinka 1992, 31–32. p.

66. A cs. kir. hatóságok által vizsgálat alá vett MGKE papjairól I. Bendász 1997, 75–132. p.; Pirigy 1998, 158–160. p.

67. Damjanovics József nagyruszkai [Zemplén vm.], gróf Kreith József matiszovai [Sáros vm.] és Papp Simon felsővisói [Máramaros vm.] papokról van szó. Vö. Bendász 1997, 87–90., 107–109. és 121–123. p.

ze meg azokat, akik „a néplázításban súlyosban terheltetvén, rögtön elmozdítandók”. Anderkó válaszlevelében megvédte egyháza papságát: „Egyszeri feladásra a lelkész javadalmától elmozdítható nem lévén, hiteles adatok nem létében, e kérdés valósága csak hiteles véghezvitendő vizsgálatból tudható.”⁶⁸

A munkácsi püspökség klérusát illetően az osztrák hatóságok egy érdekes törekvése mutat rá Bendász István. Munkájában Bendász felhívja a figyelmet Villetz Ignác ungvári kerületi⁶⁹ cs. kir. főispán⁷⁰ azon rendeletére, amely felszólította a püspökséget, hogy derítse ki: volt-e olyan az MGKE területén szolgálatot teljesítő pap, akit a magyarok 1848–1849-ben halálra ítélték. A vizsgálat 1850-ben kimutatta, hogy nem volt ilyen eset. Így Bendász szerint az osztrák hatóságoknak nem sikerült a munkácsi egyházmegye területén gör. kat. mártír papot találni.⁷¹ A levéltári forrásokból azonban kiderítettük, hogy 1848 őszén a magyar hatóságok egy „éneklést” [kántor] kivégeztettek, egy unitus papot pedig három év börtönre ítélték el.

Papp Flórián monostori kántort 1848. október 9-én akasztatta fel a magyar rögtönítélő bíróság, a község bírójával és jegyzőjével együtt, a 17. (2. román) határőrezred parancsnokával⁷² való kapcsolatfelvétel miatt. A bűnösségüket bizonyító levelet az éneklész írta meg, testvére, Monostor bírójának biztatására. Az iratra „a jegyző a pecsétet reá nyomván, a bíró a levelet fogadott követ által Urbánnak el is küldötte, ahonnan a követ visszatérvén Urbánról írást hozott, és tán Ausztriai címet is”. A futárt azonban a magyar hatóságok Nagybányán elfogták, és ezután derült fény a monostoriak szervezkedésére.⁷³ Pappék árulásáról egyébként Erdőss Simon apsai pap és színváraivalja alesperes számolt be Popovics püspöknek.⁷⁴

A gör. kat. egyházfő ugyancsak hasonló aggasztó híreket kapott Valkovszky Bazil szatmári alesperestől 1848. október 23-án: „[...] az Aranyos Meggyesi Lelkész, T. Kerekes Demeter, Urbán néplázító csábításaitól eltántorítatván, magát vele levelezésbe tette, mely miatt e folyó hó 12-én Nagy Károlyi tömlöcbe vetetett”.⁷⁵ Valkovszky 1848. november végén pedig tudósította az ungvári szentszéket, hogy az aranyosmeggyesi papot három év börtönre ítélték.⁷⁶ Az osztrák neoabszolutizmus idején sor került Kerekes Demeter rehabilitálására. Miután a volt aranyosmeggyesi papot – feltehetőleg

68. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 211.; Bendász 1997, 84–85. p.

69. A kassai katonai kerületen belül 1849 októberében megszervezett polgári közigazgatási egység. Joghatósága Ung, az összevont Bereg-Ugocsa és Máramaros vármegyék területére terjedt ki. Vezetője Villetz Ignác ungvári kerületi cs. kir. főispán volt. Vö. 25., 55. lábjegyzet.

70. Villetz ungvári kerületi működését illetően I. Steier 1937, 660–661. p.; Magocsi 1979, 47. p.

71. Vö. Bendász 1997, 44. p.

72. A Habsburg Birodalomban 1848 tavaszán létező 18 határőr gyalogezredből mindössze a két székely határőr gyalogezred zászlóaljai álltak magyar szolgálatban a szabadságharc során. A 17. határőrezred parancsnoka, Urbán alezredes 1848. szeptember 4-én mondta fel az engedelmességet a magyar kormánynak. Hermann 1996, 145. p.; Solymosi 2009, 60. p.

73. KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2565, l. 1.

74. KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 183.; uo. od. zb. 2521 és 2565, l. 355. és 3.

75. KTÁL, F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 311.

76. Uo. l. 358.

az osztrák hatóságok – szabadon engedték, 1849 szeptemberében régi javadalma visszanyeréséért folyamodott az MGKE szentszékehez.⁷⁷ Az október 5-i főpapi ülés ezután Kerekes visszahelyezéséről döntött: „[...] sajnosan vette a Szentszék azt, hogy a jelentést tevő Lelkész a forradalmi Magyar Kormány által elfogatott, és a tömlőben záratott, úgy kiszabadulásán örvendezve ezen jelentés valamint az ellene indított bűnvádi per is csak tudomásul vétetik, tiszt. Papp János pedig az Aranyos Medgyesi javadalomnak ellátásától felmentetik.”⁷⁸

A nemzeti egyenjogúság reménye

A gör. kat. egyház a fejletlen társadalmi struktúrájú nemzetiségek – mint amilyen a ruszin is volt – számára egészen a 19. század végéig „népi-etnikai és egyszersmind kulturális, valamint potenciális politikai keretet” jelentett.⁷⁹ S. Benedek András szerint az ungvári unió (1646) után a munkácsi püspökség az északkelet-magyarországi régióban egyet jelentett a ruszinsággal.⁸⁰

A ruszin gör. kat. papokhoz hasonlóan a helyi elit funkcióját töltötték be azok a román nemzetiségű unitus papok is, akik az MGKE [románok lakta] keleti régiójában teljesítettek szolgálatot. Utóbbi nemzetiség helyzete társadalmi fejlettség szempontból szerencsésebb volt, mivel rendelkezett az ugyancsak elitrétegnek számító nemességgel. Ezzel szemben a csonka társadalomban élő ruszinok elitjét – jelentős bázissal rendelkező világi értelmiség híján – csak a gör. kat. klérus képezte.

1848-ban a munkácsi püspökség életét irányító főpapságra hárult az a feladat, hogy a többségében ruszin és román etnikumú híveit a magyar forradalom oldalára állítsa. Popovics Bazil püspök és az ungvári szentszék az 1848. évi áprilisi törvényekben nagy lehetőséget látott az MGKE hathatósabb egyházi és világi érdekképviselőre, mivel a magyar liberálisok minden törvényesen bevett vallásfelekezetre nézve, különbség nélkül tökéletes egyenlőség és viszonyosságot hirdettek meg.⁸¹ Az egyházi érdekérvényesítés sikeres lehetőségéből kiindulva Popovicsék bíztak a ruszin és román nyelv, illetve nemzetiség ügyének előmozdításában. Kossuth és köre a többi nem magyarokhoz hasonlóan a ruszint sem ismerte el külön nemzetiségnek, csak a magyar nemzet részeként. Azaz az áprilisi törvények nem adtak közösségi jogokat a Magyarországon élő nemzetiségeknek, viszont teljes egyenlőséget hirdettek – a nyelvhasználat kivételével – a személyes jogokban.⁸²

77. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 137.

78. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 120.

79. Udvari 2005, 10–11. p.

80. S. Benedek 2003, 16. p.

81. L. 1848. évi 20. törvénycikk 2. §. Pajkossy 2006, 249. p.

82. Veliky 1999, 130. p.

Az osztrák kormányzat hivatalos programját az 1849. március 4-i olmützi alkotmány⁸³ tartalmazta. Ez magába foglalta mind a nemzeti, mind pedig a felekezeti egyenjogúság elvét.⁸⁴ Bécs az egyházpolitikán keresztül is igyekezett a nemzetiségi mozgalmak egyes követeléseit teljesíteni, de 1849 nyarától – hadisikereinek fényében és a birodalmi centralizációs szándékai miatt – már egyre erősödő igénytel törekedett érvényesíteni a korlátozás politikáját. Vizsgált korszakunkban az egyenjogúság elve igen erőteljes része volt az abszolutizmus kormányzati legitimációs érvkészletének.⁸⁵ A továbbiakban az MGKE papsága az osztrák kormányzat nyelvi, nemzeti és felekezeti politikájával kapcsolatos hozzáállását fogjuk ismertetni.

Az MGKE történetében nagy változásokról tanúskodó 1849. szeptember 18-i szentszéki ülés⁸⁶ I. Ferenc József dicsőöséges uralkodásáért Te Deumot rendelt el. E határozata mellett a következő nézetének is hangot adott: „[...] a Felséges Császár és Uralkodónk iránti tántoríthatatlan hűségünket teljes készséggel annál inkább bemutatni sietünk, mentül jobban az eddigi legfelsőbb rendeletekből is meg vagyunk győződve, hogy valamint egyéb úgy az orosz, és román nemzetiség és nyelv tekintetbe vétetni, és azokkal élés meghagyni fog.”⁸⁷

A másnapi káptalani ülés a fentihez hasonló álláspontját fejezte ki Popovics András nagybereznai alesperes azon levelét illetően, amelyben „sajnosan értette [Popovics András alesperes], hogy az ország főrendei múltó évi [1848.] December 5-én Magyarország népeihez intézett Nyilatkozványukban, a Ruthen Nemzetet mintegy ignorálni akarván, azt egészen kihagyták”.⁸⁸ A szentszék emellett a nagybereznai alesperes tudtára adta, hogy „az országkormánynak változtatva, az indítványozott követelésnek ideje lejárt”, mivel I. Ferenc József császár „a nemzetiségek eránt kiadott legfelesőbb rendeletében”⁸⁹ garantálni fogja a ruszin nyelv és nemzetiség jogait – Ungváron legalábbis ebben reménykedtek. Az MGKE nyelvi és nemzetiségi egyenjogúság iránti foko-

-
83. 1849. március 4-én, a kápolnai csata hírét véve I. Ferenc József császár alkotmányt „ajánlódokozott” népeinek, melyet történetírásunk „oktrojált” (erőszakolt) alkotmányként emleget. A rendi alkotmányosságot érvénytelenítve, az uralkodó abszolutista, egységes, összbirodalmi, polgári jellegű központi igazgatást dolgoztatott ki. A munka a Schwarzenberg-kormány liberális belügyminisztere, Stadion gróf nevéhez fűződik. A koronatarományok felsorolásában önállóként, azaz Magyarországtól elválasztva tüntették fel Erdélyt a Partiummal, Horvát–Szlavónországot Fiumével és a Tengeremellékkal, illetve létre kívántak hozni egy ún. Szerb Vajdaságot. A császárság polgárai általános, birodalmi polgárjogot kaptak, amely törvény előtti egyenlőséggel és a nemzetiségek egyenjogúságával párosult. Az alkotmány életbe léptetését a „rend” helyreállítása utánra halasztották. Végül Ferenc József az olmützi alkotmányt 1851 augusztusában felfüggesztette, majd ez év december 31-én hatályon kívül helyezte. Gergely 2005, 265–267. p.; Pajkossy 2006, 310., 348. p.; Deák 2009, 11–15. p.
84. Deák Ágnes szerint a nemzeti egyenjogúsítás [Gleichberechtigung] itt kimondott elve 1848 novemberétől 1851 augusztusáig – az olmützi alkotmány felfüggesztéséig – „a hivatalos birodalmi kormányzat legitimációs elveinek egyikeként szerepelt”. Vö. Pajkossy 2006, 313. p.
85. Deák 2001, 89–90. p.
86. Vö. 38., 58. lábjegyzet.
87. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, I. 106.
88. Uo. I. 110.
89. Az olmützi alkotmányról van szó.

zottabb optimizmusának adott hangot a 1849. november 17-i főpapi tanácskozás egyik határozata. A szentszék a birodalom többi népeivel „egyforma” nyelvi és nemzetiségi jogaira hivatkozva említette meg, hogy „az ország is kerületekre akként elosztatni tervezetik, hogy mennyire csak lehet egy kerületben csak egy fajú nép foglaltassék”.⁹⁰ Ennek megfelelően az ungvári káptalani ülés az alábbi intézkedések megtételére utasította egyházmegyéje papságát:

– egyrészt „minden Lelkész javadalma körében lévő népességet nyelv, vallás tekintetéből mielőbb hitelesen írja össze”;

– másrészt az MGKE papjai „arra is figyelmeztetni fognak, hogy valamint ők magok az orosz ’s illetőleg a román nyelvet és írásmódot nemzetiségüknek előmozdítása tekintetéből szorgalmasan, és alaposan megtanulni iparkodjanak”;

– továbbá az egyesült szertartású papok ugyanezekre a dolgokra tanítsák meg gyermekeiket is, hiszen nekik „jövendő jobbletük az érdekllett nyelv és írásmód alapos tudásán alapszik”.⁹¹

A fenti körlevélből megtudhatjuk, hogy az MGKE főpapsága komolyan bízott az olmützi alkotmány nemzetiségi egyenjogúságot hirdető elveiben. Ungváron nem tudhattak arról, hogy Bécsben már 1849 nyarán döntöttek a nemzetiségi törekvések fokozatos korlátozásáról.⁹² Jogosnak tűnik feltenni a kérdést, hogy a munkácsi püspökség miért találta kielégítőnek az osztrák udvar intézkedéseit. A válasz több okra vezethető vissza. Egyrészt meg kell említenünk, hogy vizsgált korszakunkban az MGKE vezetése ruszin dominanciájú volt. Ez utóbbi etnikum a nemzeti ébredésnek jóval alacsonyabb fokán áll, mint a birodalom többi nemzetisége. A munkácsi püspökség mind a magyar szabadságharc idején, mind a neoabszolutizmus korában elsődleges feladatának az egyházmegye érdekeinek képviselését tartotta.⁹³ Ilyen szemszögből a magyar szabadságharcra való együttműködés is a vállalható kockázatok közé tartozott, hiszen Kossuthék komoly, a püspökség gyarapodását is nagyban segítő érdeklődést mutattak a munkácsi püspökség irányában. Ennek megfelelően az MGKE inkább azon a téren próbált meg indítványokat megfogalmazni, amelyben a fennálló rendszer partnernek mutatkozott. 1848 őszén például nem volt tanácsos a nemzeti egyenjogúság elfogadását kérni a magyar kormányzattól, mert arra az Országos Honvédelmi Bizottmány különösen érzékeny volt. A ruszinoknál nemzeti fejlődésükben jóval előrébb járó nem magyarok viszont már 1848-ban megfogalmazták nemzetiségük elismerésére és a területi autonómiára vonatkozó igényüket. A magyarokkal fegyveres harcot folytató Bécs szorongatott helyzetéből következően, 1848 végén és 1849 elején igyekezett hajlandóságot mutatni a nemzetiségek felé. Míg azonban a horvát, szerb, román és szlovák mozgalmak vezetői nemtetszésüket fejezték ki a március 4-i alkotmány iránt,⁹⁴ addig a csonka (hiányos) társadalommal rendelkező ruszinok számára ez a törvény-

90. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 145–146.

91. Uo.

92. Deák 2001, 89–90. p.

93. Ez persze nem jelentette azt, hogy az MGKE ne tartotta volna fontosnak a ruszin és román nyelv előmozdítását.

94. Vö. Gergely (szerk.) 2005, 266. p.

csomag nagy előrelépéssel kecsegtetett, mind nyelvi, mind pedig nemzetiségi fejlődésük terén.

A Habsburg-barát ruszin értelmiségiek vezetői – mint Dobranszky Adolf⁹⁵ és Duchnovits Sándor⁹⁶ – a munkácsi püspökségnél radikálisabb igényeket fogalmaztak meg nemzetiségük érdekében. Jó kapcsolatokat ápoltak a szlovák nemzetiségi vezetőkkel és Gaganetz József eperjesi gör. kat. püspökkel is. 1849. január közepén Dobranszkyék az akkor cs. kir. kézen levő Eperjesen találkoztak, ahol határozatot fogadtak el a magyarországi ruszin területek Galíciához csatolásáról.⁹⁷ Petíciójukat – mivel Ferenc Józseftől várták⁹⁸ annak mielőbbi megvalósítását – Bécsbe vitték. A császár igyekezett hajlandóságot mutatni a ruszin igények felé, ezért Dobranszkyt 1849. április 19-én kinevezte polgári biztosnak a magyar szabadságharcot levernő készülő cári csapatok mellé.⁹⁹

Világos után a centralizáló bécsi kormányzatnak nagy szüksége volt a gör. kat. vallású ruszinok nemzetiségi problémáinak megoldására. E célból kérte fel Gaganetz József eperjesi püspököt, hogy szerkesszen memorandumot a ruszin nép kívánságai-
ból.¹⁰⁰ Az iratot egy hattagú küldöttség¹⁰¹ – miután konzultáltak a galíciai ruszinok vezetőivel – 1849. október 19-én mutatta be a császárnak. A ruszinok kérték nyelvi-nemzeti jogaik figyelembe vételét, elsősorban a közigazgatásban, középiskolák alapításában. A legfontosabb követelésüket¹⁰² azonban – a nemzetiségi irányába szigorúbb álláspontot tanúsító osztrák kormányzati politika miatt – nem terjeszthették az uralko-

-
95. Dobranszky Adolf (Адольф Добрянский-Сачуров, 1817–1901): russzofil politikus és publicista, a kassai akadémián filozófiát, Egerben jogot tanult. Eleinte támogatta az 1848-as forradalmat, de amikor a Kossuth-kormány nem adta meg a ruszinoknak a remélt szabadságjogokat, szembefordult vele. Az 1848-as prágai szláv kongresszus egyik szervezője. A galíciai és kárpátaljai keleti szláv lakosságot egy tartományban szeretne egyesíteni, ezért előbb Bécs szolgálatába állt. S. Benedek 2003, 31. p.; Gönczi 2007, 19. p.
 96. Duchnovits Sándor (Александр Духнович, 1803–1865): a ruszin nép nemzeti öntudatra ébresztésének legfőbb alakja. Az ungvári gimnázium után a kassai akadémiát, majd az ungvári szemináriumot fejezte be. 1843-tól az eperjesi püspökség kanonoka, e városhoz kapcsolódik tudományos-felvilágosító tevékenysége. Ő adott ki elsőként ruszin nyelvű tanácslevelet. Műveiben, kortársaitól eltérően, kétféle nyelvezetet használt: a nép számára írott könyveiben a népi nyelvezetet, az ún. magas irodalomban az orosz. Gönczi 2007, 19. p.
 97. Spira 1980, 88. p.; Fazekas 2001, 121. p.
 98. Így vélekedik erről Duchnovits 1849. áprilisában: „[...] nemzeti életünk rövid időn belül eltűnne, ha az Ő Felső Császáruk nem engedné meg hamarosan a hűn áhitott minden ausztriai ruszin unióját egy tartomány keretein belül.” Magocsi 1979, 44–45. p. Az idézet fordítását angol nyelvről végeztük el.
 99. Magocsi 1979, 45. p.
 100. Fazekas 2001, 138. p.
 101. A ruszin küldöttség tagjai – Dobranszky Adolf, testvéröccse, Dobranszky Viktor, az eperjesi püspök titkára, Janiczki Sándor makói, Soltész József Eperjes vármegyei gör. kat. pap, valamint Alexovics Vince és Viszanik Mihály Bécsben élő ruszin orvostudósok. Memorandumukat október 14-én adták báró Geringer Károlynak, a magyarországi polgári ügyek tejhatalmú biztosának. Darás 1936, 7. p.; Magocsi 1979, 46. p.; Hodinka 1992, 32–33. p.; Botlik 1997, 75–76. p.
 102. A magyarországi ruszin területek és Galícia egyesítése egy koronatarományon belül.

dó elé. Bécs nem sok konkrétummal biztatta a ruszin delegációt,¹⁰³ a legfontosabb eredmény talán Dobranszky Adolfnak az ungvári polgári kerület vezető helyettesévé és tanácsnokává való kinevezése volt.¹⁰⁴

Az MGKE papsága a ruszin delegáció császárvárosi útjáról – november 22-én – Gaganetz püspök levele révén értesült: „[...] az orosz [azaz ruszin] nemzetiség ügyében Bécsben járt küldöttség mindenütt a legjobban fogadtatott, felszólítván egyszersmind a megyei kormányt, miként kezét fogva a nemzet és nemzetiség kiemelése végett minden célszerűt kieszközöljön”.¹⁰⁵ Az eperjesi püspök tudósításával egy nap múlva foglalkozott az ungvári főpapság. A szentszéki jegyzőkönyv szerint Gaganetz a következő kéréssel fordult a munkácsi egyházmegyéhez: „egyszersmind kéri miszerint az orosz [ruszin] nemzetiségnek 's különösen literatúrájának megalapítása, és felvirágoztatása tekintetéből a Lelkészek az egy célra működésre serkentessenek fel [...], a hivatalok viselésére alkalmas egyének a cs. kir. tejhatalmú országos Biztos Főmélt. B. Geringer Károly Úrnak terjesztessenek fel, és kölcsönös viszonyban, és egyetértésben lévén, az Ausztriai sas szárnyainak védelme alatt, az orosz [ruszin] nyelv, nemzetiség és literatúra a Gácsországi oroszok példájaként,¹⁰⁶ teljes fényre, 's virágra hozassék.”¹⁰⁷

Ungváron nagy örömmel fogadták Gaganetz tudósítását, és teljes elismeréssel adóztak az eperjesi egyházfő ruszin nemzetiségért elért eredményei előtt.¹⁰⁸ Ennek megfelelően a munkácsi püspökség szentszéke az alábbi válasz küldését hagyta jóvá: „az Eperjesi Püspök Ő Méltósága értesíttetni fog, egyszersmind hogy a hivatalviselésre alkalmas görög katolikus egyének a tejhatalmú Ország Biztos Úrnak ajánltassanak a Megyei Papság körlevél által felszólíttatni rendeltetik, miszerint ily forma egyének, akiket csak ismernek neveit, helyeit mielőbb egy jegyzékben foglalva ide felterjeszteni siessenek.”

Nem sokkal később az ungvári kerület vezető helyettese és tanácsnoka, Dobranszky Adolf is levelet küldött az MGKE szentszékének. Dobranszky megismertette a káptalani üléssel Geringer Károly Magyarország polgári biztosának ruszin memorandumra adott – nem sok konkrétummal kecsegtető – válaszát.¹⁰⁹ A kerületi tanács-

103. L. 109. lábjegyzet.

104. Az ungvári polgári kerület létrehozását és Dobranszky kinevezését Bécs a ruszin delegáció fogadása után rendelte el, 1849 októberében. Magocsi 1979, 46–47. p.; Pavlenko 1999, 90. p.; Олашин 2009, 283–284. p. Az ungvári kerület vezetését és joghatóságát illetően l. 25., 55., 69. lábjegyzet.

105. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 191.

106. A Osztrák Császársághoz tartozó Galícia koronatarományban Bécs a lengyel nemzeti mozgalmak gyengítése céljából támogatta az ottani ruszin nemzetiségi törekvéseket.

107. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 149–150.

108. Gaganetz az önálló ruszin közigazgatásért, illetve ruszin értelmiségiek hivatali pozíciókhoz való juttatásáért még 1850–1851-ben is nagyon sokat fáradozott. Fazekas 2001, 120–121. p.

109. A szentszéki jegyzőkönyv Geringer válaszára vonatkozó része: „Nagyméltóságú Geringer Károly Országos Tejhatalmú Biztos Úrnak benyújtott, és az Orosz Nemzet kívánatát magában foglaló Memorandumra kiadott abéli válaszát, hogy tudniillik azon kívánatok némely pontjai már a birodalmi alkotmányban bent foglaltatnak, a többinek fogamatban vitelére pedig közremunkálni fog.” KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 152. Vö. 103. lábjegyzet.

nok értesítését illetően az ungvári szentszék püspöki körlevél szerkesztését rendelte el. A főpásztori levél informálta a papságot a ruszin delegáció Bécsben elért eredményeiről, illetve 1850. január 1-jétől elrendelte a ruszin és román nyelv használatát a magán- és hivatalos levelezésben és az anyakönyvezésben.¹¹⁰ Mivel a ruszin és román nyelvnek nem volt egységesen elfogadott hivatali formája, ezért a magyar nyelvről való átállás nagy nehézségeket hordozott magában.¹¹¹ Ennek ellenére a munkácsi egyházmegye új hivatalos nyelveit illetően a szentszék bizakodó volt: „Igaz ugyan, hogy ezen rendeletnek teljesítése, kivált eleinte némely nehézségekkel járni fog, de a nemzetiség és nyelv felvirágzására egyesített erő, és szilárd akarat minden akadályokat meggyőz.”¹¹²

A ruszin és román nemzetiségi jogok előmozdításáért az MKGE december 14-én hálairatot küldött báró Geringer Károly polgári biztosnak és az ungvári kerület vezetőjének, Villetz Ignácnak.¹¹³ Az e napon megtartott szentszéki ülés megvitatta Villetz egy korábban küldött levelét,¹¹⁴ amelyben a kerületi főispán több panaszt is megfogalmazott a munkácsi püspökség papjai ellen.¹¹⁵ Az MGKE vezetése a kerületi főispánnak adott válaszában ígéretet tett a problémák mielőbbi megoldására,¹¹⁶ de emellett Villetz pártfogását kérte a szabályos papi illeték ügyében. A kongrua-kérdésre vonatkozóan a munkácsi püspökség – a szeptember 27-i kéréshez hasonlóan¹¹⁷ – nem kapott választ a cs. kir. hatóságoktól. A december 22-i szentszéki jegyzőkönyv tanúsága szerint Bécs részéről történt ugyan előrelépés az MGKE anyagi támogatása irányába,¹¹⁸ de a papi szabályos illeték kérdése továbbra is függőben maradt.

A kongrua-üggyel ellentétben az elemi oktatás színvonalának emelésére komolyabb szándékok mutatkoztak. Az osztrák kormányzat birodalomszerte igyekezett modernizálni a népoktatást,¹¹⁹ melynek előmozdítását Villetz is felkarolta. Az ungvári kerület vezetője a gör. kat. vallású nemzetiségűek népiskolai oktatását illetően decemberben 19-én a következő rendeletet küldte el a munkácsi püspökségnek: „azon helyeken, hol

110. Uo.

111. Az MGKE hivatalos nyelve 1845-ig a latin volt. Ezt követően pedig a magyar. Hodinka 1992, 27. p.

112. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 152.

113. Uo. l. 158–159.

114. Uo. l. 158.

115. Villetz lényegében három panaszt fogalmazott meg: „[az ungvári] kerületben tett utazása alatt sajnosan tapasztalhatta, hogy némely Lelkészek betegeiket arra kényszerítik, hogy ezek lelki üdvöknek megnyerése véget vagyunkajokat a Lelkészeknek vagy Templomnak adják [...] továbbá némely Lelkészek a köntös díjra nézve megye Kormányilag megállapított bérszabványt nem tartják meg, hanem e cím alatta szegény hívektől az illetőségen felül zsarolnak, végre némelyek 14, vagy 15 éves hajadonokat is házasságilag összeesketnek.” Uo.

116. Az MGKE mellett, hogy felhívta papsága figyelmét a lehetséges visszaélések megszüntetésére, elrendelte, hogy „a nőszemélyekre nézve 16, a férfiakra nézve 18 évnél előbb soha senkit se eskessenek össze”. Uo.

117. L. 51. lábjegyzet.

118. A jegyzőkönyv témára vonatkozó bejegyzése: „a Munkácsi Papnevelő Intézet, és ezen Megye nyugdíjas papjai részére 1849/50 évre” 21 456 forint 56, 5 krajcár „a legfelsőbb helyről utalványozva van”. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 165.

119. Vö. Deák 2009, 52–56. p.

iskola nem létezik, az éneklésnek parancsolja meg, hogy a gyermekeket tulajdon házaikban oktassák, az oktatásra képtelenek pedig hivatalaikból mozdíttassanak el.”¹²⁰ A szentszék teljes együttműködéséről biztosította Villetzet, és a főispáni rendeletnek megfelelő intézkedéseket hagyott jóvá. A főpapság elemi oktatással kapcsolatban kialakított pozitív álláspontja nem volt véletlen. Popovics püspök már 1841-től igyekezett gyarapítani a gör. kat. iskolák számát. Az 1848-as espereskerületi összeírások pedig arról tanúskodnak, hogy az MGKE ruszin és román híveinek jelentős része az egyházi katekizmuson kívül más oktatásban nem részesült.¹²¹

Az iskolák építtetése és az oktatási színvonal emelése ügyében történt mulasztásokat illetően az MGKE kezében – a dorgáló püspöki leiratokon kívül – nem volt szankcionáló eszköz. Az osztrák neoabszolutizmus idején azonban a gör. kat. népoktatást már nemcsak az egyházmegye, hanem az állam is ellenőrizte. A megváltozott helyzetre a december 19-i szentszéki határozat is felhívta az MGKE papságának figyelmét.¹²²

Az oktatás helyzetében tapasztalt előrelépés tovább erősíthette az MGKE papjaiban azokat a reményeket, melyek az osztrák kormányzat nemzetiségeket felkaroló elképzeléseivel kapcsolatban fogalmazódtak meg. E meggyőződésre adhatott még okot az a tény, hogy az ungvári kerület csak névlegesen állt Villetz vezetése alatt, a gyakorlatban az ő tanácsadója és helyettese, Dobranszky Adolf irányított.¹²³

A nemzeti törekvések érdekében szállt síkra az ungvári szentszék december 29-i ülése is. A főpapi ülés aznap a következőkről döntött: „miután az Ungi Kerület lakosságának nevezeteseb többsége után nem csak Orosz Kerületnek¹²⁴ nevezetik, hanem valósággal is az, annak Császári 's Királyi Biztosa, és Főispánja egész alázattal megkéretni rendeltetik: 1ő Ezen kerületben nem csak oroszul tudó, de valóságos orosz egyének tisztviselőknak neveztesse ki, a népnek nagyobb bizodalma tekintetéből, 2or itthen Ungváron mint a kerület székhelyén mindenféle hirdetések Orosz nyelven tétessenek meg, 3or hogy a görögkatolikusok ünnepei, úgy mint eddig a latinoké mindenki által tartassanak meg és azokban mindenféle munkák szüntessenek meg.”¹²⁵ A főpapi tanácskozó testület december 31-i ülése jegyzőkönyvéből ugyanakkor azt is megtudjuk, hogy a „közhivatalokra alkalmazandó görögkatolikusok” névsorában nemcsak ruszin, hanem román nemzetiségűek is voltak.¹²⁶

120. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 209.

121. Vö. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 1, l. 15., 107., 151.

122. A főpapi határozat ide vonatkozó része: „[...] külső és belső akadályokat, bármifélek is legyenek azok, melyek miatt a gyermekek oktatása hiányt szenvedne, azoknak elhárítása véget hivatkozva a velük közlendő Főispáni rendeletekre a járásbeli szolgabírónak, vagy szükség esetében a Megyei Elnöknek jelentsék fel; tudtul adatván a papságnak az is, hogy ezen rendeletnek teljesítésére, valamint az egyházmegyei úgy a polgári hatóság is különösen figyel.” KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 161–162.

123. Magocsi 1979, 47. p.

124. Dobranszky kerületét egy olyan territoriális alapnak tekintette, amelyben a ruszin nemzeti autonómiára vonatkozó elképzeléseit is véghezviheti. Ezért érthető, hogy a helyi lakosság egy idő után Orosz vagy Ruszin Kerületként emlegette a fenti közigazgatási egységet. Magocsi 1979, 47. p.; Pavlenko 1999, 90. p.; Олашин 2009, 284. p.

125. KTÁL, F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 169–170.

126. Uo. l. 171.

Az MGKE kérelmét egy hattagú küldöttség december végén vitte el a kerületi főispánnak. A delegáció három-három tagja volt klerikus, illetve ungvári polgár. Villetz Ignác cs. kir. kerületi főispán „szívesen” fogadta a küldöttséget, és „megígérte, hogy az érintett kérelmet mint igazságost, teljesíteni fogja”.¹²⁷ Ígéretének teljesítésére azonban nem sok ideje maradt, mert a bécsi kormányzat 1850. március 28-án felszámolta az ungvári [orosz/ruszin] kerületet.¹²⁸

Összegzés

Jelen tanulmány a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye 1849. augusztus – december 31. közötti történetét vizsgálta.

A témára vonatkozó szakirodalom és a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegének forrásai alapján elmondható, hogy a munkácsi püspökség klérusa ellen – az 1848–1849-es magyarbarát szerepvállalása miatt – indított osztrák igazoló vizsgálat politikai jellegű volt. Ennek oka, hogy 1849 őszén Bécsnek birodalmi központosító szándékai és a magyarok gyengítése céljából szüksége volt a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye papságának megnyerésére, hiszen utóbbiak nagy befolyást gyakoroltak a ruszin és román ajkú unitus hívőkre. Ezzel magyarázható a magyar szabadságharcot egyházmegyéje felemelkedése érdekében végig támogató Popovics Bazil munkácsi püspök és papsága ellen indított osztrák vizsgálat viszonylagos enyhesége. A rehabilitációt illetően a klérusnak egyrészt hálaadó istentisztelet keretében, nyilvánosan hitet kellett tennie I. Ferenc József császár iránti hűségéről, másrészt be kellett ismernie 1848–1849-es „botlásait”. Utóbbival kapcsolatban pedig rendszerint arra hivatkoztak, hogy a magyar szabadságharc érdekében tett intézkedéseiket a honvéds csapatok fenyegetése miatti kényszerből tették.

Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy vizsgált korszakunkban a munkácsi görög katolikus püspökség a ruszin és román nyelvi és nemzetiségi jogok érvényesítését illetően kész volt együttműködni az osztrák kormányzattal. Ennek oka, hogy a neoabszolutizmus kori nemzetiségpártoló intézkedések (például az ungvári [ruszin/orosz] kerület felállítása, Dobranszky tanácsosi kinevezése, unitus ruszin és román tisztségviselők alkalmazása a közigazgatásban stb.) azt a látszatot keltették, mintha Schwarzenbergék az olmützi alkotmányban lefektetett elveikhez ragaszkodnának. Bécs azonban már 1849 nyarától feladta a nemzetiségi mozgalmak támogatáspolitikáját. Utóbbival nemsokára – például az ungvári [ruszin/orosz] kerület 1850. március 28-i megszüntetése révén – a munkácsi püspökség is kénytelen volt szembesülni.

127. Uo.

128. Magocsi 1979, 47. p.; Pavlenko 1999, 90. p.; Олашин 2009, 284. p.

Források

- A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség iratanyaga a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegében (151. fond)
- F. 151, op. 9, od. zb. 2520, l. 152–153., 183.
- F. 151, op. 9, od. zb. 2521, l. 311., 355., 358., 435.
- F. 151, op. 9, od. zb. 2565, l. 1., 3.
- F. 151, op. 10, od. zb. 1, l. 15., 107., 130., 151., 133–134.
- F. 151, op. 10, od. zb. 2, l. 10–11., 16–18., 62., 69., 100., 105–106., 110., 112–113., 115., 120., 127–128., 145–146., 149–150., 152., 158–159., 161–162., 165., 169–171.
- F. 151, op. 10, od. zb. 3, l. 31., 119., 124., 137., 141–143., 145., 158–159., 161., 191., 209., 211.
- F. 151, op. 10, od. zb. 53, l. 1–2.

Felhasznált irodalom

- Balogh Margit–Gergely Jenő 2005. *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790–2005. (Dokumentumok)*. I. kötet. 1790–1944. Budapest, História-MTA Történettudományi Intézete.
- Bendász István 1997. *Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye*. Ungvár, KMKSZ.
- Botlik József 1997. *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány–Új Mandátum Könyvkiadó.
- Darás Gábor 1936. *A Ruténföld elszakításának előzményei (1890–1920)*. Újpest, Vörösmarty Irodalmi Társaság.
- Deák Ágnes 2001. Egyházpolitika és nemzetiségpolitika összefonódása az 1850-es években Magyarországon. In: Sarnyai Csaba Máté (szerk.): *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 89–98. p. <http://mek.oszk.hu/04600/04672/04672.pdf> (Letöltés ideje: 2011. július 15.)
- Deák Ágnes 2009. *Polgári átalakulás és neoabszolutizmus 1849–1867*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Dongó Gy. Géza 1905. Az elnyomatás és fölszabadulás kora (1850–1867). In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai (Magyarország monográfiája): Zemplén vármegye*. Budapest, Apolló Irodalmi Társaság. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0026/20.html> (Letöltés ideje: 2011. július 25.)
- Fazekas Csaba 2001. Gaganetz József eperjesi görög katolikus püspök 1849-ben. *Levéltári Közlemények*, 1–2. sz. 115–139. p.
- Gergely András (szerk.) 2005. *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Gönczi Andrea 2007. *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején*. Ungvár–Beregszász, PoliPrint–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Hermann Róbert (szerk.) 1996. *Az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc története*. Budapest, Videopont Kiadó.
- Hodinka Antal 1992. Adatok a ruszinok 1848–49. évi történetéhez. In: Udvari István (szerk.): *Hodinka Antal válogatott kéziratai*. Nyíregyháza, Vasvári Pál Társaság, 27–34. p.
- Magocsi, Paul Robert (ed.) 1979. *The Shaping of a National Identity – Subcarpathian Rus', 1848–1948*. Cambridge–London, Harvard University Press.
- Molnár Ferenc 2010a. A máramarosi ruszinság 1849. évi története. In: Fábri István–Kötél Emőke (szerk.): *Határhelyzetek III*. Budapest, BI M ÁSZ, 306–325. p.

- Molnár Ferenc 2010b. Adalékok a verhovinai határvidék hadtörténetéhez (1849. március). *Acta Beregsasiensis*, 3. sz. 121–130. p.
- Олашин, А. В. 2009. *Історія Закарпаття. Посібник з краєзнавства*. Мукачево, Карпатська вежа.
- Pajkossy Gábor (szerk.) 2006. *Magyarország története a 19. században*. Szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris Kiadó.
- Pálmány Béla 2002. *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*. Budapest, Magyar Országgyűlés.
- Pavlenko, Grigorij 1999. Az 1848-49. évi forradalom Kárpátalján. In Nagy Ferenc (szerk.): *Tanulmányok Kárpátalja, Erdély és a Felvidék múltjából*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár.
- Pirigyi István 1990. *A magyarországi görög katolikusok története*. II. kötet. Nyíregyháza, Görög Katolikus Hittudományi Főiskola.
- Pirigyi István 1998. Görög katolikusok az 1848-as szabadságharcban. In Takács Péter (szerk.): *A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49 történetéhez*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 149–164. p.
- S. Benedek András 2003. *A gens fidelissima: A ruszinok*. Budapest, Belváros-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzat. <http://mek.oszk.hu/03200/03292/03292.pdf> (Letöltés ideje: 2011. július 15.)
- Sarnyai Csaba Máté 1999. Források a szekularizációs törekvések 1848 végi püspökkari értékeléséhez. In Fazekas Csaba (szerk.): *Fiatal egyháztörténészek írásai*. Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék. <http://mek.niif.hu/02000/02082/html/index.htm> (Letöltés ideje: 2011. április 10.)
- Solymosi József 2009. *Forradalom és szabadságharc Északkelet-Magyarországon 1848–49-ben (Az Ung, Bereg, Máramaros és Ugocsa vármegyék területén történt események)*. Doktori (PhD) értekezés. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/solymosijozsef/diss.pdf>. (Letöltés ideje: 2010. április 2.)
- Spira György 1980. *A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Steier Lajos (szerk.) 1937. *A tót nemzetiségi kérdés 1848-49-ben*. I. kötet. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
- Udvari István 2005. Ruszinok. In Donáth Lehel–Medvigy Endre–Molnárfi Tibor–Zelles László (szerk.): *Az „Ezeréves ruszin-magyar együttélés a történelem tükrében” című konferencia szerkesztett előadásai, leadott tanulmányai 2004. március 19–20*. Budapest, Belváros-Lipótváros Ruszin Kisebbségi Önkormányzat, 6–15. p.
- Veliky János (szerk.) 1999. *Polgárosodás és szabadság (Magyarország a XIX. században)*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Zakar Péter 1999. Megtorlás az 1848/49-es magyar hadsereg tábori lelkészei ellen. In Hegedűs András–Bárdos István (szerk.): *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Nemzetközi történész konferencia előadásai 1998. május 27–28*. Esztergom, Esztergom-Budapesti Érsekség–Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata–Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, 93–116. p.

FERENC MOLNÁR

The Greek-Catholic Eparchy of Mukachevo and the Austrian Neo-Absolutism.
(August – 31 December 1849)

This study examines the history of the Greek-Catholic Diocese between August – 31 December 1848. As the relevant literature and the sources of the Transcarpathian Regional State Archives in Berehove suggest, the Austrian verifying investigation launched against the clergy of the Mukachevo Eparchy – because of their pro-Hungarian activities in 1848–1849 – was of a political character. Its reason was that Vienna, motivated by its imperial centralizing intentions aiming at weakening Hungarians in autumn 1849, needed the affection of the clergy of the Greek-Catholic Eparchy of Mukachevo as they had a major influence on the Ruthenian and Romanian-speaking Uniate believers. At the same time, during the examined period, the Greek-Catholic Eparchy of Mukachevo was ready to cooperate with the Austrian government on the issue of enforcement of Ruthenian and Romanian language and minority rights. The reason of it is that the pro-minority measures in the period of neo-absolutism suggested a false appearance as if the Schwarzenbergs insisted on the principles laid down in the Olmütz constitution. But Vienna had given up from the summer of 1849 the policy of supporting the movements of the national minorities. The Mukachevo Eparchy soon had to face the latter, for example, with the abolishment of the Uzhgorod (Ruthenian/Russian) county on 28 March 1850.

Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar historiográfia egyes jelenségeiről¹

A mai, szinte tragikusan megghasadt magyar társadalom számára a történelem és jelképei fontos egyesítő szereppel bírnak. A kiválasztott történelmi személyiségek és események mozgósítani és integrálni tudnak, amire lassan már a két (legújabbban három) egymással szembenálló politikai tábor egyike sem képes. Ebből következően a történelemnek és a történelmi műveltségnek hagyományosan rendkívüli figyelmet szentelnek Magyarországon. Még a politikai vezetők is, akik éppen a történelemben találják meg és vele pótolják mindazt, ami a gazdasági problémák és kibékíthetetlen ellentétek miatt frusztrált társadalomnak hiányzik. A múltba való menekülés hagyományos – és az egyetlen olyan – eszköz, amely lehetővé teszi, hogy még ma is közvetlenül szólítsák meg az embereket, és főleg hogy kifelé, a saját, magyar államukon kívülre fordítsák a figyelmüket. Természetesen vannak különbségek abban, hogy ezt mennyire erőltetik, és milyen következtetéseket vonnak le belőle. Az eredmény azonban egy „történelemben belebetegedett” társadalom, amelyre nagy súllyal nehezedik saját múltja, és amelyben a történelem nagyságára való büszkeség keveredik a történelmi vereségekből, sérelmekből és a kiúttalanságból eredő traumákkal. Annak ellenére beszélek „a történelemben belebetegedett” társadalomról, hogy szemlátomást Magyarországon is egyre kisebb a történelem iránti érdeklődés, különösen a fiatalok körében. Mindazonáltal mégis egy teljesen más síkról van szó, mint Szlovákiában.²

Különösen az utolsó évszázad teszi a magyarokat a közép-európai térség legnagyobb „lúzereivé”. Traumatizálja őket az a körülmény, hogy közeli múltjukban az egyik történelmi vereség éri a másikat, amiket saját történelmi mulasztásaik sora egészít ki. A magyarok önreflexiója – anélkül, hogy azt a sérelem, sőt a reváns és az „igazságos” jóvátétel érzete vagy a mentség keresése motiválná – nagyon ritka. Ezért is beszélnek inkább mások mulasztásairól a holokauszt, a háború utáni vad, önkényes kitelepítések vagy a szomszédok elleni atrocitások kapcsán, és nem fogadják el, hogy ezek az –

1. Jelen cikk 2010 tavaszán íródott (*Historický časopis*, 58. évf. [2010] 2. sz. 291–312. p.), így az akkori helyzetet tükrözi. Köszönöm Pótó Jánosnak a segítségét, amelyet a szöveg végső magyar változatának elkészítéséhez nyújtott. – a ford. megj.
2. Holec, Roman: Na čo sú nám dejiny? Aké dejiny potrebujeme? [Mire jó a történelem? Milyen történelemre van szükségünk?] *História*, 8. évf. (2008) 1. sz. 41–44. p.; Holec, Roman: Befejezés nélküli bevezetés – avagy elmélkedés bevezetés helyett. In Kollai István (szerk.): *Megghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből*. Budapest, Terra Cognita Alapítvány, 2008, 11–17. p.

egyébként megbocsáthatatlan – lépések gyakran csupán a korábbi magyar atrocitásokra, törekvésekre vagy tragikus intézkedésekre való reakciók. Ennek következtében inkább senki sem veszi észre, hogy mi előzte meg az egyes mulasztásokat, vagy azokat kiegyensúlyozatlanul, illetve a másik iránt jóval kritikusabban értelmezik. A kettős mérce ilyen alkalmazása rövidlátó gyakorlat, és végzetesen eltorzíja a köztudatot és a történeti emlékezetet. Itt ugyanis szándékosan ápolják a negatív sztereotípiákat a másiktól, míg a saját tévedések és mulasztások – nem egy esetben az előbbiei okai – az érdeklődés perifériájára szorulnak vagy a szőnyeg alá söprik őket. Nem csoda, hogy a magyar történelem (és a szekrények) tele vannak csontvázakkal...

A szelektivitás a terminológiára is jellemző. Amit másoknál agresszióknak nevezünk, azt saját magunk esetében különféle okokkal leleményesen megmagyarázzuk, az említett kifejezést pedig inkább kerüljük. Amit másoknál faszizmusnak hívunk – ami impliciten tartalmazza az azt kísérő minden szörnyűséget is –, azt saját magunknál eufemisztikusan korlátozott demokráciának (diktatúrának) stb. nevezzük, mivel a faszizmusnál minden más jobban hangzik. Ha egy lehetséges összehasonlításból rosszabbul jönénk ki, akkor inkább nem hasonlítunk össze. Ez a kritikátlan „rajongói” hozzáállás (ami alatt az oly gyakran használt „magyar optika” vagy „magyar nézőpont” fogalmát értem) egyszerre terméketlen és torzító hatású.

Éppen az készített e sorok megírására, hogy az efféle jelenségek egyre gyakrabban fordulnak elő a magyar történetírásban, főképp a tudományos-ismeretterjesztő, azaz a legszélesebb nyilvánosságnak szánt alkotásokban. Ezeknek a jelenségeknek az éltetői ugyanis nem valamiféle dilettáns történészek, hanem nem egy esetben a legnevesebb történeti intézmények elismert munkatársairól vagy a magyar történészek legfiatalabb nemzedékéről van szó, akik belemennek ebbe a játékba. Itt is látok különbséget a magyar és szlovák szélsőségek között.

Az említett szelektív hozzáállás példája az egyébként kiváló és neves történeti folyóirat, a *Rubicon* 2009. májusi száma. Lapjain tulajdonképpen hatvan év után először(!) foglalkoznak a történészek szakszerűen a Délvidéken 1941–1944/45 között történt eseményekkel, mindenekelőtt a szerb civil lakosság elleni magyar atrocitásokkal, a háború végén pedig a szerbek hasonló, magyarelles bosszújával. Az utóbbiakat már viszonylag alaposan feldolgozták, igaz, időnként nem érzelemmentesen és változó színvonalon. Míg az említett *Rubicon*-ban kiváló írás olvasható Pihurik Judittól a saját mulasztásokról *Hideg napok* címmel (Cseres Tibor regénye alapján, amely az események mindeddig egyetlen, a hatvanas évek elejéről származó, kifejezetten szépirodalmi jellegű feldolgozása),³ a következő szöveg a szerb bosszúállásról jellemzően a *Még hidegebb napok* címet viseli.⁴ Nyilván, hogy kitűnjön a „minőségi” különbség a kölcsönös öldöklésben. Valamennyi brutális cselekmény ábrázolására természetesen csak magyar szerzők kaptak lehetőséget.⁵ Még jobban mutatja ezt a szelektív megközelítést

3. Pihurik Judit: *Hideg napok. Délvidék 1941–1944. Rubicon*, 20. évf. (2009) 5. sz. 20–29. p. Cseres Tibor művét számos nyelvre lefordították, elsősorban a szomszédos országok nyelveire. Könyve 1978-ban megjelent a prágai Odeon kiadó gondozásában is.

4. A. Sajti Enikő: *Még hidegebb napok. Megtorlás a Délvidéken. Rubicon*, 20. évf. (2009) 5. sz. 30–38. p.

5. A már említett Pihurik Judit és A. Sajti Enikő mellett Gulyás László, Forró Lajos, Matuska Márton és Sebők László. A szövegeket magyar visszaemlékezések illusztrálják bőséges mértékben.

a terjedelem: a saját és a szerb mulasztásoknak szentelt oldalak aránya 10 : 23 – a másik bűnei „javára” –, továbbá a későbbi etnikai tisztogatások és a magyarok második világháború utáni fogyásának taglalása.

Figyelemre méltó, hogy több évtizedes hallgatás után a témát nyomban egy másik elismert magyar tudományos-népszerűsítő történeti folyóirat, a *História* is felfedezte 2010/1–2-es szerb–magyar számában. Itt *Mit tudunk a „még hidegebb napokról”* cím alatt ismét A. Sajti Enikő szólalt meg. És ismét a szerb álláspont nélkül. Egy esszéjellegré hangolt szövegben (egy 2009-es szabadkai rendezvényen megtartott előadásról van szó) a szerb–magyar atrocitásokat Glatz Ferenc is érintette. Mindkét említett írásban a mérleg egyik serpenyőjére a magyarok által meggyilkolt 3340 fő (ebből 2250 szerb) kerül, míg a másikra a szerbek által megölt 20 000 magyar (nem beszélve arról, hogy a magyar közvélekedésben lassan már kétségek nélkül rögzül a 40 000 magyar áldozat). Miközben a szerb források továbbra is „csupán” 5000-ról szólnak. Glatz érzelmeiktől átítatott felszólalásában – amely írásos formájában is megőrizte élőbeszéd stílusát – ugyan szó esik a „szerb nacionalizmusról” és a „magyar érzéketlenségről”, de a szerző alapjában véve igyekszik megszabadulni a kollektív bűnösség örökségétől és a kölcsönös vádaskodástól, és párbeszédre szólít fel a „hideg” és „még hidegebb” napokról is. Mivel, ahogy helyesen megjegyzi, az embernek el kell borzadnia a kölcsönös mérszálások részletei láttán – miközben a történészek férfiasan hallgatnak.⁶ Ezek Glatz szavai, amelyekkel csak egyet lehet érteni.

Az említett szerb esethez hasonló kettős mércét – ahol egyrészt sok dologról hallgatnak, másrészt az elvárt „magyar nézőpont” révén a találgatások és az érzelmek is jól szolgálják a közvélemény megdolgozását – lehet látni a *Rubicon* egy régebbi, a második világháború alatti Szlovák Köztársaságnak szentelt 2008-as számában is. A lapszámnak már a borítóján az áll: *Egy fasiszta bábállam, Szlovákia 1938–1945*, noha a szlovák államban uralkodó viszonyokhoz és annak politikai gyakorlatához kellően kritikusan viszonyuló mai szlovák szakirodalom sem használja ezt a kifejezést. Egyszerűen azért nem, mert ha megnézzük a fasiszmus bármilyen tipológiáját, Szlovákia ezen időszakának totalitárius rendszere nem felel meg a fasiszmus ismérveinek, és inkább a totalitárius rendszer egy sajátos szlovák verziójáról⁷ van szó. Janek István szerint a szlovák állam Csehszlovákia – Közép-Európa „beteg embere” – romjaiból, felbomlásának „végső stádiumában” jött létre, és „az első önálló szlovák államot egyfajta (klerikál)fasiszta országnak és a náci Németország bábállamának minősíthetjük”.⁸ Míg az utolsó négy szóval azonosulni lehet, az első két állítással kapcsolatban komoly fenntartások merülhetnek fel. A „bomlás egyes stádiumainak” okai ugyanis nem belülről fakadtak, és nem is az ország „betegségének” megnyilvánulásai voltak. Csehszlovákiának ugyan voltak hibái, de rendelkezett a kezelésükhöz szükséges meg-

6. Glatz Ferenc: Szerb–magyar történelmi repertórium. *História*, 32. évf. (2010) 1–2. sz. 58–61. p.; A. Sajti Enikő: Mit tudunk a „még hidegebb napok”-ról? *História*, 32. évf. (2010) 1–2. sz. 37–43. p. Glatz Ferenc szövege pontosan: „És a történetírás hallgat.”
7. A szlovák szakirodalomban „lyukas totalitarizmus” – a ford. megj.
8. Janek István: Egy fasiszta bábállam. Szlovákia 1938–1945. *Rubicon*, 19. évf. (2008) 4. sz. 5. p. A 13. oldalon Vojtech Tuka és Alexander Mach szélsőségesességéről van szó, akik „az ország teljes fasiszalását” és a németeknek való alávetését akarták elérni.

felelő demokratikus mechanizmusokkal is (eltérően például a két világháború közötti Magyarországtól). A tipológiai kísérlet – az állítás közepén – a marxista címkét idézi, amely mellől csak a hírhedt „ügynevezett” melléknév hiányzik.

Másfelől érdekes, hogy a magyar szakirodalomban a Horthy-rendszert nem nevezik fasisztának, sőt nagyfokú érzékenységgel viszonyulnak ehhez a jelzőhöz. Joggal. Igaz, már kevésbé jogos a Horthy-rendszert a zsidókhoz való viszonyulás tekintetében egy csoportba sorolni Csehszlovákiával. Badarság ez még akkor is, ha 1974-ben állítólag Josef Kolečka mondta.⁹ Egy ilyen állítás egyrészt teljesen a levegőben lóg, másrészt pedig elegendő szakértője van a két háború közötti Magyarországnak (és Kolečka biztosan nem tartozik közéjük), de az is bámulatos, hogy miképp tud egy ilyen gondolat túlélni a magyar közegben több mint 35 évet! Míg az egyik országban a zsidóságnak olyan zsidóellenes törvényekkel kellett együtt élnie, amelyeknek elfogadásuk idejében Európában sehol máshol nem volt párjuk, a Csehszlovák Köztársaságban a zsidók aktív módon részt vettek a politikai és gazdasági életben. A nem egyforma mérce használatában azonban kedvelt eljárás, amire még többször is rámutatok. Ráadásul a Szálasi-rendszerhez csak nehezen található szlovák párhuzam.¹⁰

A háború alatti Szlovákia jellemzése során az említett „szlovák” *Rubicon*-ban helyet kapott a holokauszt, a Hlinka-gárda, egyes személyiségek (Tukánál kikerülve azt a már bizonyított tényt, hogy együttműködött a magyar kormánnyal) és közöttük több mint 11 oldal (!) Esterházy Jánosról. Ez nem is lenne zavaró, ellenben figyelemre méltó, hogy a szlovák nemzeti felkelés – mint annak a kifejeződése, hogy a lakosság nem azonosult a rezsim jellegével, továbbá hogy a háború utáni szlovákiai fejlődésre nézve kulcsfontosságú esemény, sőt jelentős történelmi hagyományok forrása – a szövegben csak marginálisan és más összefüggésben kerül megemlítésre. És még ott is tévesen. Hiszen már a középiskolai tankönyvekből tudható, hogy a felkelés a német csapatok szlovákiai bevonulására adott reakcióként robbant ki, nem pedig azért, mert a Vörös Hadsereg augusztusban elérte a szlovák határt.¹¹ Végül, hogy ne legyen kétség a felkelésnél többet említett szlovák irredentizmus felől, a cikkben egy fénykép is látható, amelyen nemcsak a bécsi döntés után elveszített területeket követelik vissza, hanem még Vácot is! Ez a téma kétségtől önálló cikket érdemelne. Hisz az irredentizmus és Szlovákia elválaszthatatlanul összetartoznak!

9. Török Bálint: Horthy-rendszer (Kérdések és feleletek a Horthy-rendszerről). *Valóság*, 53. évf. (2010) 2. sz. 53. p. Mellesleg a cikkben Trianonnal kapcsolatban több érdekes, a bevett magyar sztereotípiákat meghaladó gondolat is található, például hogy „óriási hiba volt, hogy minden nehézséget Trianonra vezettek vissza”. Ez a következtetés Teleki Pál 1938-as álláspontjára támaszkodott, amely szerint az ilyen politikai propaganda nem volt és nem is lehetett hatásos az európai közvélemény alakítása során (49. p.). Ám több mai magyar történész szemlátomást továbbra is teljesen ellentétesen vélekedik erről.

10. Felhívnam a figyelmet egy fiatal történész legújabb munkájára, amely részletesen rajzolja meg Szálasi rendszerének jellegét. Kovács Zoltán András: *A Szálasi-kormány belügyminisztériuma. Rendvédelem, állambiztonság, közigazgatás a nyilas korszakban*. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor, 2009. Érdekes a műről született pozitív recenzió címe is (Békés Márton: *Hadihungarizmus. Századvég*, Új folyam 53. évf. [2009] 3. sz. 175–181. p.).

11. Janek István: Jozef Tiso. *Rubicon*, 19. évf. (2008) 4. sz. 11. p.

Önálló cikkek foglalkoznak az ún. „kis háborúval”, a többi „szlovák” téma közül pedig érdekes az 1919. januári balassagyarmati eseményekről szóló írás, amely már szorosan kapcsolódik a trianoni kérdéskörhöz. A cikk szerzője, Tyekvicska Árpád a téma legjobb szakértője, ezért kár, hogy nem került az olyan megfogalmazásokat, mint például hogy „megaláznak” nevezte a magyar csapatok visszavonulását a kijelölt demarkációs vonalra 1918 végén.¹² Netán harcolniuk kellett volna? A többi cikk közül érdemes még megemlíteni két színvonalas szöveget: a szlovák nemzeti mozgalom fejlődéséről a történelmi Magyarországon, valamint a csernovai események objektív bemutatását, mindkettőt a tapasztalt Katus László tollából, aki szemlátomást nem engedte, hogy bármilyen külső tényező befolyásolja koncepcióját. Első cikkére még visszatérek.

Jellemző, hogy míg általában az ún. „kis háborút” semlegesen írják le a magyar történetesek, illetve racionális érveket keresnek a magyar lépések megmagyarázására, a demarkációs vonal átlépésével kapcsolatos 1919. januári eseményekre olyan agresszióként tekintenek, amelynek a célja idegen terület megszerzése volt. A szlovák történetesek elfogadják ezt a megnevezést; nem okoz nekik lelki problémát, hogy kritikusan ítélik meg az új állam arra irányuló törekvéseit, hogy a szomszéd gyengeségét kihasználva a románokkal együtt kitolja a határait és megnövelje saját területét. Ehhez nagyon pragmatikusan mindig akadnak stratégiai, gazdasági, történeti, etnikai és más jellegű érvek.¹³ Ám annak tagadása, hogy a „kis háború” ugyanilyen agresszió volt, azaz egy olyan terület katonai megszállása, amelyet Magyarország nem kapott meg a bécsi döntés során – miközben létezett egy jóval nagyobb és etnikailag kimondottan szlovák terület elfoglalásával számoló verzió is –, újfent csak a kettős mérce alkalmazásáról tanúskodik, valamint arról, hogy problémák vannak a saját múlt kritikai értékelésével.¹⁴ Hasonlóan ügyeskedő egyensúlyozással értékeli például a magyar csapatok délvidéki bevonulását is 1941 áprilisában. Vagy nem foglalnak el semmilyen álláspontot (*Rubicon*), vagy a „korabeli magyar értékelés szerint” azt állítják, hogy Jugoszlávia már megszűnt létezni, és az 1940. decemberi örök barátsági szerződés irrelevánssá vált.¹⁵ Ám ehhez az „értelmezéshez” mintegy kibúvót keresve nem jár aktuális értékelés, viszont egy hasonló „értelmezés” felhasználható az ún. „kis háború” „igazolására” is.

12. Tyekvicska Árpád: A legbátrabb város. Civitas Fortissima. A csehek kiverése Balassagyarmatról. *Rubicon*, 19. évf. (2008) 4. sz. 36. p. Tyekvicska az említett események színvonalasan elkészített forráskiadványának a társszerzője. Barthó Zsuzsanna–Tyekvicska Árpád: *Civitas Fortissima. A balassagyarmati „csehkiverés” korának forrásai és irodalma*. Balassagyarmat, Nagy Iván Történeti Kör–Nógrád Megyei Levéltár, 2000.
13. Holec, Roman: Problémy spolupráce Martina Rázusa a Ľudovíta Bazovského [Martin Rázus és Ľudovít Bazovský együttműködésének kérdései]. In M. Pekník (ed.): *Martin Rázus politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ* [Martin Rázus, a politikus, író és egyházi személy]. Bratislava, ÚPV SAV, Veda, 2008, 200. p.; Holec, Roman: The Small Person and Large History (The Moral Fall of Ľudovít Bazovský). In Enderle-Burcel, G.–Kubů, E.–Šouša, J.–Stiefel, D. (eds.): *„Discourses–Diskurse”. Essays for Mikuláš Teich & Alice Teichova*. Pelhřimov–Prague–Vienna, 2008. 192. p.
14. Ehhez lásd Janek István: *Szlovák–magyar kapcsolatok 1939–1944*. Pécs, PTE BTK, 2009.
15. F. I. [Farkas Ildikó]: A Délvidék. *História*, 32. évf. (2010) 1–2. sz. 38. p.

2010-ben volt Trianon 90. évfordulója. Mivel a 20. századi magyar történelem egyik legtraumatizálóbb eseményéről van szó, és a revízióra való törekvés a magyar társadalom egy részétől továbbra sem idegen, várható volt, hogy az évfordulót a Trianon iránti érdeklődés és a békeszerződés felidézésének újabb hulláma fogja övezni. Ezt a hullámot meglovagolta a magyar nacionalizmus minden intézményesült és rejtett formája, és – tekintettel a választási évre – nem ringathattuk magunkat abban az illúzióban sem, hogy a politikusok a háttérben maradnak. Sajnos azt kell mondani, hogy ez esetben a szlovák fél elegendő tüzelőt szállít a magyar tüzekre és mindkét nacionalizmus kölcsönösen kisegíti egymást, biztosítva a kellő mennyiségű ingert. Jelen írásnak nem célja, hogy értékelje napjaink szerencsétlen politikai helyzetét, amelyért a felelősség mindkét felet terheli. De itt is megnyilvánul a nem azonos mérce, mely szerint a magyar fél nem fogadja el saját felelősségét bizonyos események démonizálásában, szüntelenül felemlegeti a szlovák szélsőségesességet és kutatja a különféle, ilyen jellegű szlovákiai szervezeteket, miközben „nem látja a fától az erdőt”, illetve alábecsüli saját gondjait a hasonló szervezetekkel. Pedig ezek a nézetei rákos daganatként burjánzanak az elbizonytalanodott magyar társadalomban, mi több, Trianon revíziójának felvállalásával átnyúlnak a határokon, és törvényszerűen idegesítik a fenyegetett szomszédokat.

A magyar történész-társadalom bizonyos körei nem csupán a „trianoni év” előestéjén kezdtek el tevékenykedni, hanem már korábban. Sőt, 2008 elejétől Raffay Ernő és Szidiropulosz Archimédész vezetésével megkezdte működését a Trianon Kutatóintézet, mégpedig rendkívül ambiciózus tudományos programmal. A tervek szerint fő célja egy tíz kötetes magyar és angol nyelvű forrássorozat létrehozása Trianon előfeltételeiről, magáról a békeszerződésről és következményeiről. Természetesen mindenkinek joga van tudományos kutatóintézeteket alapítani, és semmilyen kutatást nem lehet a priori elvetni, még Trianon kutatását sem, különösen nem, ha Raffay szerint a tervezett sorozat egészen az 1848–49-es forradalomig nyúl majd vissza.¹⁶ Ugyanis az egyes traumatizáló események magyar értelmezéseinek legnagyobb problémája éppen a meghatározó történelmietlen, „pontoszerű” megközelítés. Itt a történelem vagy Trianonnal, vagy a Beneš-dekrétumokkal, illetőleg más, konkrét dátumhoz köthető eseménnyel kezdődik, és egyáltalán nem érdekel senkit – vagy csak nagyon kevésbé –, hogy mi volt azelőtt. Mintha a történelem nem az egyes okok és okozatok folyamata volna, mintha a történelem nélkülöznék az állandó alakulás és mozgás jellegét, mintha a történelem csak a levegőben „lógna”. A kontextusából így kiragadott esemény azután törvényszerűen igazságtalanságnak, precedens nélküli anomáliának vagy logikusan megmagyarázhatatlan ténynek tűnik, amely esetében világos, ki az elkövető (mindig valaki más) és ki az áldozat (mindig a magyarok).

A Trianon Kutatóintézet kapcsán nehéz elhessegetni a rossz érzést és a szerény elvárásokat. Főképp ha az ember átlapozza az intézet által 2009 elejétől negyedévente megjelentetett *Trianoni Szemlét*. A több mint százoldalas, nagyalakú folyóirat minden számának cikkei többnyire rendelkeznek jegyzetapparátussal, és első pillantásra akár tudományos ambíciókat is sugallhat a lap. Az egyes szövegek színvonala azonban rendkívül kiegyensúlyozatlan. Vannak olyan írások, főképp a fiatal szerzők tollából, amelyek

16. Megalakult a Trianon Kutató Intézet. <http://szentkoronaradio.com/node/43629>

megfelelnek a legszigorúbb szakmai követelményeknek is, és nagy kár, hogy épp ennek a folyóiratnak a lapjain jelentek meg. Számos cikk azonban kifejezetten amatőr jellegű, és az embernek néha az a benyomása, hogy a publikálás döntő szempontja a szerző Trianonhoz való egyértelmű, természetesen negatív viszonyulása volt.

A folyóirat célja – saját bemutatkozása szerint –, hogy a békeszerződéssel kapcsolatos munkákat, forrásokat, szépirodalmat, szakkiadvány-recenziókat jelentessen meg, közismert hazai és külföldi tudósokkal készítsen interjúkat, elemezze a Kárpát-medencei magyar kisebbség helyzetét (és véletlenül se a magyarországi kisebbségeket, amelyek szintén egyértelműen Trianon áldozataivá váltak), valamint a Trianon által érintett emberek sorsát. Mindennek a közös nevezője pedig Trianon. Ugyanakkor, mivel itt a „minden mindennel összefügg” elve *ad absurdum* érvényesül, nem keresik a Trianonhoz vezető okokat, hanem éppen fordítva: a magyar értelmezésben minden rossz Trianon összefüggésében jelenik meg.

Így olvashatunk itt a magyarok erőszakos asszimilációjáról és szinte az összes magyarokkal szomszédos ország agresszív kisebbségpolitikájáról vagy konkrét (természetesen magyar) 20. századi mártírokról – például a már említett „még hidegebb napok” áldozatairól a magyar területek szerb elfoglalásának idejéből. Ahogy az lenni szokott, mindenféle összefüggés és kontextus nélkül. Vannak itt cikkek a szomszédok magyar területekre való betöréseiről is. Trianon valódi okainak keresése helyett ismételtelen különféle összeesküvés-elméletek bukkannak fel a közép-európai térség szándékos geopolitikai szétdarabolásáról, abból a célból, hogy politikailag és gazdaságilag háttérbe szorítsák ezt a régiót és meggyengítsék Németországot, de szó esik még a szabadkőművesek destruktív törekvéseiről is. Találhatunk itt természettudósok által írt cikkeket is, amelyek a Kárpát-medence egységességét emelik ki különböző aspektusokból, ám ezek – akarva-akaratlanul – egy ilyen folyóirat lapjain és az említett két személy irányításával mindenféle politikai konnotációkat keltenek és a múlt szellemeit hívják elő. Az első négy számban rendszeresen jelentek meg cikkek Duray Miklós tollából különféle történelmi témákról, amelyeken azonban látványosan átütnek Duray politikai nézetei. Főképp pedig a 20. század elejére való visszatérés szándéka, amikor még nem osztották fel erőszakkal az egységes nemzetet. Az összes számban előkelő helyet foglalt el a magyar oldalról szüntelenül démonizált Edvard Beneš személyisége, aki valószínűleg aligha gondolta, hogy egyszer ilyen népszerűsége tesz majd szert (főképp a *Trianoni Szemle* legelső, 2009. január–márciusi számában). Míg a cseh történetírásban állandó viták folynak Beneš jelentőségéről, érdemeiről, mulasztásairól és nézeteiről, a magyar történeti emlékezetben – és sajnos a történészek körében is – a csehszlovák politikus minden létező rossz megtestesítője, nemzetközi befolyását és lehetőségeit pedig aránytalanul túlbecsülik. Ezeknek az értékeléseknek az instrumentalizálásához gyakran használják fel a cseh „Beneš-ellenes” tábor, amivel az objektívítás látszatát keltik és nemzetközivé teszik a valójában csak magyar hozzáállást.

Az intézet és a folyóirat élén álló személyek – Raffay és Szidiropulosz – ugyan képzett történészek, ám szakmai körökben gyakorlatilag nem számítanak elfogadottnak. Ugyanis nem lehet a nevükkel találkozni sem a komoly lapokban, sem a tudományos konferenciákon (a hangsúly a tudományos jelzőn van), viszont kellőképpen ismertek, ráadásul viszonylag gyakori típusok képviselői. Az előbbi a történész, a nacionalista értelmiségi és a politikus szintézise, amely típus rossz ízü kombináció és valóban isme-

rős az egész Kárpát-medencében, míg az utóbbi megerősíti a történelmi Magyarország óta mindmáig élő tapasztalatot, mely szerint az átvett identitású idegen nemritkán nacionalistább lesz, mint az abba az identitásba beleszületett ember. Ezért nem becsülhetjük le és tekinthetjük marginálisnak efféle ténykedésüket, különösen ha a folyóirat példányszáma és olvasottsága messze meghaladja más, kimondottan tudományos lapokét. Mi több, a *Trianoni Szemle* szerzői között elfogadott és kellőképpen neves történészekkel is találkozunk – mint Popély Gyulával¹⁷ vagy Jeszenszky Gézával¹⁸ –, ráadásul a lapban doktoranduszok is publikálnak, fiatal, tehetséges és perspektivikus szerzők. Az ember szívesen írná azt, hogy fiatal korukkal arányos a naivitásuk, de egyrészt nem kell mindig illúziókban ringatnunk magunkat, másrészt a történetírásnak mint tudománynak jól ismert a prostituálódásra való hajlama, minek következtében nemegyszer merült fel már az a kérdés, hogy egyáltalán tudománynak tekinthető-e.

Még rosszabb benyomást és az újjáéledt irredentizmus keserű érzetét kelti a másik tudományos-népszerűsítő történeti folyóirat, amely szintén 2009 eleje óta jelenik meg, kissé bizonytalan gyakorisággal (negyedévente vagy kéthavonta). A kölcsönös népszerűsítés, a mindkét lapban megtalálható előfizetési csekkek és Raffay Ernő neve sejtetni engedik az összefonódást – vagy legalábbis az eszmei közelséget. Elnevezése – *Nagy Magyarország* – azonban nem méltó a 21. századhoz, és találgatásokra ad okot a nagyfokú „tudományos” érdeklődés valódi indítékait illetően. Az idézőjel használata helyénvaló, mivel az elnevezés nyilvánvalóan inkább politikai szándékokat tükröz. Itt nem elégséges magyarázat még Ábrahám Barna álláspontja sem, aki a két nyelv terminológiai különbségei kapcsán másutt azt írta: „A mindennapi nyelvhasználat viszont ma érzi szükségét, hogy megkülönböztesse a Trianon előtti, valóban multietnikus, és Trianon utáni országot. Így lett a nem szaknyelvi gyakorlatban az egykori Hungaria *történelmi Magyarország*, vérmérséklettől függően *Nagy-Magyarország*...”¹⁹ Nehezen fogadható el ez a magyarázat egy olyan folyóirat címével kapcsolatban, amely súlyt

17. Popély Gyula munkái közül: *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945.* Budapest, Regio, 1991.; *Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925).* Pozsony, Kalligram, 1995.; *Búcsú a főiskolától. A felsőoktatás és a felvidéki magyarság.* Pozsony, Madách–Posonium, 2005.; *Erős várunk az iskola. Tanulmányok a szlovákiai magyar oktatásügy problémaköréből (1918–1938).* Pozsony, Madách–Posonium, 2005.; *Hazatéréstől a hazavesztésig. Magyar oktatásügy és oktatáspolitikai a visszatért Felvidéken (1938–1945).* Pozsony, Madách–Posonium, 2006.

18. Jeszenszky Géza legismertebb munkája: *Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918).* Budapest, Magyar Szemle Könyvek, 1994. (Már két kiadása is megjelent.)

19. Ábrahám Barna: *Történelmi csomópontok és folyamatok értelmezése 1100 év kölcsönhatásában.* In Illés Pál Attila (szerk.): *Hungaro-szlovakológia.* Budapest, Szent István Társulat, 2007. 106. p. /Esztergomi Forrásközpont sorozat, III./ Ebben az összefüggésben érdekes, hogy az utóbbi időben megszorodott a „Szlovenszkó” kifejezés használata, mégpedig mind a két világháború közötti időszak, mind a második világháború alatti Szlovák Állam esetében (lásd pl. a *Pro Minoritate* folyóirat cikkeit, 2009/tél). A fogalmak (Felvidék, Szlovenszkó, Szlovákia) ingadozása, az egységesség hiánya és a jelentésbeli bizonytalanságok magyar részről mindenképpen figyelmet érdemelnének.

helyez a szakmaiságára, ráadásul nem csak a történelmi Magyarországgal foglalkozik. A Wikipédia az említett megnevezés alatt – szenvtelenül – a Trianon előtti államalakulatot, pontosabban a történelmi Magyarországot érti és jelöli.

Figyelemre méltó, hogy egy folyóirat, amely Rákosi Jenő és Beksics Gusztáv korába, a két világháború közötti irredentizmus és a Nagy-/történelmi Magyarország gondolatát felelevenítő²⁰ Trianon-ellenes kultusz idejébe repít minket vissza, senkit sem zavar Magyarországon. Miközben az összes említett kiadvány összes számán vörös fonalként húzódik végig a szomszédokra, illetve minden lehetséges és lehetetlen ballépésre, továbbá a vélt vagy valós sérelmekre és igazságtalanságokra való különleges érzékenységgel. Ha ebben az irányban halad majd Trianon kutatása és felidézése, úgy ez nem lesz termékeny hozzájárulás a témához a magyar történészek egy részétől, akik bizonyára a szlovák szélsőségesekkel és nacionalizmussal fognak riogatni, miközben a saját értékeiket ápolják. Ezeket az értékeket pedig kétségkívül történelmi jognak, a sérelmek orvoslásának, hazafiasságnak és a „saját” területek visszaszerzésének fogják nevezni. Duo cum faciunt idem, non est idem... Ebben a vonatkozásban valóban úgy gondolom, hogy minőségi és mennyiségi különbség van a két nacionalizmus között. A szlovák vagy primitív-vulgáris maszkot ölt, vagy olyan naiv, intellektuálisnak tűnő érvekkel gyógyítja komplexusait, amelyeknek erősíteniük kellene a nemzettudatot, miközben néha mosolyt fakasztanak, néha viszont kétségeket keltenek a „nagy” nemzeti történelmek egész koncepciójának tudományossága iránt, és akaratlanul a románok ismert dákoromán elméleteire emlékeztetnek. A magyar jóval kifinomultabb, de lényegét tekintve agresszívebb és veszélyesebb. Áltudományos és érzelmi érvekkel árasztja el a magyar olvasót, és közben szándékosan negatív érzéseket kelt – egyrészt önsajnálatot és sérelemérzetet, másrészt az agresszív szomszédokkal szembeni megtorlás elkerülhetetlenségét.

A *Nagy Magyarország* főszerkesztője,²¹ Jónás Levente fiatal történész, aki a 2009. augusztusi IX. Magyar Sziget fesztiválon való nyilvános fellépésén csakúgy, mint a folyóirat első számába írt bevezetőjében kifejtette, hogy a főleg a fiatal nemzedékhez tartozó alkotók konzervatív lapot akarnak készíteni, konzervatív értékekkel, amelyek a meglévő történeti folyóiratokban mindeddig egyáltalán nem érvényesültek. A másik szándék a magyar történelem kulcsfontosságú eseményeinek és mérföldköveinek állítólag objektív, de a már említett magyar nézőpontból való vizsgálata és értelmezése, azaz más módon, mint ahogy azt a megelőző évtizedek által deformált hivatalos történetírás teszi.²² Hogy

20. A „magyar” és a „szlovák optika” különbözősége már a szóhasználatban is jól tetten érhető. Míg Roman Holec a két világháború közötti irredentizmusról és a Trianon-ellenes kultuszról mint a történelmi Magyarország gondolatát *felelevenítő, feltámasztó* jelenségről írt, a fordító – a szerzővel való konzultáció során – inkább az *éltető* kifejezést javasolta. A magyar elitek ugyanis Trianont csak egy tragikus, de orvosolható és orvosolandó balesetnek tartották, a történelmi Magyarország pedig (virtuálisan) továbbra is élt bennük, míg a (cseh)szlovák elitek – a többi utódállam elitjeihez hasonlóan – Trianonra az új, végleges világrend kezdeteként tekintettek, amelyben a történelmi Magyarország visszavonhatatlanul és végérvényesen a múlté – a ford. megj.

21. Azóta Vincze Gábor – a ford. megj.

22. Jónás Levente: *Útravaló. Nagy Magyarország*, 1. évf. (2009) 1. sz. 3. p. Lásd még: http://www.szentkoronaradio.com/letoltes/2009_08_18_jonaslevente

milyen objektivitásról, pártatlanságról és nézőpontról van szó, már abból is kiviláglik, hogy az említett fiatalember inkább a szélsőjobboldali Jobbik funkcionáriusaként ismert. Tehát a pártatlanság és elfogulatlanság (amely mindenféle nemzeti nézőpontot kizár, a nacionalistáról nem is beszélve) mint az objektivitás garanciája már kezdettől fogva hiányzik. A folyóirat címével kapcsolatban Jónás csak szóban nyilatkozott, a rég-múlt Magna Hungariájára utalva. Aki azonban ismeri a Jobbik retorikáját és véleményeit, és aki beleolvas egyes szövegeikbe, az előtt világosnak kell lennie, mi is a célja ennek a nézőpontnak és objektivitásnak. Szerintük az 1920 előtti időbe való visszatérés bizonyára igazságos, objektív és megfelel a magyar érdekeknek.

A *Nagy Magyarország* tartalma hagyományos, egyforma témákból áll össze. Hamar megtapasztaljuk, hogy a repertoár állandóan ismétlődik. Az első lapszámot Trianonnak szentelték. A második szám központi témáját a 20. századi civil félkatonai egységek alkotják (az ún. „rongyos gárdától” a mai Magyar Gárdáig, beleértve az 1919. januári balassagyarmati történetet és a „rongyos gárda” heroizált, Cseh-szlovákia elleni diverziós tevékenységét is 1938 őszén). Az egész harmadik szám pedig a szlovák történelemről szól.

A trianoni számból felhívnom a figyelmet egy jellegzetes írásra: Balogh Gábor R. W. Seton-Watsonnak szentelt cikkére. A magyarok nem szeretik és részrehajlónak tartják ezt a skótot. De minek nevezzünk egy olyan szöveget, amely a *Racial Problems in Hungary* című művet úgy kritizálja, hogy szerzője nyilvánvalóan ki sem nyitotta a könyvet, és szemlátomást torz és pontatlan gondolatokra támaszkodik?²³ Ha így fest az objektív tudomány, akkor itt véget ér minden tudományos vita. Azzal, hogy jellemző módon bagatellizálja a nem magyar nemzetek panaszait – amelyekben csupán a „magyar elnyomást” taglaló sopánkodást lát (a magyar elnyomás a biztonság kedvéért idézőjelben szerepel) –, valamint azzal a megállapítással, hogy Csernova a skót értelmezésében csak egy eltúlzott és eltorzított jelenség volt, amit Seton-Watson ráadásul az egész nemzetiségi helyzetre kivetített, a szerző a korabeli Magyarország politikai elitjeinek álláspontjához közelít. Így törvényszerű, hogy nem tudja megérteni az ilyen államtól való elidegenedés mértékét, sem pedig felbomlásának okait. Gergely Jenő saját, Baloghétól eltérően forrásokon alapuló cikkében a Szentszéknek az új Magyarországhoz való viszonyulásáról ír, és (talán akaratlanul) azt mutatja be, hogy a Vatikán sokkal realistábban állt hozzá a közép-európai eseményekhez, mint ahogy azt a magyarok elvárták volna. Ám ha az olvasó elolvassa Drucza Attila kimondottan elfogult cikkét, újra találkozhat az összes sztereotípiával a különféle titkos társaságok hálózatairól – élükön a szabadkőművesekkel –, a szarajevói merénylet mögött álló Oroszországról, a cári rezsim döntő szerepéről a háború kirobbantásában és az agresszív pánszláv tervekről vagy Benešről, a manipulátorról; végül a szerző kifejezetten bulvárjellegű ostobaságokkal áll elő a hazaáruló Károlyival kapcsolatban.

Magához a trianoni témához volna három javaslatom. Ha már a szerzők nem akarják elemezni a nem magyar nemzetek elégedetlenségének és elidegenedésének okait – mivel valószínűleg meg sem találják őket –, felejtsek el a szabadkőművesek összeküvéseiről, az imperialisták globális elméleteiről, a „nagyhatalmi erők destruktív

23. Balogh Gábor: Scotus Viator, a nagy ellenség. *Nagy Magyarország*, 1. évf. (2009) 1. sz. 27. p.

ténykedéséről”, a zsidók vagy Beneš magyarellen es intrikáiról szóló elméleteket, azaz azokat a témákat, amelyekkel a két említett rokon folyóiratban állandóan foglalkoznak, és próbáljanak meg inkább a Trianont megelőző időszak hazai fejleményeire koncentrálni. Elég elolvasni a politikai elitiek háború alatti vitáit a magyar parlamentben. Ha a háború elején az arrogancia volt a jellemző, és Tisza mitizált háborúellenessége helyett a parlament színpadát az egyes politikusok harcias és magabiztos kijelentései uralták, a háború befejező szakaszában elképesztő méreteket öltött a kritikus helyzet fel nem ismerésének mértéke és a képviselők teljes elszakadása a valóságtól. A kutatás másik lehetséges irányát a magyar politika – beleértve Tisza István személyét is – agresszív háborús tervei képezhetnék, ahogy az expanziós tervek mellett a magyar közigazgatás berendezkedését készítették elő az új területeken a központi hatalmak győzelme eseteire. Bizonyára lehetne pragmatikus érveket és indokokat találni Havasalföld, Ukrajna, Dalmácia és további, kétségkívül „hagyományosan” magyar területek elfoglalására. Ez jól ellentételezné azt a gondosan kidolgozott térképet, amely Magyarország összes szomszédjának területi követeléseit ábrázolja a háború végén és azután. A magyar expanziós tervek elemzése kellőképpen rávilágítana arra, hogy Magyarország nem a háború áldozata, hanem ugyanúgy agresszív résztvevője is volt, és – a győzelem lidércétől elvakítva – nem fogta fel, hogy nem volt és nem is lesz elegendő ereje további nagy kiterjedésű területek igazgatására és pacifikálására. Harmadik lehetőségként pedig tanulságos lenne lapozgatni a kormánypárti satirikus lapot, a *Borsszem Jankót*. Nem túl vicces, mivel eleinte megdöbbenő az újság magabiztos és arrogáns hangneme, az antanthoz való gunyoros viszonyulása, és az a meggyőződése, hogy a háború gyors, rövid és mindenekelőtt győztes lesz. A mai olvasó már tudja, hogy mi lett mindennek a vége, és ha elolvassa az antiszemita számokat, lehet hogy megérti: nem (csak) Trianon volt a háború után feltörő antiszemitizmus oka. Paradox módon a háború végén a budapesti humoristák lényegesen több realizmusról és alázatról tettek tanúbizonyságot, mint az akkori parlamenti képviselők.

A *Nagy Magyarország* második száma kapcsán meg kell jegyezni, hogy a balassagyarmati eseményekről szóló szöveg Matúz Gábor legújabb, 2009-es filmjével is foglalkozik. Az alkotás *A legbátrabb város* címet és az *Egy történet azokról, akik magyarok akartak maradni. Élve vagy holtan* alcímet viseli, és annak ellenére, hogy elkészítésében seregnyi történész működött közre, tulajdonképpen félresikerült a dokumentumfilm. Technikai és tartalmi okból is félresikerült. Olyan elemi hiányosságoktól szenved, amelyekre valamennyi közreműködő történésznek figyelmeztetnie kellett volna a film készítőit. Ilyenek pedig több mint elegenden megfordultak a film közelében. A filmben szereplő katonák ugyanis nem megfelelő frizúrával, csillogó, vadonatúj egyenruhákban, mellkasukon kitüntetésekkel jelennek meg, miközben a háború végén a katonák lerongyolódva, koszosan és tetvesen érkeztek haza, a kitüntetésekre való büszkeség pedig már rég elmúlt. Helyettük inkább olyan kérdések maradtak meg, hogy tulajdonképpen miért is harcoltak... A cseh Sokol önkéntesei is egységes és parádés egyenruhákban feszítenek, mintha csak az 1928-as országos ünnepségről jöttek volna. A magyar támadás hajnali négy órakor kezdődött, de a filmben olyanok a látási viszonyok, mint délben. Ludovít Bazovskýból – Csehszlovákia és az új államhatalom képviselőjéből – a film alkotói arrogáns fiatalembert csináltak, az 1919. januári gulyásleves pedig sűrűbb, mint a kádári gulyáskommunizmus idejében. Ám még ezeknél is súlyosabbak a törté-

nészek hozzászólásaiban fellelhető hibák. Az egyik szerint a szlovákokat 1918. október 28-án Prágában senki sem képviselte; a másik kommentár elismeri ugyan Šrobár részvételét, ám a nézőre csak úgy ömlik az új állam szlovákokhoz való viszonyulását illető masszív kritika. A Csehszlovák Köztársaság kritikus szemléletét képviseli itt Rudolf Kučera²⁴ cseh politológus és Miroslav Jeřábek²⁵ fiatal brünni történész is. Valószínűleg nem gondolták, hogy legitimációs és objektívizáló elemként fognak szerepelni a „műben”. Igaz, a csehszlovákiai gyakorlatra vonatkozó kritika nem teljesen megalapozatlan, ám bizarrul hat, hogy elsősorban a magyarok szájából hangzik el, és hogy nem jelenik meg a teljes igazság. Hiszen a féligazságok manipulálják a nézőt a legjobban. El kellett volna mondani, hogy éppen ekkor, az első köztársaság időszakában fejeződött be a szlovákok modern, önálló nemzetté válása, és hogy Csehszlovákia minden hiányossága mellett ez alatt a rövid húsz év alatt hatalmas politikai, társadalmi és kulturális fejlődésen mentek keresztül. Ez a fejlődés pedig még látványosabb, ha a dualista Magyarországon uralkodó, közlőről megtapasztalt szomorú viszonyokkal vetjük össze, amelyekhez képest Csehszlovákiában élénk politikai és egyesületi élet, minden szintű oktatás és sokoldalú kulturális fejlődés várta őket, valamint részvétel a gazdasági életben. Mit kínálhatott nekik az új Magyarország? Arról, hogy mennyire volt őszinte a felajánlott autonómia, és általában milyen volt a nem magyarokhoz való viszonyulás, a legújabb kutatások tanúskodnak a legjobban.²⁶ Végül nem történik meg a filmben a háború előtti vagy a két háború közötti Magyarország viszonyaival való összevetés sem. Mindezt tapintatos hallgatás övezi, így minden öntelt kritika farizeus és hazug módon cseng. Szlovák történezt nem szólaltattak meg a filmben, Popély Gyulától valószínűleg nem lehet objektivitást várni a szlovákok csehszlovákiai helyzetével kapcsolatban, Romsics Ignác pedig feltehetően nem is sejtette, milyen alkotásban fog szerepelni, igaz, ez nem menti fel.²⁷ Paul Gradwohl²⁸ francia történész hagyta magát felhasználni annak a hagyományos magyar állításnak az illusztrálására, hogy a Szlovákia történelmi

24. Rudolf Kučera fontosabb munkái közül: *Kapitoly z dějin střední Evropy* [Fejezetek Közép-Európa történetéből]. Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1992.; *Közép-Európa története egy cseh politológus szemével*. Budapest, Korma, 2008. (Az utóbbihoz épp Popély Gyula írta az utószót.)

25. A szakmai köztudatba a következő művel került be Jeřábek, Miroslav: *Za silnou střední Evropu. Středoevropské hnutí mezi Budapeští, Vídní a Brnem v letech 1925–1939* [Az erős Közép-Európáért. A közép-európai mozgalom Budapest, Bécs és Prága között 1925–1939 között]. Brno, Dokořán, 2008.

26. Michela, Miroslav: *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918–1921* [Az integritás jelszava alatt. A szlovákkérdés Magyarország politikájában 1918–1921 között]. Bratislava, Kalligram, 2009, 67–75. p.

27. Romsics Ignác a 20. századi történelem legnevesebb magyar szakértői közé tartozik, és munkáinak már csak rövid felsorolása is túlságosan megterhelné ezt az írást. Szlovák nyelven a Kalligram Kiadó megjelentette *A trianoni békeszerződést* (2006) és *Az 1947-es párizsi békeszerződést* (2008).

28. Gradwohl, Paul (ed.): *Nouvelles institutions et nouvelles élites. L'enjeu hongrois*. Paris, CIEH, 1995.; Gradwohl, Paul (ed.): *Construction de la mémoire du XXème siècle en Hongrie...* Paris, CIEH, 1997.; Gradwohl, Paul (ed.): *Budapest 1956: au prisme des nouvelles sources*. Nanterre, Association des amis de la BDIC, 2006.

területéről szóló érvek agyaglabákon állnak, mivel Szlovákia 1918 előtt sosem létezett önálló közigazgatási egységként, és soha nem rendelkezett határokkal, ami végül is igaz. Gradvohl folytatása viszont, miszerint jogilag megalapozatlan volt Szlovákia elfoglalása a csehszlovák hadsereg által, már nem igaz. Az, hogy a nagyhatalmak elfogadták Csehszlovákia létrejöttét, kész tény volt, csakúgy, mint a történelmi Magyarország felbomlása. Két teljesen új állam született, mindössze a köztük húzódó határvonal nem volt kijelölve. Az egyes demarkációs vonalak az új határ ideiglenes megállapítására tett kísérletek voltak.

Ebben az a legjobb, hogy egy ilyen film minőségét magyar közegben elsősorban annak alapján ítélik meg, hogy mennyire hazafias. Pontosabban mondva: magyar hazafias. Milyen is ez a hazafiasság? „Hazaszeretet, tenni akarás, a magyarságtudat megélése egy sajátos történelmi helyzetben” – és éppen ezt nyújtja Matúz filmje a lelkes recenzió szerint.²⁹

A *Nagy Magyarország* harmadik, szlovák száma érdemi a legtöbb figyelmet. Megtalálhatók benne mindazok a negatív sztereotípiák, amelyek a szlovákokról léteznek és hatnak. Sok tekintetben tipikus már a több mint figyelemre méltó bevezető is, amelyet érdemes idézni: „Őszintén beismerjük, nem arra törekedtünk, hogy a szlovák–magyar megbékélés jegyében készítsük el a jelenlegi kiadványt. Egyrészt nem kötött minket semmilyen állami egyezmény, kutatási együttműködés, pályázati pénz, így megengedhettük magunknak azt a luxust, hogy önállóan tudunk gondolkodni a történelmi kérdésekben. Másrészt azért sem volt szempont a kényszeredett kompromisszumkeresés, mert tapasztalataink szerint az nem áll másból, mint sűrű bocsánatkérésekből, amiket a szlovákokkal szemben az elmúlt ezer évben elkövettünk, pontosabban nem követtünk el. Fel kell ismerni, hogy a szlovák történelem jelentős része feltevéseken, megalapozatlan következtetéseken alapul, bizonyos esetekben nem több gyermekmesénél. Gondoljunk csak arra, hogy a most készülő közös magyar–szlovák történelemkönyv alkalmazza a teljes mértékben történelmietlen »összlovák« kifejezést. Nem lenne vele gond, ha ez a 18. századi szlovákokat takarná, de nem erről van szó.”³⁰

Ilyen bevezető után az egyes írások már semmilyen meglepetést sem tudnak okozni. Balassa Zoltán (a szlovák Wikipédia szerint Kassán élő magyar történész és publicista, mellesleg végzettségét tekintve vegyészmérnök) az első két cikk szerzőjeként annyi értelmetlenséget állít a „honfoglalás” korabeli Kárpát-medencével, valamint a Nagymorva Birodalommal és vezetőivel kapcsolatban, hogy azt még a 19. században sem írhatta volna meg jobban egy, az államhoz lojális történész. Ez teljes mértékben összhangban áll a hivatkozott irodalommal is (többek közt Ladislav Ťažký, Ladislav Zrubec, František Bokes!!!),³¹ vagy másképp mondva: összhangban van a szlovák történettudomány teljes ignorálásával. A szerző olyan mértékben hasznosítja az „összlovákokról” szóló értelmetlen elméletet, hogy saját dilettantizmusában többszörösen is

29. Juhász Annamária: A legbátrabb város. *Valóság*, 53. évf. (2010) 2. sz. 114. p.

30. A tót atyafiak. *Nagy Magyarország*, 1. évf. (2009) 3. sz. 3. p.

31. Ladislav Ťažký prózaíró, Ladislav Zrubec pedig tényirodalmat művelő publicista volt, a már 1968-ban elhunyt František Bokes történészként a 19. századdal foglalkozott.

felülmúlja azt. Például Robert Fico kritizált történettudományi kitérőjét Edvard Beneš álláspontjával pipálja le a Nagymorva Birodalomról! Állításaiból illusztrációképpen többet is idézhetünk: az ún. Nagymorva Birodalom „csak az újkori szlovák nacionalista történetírás szülötte. [...] A szlovákok abban az időben nem léteztek, mint modern nemzet csak valamikor a 18. század óta léteznek. Nagy Morávia a morvák állama volt, és senki másé.”³² Komolyabb említést Balassa következő, *Hol voltak a középkorban a szlovákok?* című cikke sem érdemel. Jellemző viszont, hogy az ilyen írásokhoz egy szlovák állampolgárt használtak fel, igaz, vegyészt és kassai idegenvezetőt.³³ Ha az ilyen és hasonló, szakszerűtlen cikkek közlésének az a célja, hogy bővítsék a magyarok ismereteit a szlovákokról, nem lehet szó másról, csak rosszindulatról. Ha viszont az ilyen szakszerűtlen cikkek közlésének az a célja, hogy demonstrálják a szólás- és vélemény szabadságot, az teljesen hitelteleníti az említett folyóirat tudományos jellegét. Ha pedig a cél a szlovák történelem „meseszerű” jellegének terjesztése, akkor azt a 19. században sem csinálták volna jobban.

Ezért érdemel figyelmet egy másik, a modern szlovák nemzet 1792–1863 közötti kialakulásáról szóló cikk, amelynek semmi lényegeset nem lehet felróni. Szerzőjének, Demmel Józsefnek,³⁴ a tehetséges, fiatal magyar történésznek és szlovákistának azonban mindenképp meg kellett volna gondolnia, hogy hova küldi be az írását. Vannak dolgok, amiket tisztességes társaságban egyszerűen nem illik tenni, a történész pedig nemcsak a szövegéért felelős, hanem azért is, hogy hol jelenteti meg és milyen fórum elé terjeszti. Sajnos Demmel József hagyta magát kihasználni (nem szeretném azt hinni, hogy szándékosan tette), legitimálva így az egész lapszám tudományosságát, és végeredményben a hitelesség látszatát kölcsönözve a tájékozatlan olvasók számára minden benne található badarságnak is. Ezt természetesen ügyesen fel is használta bevezetőjében a szerkesztőség anonim képviselője. Demmel cikkének szoliditása ebben a kontextusban már csak másodlagos és lényegtelen elem. A két következő cikkben Gulyás László Csehszlovákia létrejöttével foglalkozik – főképp azokkal a küzdelmekkel, amelyeket a párizsi békekonferencián a határaiért vívott –, illetve a szlovák-kérdést elemzi a két világháború közötti Csehszlovákiában. Gulyás sem fogja vissza magát a prágai centralizmus és csehszlovakizmus bírálatában. Az 1938. októberi komáromi tárgyalásokról Popély Gyula írt. Balogh Gábor *Szlovákia a náciizmus szolgálatában* című írása lehetőséget kínál a *Rubicon* már említett, hasonló szövegével való összevetésre. Az utóbbival ellentétben Balogh cikke ugyan kellő figyelmet szentel a szlovák nemzeti felkelésnek is, de idézőjelben említi és azt állítja, hogy a felkelés olyan tisztítótüzként hatott, amelyben a szlovákok lemosták magukról a vért, a náciizmus minden gáztettéért pedig a németekre és a magyarokra hárították a felelősséget – a csecsemőktől az öregemberekig –, miközben elűzésükkel és a zsidók azt megelőző

32. Balassa Zoltán: A Kárpát-medence a magyar honfoglalásig. *Nagy Magyarország*, 1. évf. (2009) 3. sz. 7–8. p.

33. Ezzel kapcsolatban lásd Holec, Roman: *Red Light District po slovensky* [Red Light District szlovákul]. *História*, 9. évf. (2009) 3–4. sz. 2. p.

34. Demmel József legfontosabb munkája: *„Egész Szlovákia elfért egy tutajon...” Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről*. Pozsony, Kalligram, 2009.

elhurcolásával szinte megvalósult Hlinka és Tiso álma az etnikailag homogén Szlovákiáról.³⁵ Épp a „szinte” szócskában rejlik a különbség a mai Szlovákia és Magyarország között. Gulyás László egy másik cikkben az 1948 februárját követő fejleményeket taglalja a bársonyos forradalomig, a Szlovák Köztársaság létrejötte utáni időszakról pedig Kiss Balázs ír. A továbbiak közül érdekes még a szlovák múlt nélküli fővárossal, az 1919. februári pozsonyi vérontással vagy a szlovák állami címer magyarországi jelképből való születésével foglalkozó cikk. A Csák Mátéről mint szlovák királyról szóló szöveg feladata pedig kétségtelenül az, hogy bebizonyítsa a szlovák történelem állítólagos meseszerűségét. Érdekes lenne megkérdezni, hogy milyen tudományos írásban található ez a kipécézett ostobaság.³⁶ A történelmi Magyarország nemzetiségi politikájának visszasságait ismét Balassa Zoltán próbálja meg bagatellizálni. A lapban helyet kapott egy írás az ostoba szlovák nyelvtörvényről is, de ahhoz, hogy a maga teljes értelmetlenségében kibontakozzon, egyáltalán nem kellett volna féligazságokhoz és tendenciózus képekhez folyamodni, ahogy azt a szerző, Bodonyi Ilona tette.³⁷ Főképp a válásgyakorlat terén, a magyar misék ugyanis a mindennapi élet megszokott részét képezik, nemcsak Dél-Szlovákiában, hanem Pozsonyban és Kassán is, a befejezésül felhangzó magyar himnusz pedig egyáltalán nem számít ritkaságnak. Ez persze kétségtelenül többet mondana a valóságról, mint a diplomajutókon lévő közlemények fényképei, különösen, ha azok szövege a szlovák mellett gyakran a világnyelveken is olvasható. Hasonló, csak magyar nyelvű hirdetemények fényképeiből több tucatnyit lehetne összegyűjteni – ez azonban Budapestről nem megy, főleg pedig akkor nem, ha nem illik bele az előzetes koncepcióba. Mihályi Molnár László azzal a céllal írta meg szövegét, hogy megvizsgálja a magyarok képét a szlovák történelemtankönyvekben. Szemrehá-

-
35. Balogh Gábor: Szlovákia a náciizmus szolgálatában. *Nagy Magyarország*, 1. évf. (2009) 3. sz. 47. p. Szlovákia nevében az „Sz” betűt gondosan a náci horogkeresztből alakították ki.
36. Ezzel kapcsolatban lásd Macho, Peter: Matúš Čák Trenčianský – slovenský kráľ? [Trencsényi Csák Máté – szlovák király?] In Krekovič, Eduard–Mannová, Elena–Krekovičová, Eva (eds.): *Mýty naše slovenské* [A mi szlovák mítoszaink]. Bratislava, AEP, 2005. 104–110. p. Ezzel összefüggésben nem lehet figyelmen kívül hagyni egy, a székelyekről szóló tudományos konferencia frissen megjelent tanulmánykötetének címét. A konferenciára Debrecenben került sor 2009. október 2–3-án, két akadémikus és az ottani egyetem további neves tudósai jelenlétében. A tanulmánykötet címe nem igényel további kommentárt (Takács Péter [szerk.]: *Csaba királyfi elárvult népe. Székely konferencia 2009. október 2–3. Debrecen, Erdély-tört. Alapítvány. 2009.*) A naiv bevezető, csakúgy, mint a szerkesztő tanulmánya ropant érdekes és lélegzetelállító „honismereti” hozzájárulás a történelem mitologizálásához, amit sajnos szakértők részvétele legitimál. És ezen az a tény sem változtat semmit, hogy például Hermann Mihály Gusztáv írása a székely virtuális múlttal és a történelmi mítosz szerepével foglalkozik. Hasonló a jellege még több tucat, jegyzetapparátussal ellátott, de kimondottan tudománytalan tartalmú írásnak is. Nem csoda, hogy a mitológia kellő megkülönböztetés nélkül a tankönyvekbe is bekerül. A szlovákiai helyzettel kapcsolatban lásd Holec, Roman: *Red Light District...* i. m. (33. jz.).
37. Bodonyi Ilona: *Idők szorításában. A magyar kisebbség helyzete a szomszédos országokban 1920 és 1933 között*. Szentendre, Kairosz, 2002. A szerző előszavát megtaláljuk egy jellegzetes, „magyar optikával” írt trianoni kiadványban is: Vecseklőy József: *Nemzetgyilkossági kísérlet – Trianon (1919. Párizs)*. Lakitelek, Antológia, 1993.

nyásai meghaladják ugyan a cím kereteit, ám ez semmit sem változtat azon a tényen, hogy több kritikus megjegyzése megalapozott. Vannak vitathatóak is – mivelhogy tankönyvekről van szó, amelyek törvényszerűen leegyszerűsítenek –, de előfordulnak kifejezetten pontatlan megállapítások is. Nézzünk legalább egy példát. Az a körülmény, hogy Tisza István az 1914. júliusi minisztertanácscon ellenezte a háborút (de nem szavazott ellene, mivel egyszerűen nem került sor szavazásra), Tisza és Magyarország további sorsának kontextusában a tankönyv számára kifejezetten irreleváns. Mint ahogy az is, hogy Tisza a hadüzenetbe végül beleegyezett.³⁸ Hogyan ábrázolná ezt a szerző egy tankönyvben? Hiszen Magyarország (és Tisza is) kezdettől fogva aktívan részt vett a háborúban, a hónapok múlásával pedig egyre nőtt az étvágya a háborúval megszerezhető új területekre. Kétségtől a jogos megjegyzések közé tartozik a magyar tulajdonnevek írásának szabályaira vonatkozó kritika, amelyek értelmetlensége nemcsak a nem nyelvi szabályokból következik, hanem abból is, hogy csak a magyar nevekre vonatkoznak. Sajnálatos, hogy a szlovák tankönyvekben ilyen butaságokkal lehet találkozni, ám azt is hozzá kell ehhez tenni, hogy a *Historický časopis* és a vezető szlovák történészek egész egyszerűen nem tartják be ezt a szabványt. Ezzel szemben az utóbbi időben a magyar szakirodalomban egyre többször fordul elő az a nem éppen korrekt gyakorlat, hogy a szlovák városok és települések nevét magyar formában írják idegen nyelvű szövegekben; hogy a történelmi magyar elnevezéseket használják például az 1918 utáni időszakban is, az említett települések jelenlegi hivatalos nevének feltüntetése nélkül; hogy olyan emberek nevét írják magyar formában, akiknek azon kívül, hogy 1918 előtt születtek, semmi közük nem volt a magyar környezethez, vagy olyan korban éltek, amikor a nevüket latinul írták alá, a mai értelemben vett etnikai identitásról pedig fogalmuk sem volt stb. Ez nem megint a kettős mérce alkalmazása voltaképpen? De nem is kell olyan messzire menni. Amikor a *Nagy Magyarország* szerzői a lapban véletlenül felhasználják az újabb szlovák irodalmat is, hogyan lehetséges, hogy a Pozsonyban, Kassán vagy Turócszentmártonban megjelent könyveknél a kiadás helye kizárólag magyarul van feltüntetve, azaz Bratislava, Košice és Martin helyett Pozsony, Kassa vagy Turócszentmárton? Vagy már az az elv sem érvényes, hogy a könyvek címlapján szereplő információk a mérvadók? Vagy ez lenne Nagy Magyarország a gyakorlatban? Végül nem feledkezhetünk meg Kiss Balázs cikkéről sem a szlovákiai neonáci szervezetekről. Hogy ezek többségéről csak a szakértők tudnak, nem jelenti azt, hogy le kellene becsülni ezt az áramlatot. Még akkor sem – vagy éppen akkor nem –, amikor a magyarországi utcákon a Magyar Gárda jól szervezett egységei menetelnek alakzatba fejlődve. Az előző szám egyik cikkében viszont a szerző (Drucza Attila) kikerülte a gárda ideológiai meghatározását, az pedig, hogy megpróbálta történelmi kontextusba helyezni, közvetve úgy hat, mintha aláhúzná indokoltságát, illetve tagadná rendkívüliségét. A magyarság és a magyarság biztonságának megvédése (tulajdonké-

38. A téma legújabb tudományos feldolgozását lásd ifj. Bertényi Iván: Tisza István és az I. világháború. In Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák és tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2005, 40. p. és tovább, különösen 46. p. Ugyanakkor a *Trianoni Szemle* második évfolyamának első, Tisza Istvánnak szentelt száma (2010/1.) Raffay Ernő cikkével újra a háború kirobbanásával kapcsolatos Tisza-mítoszt ápolja.

pen kitől is?) így abban a színben tűnik fel, mint a Gárda az állampolgári kötelességtudat megnyilvánulása lenne – vagy ártatlan katonásdi.

A *Nagy Magyarország* első évfolyamának negyedik száma a magyar történelem legjelentősebb államjogi okmányait járja körül az aranybullától egészen az áprilisi törvényekig, valamint az egyes alkotmányos dokumentumokat. Mindezt néhány román témájú cikk egészíti ki, például Andrei Șaguna püspökről („politikai kalandorról”), akit a románok nemzeti hősként tartanak nyilván. Vele a magyarbarát román mecénást, Gozsdu Manót (Emanuil Gojdu) állítják szembe. A második évfolyam első számát a szerkesztők Horthy Miklósnak és a második világháború befejezésének szentelték. Horthyt viszont, Șagunától eltérően, még véletlenül sem értékeli „politikai kalandorként”.

Végül meg szeretnék említeni még egy jellemző mozzanatot, amely hagyományosan megtalálható a nemzetiségi kérdés és Trianon magyar értelmezéseiben. 1918 előtt a statisztikai magyarosítás az állam nemzeti homogenizálására irányuló minden további törekvés egyik fontos legitimációs eszköze volt. A statisztikai magyarosítás célja az volt, hogy bizonyítsa a magyarság számbeli túlsúlyát, és megindokolja az ennek megszilárdítására tett további lépéseket. Egész sor módszer szolgált erre, amelyek – valójában vagy csak formálisan – befolyásolták az emberek identitását. A statisztika nemegyszer nem is jelenítette meg valódi identitásukat (az adatgyűjtés gyakorlata ehhez elég tág teret biztosított), és az akkori politikai elitek önbecsapására szolgált. Egyúttal ellensúlyoznia kellett a meddő és értelmetlen magyarosítás gyenge eredményeit is. Ezek az eredmények mellesleg ma a magyarosítás egész jelenségének a bagatellizálására szolgálnak, amit egyszerűen úgy hívhatunk, hogy „kényszerből erény”. Ugyanakkor a statisztikákkal kapcsolatban a magyar tudomány – célzatosságában és instrumentalizálásában – is szívesen engedett a korabeli önámításnak és illúzióknak, és „elhitte” a statisztikák adatait, jelenleg pedig általános a velük való érvelés. Ez elsősorban a leginkább manipulált 1910-es statisztikára vonatkozik.³⁹

A magyar történetírásban mindig szívesen, időnként szó szerint megszállottsággal határos módon hasonlítgatják össze a nemzetiségi összetételt a történelmi Magyarország utolsó (1910) és Csehszlovákia első (1919 vagy 1921) statisztikái alapján. Gyakorlatilag nincs olyan kiadvány – beleértve a legkomolyabbakat is –, amely, ha csak szóba kerül a nemzetiségi viszonyok alakulása, ne támaszkodna – egyetlen kommentár nélkül – az 1910-es statisztikára. Miközben a magyar kollégák jól ismerik az állam által követett, a nemzetiségi statisztika elé kitűzött célt, amelyhez ténylegesen nemcsak az anyanyelvre vonatkozó kérdés megváltoztatása (vagyis helyettesítése a legszívesebben használt nyelv kategóriájával) vezetett – jóval nagyobb teret engedve a szubjektivitásnak –, hanem a munkáltatók, hivatalok és az állam nyomása is. Ám amiben meg tudunk egyezni egy pohár bor mellett, az soha nem jelenik meg írásban. Ez a Janus-arc, amely mást mutat külföldön, mint odahaza, nem ritka. Köztudott, hogy a nemzetiségi térképeknél még a színhasználatnak is megvannak a maguk íratlan szabályai, és ezeket még a 21. században is használják. Bizonyára egyáltalán nem vélet-

39. Mészáros, Július: Some Deformations in the Interpretation of Censuses in Recent Magyar-Slovak Controversies. In *Slovaks & Magyars*. Bratislava, MK SR, 1995. 63–84. p.

len, hogy a *Trianoni Szemle* negyedik számának mellékletét Magyarország fényes papírra nyomtatott nemzetiségi térképe alkotta, amelyet (természetesen) az 1910-es statisztika alapján készítettek el.

Annak idején a magyar történetírásban meghonosodott a neves történész, Hanák Péter nézete arról, hogy a nemzetiségi összetétel változásaiban meghatározó szerepet játszott az a modernizációs folyamat, amely kifelé a polgári társadalom kialakulásában, iparosodásban, urbanizálódásban és a közlekedési hálózat kiépülésében nyilvánult meg. Más szóval: az asszimilációs trendek a modernizáció természetes velejárói voltak, amit az a körülmény is alátámasztott, hogy az asszimiláció főképp a városi és gazdaságilag fejlettebb környezetben érvényesült. Ezt a megállapítását Hanák később korrigálta, és elismerte, hogy a spontán folyamatokat kétségkívül gyorsították a céltudatos kormányzati intézkedések, főleg az oktatáspolitikai területén.⁴⁰

A szlovák historiográfia már egy sor bizonyítékkal szolgált arra nézve, hogy a magyar népesség növekedése nem magyarázható a demográfiai trendekkel, de nem függött össze az iparosodás, sőt még a modernizáció folyamatával sem. Végül Július Mésáros harminc mezőgazdasági település konkrét példáján bemutatta, hogy az ott élő szlovákok aránya 1880–1910 között 71,4%-ról 45,4%-ra csökkent, ezzel szemben a magyarok aránya 28,6%-ról 54,6%-ra nőtt. Miközben olyan településekről volt szó, ahol a három említett asszimilációs tényező egyike sem érvényesülhetett, és a magyarosítás kifejezetten a gazdaságon kívüli tényezők műve vagy az ún. statisztikai magyarosítás eredménye volt. „A magyarosítás az a bizonyos gazdaságon kívüli tényező az asszimilációs folyamatokban – írta Mésáros –, amelynek hosszan tartó hatására eltorzult az etnikumok keveredésének természetes folyamata [...]”.⁴¹ A gazdasági összetevők túlbecsülését végül egy másik szlovák példán és anyagon Szarka László is megerősítette. Szerinte a szlovák környezetben, azaz a túlnyomóan szlovák lakosságú régiókban fekvő városokban az asszimilációnak nem lett volna esélye a zsidó lakosság asszimilálódása nélkül, ráadásul a magyar vállalkozók, szakemberek, hivatalnokok és szakképzett munkások beáramlásával létrejött sziget hosszabb távon tehetetlen volt a környező vidék hatásával szemben (lásd Liptószentmiklós példáját). Érvényesült az az alapvető asszimilációs törvényszerűség, hogy a környező tenger végül elnyeli a szigetet. Ez nemcsak például az alföldi szlovák népességre vagy a budapesti szlovák elemre vonatkozik, hanem magukra az iparosodó városokra is, amelyekbe az őket körülvevő régiókból áramlott az ipari proletariátus sorait gyarapító munkaerő. A hatékony iskolapolitika és más állami intézkedések nélkül szintén nem lehetett volna a magyarosító célt hosszabb távon elérni.⁴² Az állami politika természetesen gyorsíthatja vagy lassíthatja az egyes folyamatok sebességét.

40. Hanák Péter: Magyarország társadalma a századforduló idején. In Hanák Péter (főszerk.)–Mucsi Ferenc (szerk.): *Magyarország története tíz kötetben. 7/1. köt. Magyarország története 1890–1918.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1978, 414. és 418. p.

41. Mésáros, Július: Maďarizácia a asimilácia. [Magyarosítás és asszimiláció] In Podrimavský, Milan–Kováč, Dušan (eds.): *Slovensko na začiatku 20. storočia.* [Szlovákia a 20. század elején]. Bratislava, Veda, 1999, 47. p. Ezzel kapcsolatban lásd Mésáros, Július: *Some Deformations...* i. m. 82–83. (39. jz.).

42. Szarka László: Migráció és asszimiláció a szlovák nemzetiségi régióban. In *Kutatás – módszertan. (Rendi társadalom-polgári társadalom 2.).* Gyula, Békés M. Lvt., 1989. 476–479. p.

Katus László legújabbban az asszimilációs trendeket és a szlovákok számának csökkenését a kivándorlással magyarázza, ami biztosan csak részben igaz, miközben joggal állítja, hogy a magyar nyelv ismerete az asszimiláció és az identitásváltás alapvető (de nem elengedhetetlen) előfeltétele volt. Szintén joggal állítja, hogy a szlovákok közül 548 000 magyar között (1910) elmagyarosodott szlovákok is voltak. A szlovák történész viszont azt mondja, hogy *elsősorban* elmagyarosodott szlovákok voltak. Ebben a szlovák és a magyar történészek már nem fognak egyetérteni. A magyar statisztikákat és pontosságukat viszont Katus sem engedi megkérdőjelezni.⁴³

Figyelemre méltó, hogy a magyar szövegekben farizeus módon sehol, még lábjegyzetben sem említik meg az 1910-es statisztikával szembeni logikus fenntartásokat, amiket viszont minden 1918 utáni nem magyar statisztika ellen elővesznek és lobogtatnak. És megint a kettős mércénél vagyunk.

A magyar történészek a teljesen különböző számokon és a magyar népesség meredek csökkenésén szokták bemutatni az eltorzított, elfogult és ezért megbízhatatlan csehszlovákiai népszámlálást, amely állítólag különféle fenyegetésekkel szorította le a magyarokat – a népesség 1910-es összeírásakor rögzített – magas arányát. A csehszlovák statisztikák ugyanakkor hűen tükrözhetik az új rendszer erőszakos magyarellenességet is, amelyek a magyar elem tömeges meneküléséhez vezettek, végül pedig a maradéknál saját identitásuk kényszerű megtagadásához – mindezt annak a függvényében, mit akar a szerző bizonyítani, és hogy akar-e hinni a statisztikai adatoknak vagy nem. Sehogy máshogy nem is lehet megmagyarázni ilyen radikális változásokat. Mindkét koncepciót és megközelítést célzatosan és politikailag használják.

Az efféle összehasonlítás azonban több okból sem tekinthető korrektnek. Míg az 1910-es nemzetiségi statisztikát egyáltalán nem vonják kétségbe és készpénznek veszik, az 1919-es és 1921-es népszámlálásokról azt állítják, hogy nem objektívek, adataik pedig torzok. A szlovák történetírás viszont az ilyen célzatos megközelítésekkel eltérően nemcsak az állam magyarosító törekvéseit összesűrítő 1910-es statisztika megbízhatóságát kérdőjelezi meg, hanem – a lakosság nemzeti összetétele vonatkozásában – ugyanígy nem tartja teljesen objektívnek a két csehszlovák statisztikát sem, tekintettel a népszámlálás lebonyolításának idejére. Mi több, az 1919-es rendkívüli népszámlálás eredetileg a békekonferenciának volt hivatott alapadatokat biztosítani a szlovák–magyar határ kijelöléséhez. Egyrészt tehát a valóságban – figyelembe véve az akkori problémákat – a „statisztikai” magyarok közül sokan még ekkor sem merték szabadon kinyilvánítani nemzetiségüket. Az 1919-es statisztika értékei tehát csak tájékoztató jellegűek.⁴⁴ Másrészt mindkét statisztika (az 1919-es és az 1921-es) eredmé-

43. Katus László: Az öntudatosodás útja. *Rubicon*, 20. évf. (2009) 5. sz. 50. p. Ezzel kapcsolatban lásd Dušan Kováč továbbra is érvényes, több mint 20 évvel ezelőtti reakcióját Hanák Péter Ungarn in der Donaumonarchie. Probleme der bürgerlichen Umgestaltung eines Vielvölkerstaates (Wien–München–Budapest, Verl. für Geschichte und Politik–R. Oldenburg Verlag–Akadémiai Kiadó, 1984.) c. könyvéről írt recenziójában. *Historický časopis*, 35. évf. (1987) 2. sz. 317. p.

44. Žudel, Juraj–Očovský, Štefan: Die Entwicklung der Nationalitätenstruktur in der Südslowakei. *Österreichische Osthefte*, 33. évf. (1992) 2. sz. 293–294. p.

neyei is sokat elárulnak. Ha összehasonlítjuk őket, akkor jól láthatóvá válik az az eltolódás, amely a német és főleg a magyar nemzetiség felvállalásától a zsidó nemzetiség vállalásának irányában ment végbe. Egyébként hozzávetőlegesen mindkét felmérés eredményei később beigazolódtak.⁴⁵

Az 1918 előtti magyarországi és a későbbi csehszlovákiai népszámlálások mechanikus összevetése során gyakran megfigyeljük, hogy a csehszlovák statisztikák a nemzetiségre kérdeztek rá és a nemzetiségek más skáláját különböztették meg, mint a magyarországiak. Ez újfent másmilyen megközelítés volt, tovább csökkentve ezzel az egyes mérések összehasonlíthatóságát. Valóban objektívnek tehát csak az 1930-as statisztikát lehet tekinteni, de az összehasonlítás vonatkozásában arra is ugyanúgy érvényesek a már említettek, különösen ami az eltérő módszertant és az 1910-es nemzetiségi statisztika szándékos torzításait illeti.

Tekintsük most meg a mélyebb elemzés igénye nélkül két, a nemzetiség vonatkozásában nem túl megbízható összeírás eredményét. Az 1910-es statisztika alapján hagyományosan magyar városnak tartott Kassa példáján hasonlítsuk össze az 1910-es és az 1921-es adatokat.

1. táblázat. Kassa lakosságának nemzetiségi összetétele 1910-ben és 1921-ben

	1910	1921	1910	1921
	Abszolút számokban		Százalékban	
Magyarok	33 350	11 206	75,4	21,2
Szlovákok	6 574	31 572	14,8	59,7
Németek			7,2	4,0
Zsidók				10,0
Összesen	39 924	42 778		

A magyarok több mint 50%-os csökkenése – a statisztika szerint valamivel több mint egy évtized alatt, de valójában alig több mint két év alatt – nem természetes, és tetszés szerint magyarázható az 1918–1921 közötti időszak különféle karhatalmi intézkedéseivel és az 1921-es adatok torzításaival (de nem az 1910-es adatokéival!).

Nézzük most meg a népesség alakulását nemcsak ebben a rövid időszakban, hanem hosszabb időbeli kontextusban.⁴⁶ Így hirtelen épp az utolsó magyarországi statisztikák tűnnek „abnormálisnak”, amelyek a magyarok számának évtizedenkénti 10-20%-os növekedéséről tanúskodnak. Ha pedig összevetjük az 1850-es kiindulási állapotot az 1921-es helyzettel, akkor azt látjuk, hogy az említett több mint 70 évre eső különbségek egyáltalán nem nagyok. Joggal kérdezhetjük, hogy az 1921-es állapot tulajdonkép-

45. Tišliar, Pavol: *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919* [Az 1919-es rendkívüli népszámlálás Szlovákiában]. Bratislava, Statis, 2007, 103. p.

46. Šalamon, Pavol: Demografický vývoj Košíc v rokoch 1848–1870. I. *Slovenská archivistika*, 26. évf. (1991) 1. sz. 56–77. p. Šalamon, Pavol: Demografický vývoj Košíc v rokoch 1870–1918. II. [Kassa demográfiai fejlődése 1848–1870; 1870–1918] *Slovenská archivistika*, 26. évf. (1991) 2. sz. 44–61. p.

pen nem az eredeti etnikai identitásokhoz való visszatérést jelenti-e, miközben a fő „vesztesek” a németek lettek?

2. táblázat. Kassa lakosságának nemzetiségi összetétele 1850–1921 között (%)

	1850	1880	1890	1900	1910	1921
Magyarok	28,5	39,8	49,9	66,3	75,4	21,2
Szlovákok	46,5	40,9	33,6	22,9	14,8	59,7
Németek	15,6	16,7	13,5	8,1	7,2	4,0

Végül Trianonnal kapcsolatban egymás mellé tennék négy kiadványt és öt szerzőt, akik mintegy három különböző magyar megközelítést kínálnak a trianoni témához és a 20. századi történelemhez mint egészhez, annak minden kudarcával együtt. A legszínvonalasabb szövegek Ablonczy Balázs és Zeidler Miklós munkái, igaz, az utóbbinál inkább Trianon poszttrianoni utóéletéről, programszerű revíziójáról és az irredentizmus eszméjéről van szó a második világháború végéig.⁴⁷ Közvetlenül Trianonnal foglalkozik azonban Romsics Ignác már említett műve, amelynek szlovák fordításába sajnos becsúsztott néhány hiba, valamint Popély Gyula legújabb monográfiája.⁴⁸ Jóllehet mindkettőn érződik a már említett magyar optika, ám annak hangsúlyosságában, illetve a tudományosság és a forrásszintű alapkutatások mértékében különbségek vannak a két könyv között. Romsics szövegének margóján elmondható, hogy bár ezt-azt még kifogásolni lehet nála, munkájáról már lehet szakmai szinten vitát folytatni.⁴⁹ Sőt éppen az ő példáján lehet bemutatni, hogy a szlovák történetírás minden hiányossága mellett – az elméleti viszonylatban felkészültebb és személyi vonatkozásban fejlettebb magyar történettudományhoz képest – a szlovák történészek bizonyos témák esetében mentálisan és megfogalmazásaikban is szabadabbak. Akaratlanul is merítenek ugyanis abból a gyakran kritizált körülményből, hogy Szlovákiában a nemzeti múlthoz való viszonyulás több mint langyos, és nem fenyeget sem a történelem ígézetében, sem pedig a történelem mocsarában való elmerülés, miközben a történészekre nehezedő társadalmi nyomás is összehasonlíthatatlanul kisebb, mint Magyarországon. Romsics munkájából ugyanis – összhangban a magyar történetírásban uralkodó trendekkel – az

47. Ablonczy Balázs: Trianon-problémák. *Kommentár*, 2. évf. (2007) 4. sz. 57–67. p.; Ablonczy Balázs: Trianon-legendák. In Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2005, 132–161. p.; Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram, 2009. A 2001-es munka második, bővített kiadásáról van szó. Ebben az összefüggésben említeném meg – mint pozitív kivételt, amely megerősíti a sajnos továbbra is érvényes szabályt – Ablonczy Balázs egyedinek számító részvételét egy Trianon-nal kapcsolatos vitában. Ablonczy állampolgárként és történészként is bátran szállt vitába különféle jobboldali szélsőségekkel a történelemportál.hu-n. <http://tortenelemportal.hu/2010/06/trianon-es-a-magyar-tudomany-ujragondolo-konferencia-szegeden/>

48. Romsics Ignác: *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava, Kalligram, 2006.; Popély Gyula: *A Felvidék 1914–1920*. Budapest, Magyar Napló, 2010.

49. Holec, Roman: Romsics, Ignác: *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava, Kalligram, 2006. 240. s. *Historický časopis*, 55. évf. (2007) 2. sz. 367–370. p.

tűnik ki, hogy Trianonra és következményeire sokkal inkább a háború és a nagyhatalmak diktátuma következtében került sor, mintsem a saját mulasztások miatt, és mert nem sikerült kezelni a nemzetiségi kérdést a soknemzetiségű történelmi Magyarországon. Pedig éppen Trianon lenne az egyik tanulság arra, hogy ha a politikusok nem képesek megegyezni, akkor a logikus „megoldás” következik, amelynek az „áldozatai” a saját állampolgárok. Ebben az esetben a magyarok, de a szlovák történelemből is fel lehetne hozni hasonló példákat, méghozzá a 20. század végéről is. A politikusok hibáiért és mulasztásaiért egyszerűen a polgárok viselik a következményeket. Végül akár történeti erőnné, akár történeti sérelemmé válik ez a megoldás, nem szabadítja meg a történetést attól a kötelezettségétől, hogy a dolgokat a valós nevükön nevezze.

Az az egy lépés tehát, amelyet Romsicsnak még meg kellene tennie, a hasonló kritikus önreflexió. Mégpedig lényegesen nagyobb mértékű, mint ahogy a könyvében előfordul. Ugyanis ha az összes nemzet (pontosabban azok politikai elitjei) valódi hazájának tartotta volna a történelmi Magyarországot, és állampolgári identitásuk (nem csak az erőltetett lojalitás síkján) ugyanolyan erős lett volna, mint a nemzeti identitásuk, semmilyen nagyhatalmi nyomás sem tudta volna őket rávenni saját államok létrehozására. Annak a körülménynek ugyanis, hogy az egyes nem magyar nemzetek politikai elitjei ritka összhangban elidegenedtek a magyar államtól, és eltökélten a leendő utódállamok bizonytalan útjára léptek, el kellene gondolkodtatnia minden történetest arról, hogy a magyarországi társadalomban nem lehetett minden rendben.

Jogos és indokolt az újonnan megalakult Csehszlovákiára és annak soknemzetiségű jellegére való hivatkozás – bár születési bizonyítványa teljesen másképp festett. Ám Romsics semmit sem mond arról, hogy mivel volt jobb a történelmi Magyarország, és miért épp annak kellett volna túlélnie – amikor ugyanolyan jelleggel bírt, mint a későbbi Csehszlovákia, egyúttal pedig programszerű asszimilációs politikát folytatott. A csehszlovákiai kisebbségi politika magasabb színvonala és a demokratikus légkör akár a Monarchia tapasztalatainak levonása is lehetett. Nem véletlenül lett a Csehszlovák Köztársaság a magyar értelmiségi emigráció menedéke. Ugyanakkor a Trianon utáni magyar állam jellege és kisebbségpolitikája azt bizonyítja, hogy a tanulság levonására és a saját mulasztások önreflexiójára nem maradt hely. Vagy csak valahol a periférián, illetve a határokon túl. Ez pedig kevésnek bizonyult.

Az összes magyarországi nemzetiségi statisztika közül a leginkább manipulált 1910-es adatokra való szüntelen hivatkozás krónikusan ismert sztereotípiát, amelyet Romsics sem került el. A szerző a történelmi Magyarország felosztásával kapcsolatban ír az utódállamok és Magyarország képviselőinek érveléséről a békekonferencián. Ezeket az álláspontokat kritikának veti alá, főleg azoknak az ismereteknek a fényében, amelyekkel az egyes résztvevők abban az időben rendelkeztek, de amelyeket saját javukra szándékosan eltorzítottak. A szerző eljárása sajnos nem teljesen következetes, mivel ez a kritikai hozzáállás nem terjed ki a magyar politikusok kijelentéseire és követeléseire, amelyeket kommentár nélkül hagy, pedig a korrektség, kiegyensúlyozottság és objektivitás itt is megkívánná az alapos felülvizsgálatot és elemzést.

Noha a Romsics könyvéhez való hozzáállásom több mint kritikusnak tűnhet, a mű értékei is kitűnnek, ha összevetjük egy, az adott témában született másik munkával. Popély Gyula új könyvének tartalma olyan, mintha szerzője a két világháború közötti Magyarországon írta volna meg. Nincs mögötte semmilyen alap kutatás, és már kez-

dettől fogva nyilvánvalóan tendenciózus szándékok vezetik. Ez diktálja a munka tartalmát és koncepcióját is, egy másik, buzgón és pozitív előjellel hivatkozott rokonjellegű kiadványhoz hasonlóan.⁵⁰ Popély egyáltalán nem törődik a háború előtti Magyarország viszonyaival, sőt többet foglalkozik a cseh hatalmi aspirációkkal, mint a „Felvidékkel”. Már a 20. század kezdetétől jegyzi azokat, értelmezésében pedig minden – Trianont is beleértve – a cseh imperializmus, a cseh törekvések és a cseh emigráció aknamunkájának eredményeként jelenik meg. Kitér az „agresszív” cseh tervekre és a további területszerzési kísérletekre is Magyarország rovására. Interpretációjában a szlovákok csupán élettelen bábok és szomszédaik küzdelmének tárgyai. Szerinte fegyveres önvédelemmel a magyaroknak sikerült volna kiharcolniuk legalább a népszavazást, és egyáltalán nem veszi számításba a helyzet reménytelenségét és az antant nyomását. Befejezésképp Trianonról mint a közép-európai térséget tartósan destabilizáló tényezőről ír, ami már a *Nagy Magyarország* és a revizionista csontvázak feltámasztásának szintje. Ezt a szellemet tükrözik a szöveg zárómondatai is az összes magyar kormány reményeiről és várakozásairól, valamint a határ mindkét oldalán – azaz az „elszakított” területeken is – élő magyar társadalom abbéli hitéről, hogy „lesz még magyar feltámasztás”.⁵¹ A tudományos képet vágó magyar nacionalizmus zárt körére jellemző az a rendkívül pozitív recenzió, amelyet Popély munkájáról kollégája, Raffay Ernő írt a *Trianoni Szemle* immár 5. számába (2010. január–március). Ki kell várni, vajon nem lepnek-e meg bennünket hasonló nézetekkel a valóban tudományos magyar folyóiratokban is? Bár ez tulajdonképpen nem is lenne nagy meglepetés.

Mit lehet még ehhez hozzátenni? Popélytól eltérően szeretnénk hinni abban, hogy a 21. században élünk, és hogy a két szomszédos állam lakosai az Európai Unió polgárai, európai értékekkel, ahol nincs helyük a már százéves sérelmeknek és nosztalgiáknak. Szeretnénk hinni abban, hogy mindaz, amiről itt szó esett, bár sajnos nem periferikus jelenség a magyar társadalomban, de a professzionális történetírásnak teljesen mások az értékei, véleményei és szakmai céljai. Ám az, hogy Trianon évfordulója kapcsán fokozatosan „nagy nevek” is bekapcsolódnak a hasonlóan tendenciózus tevékenységekbe, valamint hogy ennek művelésével egyre több fiatal történész is foglalkozik (nem tudni, melyik a rosszabb), aggodalomra késztet. Félő, hogy a magyar történettársadalom többségének (többségének?) lassan már hagyományos hallgatása nem más, mint a társadalmi nyomástól való félelem kifejeződése, amely a legutóbbi választások utáni fülledt légkörben tovább fog nőni – vagy – ne adj’ isten – az egyetértés jele (megint nem lehet tudni, melyik a rosszabb). Holott éppen a történésznek kellene a legjobban tudnia, hogy mindenfajta nacionalizmus, ami alatt a köztudat olyan – fentebb elemzett – manipulálását, illetve a más nemzetek iránt ellenszenvet vagy kifejezetten gyűlöletet keltő, rosszindulatú tevékenységet értünk, a pokolba vezető út. Úgy érezzük, hogy bár a szlovák történetírásnak a magyarhoz képest számos koncepcióbeli, elméleti és kutatási hiányossága van, legalább két területen előbbre tartunk. Egyrészt saját mulasztásaink felismerésében és megnevezésében, másrészt abban, hogy öntudatos állampolgárok módjára képesek vagyunk világosan kifejezni szakmai álláspontunkat a 19. szá-

50. Salamon Konrád: *Nemzeti önpusztítás 1918–1920*. Budapest, Korona, 2001.

51. Popély Gyula: *Felvidék...* i. m. 375. p. (48. jz.).

zadihoz hasonló nacionalizmus megnyilvánulásai, radikalizálódása és nyavalyái kapcsán. Mégpedig mind társadalmi (nyelv- és hazafiassági törvény), mind pedig szakmai síkon („összlovákok”, Hlinka mint a „haza atyja”, Szvatopluk király mint a „szlovák államiség atyja”, a magyar tulajdonnevek tarthatatlan elszlovákosítása).⁵² Ugyanis Szlovákiában is jócskán vannak efféle negatív jelenségek. Egy részükre rá is mutattam, bár jelen írásnak nem ez volt a célja. Ám csak annak van joga a határokon túlra néznie és bíráltnia az ottani helyzetet, aki odahaza sem hallgat, hanem kimondja álláspontját. Ezek a sorok ezért a két, egymáshoz annyira közeli, egyúttal pedig annyira távoli történetírás érdekében születtek.

(Fordította Zahorán Csaba)

52. Arról, hogy már látszik az alagút vége, és hogy számos szlovák történész elvi hozzáállásának meg lesz az eredménye, tanúskodik a *Historický časopis* egyik száma, lásd Kováč, Dušan: Problém písania mien historických osobností z obdobia uhorských dejín [A történelmi személynevek írásának kérdése a történelmi Magyarország időszakából]. *Historický časopis*, 58. évf. (2010) 1. sz. 135–137. p.; lásd még a Kováč szövegére reagáló Milan Zemko írását (*Historický časopis*, 58. évf. (2010) 4. sz. 725–727. p.).

A Trianon-jelenség pozsonyi tükörben

Válasz Roman Holec Trianoni rituálék, avagy gondolatok a magyar historiográfia egyes jelenségeiről című cikkére (Historický časopis, 58. évf. [2010] 2. sz. 291–312. p.)¹

A neves szlovák történész, Roman Holec² rendkívül érdekes, vitára ingerlő írással állt elő Trianon kapcsán a békeszerződés aláírásának 90. évében. Elsősorban azokra a jelenségekre és változásokra mutat rá, amelyeket az utóbbi időszakban figyelt meg a magyar történetírásban és közbeszédben, és amelyek főként Trianon és a 20. századi történelem egyes problémás kérdései köré csoportosulnak. Nyugtalanágát a magyar történészek által használt „magyar optika”, „kettős mérce”, „elfogultság” stb. váltotta ki, illetve a mindebből kialakuló „torz történelemszemlélet”, amely szerinte a szakma asszisztálása mellett egyre nagyobb teret nyer Magyarországon.

Roman Holec szemlátomást őszinte aggodalommal szemléli a cikkében tárgyalt folyamatokat, és nem csupán nemzeti frázisokat pufogtat, amit az is mutat, hogy kritikus a szlovákiai helyzet megítélésekor is. Cikkéből – a bírálatok mellett – egyértelműen kiolvasható az építő szakmai párbeszédre való törekvés. Épp ezért éreztem szükségét, hogy írására reflektáljak.³ Annál is inkább, mivel a szlovák történész valóban fontos jelenségekre hívja fel a figyelmet, számos esetben igazat lehet neki adni, és példának jó része is megállja a helyét. Ugyanakkor néhol – legalábbis véleményem szerint – téved, és a kontextus sem mindig teljesen helyes (ami nem feltétlenül csak a két nézőpont különbözőségéből fakad), így a végül összeálló képre ráfér egy kis pontosítás.

Válaszomban először röviden vázolom a szerző téziseit (konkrét példákra azonban csak elvéve – és azok közül is inkább csak a Trianonra vonatkozóakra – reagálok, a kimerítő válaszadást ugyanis sem terjedelmi okok, sem az én korlátozott illetékessé-

1. A cikk hosszabb változata először a *Történelmi Szemle* 2011/4. számában jelent meg.
2. Roman Holec (1959): a Szlovák Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének munkatársa, a pozsonyi Komenský Egyetem tanára. Fő kutatási területe a 19–20. századi szlovák és közép-európai történelem. Fontosabb munkái: *Tragédia v Černovej* [A csernovai tragédia, 1997], *Poslední Habsburgovci a Slovensko* [Az utolsó Habsburgok és Szlovákia, 2001], *Aristokrat v službách štátu – Gróf Emanuel Péchy* [Egy arisztokrata az állam szolgálatában. Péchy Emánuel gróf. 2006, Pál Judittal] *Coburgovci a Slovensko* [A Coburgok és Szlovákia, 2010].
3. Bizonyos értelemben személyesen is érintve érzem magam a Roman Holec által felvetett témákban, mivel egyrészt a Terra Recognita Alapítvány tagjaként kollégáimmal a magyar–szomszéd párbeszéd elmélyítésén dolgozom, másrészt 2010 őszétől az ELTE Kelet-Európa Története Tanszék egyik doktori szemináriumsorozatán épp Trianon helyét és szerepét vizsgálom a legújabb magyar historiográfiában és közbeszédben. Jelen írás elkészítéséhez Bárdi Nándor szolgált néhány hasznos tanáccsal, amiket ezúton is köszönök.

gem nem teszik lehetővé), majd megpróbálom rámutatni Holec megközelítésének néhány ellentmondására, végül a Trianonnal kapcsolatos magyar és szlovák narratívák néhány ütközési pontjára térek ki kissé aprólékosabban.

Roman Holec először megállapítja, hogy „a magyar társadalom belebetegedett a történelembe”, majd számos hiányosságot olvas a fejére: a szelektív történelemszemléletet, az önreflexió hiányát, az önfelmentő eljárások és a kettős mérce alkalmazását (a saját hibák bagatellizálását vagy teljes mellőzését), a felelősség áthárítását, az ok-okozati összefüggések figyelmen kívül hagyását vagy az elfogultságot.⁴ A szlovák történész szerint ezek a súlyos hibák egyre gyakrabban jelentkeznek a magyar történelmi munkákban, főként a leg-szélesebb olvasóközönséget megcélzó ismeretterjesztő és népszerűsítő jellegűekben. Ugyanakkor korántsem csak dilettáns történészek munkáiról van szó – írja –, hanem a szakma nem egy elismert művelőjéről, valamint a legfiatalabb magyar történész-nemzedékről.⁵ Kritikáját Holec számos példával támasztja alá, figyelemre méltó spektrumban pásztázva végig a mai magyar történelmi irodalmat: a *Rubicon* és a *História* egyes számainak cikkeitől a *Trianoni Szemle* és a *Nagy Magyarország* jó pár írásán keresztül a *Legbát-rabb város* című filmig. A kiválasztott alkotásokban szinte mindenhol rámutat a (magyar) nemzeti látószögre és a részrehajlásra, a két utóbbi folyóirat cikkeiben pedig „az újjáéledt irredentizmust” is felfedezni véli.⁶ A szlovák történész kitér a magyarosodás-magyarosítás kérdésére is a nemzetiségi statisztikákkal és konkrétan Kassa lakossága nemzetiségi összetételének változásaival összefüggésben. Végül Magyarország felbomlásának magyar értelmezését elemzi Romsics Ignác és Popély Gyula egy-egy könyve alapján.

Roman Holec megfogalmazása a „történelembe belebetegedett magyar társadalomról” nem cseng túl kellemesen, de akár találó diagnózisnak is tekinthetjük. Ha elég szigorúak vagyunk, akkor megállapíthatjuk, hogy a magyar közgondolkodás csakugyan „túlhistorizált”, a történelem gyakran már-már nyomasztó súllyal nehezedik a magyar társadalomra, ami hozzájárul önismereti és önértékelési zavaraihoz. Ám súlyos tévedés lenne ezt valami bizarr hungarikumnak vélni, annál is kevésbé, hogy e problémát nem is lehet önmagában, a régió többi népét is magába foglaló kontextusból kiragadva értelmezni. Hogy ne is menjünk túl messzire, elég, ha vetünk egy pillantást Szlovákiára vagy Romániára. Az utóbbi húsz évben számtalanszor megmutatkozott, hogy a szellemi és politikai elit „nemzetvédő” része (sőt nemegyszer gyakorlatilag az egész elit, fegyelmezetten összezárva) mindkét országban szintén előre kiszámíthatóan, „történelmi” reflexek alapján működik, és szinte mindenről ugyanaz (értsd: a javíthatatlan magyar nacionalizmus és irredentizmus) jut az eszébe. Ugyanígy nem idegen a szlovák vagy román politikai élettől sem az esetenként groteszk formákat öltő historizálás, amit egyébként Holec is elismer.⁷ Ha tehát szigorúak vagyunk, ne csak a magyar társadalommal szemben legyünk azok.

4. Holec, Roman: Trianonské rituály alebo úvahy nad niektorými javmi v maďarskej historiografii. *Historický časopis*, 58. évf. (2010) 2. sz. 291–292. p. Fordítását lásd e számunkban a 109–132. oldalon. A továbbiakban erre hivatkozunk.

5. Uo. 110. p.

6. Uo. 116. p.

7. Uo. 131–132. p.

De fogadjuk el, hogy a történeti tudat anomáliái a magyaroknál valóban intenzívebben és látványosabban jelentkeznek, mint máshol. Egyáltalán nem mellékes azonban, hogy ez *miért* van így. Az okokat maga Holec is pontosan érzékeli. Szerinte a magyarok a huszadik század legnagyobb „lüzerei” Közép-Európában, akiket történelmi vereségeik és saját mulasztásaik traumatizálnak.⁸ A magyar válasz pedig mindegyre az önreflexió helyett az önbecsapás és a felelősség hátrítása, ami torz kollektív és történeti tudat kialakulásához vezet. Bár a szerző diagnózisa továbbra is stimmel, egy ponton mégis megbicsaklik, ugyanis még csak nem is mérlegeli, hogy e komplex folyamatban esetleg nemcsak *vél*t, hanem *val*ós sérelmek is szerepet játszhatnak. Bár a szlovák történész ezt így nem fogalmazza meg, de – sarkítva és leegyszerűsítve – cikkéből úgy tűnik, hogy Trianon, amelyet nyugodtan tekinthetünk a 20. századi magyar traumák egyik legsúlyosabbikának, szerinte tulajdonképpen „az igazság pillanata” volt, és tulajdonképpen a „helyére tette” a magyarokat. Arra az őket valóban megillető helyre (azaz a trianoni magyar nemzetállam keretei közé), amellyel az előző időszakban nem voltak tisztában, és ezért tovább nyújtózkodtak, mint ameddig a takarójuk ért (azaz a történelmi Magyarország határaiig, sőt azokon is túl). Holecben azonban már nem merül fel, hogy az első világháború utáni „történelmi igazságszolgáltatás” talán túlságosan is szigorúra sikeredett, a „büntetés” mértéke és belső ellentmondásai így napjainkban is sikeresen mérgezhetik a korábban sem éppen kiegyensúlyozott magyar nemzettudatot. Pedig ha Holec ezt számításba venné, közelebb kerülhetne annak megértéséhez, hogy miért ilyen szívós és virulens ez a „magyar betegség”.

Visszakanyarodva a bíráló tárgyhöz – a magyar történeti tudat állapotához –, véleményem szerint Roman Holec néhány sommás megállapításával az a legfőbb baj, hogy meglehetősen egynemű képet vázolnak a magyar történeti tudatról és az azt alakító (vagy azt alakítani igyekvő) magyar történettudományról. Ám mind a történeti tudat, mind a történetírás esetében a helyzet kissé bonyolultabb, mint ahogy a cikk alapján tűnhet.⁹ A szerző mentségére legyen mondván, hogy az általa elemzett alkotások valóban nem könnyítik meg a szemlélő dolgát, hiszen egyazon lapban vagy filmben nemcsak a *szakmai színvonal* változik, hanem még a *szemlélet* vonatkozásában is rendkívül sokszínű a kép.

Ami az előbbi illeti: nem szerencsés összekeverni a professzionális történészek munkáit megjelentető (és elsősorban a szűkebb, szakmai nyilvánosságnak szánt) kiadványokat és a „public historyt”, azaz a szélesebb olvasóközönséget megszólító munkákat. Még akkor sem, ha az utóbbinak egyre nagyobb a szerepe a történeti tudat formálásában.¹⁰ Hiszen mások az elvárások egy, a *Rubiconban* vagy a *Múlt-korban* (vagy

8. Uo. 109. p.

9. Jelen írásban azonban csak a trianoni kérdéskörhöz kötődő megközelítésekkel foglalkozom. A többivel kapcsolatban jó összefoglalást nyújt pl.: Apor Péter–Trencsényi Balázs: *Fine-Tuning the Polyphonic Past: Hungarian Historical Writing in the 1990s*. In Antohi, Sorin–Trencsényi, Balázs–Apor, Péter (eds.): *Narratives Unbound: Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*. Budapest, CEU Press, 2007, 1–100. p.

10. Ezzel kapcsolatban lásd Gyáni Gábor: A történetírás újragondolása. *Híd*, 2006/9. 3–14. p. <http://epa.oszk.hu/01000/01014/00029/pdf/003.pdf>

akár a *Nagy Magyarorszá*gban) megjelenő cikkel, mint a *Századok*ban közölt írással szemben (és ez Szlovákiában sincs másképp, mint Magyarországon). Természetesen a szakma alapvető szabályai erre a műfajra is érvényesek, és itt is ugyanúgy tiszteletben kell(ene) azokat tartani, kiváltképp, ha ellentmondásos témákról esik szó. Viszont a *Nagy Magyarország* egyes cikkeiben erről mintha csakugyan megfedekeznenek. Ebből a szempontból a *Trianoni Szemle* helyzete sajátos, mivel tartalma annyira szerteágazó (a történelem mellett kisebbségtörténettel, nemzetközi joggal, földrajzzal stb. foglalkozik, de különféle elmélkedéseket, visszaemlékezéseket, forrásokat és verseket is közöl), szerzői között pedig olyan sok a nem történész, hogy nem is tekinthető „hagyományos” történeti folyóiratnak, hanem inkább egyfajta emlékeztetőtörténeti (vagy emlékeztetőpolitikai) lapnak. Így értékelése során ezt is figyelembe kell venni.

A történész egyik feladata éppen az, hogy ezeket a különbségeket észrevegye, osztályozza, és az összefüggések ismeretében megfelelő módon kezelje. Bár Holec árnyalja a meglátásait, és ez a cikk szerkezetében is tetten érhető, a bevezető részben¹¹ mégsem differenciál, ami azt a benyomást kelti, hogy számára a felsorolt példák egyazon történelemszemlélet különböző megnyilvánulásait alkotják. Legalább olyan tévedés ez, mintha a szlovák történettudományt és közgondolkodást is egységes egésként kezelnénk, és például egymás mellett említenénk mondjuk *A mi szlovák mítoszaink* című könyvet Marián Tkáč *Az igaz szlovák történet* című munkájával.¹² Pedig a magyar történettudomány és történeti tudat – nemcsak Trianonnal kapcsolatos – törésvonalai az átfedések ellenére is viszonylag jól azonosíthatóak. Trianonra ez különösen is érvényes, mivel ez a kérdéskör az egyik legfontosabb viszonyítási pont az utóbbi húsz-egynéhány év magyar közbeszédében, tehát jócskán volt idő az egyes szemléletek kikristályosodására. Nagyon leegyszerűsítve: Trianon vonatkozásában a mai magyar történettudományon belül meg lehet különböztetni egy „kritikai” iskolát és egy „séreلمي” irányzatot. Bár ezek az elnevezések önkényesek, és inkább a két irányzat egymástól való megkülönböztetésére szolgálnak, mégis tükrözik a két csoport legfőbb jellemzőit: a kritikai szemléletet osztó történészek számára nem okoz problémát az önkritikus hozzáállás és az önreflexió, míg a másik vonulat esetében meghatározó a séreلمي diskurzus. A két nagy, belülről is tagolt irányzat ugyanakkor két különböző súlycsoportot is takar. Míg a kritikai szemlélet képviselői – külföldön is elismert szaktekintélyek és tanítványaik (általános és magyar–szlovák viszonylatban többek közt Ormos Mária, Ádám Magda, Galántai József, Romsics Ignác, Szarka László, Salamon Konrád, Zeidler Miklós, Ablonczy Balázs) – alkotják jelenleg a „fősodrot”, és komoly pozíciókkal rendelkeznek a hagyományosnak számító intézményrendszerben (a főbb egyetemeken, intézetekben és folyóiratok szerkesztőségében), addig a séreلمي megközelítést alkalmazók (közülük elsősorban Raffay Ernő, Szidiropulosz Archimédeszt és Popély Gyulát érdemes megemlíteni) helyzete e struktúrákban gyengébb, vagy egyenesen azokon kívül található.¹³

11. Holec, Roman: *Trianoni...* i. m. 110–111. p. (4. jz.).

12. Krekovič, Eduard–Mannová, Elena–Krekovičová, Eva (eds.): *Mýty naše slovenské*. Bratislava, Academic Electronic Press, 2005.; Tkáč, Marián: *Pravdivý slovenský príbeh*. Bratislava, Post Scriptum, 2010.

13. Raffay Ernő és Popély Gyula a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem oktatói.

Ez utóbbi csoportot gyarapítják még azok az elhivatott műkedvelők, akik bár nem felelnek meg a szakmaiság követelményeinek, mégis lelkesen és fáradhatatlanul foglalkoznak a témával. A sérelmi irányzat az ő személyükben érintkezik a sajátos „Trianon-folklórral” és „nemzeti szubkultúrával” (megnyilvánulási formái közé tartoznak az irreudenta szimbólumok és a „nemzeti rock”), amelyekkel azonban itt most nem kívánok foglalkozni, mivel kívül esnek a történettudomány határain.

Bár a sérelmi iskola hevesebb vérmérsékletű képviselői (főképp az internetes fórumokon) gyakran folyamodnak különféle ideológiai címkézésekhez, és marxistának vagy liberálisnak bélyegzik a másik szemlélet képviselőit, a két irányzat közötti különbségek inkább *szemléletbeli és szakmai*, mintsem *ideológiai* gyökereűek.¹⁴ Tulajdonképpen mindkét vonulat Trianont egy olyan összetett jelenségnek tekinti, amelyben egyaránt szerepet játszottak a belső (a nemzetiségi és más társadalmi kérdések megoldatlansága a dualista Magyarországon, az 1918–20 közötti kormányzatok ténykedése és a belpolitikai zűrzavar) és a külső tényezők (a szomszédos nemzetek irredentizmusa, a világháborús vereség és a nagyhatalmi érdekek), és ezek együttes hatása eredményezte a békeszerződés végül megvalósult formáját. A két irányzat közötti lényeges eltérés az egyes tényezők értelmezésében, fontosságuk megítélésében, a hangsúlyokban nyilvánul meg, de a nézetkülönbség gyakran érhető tetten a *felelősség* kérdésében is.

A kritikai megközelítés számára a kutatás során elengedhetetlen kritérium az etnocentrikus látásmód minél hatékonyabb kiküszöbölése, a megfelelő forráskritika, a szélesebb kontextus figyelembe vétele, a nemzetközi szakirodalom használata és az összehasonlító perspektíva. Fontos továbbá az érzelmek mellőzése és annak az elismerése, hogy esetleg „a másíknak” is igaza lehet. Ez természetesen minden egyes esetben más és más mértékben érvényesül – itt is előfordul a nemzeti szempont hangsúlyosabb megjelenítése vagy az indulatos önostorozás, de az említetteket talán tekinthetjük egyfajta közös nevezőnek.

Ezzel szemben a sérelmi irányzatban jóval erőteljesebben jelenik meg a Holec által is emlegetett nemzeti (magyar) látószög, sőt az ide tartozó történések többnyire nyíltan és vállaltan „magyar szempontból” értelmeznek (és gyakran értékelnek), aminek viszont nemritkán alárendelődnek a fentebb felsorolt szakmai szempontok is. A „másik” nézőpontja másodlagos vagy teljesen hiányzik, azaz a szerzők elsősorban a „magyar igazság” bemutatására törekednek, mellőzve a szlovák, román stb. igazságokat. Sokszor érzelmileg is megtámogatott mondandójukat általában a magyar érdekek köré csoportosítják, és rendszerint a vélt és/vagy valós magyar sérelmekre építik fel érvrendszerüket. Alapvető ismérve ennek a vonulatnak, hogy Magyarországot és a magyar nemzetet a külső és belső magyarellenés erők és folyamatok áldozatának tekinti. Megfigyelhető az is, hogy a szakmai kritériumok érvényesülésének csökkené-

14. Összefüggések természetesen itt is vannak, és az ideológia nemritkán meghatározza a szemléletet is, de a sérelmi megközelítés szinte kizárólag a politikai jobboldalhoz kötődőkre jellemző, míg a kritikai iskolában egyaránt megtalálhatók baloldali és konzervatív világnézeti történések is. Ugyanakkor mások – tölem eltérően – úgy vélik, hogy „alapvetően világnézeti szempontok határozzák meg a mai napig a Trianonhoz való viszonyt”. Lásd <http://tortenelemportal.hu/2010/06/trianon-es-a-magyar-tudomany-ujragondolo-konferencia-szegeden/>

sével párhuzamosan növekszik a szubjektivitás aránya, a stílus szenvedélyessége és az önsajnálát mértéke is. A professzionális kereteken kívüli szerzőkre pedig az is jellemző, hogy folyamatosan „harcban állnak” a „hivatalos” és „nemzetidegen” értelmezésekkel, feltárva a magyaroknak (és a világnak) az „elhallgatott igazságokat”. A sérelmi irányzat számos tekintetben a két világháború közötti Trianon-diskurzusból táplálkozik, és azt eleveníti fel. Nem egy művelőjére valóban jól illik Holec megállapítása, mely szerint a fő szempont itt a „Trianonhoz való egyértelmű, értelemszerűen negatív viszonyulás”.¹⁵

A sérelmi megközelítés Trianon-képének kulcsfontosságú szerep jut abban a sajátos közösségépítésben, amely mintegy az első világháború után megszakadt magyar nemzetépítést próbálja meg pótolni. A békeszerződés traumaként való közös, szinte ritualizált megélése és a két elvesztett világháború utáni realitások dacos elutasítása ugyanis a továbbra is minden tekintetben egységesnek tekintett magyar nemzet vízióját hivatott életben tartani, illetve újrateremteni.¹⁶ Nem véve tudomást sem arról, hogy ez a vízió nemcsak a hasonló szomszédos víziókkal ütközik, hanem gyakran a valós helyzettel is. De a nemzeti érzésüket az említett Trianon-folklor segítségével kifejezők mellett¹⁷ vélhetően olyanok is osztják ezt a Trianon-képet, akik számára mindez nem több a lázadás egy formájánál, „jó balhénál”.

A „nemzeti kérdés” – benne Trianon – az államszocializmus évtizedei alatt eleinte tabunak, később hanyagolt témának számított a magyar történetírásban.¹⁸ Csak a kor-szak második felében indult meg óvatos, kritikai feldolgozása, ami a rendszerváltás után is folytatódott, és tart mind a mai napig.¹⁹ A sajtó- és vélemény szabadság kibontakozásával ugyanakkor az „akadémiai falakon kívül” is megélné a kérdés iránti érdeklődés. A gombamód szaporodó kiadványok a korábban mellőzött részművek feltárása mellett a pártállam idején meggyengült nemzettudat „helyreállítását” is megcélozták. Noha a pillanat alkalmas lett volna a kérdéskör megvitatására és szabad kibeszélésére, ez mégsem következett be.²⁰ Ezt nagymértékben akadályozta a nemzeti kér-

15. Holec, Roman: *Trianoni...* i. m. 115. p.

16. Vö. Egry Gábor: *Otthonosság és idegenség. Identitáspolitikai és nemzetfelfogási Magyarországon a rendszerváltás óta.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2010, 80–81. p.

17. Uo. 58. p.

18. Az egypártrendszerben Trianon kérdését politikai és ideológiai okokból egyaránt kerülték, és csak fokozatosan kezdtek el vele ismét foglalkozni. Ennek azonban pozitív következménye is volt – egyrészt kiemelte a témát a korábban domináns nacionalista és érzelmi hozzáállás csapdájából, másrészt új megközelítéseket is felvillantott. Erről lásd Somlai Katalin: Trianon a marxista történetírásban. *Limes*, 15. évf. (2002) 2. sz. 51–61. p.

19. E tekintetben úttörő jelentőségűek Ormos Mária munkái, aki a külföldi levéltári anyagok alapján vizsgálta meg a békeszerződés összefüggésrendszerét, valamint azok a jelenleg is zajló kutatások, amelyek a nacionalizmusok kontextusába helyezik Trianon kérdését. Lásd Zeidler Miklós: Trianon válogatott történeti bibliográfiája. In uő (szerk.): *Trianon*. Budapest, Osiris, 2003, 905–927. p. A vaskos kötet kitűnő válogatást ad a Trianonnal kapcsolatos forrásokból, közbeszédből és szakirodalomból egészen a 2000-es évekig.

20. Ezzel kapcsolatban lásd Pók Attila: Miért nem volt történészvita a rendszerváltás utáni Magyarországon? In uő: *A haladás hitele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010, 307–308. p.

dés politikai üggyé válása, Trianon instrumentalizálódása is, de a történészszakma sem volt kimondottan nyitott a gyakran tudománytalan vagy egyenesen szélsőséges nézeteket hangozatókkal való eszmecserékre. A szubkultúrában erjedő sérelmi irányzat sokáig nem tudta megingatni a „hivatalos” szemléletet képviselő kritikai iskola helyzetét. Ráadásul a jobboldali média fokozatos megerősödése is inkább egyfajta párhuzamos, jobboldali („nemzeti”) nyilvánosság kialakulásával járt, ami továbbra is a saját világokba való bezárkózásnak kedvezett a vita helyett. Mindez az utóbbi néhány évben változott meg – vélhetően Roman Holec is erre figyelt fel –, miután a sérelmi vonulat kinőtte a szubkultúrát: kiépítette saját intézményrendszerét (pl.: a várpalotai *Trianon Múzeumot* és a *Trianon Kutatóintézetet*, valamint elindította a *Trianoni Szemle* és a *Nagy Magyarország* nevű folyóiratokat), és új kihívókat, fiatal történészeket is felsorakoztatott a kritikai iskola ellenében. Az új szereplők és kiadványaik a Trianon-szubkultúrában megszokotthoz képest látványosan jobb minőségben és felkészültebben, de főképp nagy magabiztossággal és lendülettel szálltak versenybe az érdeklődők figyelméért.²¹ A *Nagy Magyarország* – feltehetően a magyarországi közhangulat változásától nem függetlenül – szemlátomást már névválasztásával, de témáival és stílusával is szándékosan „provokál”, mégpedig elsősorban nem is a szomszédos országok történeteseit, hanem a magyar fősodorhoz tartozó szakembereket.²² Ez olyan kihívást jelent a magyar történetírás számára, amelyre azonban egyelőre még nem érkeztek adekvát válaszok. Holec írásában és írásával tulajdonképpen ezeket a válaszokat hiányolja. Némi joggal, tehetjük hozzá. Ugyanis abban tagadhatatlanul igaza van, hogy a sérelmi szemlélet térnyerése – a tágabb értelemben vett közbeszédben – nem következhetett volna be a fősodor hallgatása vagy legfeljebb csak szórványos és erőtlén védekezése nélkül.²³ A válaszok elmaradásával pedig csak tovább fog mélyülni a szakmai és a kevésbé (vagy egyáltalán nem) szakmai diskurzus közötti szakadék, mi több, idővel e kettő akár teljesen el is szakadhat egymástól. És mivel az egyszerűbb és tetszetősebb történelemmagyarázatok egyúttal népszerűbbek is, a közbeszédben hovatovább a sérelmi irányzat válhat a meghatározóvá, visszaszorítva a kritikai megközelítést a szakmai műhelyekbe.

Ugyanakkor véleményem szerint Holec kritikája helyenként egyoldalú, ezért is volt szükség a magyarországi Trianon-diskurzus alakulását érzékeltetni kívánó kitérőre. Egyrészt a szlovák történész nem különbözteti meg kellőképpen egymástól a fentebb vázolt szemléleteket, másrészt elemzése azt a hamis látszatot kelti, mintha a trianoni témá-

21. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy bár a két említett lap programszerűen felvállalja a „nemzeti” szemléletet, ez nem jelenti azt, hogy mindegyik szerzőjük besorolható ebbe az irányzatba.

22. Lásd főképp a lap az 1918–19-es eseményeknek szentelt 2010. júniusi (3.) számát.

23. Holec pozitív kivételként említi Ablonczy Balázs vitáját (lásd 10. jz.), amelyhez valóban csak kevés további példát lehetne még hozzátenni. Lásd a *Rubicon* 2010/2. számát, különösen Szarka László: A kiátkozott Károlyi – Olvasatok, álomfejtések és vádak című írását (http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_kiatkozott_karolyi_olvasatok_alomfejtések_es_vadak), továbbá Czene Gábor interjút Karsai Lászlóval: Ül le, fiam, egyes! *Népszabadság*, 2011. február 19. Hétvége 12. http://www.nol.hu/belfold/20110219-ulj_le_fiam_egyes

val – Romsics Ignácot, Ablonczy Balázst és Zeidler Miklóst leszámítva – jóformán csak a sérelmi irányzathoz tartozók foglalkoznának. Pedig a Holec által is említett munkái mellett a *História* és a *Rubicon* is nem egy összeállítást vagy egész tematikus számokat szentelt a kérdéskörnek. Például a 2008/6–7-es *História* a magyar kisebbségek létrejöttét tekintette át a környező országokban, a 2008/9-es számban az őszirózsás forradalomról, míg a 2009/5–6-os számban az 1918-as eseményekről jelentek meg cikkek, továbbá a *Rubicon* 2001/8–9-es száma a „Trianon – nemzet, nemzetiség, állam” témát járta körül, de Trianonról szólt a *Rubicon* 2005/6-os száma is, amely 2010-ben újra megjelent (2010/1. különszámként). Szintén 2010-ben, azaz valószínűleg már Holec cikkének megírása után jelent meg a Trianonnak és a 20-as évek Magyarországnak szentelt *Rubicon* 2010/4–5., de érdekes megközelítésekkel lehet találkozni a *Mozgó Világ* 2010/7-es számában is. Ezenfelül a *História* rendszeresen közöl cikkeket „közös dolgainkról” szlovák, román, osztrák történészekről is, például a már említett lapszám (2009/5–6.) mellett a 2008/4–5-ös számban. A párbeszéd intenzitását természetesen tovább is lehet fokozni, ebbe az irányba mutat a második világháborús atrocitások kutatását célul kitűző magyar–szerb vegyes bizottság megalakítása is 2010 őszén.²⁴ Említhetnénk még a nem annyira közismert, ám ettől nem kevésbé fontos *Egyezzzünk ki a múlttal* című kiadványt is, az ugyanis kifejezetten a vitatott kérdések iskolai tanításával foglalkozik.²⁵ De ha már a szerző felhozta *A legbátrabb város* című filmet, érdemes lett volna megemlékezni a Szakály István által szerkesztett, számos külföldi történészt is megszólaltató *A Trianon szindrómáról* is.²⁶

Ha Trianon vonatkozásában vizsgáljuk meg Holec egyik megállapítását „az egyes traumatizáló események magyar interpretációja során” uralkodó „történelmietlen, pontszerű hozzáállásról”,²⁷ azt kell látnunk, hogy a szerző nemcsak túlságosan általánosít, hanem még téved is. Ugyanis mind a kritikai, mind a sérelmi irányzat elhelyezi a „nemzeti traumákat” egy adott idő- és térbeli összefüggésrendszerben. Igaz, mindkettő más és más narratívával. A kritikai iskola történései a történelmi Magyarország felbomlása kapcsán rendre bemutatják a közép- és kelet-európai nemzet- és államépítés folyamatait és szereplőit (beleértve a szlovák, román stb. résztvevőket is), annak egyik állomásaként tekintve Trianonra (lásd például az említett *História*- és *Rubicon*-számokat, vala-

24. Halász Gyula: A megbékélés labirintusa. <http://mta.hu/sajtoszemle/a-megbekeles-labirintusa-126055/>

25. Lőrinc László: *Egyezzzünk ki a múlttal! Műhelybeszélgetések történelmi mítoszokról, tévhitekről*. Budapest, Történelemtanárok Egylete, 2010. Különösen: 7–51., 181–189. és 202–207. p. <http://www.tte.hu/toertenelemtanitas/egyezzuenk-ki-a-multtal/6972-egyezzuenk-ki-a-multtal-a-koenyv-tartalomjegyzeke>

26. *A Trianon szindróma*. Írta és rendezte: Szakály István. MTV Zrt. – TITÁNIA-MASTER PRO Kft., 2008. Igaz, a „csehszlovák” szempontot itt csak Eva Irmanová cseh történésznő képviseli. Más lapra tartozik, hogy *A Trianon szindróma* összehasonlíthatatlanul kisebb visszhangot váltott ki Koltay Gábor 2004-es Trianon-sorozatához és filmjéhez képest (*Trianon* és *Velünk élő Trianon*. Rendezte: Koltay Gábor. Korona Film, 2004.). Koltay filmjének – egyébként a sérelmi irányzat tipikus termékének – egyszerűen sokkal jobb volt a „marketingje”, alkotói pedig ügyesen használták ki a film magyarországi és romániai bemutatását övező botrányokat.

27. Holec, Roman: *Trianoni...* i. m. 114. p.

mint az említett szerzők munkáit és egyetemi kurzusait), de a „sérelmiek” sem feledkeznek meg a kontextusról, igaz, azt hangsúlyozottan „magyar” szempontból konstruálják meg. A dualista nemzetiségi politikát itt túlzottan liberálisként értékeli, de a sérelmi látásmód könnyen átcsúszhat akár egészen obskúrus összeesküvés-elméletekbe is, amelyek szabadkőműves, zsidó, nemzetidegen, magyarellenes és egyéb körök és személyek mesterkedéseivel magyarázzák a történelmi Magyarország csődjét.²⁸

Roman Holec ezen bírálata tehát csak egyes esetekben állja meg a helyét. Például akkor, ha a Magyarországgal szomszédos államok 1920 utáni kisebbségpolitikájának bemutatásánál az adott szerző nem mutat rá, hogy az impériumváltások után Csehszlovákiában, Nagy-Romániában és a délszláv államban, de még Magyarországon is alapjában véve ugyanaz zajlott, mint a dualista Magyarországon, természetesen kisebb-nagyobb eltérésekkel (amelyek főképp az eszközökben és a módszerekben nyilvánultak meg, nem pedig a nemzetállam kiépítésének céljában). Tanulságos – ám a nemzeti és sérelmi megközelítésekre jellemző –, hogy szlovák részről rendszerint Trianon előzményeinek szentelnek nagyobb figyelmet, míg magyar oldalról inkább a békeszerződés következményeire fókuszálnak. Miközben az egyik elválaszthatatlan a másiktól, és épp a kérdéskör összetettsége miatt van szükség a fentebb már érintett szakmailag megalapozott, komplex és árnyalt megközelítésre. Ez a *Nagy Magyarország* vagy a *Trianoni Szemle* cikkíróinak több esetben valóban nem sikerült, amit az a körülmény sem igazolhat, hogy ugyanezt sokszor a szlovák (vagy például a román) történészeknek is fel lehet róni.

Ám a *Nagy Magyarország* folyóirat kapcsán Roman Holec még erősebben fogalmaz, amikor egyenesen a dualista idők nacionalizmusának és a két világháború közötti irreidentizmusnak a megelevenedéséről ír. Az kétségtelen, hogy a Holec által görcső alá vett *Nagy Magyarország*-számok színvonala meglehetősen ingadozó, a jó minőségű

28. Holec azonban nemcsak Trianon kapcsán rója fel a magyar történetírásnak a szelektivitást és az önreflexió hiányát, hanem megemlíti a holokausztot, a Trianon utáni magyar nemzetiiségi politikát vagy a II. világháborút követő kitelepítéseket is (109. p.). Ám azt, hogy a magyar történetírás egészére vonatkozó bírálata túl sommásra sikeredett – a gazdag, terjedelmi okokból itt most nem ismertetett szakirodalom mellett –, számos kiváló (és helyhiány miatt csak jelzésszerűen említhető) cikk is bizonyítja: az 1918–20 utáni magyar nemzetiiségi politikával kapcsolatban lásd pl. a *Limes* 2006/2. és 2010/2. számának írásait; a holokausztal kapcsolatban lásd a *História* holokausztjának szentelt 2004/2–3. számát; a magyar megszálló csapatok szovjetunióbeli ténykedéséről lásd Ungváry Krisztián cikkét a *Rubicon* 2005/1. számában, a németek második világháború utáni kitelepítéséről pedig lásd a *Rubicon* 2007/1–2. számának több írását is. De a délvidéki vérengzések sem számítanak tabunak. Cseres Tibor regényének, a Holec által is említett *Hideg napoknak* (és különösen a könyv alapján készült filmnek) köszönhetően már a hatvanas évek óta benne vannak a magyar köztudatban, de egyaránt említés esik róluk egyetemi és középiskolai tankönyvben vagy például a Glatz Ferenc szerkesztette, szélesebb olvasóközönségnek szánt *A magyarok krónikájában* (Budapest, Officina Nova, 1995), illetve – tágabb kontextusban – lásd A. Sajti Enikő könyvét: *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2004.; vagy a történésznő előadását a Mindentudás Egyetemén: *Délvidék: szerbek és magyarok a XX. században*. Szeged, 2007. 03. 07. <http://www3.u-szeged.hu/object.e7e69c56-2545-44d5-9226-79883d0a1981.ivy>.

szövegek mellett gyengébb vagy szakmai szemmel nehezen értékelhető tanulmányok is jócskán előfordulnak bennük. Helyénvaló jó néhány kritikus megjegyzés is: érezhető a magyarközpontú hozzáállás, a bűnbakkeresés, a „másik” démonizálása, az összeesküvés-elméletek stb. Ugyanakkor az irredenta címke használata már kevésbé indokolt. Annak ellenére, hogy a *Nagy Magyarországbán* (vagy a *Trianoni Szemlében*) közölt szövegek között akadnak olyanok is, amelyek csakugyan beleillenek a két világháború közötti diskurzusba, kifejezetten revizionista kizsólásokkal csupán kevés helyen – például a Raffay Ernővel készített interjúban – találkozni.²⁹ A többiben az irredentizmust talán egyfajta – a magyar nacionalizmusra való – „különleges érzékenység” láttatja Holecce. Ezzel az érzékenységgel (időnként túlérzékenységgel) egyébként szomszédainknál gyakran lehet találkozni, ami jól mutatja, hogy Trianon nemcsak a magyar, hanem a szlovák (román stb.) köztudatra is traumatizáló hatással volt. A történelmi Magyarország felbomlása óta ugyanis szomszédaink ugyanolyan hévvel viaskodnak mindenféle vélt vagy valós magyar revizionista törekvésekkel, mint a dualista magyar kormányzatok a megalapozott vagy éppen légből kapott pánszláv és dákoromán fenyegetésekkel. Ebben a paranoid szemléletben az a közös, hogy gyakran ott is irredentizmust lát, ahol csak a jogos nemzeti (vagy kisebbségi) érdekek határozottabb felvállalásáról van szó.

A történelmi Magyarország iránti nosztalgiát, a trauma és a magyarokat ért valós sérelmek vissza-visszatérő elemzését, hangoztatását lehet unni, de megütközni rajta, kifogásolni vagy irredentizmusnak nevezni értelmetlen és nem is túl elegáns. Hiszen Trianonnak még jó néhány ma is élő, aktuális következménye van. A békeszerződés nem csupán a magyar nemzeti eszmére és az egykori magyar birodalmiság feltámasztására irányuló illúziókra(?) mért súlyos csapást,³⁰ megemészthetetlen sokkot jelentve mind az akkori politikai és kulturális elitnek, mind a közvélemény számára, hanem az etnikai elv alkalmazásának szempontjából is igazságtalan és durva volt.³¹ Az érzelmeket tovább táplálja a szomszédos államokba került magyar közösségek rapszodikusán változó helyzete (amely a teljes jogfosztottságtól a demokratikus viszonyokig terjed),³² és míg a magyar nemzetiségi politika következményeit az utódállamok 1920 óta – úgy mond – sikeresen „orvosolták”, a határon túli magyar közösségek azóta is folyamatosan zsugorodnak, hosszabb távon pedig eltűnésük komor perspektívája rajzolódik ki előttünk.³³

29. Harmadik Trianon előtt... *Nagy Magyarország*, 1. évf. (2009) 1. sz. 52–57. p.

30. Ezzel kapcsolatban lásd Romsics Ignác: A magyar birodalmi gondolat. In uő: *Múltról a mának. Tanulmányok és esszék a magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2004, 121–158. p.

31. És ez még akkor is így van, ha nem az utolsó (1910-es) magyarországi népszámlálás adataiból indulunk ki, hanem az utódállamok két világháború közötti statisztikáiból. A magyar veszteségtudat érzékeléséhez egyúttal az összes szomszédos országhoz – azaz a Csehszlovákiához, Nagy-Romániához, a délszláv államhoz és Ausztriához – került területek nagyságát, az ott élő magyarok számát és további sorsukat is figyelembe kell venni.

32. A szomszédos államokhoz került magyar kisebbségi közösségek történetének kiváló összefoglalását lásd Bárdi Nándor–Fedinec Csilla–Szarka László (szerk.): *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadó–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008.

33. A trianoni traumával kapcsolatban röviden lásd Kollai István: Egy békeszerződés pszichológiája és uő: A revízió revíziója. In uő (szerk.): *Meghasadt múlt. Fejezetek a szlovákok és a magyarok történelméből*. Budapest, Terra Cognita Alapítvány, 2008, 130–143. és 159–170. p.

Akármennyire berzenkedik is tehát Roman Holec a „magyar optika” alkalmazásától, ha objektív módon akarja megítélni a kérdést, nem kerülheti el, hogy mindezt figyelembe vegye. Azaz hogy magyar szemmel is nézze Trianont, mint ahogy természetesen magyar oldalon is elengedhetetlen a „szlovák” vagy „román optika” használata.

Noha mind a *Trianoni Szemle*, mind pedig a *Nagy Magyarország* számos olyan témát is felvet, amelyek korábban el voltak hanyagolva (ide tartozik például a Székely Hadosztály kérdése), így a két lap hiánypótló tevékenységet is végez, mindazonáltal az általuk képviselt szellemiség – az én véleményem szerint is – inkább visszalépésnek tekinthető a magyar történetírás egy korábbi stádiumába. Cikkeik egy részére jellemző a romantikus, „nemzetépítő” történetírást idéző etnocentrizmus, a tendenciózusság, amikor a szerző eleve saját prekonceptiójához keresi a megfelelő érveket és bizonyítékokat, valamint a források és a szakirodalom szakszerűtlen megválogatása és kezelése. Mindez végeredményben éppen oda vezet, amit a két folyóirat szerkesztői és egyes szerzői olyan nagy hévvel ostromoznak a szomszédos országok történezeinél – egy behatárolt, nemzeti látószögű, mítoszokkal és féligazságokkal operáló történetíráshoz. A határozottan megfogalmazott, egyértelmű és a magyarokra nézve pozitív kicsengésű narratívák kétségkívül vonzóbbak és emészthetőbbek az olvasók számára, mint az ellentmondásokat boncolgató, önkritikus történetek, és jobban is szolgálják a közösség nemzeti alapon való építését, ám mindez a korábbi időszakok történetírására volt jellemző, szakmai szemmel pedig ma már tarthatatlan. Ami a társadalmi hatást illeti: igaz, hogy a „magyar igazság” egyoldalú hirdetése adott esetben valóban táptalaját szolgálhat a nacionalista érzelmeknek, különösen a történelemben kevésbé (vagy egyáltalán nem) járatos közönség esetében, ám ezt sem érdemes eltúlozni. Ideológiai bunkósbotok vagy ingerült reakciók helyett inkább józan érvekkel és szakmai alapon kell válaszolni, még akkor is, ha ez gyakran fárasztó és hosszadalmas.

Roman Holec a *Trianoni Szemle*, de különösen a *Nagy Magyarország* cikkeit elemezve egy másik érdekes kérdést is felvet. Demmel József írásaival kapcsolatban felrója az egyébként általa is tehetségesnek tartott szerzőnek, hogy „mérlegelnie kellett volna, hova küldi a szövegét” és hogy „hagyta magát kihasználni”, amivel „legitimálta” a lap tudományosságát, beleértve az összes benne megjelent „badarságot” is.³⁴ A szlovák történész e véleményét Magyarországon is sokan osztják, akik szintén úgy látják, hogy egy magára adó történésznek jobban meg kellene gondolnia, hol publikál – és hol nem. Számos esetben valóban jogos az az aggodalom, hogy ha szakmailag megfelelő írások gyenge színvonalúak mellett jelennek meg, az előbbieket akaratlanul is „legitimálják” az utóbbiakat. Erre több példát találni mind a *Nagy Magyarországnak*, mind a *Trianoni Szemlének*, ahol tisztességes munkák mellett zavaros eszmefuttatásokat és összeesküvés-elméleteket is találunk, ez pedig igencsak összezavarhatja az olvasót. Ugyanakkor, ha megnézzük Demmel József (vagy például Gergely Jenő és Jeszenszky Géza) egyéb munkáit, rögtön reálisan meg tudjuk ítélni az adott történész teljesítményét, a publikálás mögött pedig olyan szerzői megfontolás is húzódhat, amely szerint nem árt, ha egy téma kapcsán egy adott lap hasábjain esetleg más szemlélet is meg-

34. Holec, Roman: *Trianoni...* i. m. 122. p.

jelenik. Ez ugyanis hozzájárulhat a szakmai vitához (a hangsúly itt a *szakmain* van), igaz, hála a nem túl fejlett magyarországi vitakultúrának, a szakmaiságot sajnos gyakran háttérbe szorítja a személyeskedés és a vitapartner ízléstelen (nemegyszer politikai) megbélyegzése, meglehetősen megnehezítve a kulturált eszmecsere kibontakozását, amire pedig olyan nagy szüksége volna a mai magyar társadalomnak.

A történelmi Magyarország felbomlása és annak magyar értelmezése a tárgya Roman Holec írása befejező részének. Ahhoz, hogy a magyar–szlovák nézetkülönbséget e kérdésben megértsük, ismét tudatosítanunk kell, hogy „magyar” és „szlovák szemmel” nézve más és más Magyarország esett szét 1918–19 fordulóján. Nem csupán a dualizmus értékelése különbözik magyar és szlovák nézőpontból, de még a felbomlás módja sem egyezik a két megközelítésben. Mindezt a statisztikai adatok is befolyásolják. A Monarchia utódállamaiban – így Csehszlovákiában is – az utolsó magyarországi népszámlálás adatait nemcsak a béketárgyalások során tekintették hamisnak, hanem ma is megkérdőjelezi azokat, csakúgy, mint a magyarok a későbbi csehszlovák, román stb. adatokat. Ennek az oka abban rejlik, hogy mindkét fél – egy másik szlovák történész, Miroslav Michela szavait idézve – a nemzetiségi statisztikákat „a politikai legitimitáció tárgyának és eszközeinek”³⁵ tartotta (és tartja mindmáig), így rájuk hivatkozva lehet többé-kevésbé igazságosnak vagy igazságtalannak tekinteni a trianoni határokat. Roman Holec a magyar gyakorlatban – az 1910-es népszámlálás kritikátlan elfogadásában és az 1918 utáni csehszlovák adatok megkérdőjelezésében – újfent a „kettős mérce” alkalmazását látja.³⁶ Szerinte az 1910-es népszámlálás eredményeit egyrészt a tényleges magyarosító politika, másrészt a „statisztikai magyarosítás” (azaz a népszámlálás tendenciózus adatfelvétele) torzírtja el; igaz, azt is megjegyzi, hogy az 1919-ben és 1921-ben végrehajtott csehszlovákiai népszámlálásokat sem lehet teljesen objektívnek tekinteni. Az 1910-es magyar adatokra vonatkozó fenntartások részben valóban jogosnak tűnnek,³⁷ ám nehéz azokat a későbbi csehszlovák statisztikákkal helyettesíteni, hiszen ezek pontossága legalább ennyire kétséges. És ez nemcsak a háborút közvetlenül követő népszámlálások adataira, hanem az 1930-as, Holec által „valóban megbízhatónak tartott”³⁸ statisztikára is érvényes. A Csehszlovákiához került városokban élő magyarok számának nagymértékű megcsappanását ugyanis nem lehet csak a „statisztikai magyarok” visszaszlovákosodásával (vagy identitásváltással) magyarázni, megtoldva a felső-magyarországi területekről elmenekült több mint 100 000 magyarral. Mert ha igaz lenne, amit Holec a kassai lakosság nemzetiségi összetételének változásaival kapcsolatban sugall,³⁹ vagyis hogy Kassa valójában sokkal inkább volt tekinthető

35. Michela, Miroslav: *Pod heslom integrity. Slovenská otázka v politike Maďarska 1918–1921*. Bratislava, Kalligram, 2009, 87. p.

36. Holec, Roman: *Trianoni...* i. m. 124. p.

37. Az 1910-es magyarországi népszámlálással – és annak román kritikájával – kapcsolatban lásd Varga E. Árpád: Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. Jegyzetek Erdély és a kapcsolatos részek XX. századi nemzetiségi statisztikájának történetéhez. In uő: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest, Püski, 1998, 11–15. p.

38. Holec, Roman: *Trianoni...* i. m. 128. p.

39. Uo. 128–129. p.

(cseh)szlovák, mintsem magyar városnak, akkor mi a magyarázat azokra a választási eredményekre, amelyeket Kassán és más – papíron – meggyőző csehszlovák többséggel bíró városokban még az 1930-as években is elértek a magyar pártok?⁴⁰

Itt Holec egy egyelőre meglehetősen elhanyagolt, ám annál izgalmasabb témát is érint: az identitás és identitásváltás kérdését. Az 1918 végéig Felső-Magyarországon, majd Csehszlovákiában élő több százezres népesség „színeváltozásai” továbbra is a két történetírás senki földjét képezik. Azokra az emberekre, akik 1918-ig a magyar állameszme hatására és/vagy nyomására magyarrá váltak (legalább „statisztikai értelemben”), majd az impériumváltást követően, az új körülményekhez alkalmazkodva identitást váltottak, továbbá a magyarsághoz való kötődésüket megtartókra (ez utóbbiakat a szlovák és cseh terminológiában „magyarónoknak” nevezik) mindkét nemzet-eszme igényt formált és formál, ám a „nemzeti” történetírások mégsem tudnak velük nagyon mit kezdeni. E szürke zóna alapos – és nem lehet eléggé hangsúlyozni: *elfogulatlan* – vizsgálata sok kérdésre választ adhatna, nemcsak a 19–20. századi nemzet- és államépítés gyakorlatával, hanem a nemzeti identitás ki- és átalakulásaival kapcsolatban is.⁴¹ A kutatásnak elsősorban helyi szintre kellene irányulnia, figyelembe véve az egyes közösségek identitásának létrejöttét, változásait (a felekezeti kötődések helyét és szerepét, a nemzeti identitás fejlődését, a hungarustudat meglétét, majd felváltását modern magyar vagy szlovák nemzeti identitással stb.), és természetesen elkerülve a mai, modern nemzeti identitás visszavetítésének csapdáját is.

A vitatott jellegű ország sorsának 1918–19-es alakulása sem kevésbé vitatott. Roman Holec cikkéből – csakúgy, mint abból a recenziójából, amelyet korábban Romsics Ignác *A trianoni békeszerződés* című könyvének szlovák kiadásáról írt⁴² – jól kive-

40. Noha az 1930-as népszámlálás szerint Kassán a 20%-ot sem érte el a magyarok aránya, Zdeněk Kárník cseh történész szerint a város lakosságának „körülbelül felét magyarok vagy magyarónok alkották. Ezt bizonyította az a körülmény is, hogy a Kassa-város választókerületben még 1935-ben is a magyar vagy magyarón Országos Keresztényszocialista Párt volt a messze legerősebb politikai párt (a választók 30,36%-ával), miközben további magyar szavazatokat rejtett a második legerősebb párt, a Csehszlovákia Kommunista Pártja szavazatainak nagy többsége (a szavazatok összesen 18,75%-ával)”. Kárník, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918–1938)*. III. Praha, Libri, 2003, 136. p. Milan Zemko szlovák történész „statisztikai szlovákokról” ír, azaz többnyire elmagyarosodott szlovákokról, akik az impériumváltást követően is megtartották magyar kötődéseiket, még ha a népszámlálások szlovákként rögzítették is őket. Lásd Zemko, Milan: *Voličstvo strán národnostných menšín a komunistické strany na Slovensku v parlamentných voľbách za predmníchovskej republiky*. In Zemko, Milan–Bystrický, Valerián (eds.): *Slovensko v Československu (1918–1939)*. Bratislava, VEDA – Vydavateľstvo SAV, 2004, 181–182. p. Lásd még Czoch Gábor: A nemzetiségi megoszlás kérdései és társadalmi dimenziói Kassán az 1850/51-es összeírás alapján. In uő: *„A városok szíverei”. Tanulmányok Kassáról és a reformkori városokról*. Pozsony, Kalligram, 2009, 149–164. p.

41. Ezzel kapcsolatban lásd Holec, Roman: A Trianon-diskurzus a szlovák szépirodalomban. *Limes*, 23. évf. (2010) 4. sz. 35–36. p.; valamint Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kaszai zsidóság a két világháború között (1918–1938)*. Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum Könyvkiadó, 2004.

42. Holec, Roman: Romsics, Ignác: *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava, Kalligram, 2006. 240. s. *Historický časopis*, 55. évf. (2007) 2. sz. 367–370. p.

hető a szlovák álláspont a történelmi Magyarország felbomlásáról, amelyet most szembe helyez a magyar véleményekkel. Írása végén Holec már jobban differenciál, mint az elején, hiszen élesen megkülönbözteti egymástól a magyar történetíráson belüli különféle szemléleteket megjelenítő kiadványokat – jelen esetben Ablonczy Balázs, Zeidler Miklós, Romsics Ignác, illetve Popély Gyula munkáit.⁴³ Míg a két előbbire csak egy rövid elismerő megjegyzés erejéig tér ki, Romsics és Popély könyveivel részletesebben foglalkozik. Popély Gyula munkáját tendenciózusnak nevezi, mivel – egyebek közt – a szerző nem tér ki a háború előtti Magyarország viszonyaira, és Trianont végeredményben csak a „cseh imperializmus, a cseh aspirációk és a cseh emigráció aknamunkája eredményének” tekinti.⁴⁴ Bár Romsics könyvéről jóval pozitívabb a véleménye, még nála is kevesli az önreflexiót és kifogásolja a külső tényezők hangsúlyozását.

Még ha Roman Holec és Popély Gyula álláspontja valóban összeegyeztethetetlennek tűnik is, ám a szlovák történész és Romsics Ignác véleménye között tulajdonképpen alig van különbség – az inkább az egyes körülmények súlyának eltérő megítélésében ragadható meg. Holec – a szlovák felfogással összhangban – az összeomlás belső okait, főképp pedig a magyarországi nemzetiségi kérdést és a társadalom általános válságát hangsúlyozza, amelyet a dualizmus kori magyar elitek nem tudtak megoldani, és ami végül a háborús vereséggel együtt szétfeszítette az országot. Ezzel szemben Romsics – és a „kritikai iskola” – elsősorban a világháborús vereség szerepét emeli ki, különösen ami Magyarország felbomlásának módját illeti. A kritikai szemléletet osztó magyar történészek között ugyan vannak árnyalatnyi különbségek az Osztrák–Magyar Monarchia (és azon belül a történelmi Magyarország) jövőjét illetően, de abban nagyjából konszenzus van, hogy Magyarország abban a formában, amelyben 1914-ben belépett a háborúba (azaz a *centralizált magyar nemzetállam* formájában), nem maradhatott volna fenn napjainkig. A nemzetiségi kérdést ezek a történészek is az ország rendkívül súlyos problémájának tekintik, amely azonban akkor, a 20. század elején, önmagában még nem lett volna képes szétzilálni az állami kereteket. Ám a világháború katalizálta a nemzetiségi törekvéseket – meghozva nekik a szükséges nagyhatalmi támogatást is –, és meghatározta az ország felbomlásának, az új határok kijelölésének a körülményeit, mégpedig egyértelműen a magyarok rovására.

Roman Holec sugalmazásával ellentétben viszont Romsics Ignác nem állítja, hogy Magyarország nem magyar népcsoportjai (vagyis azok elitjei) azonosultak volna Magyarországgal, sem azt, hogy a korabeli társadalomban minden rendben lett volna, vagy hogy Magyarországot csupán a világháború és a nagyhatalmi döntés osztotta volna fel. Romsics *A trianoni békeszerződésben* is vázolja a nemzetiségi kérdést, Magyarország huszadik századi történetét bemutató alapművében pedig a dualista Magyarország társadalmának öt legfontosabb feszültségforrása között említi. Megállapítja, hogy a többitől eltérően a „nem magyar népek politikai aspirációi magá-

43. Ablonczy Balázs: Trianon-problémák. *Kommentár*, 2. évf. (2007) 4. sz. 57–67. p.; Ablonczy Balázs: Trianon-legendák. In Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, Osiris, 2005. 132–161. p.; Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Pozsony, Kalligram, 2009.; Romsics, Ignác: *Trianonská mierová zmluva*. Bratislava, Kalligram, 2006.; Popély Gyula: *Felvidék 1914–1920*. Budapest, Magyar Napló, 2010.

44. Holec, Roman: *Trianoni...* i. m. 131. p.

nak a történeti magyar államnak a létét veszélyeztették”, majd azt is bemutatja, miképp nem sikerült ezzel a problémával megbirkózni a magyar politikai elitnek.⁴⁵ Azt sem mondja Romsics, hogy a történelmi Magyarország nemzetiségi politikája jobb lett volna a csehszlovákiainál, az viszont munkáiból (továbbá a téma többi szakértőjének írásaiból) csakugyan kiolvasható, hogy a Károlyi-kormányzat kétségbeesett – és elkésett – próbálkozásai Magyarország demokratizálására és a nemzetiségi autonómiák tervezetei vagy akár a korrektebb (azaz az etnikai elvnek jobban megfelelő, továbbá nem szinte csak a szomszédos államok, hanem Magyarország érdekeit is figyelembe vevő) államhatárok méltányosabb helyzetet teremthettek volna. Egy kölcsönösen elfogadható kompromisszumokon alapuló béke bizonyára jobban szolgálta volna a régió stabilitását is, ám úgy látszik, hogy az egyes nemzeti elitek számára a kompromisszum nem volt elfogadható, csak a vesztes (jelen esetben a magyarok) pozíciójából, míg a győzteséből mindenki diktálni akart. Ez azonban tartós rendezés helyett törvényszerűen csak egy „hosszúra nyúlt fegyverszünethez” vezethetett. Ennek tükrében pedig nemcsak a valóban komoly problémákkal küszködő történelmi Magyarország, hanem a demokratikus Csehszlovákia vagy a kevésbé demokratikus Nagy-Románia (az állandó belső válságoktól gyötört Jugoszláviáról nem is beszélve) is joggal tekinthető „beteg embernek”, hiába rója fel Holec ezt a megfogalmazást Janek Istvánnak cikke másik helyén.⁴⁶ Hiszen Csehszlovákia ugyanabban a betegségben szenvedett, mint néhány évtizeddel korábban Magyarország, jöllehet a betegség mértéke és kezelésének módja nem tekinthető azonosnak (Csehszlovákia javára). Végeredményben a Csehszlovák Köztársaság – a dualista Magyarországhoz hasonlóan – sem tudta megtalálni a helyzetének (a nemzetiségek arányának és fejlettségének, a társadalmi feszültségeknek, a külpolitikai körülményeknek stb.) megfelelő helyes nemzetiségi politikát.

A határookra vonatkozó szlovák álláspontot is jól szemlélteti Holec már említett recenziója, ahol a szerző megállapítja, hogy a „határok sohasem lehetnek, nem voltak és nem lesznek igazságosak”.⁴⁷ A magyar válasz viszont erre rendszerint az, hogy ez igaz, de lehettek volna *igazságosabbak*, különösen, ha a nemzeti önrendelkezés nevében jelölik ki azokat, és egy igazságos, tartósnak szánt rendezést alapoznak rájuk. Ha az egyoldalú, csak „számunkra igazságos” megoldásokból indulunk ki, és nem törekszünk a fentebb említett, kölcsönösen elfogadható kompromisszumokra, akkor elkerülhetetlenül bent rekedünk az erőpolitika logikájában, amikor a vesztes fél csak arra vár, hogy az erőviszonyok megváltozzanak és visszavághasson...

És ha már Roman Holec javaslatokat is megfogalmaz a trianoni kérdéskör kapcsán (a háború alatti magyarországi parlamenti vitáknak, a magyar háborús terveknek és a *Borsszem Jankó* arrogáns és antiszemita cikkeinek tanulmányozását ajánlja a nemzetiségi problémát mellőző történészek figyelmébe), akkor – a kölcsönösség jegyében – végül én is felvetnék néhány érdekes témát a szlovák kollégáknak. Mégpedig a határok kérdésének alaposabb kutatását (vajon melyik határvonal tükrözte jobban az etnikai

45. Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 1999, 68., 82–86. p.

46. Holec, Roman: *Trianoni...* i. m. 111. p.

47. Holec, Roman: *Romsics...* i. m. 369. p. (42. jz.).

viszonyokat, az 1920-as vagy az 1938-as bécsi döntés határvonala?); a kollektív felelősség és büntetés kérdését (egy olyan közösség esetében, amelyet megkérdése nélkül és akarata ellenére csatoltak el országától, ideértve Esterházy János perét is); az utódállamok (nem csak Csehszlovákia) kisebbségi politikájának összehasonlító és kritikai vizsgálatát; a szlovák politikusok nézeteit és azok alakulását 1918 előtt és után,⁴⁸ valamint azt, hogy a szomszédos nemzetek elitjei és területszerző mohóságuk milyen szerepet játszottak annak a magyarországi demokratikus kísérletnek az ellehetetlenülésében, amellyel pedig jóval nagyobb eséllyel ki tudtak volna egyezni, mint a Tanácsköztársasággal vagy a nyíltan revíziót hirdető, az irredentizmusból legitimitációt merítő keresztény-konzervatív kurzussal. Jó lenne, ha ezeket a témákat a magyar és szlovák történészek a jövőben őszintén, szakmai alapon meg tudnák vitatni, beleértve természetesen a Roman Holec által felvetett többi témát is, csakúgy, mint például a szlovákiai *História* folyóirat magyar-szlovák történelemmel foglalkozó 2009/1–2. számának érdekes cikkeit. Végül – mivel a nemzeti narratívák egymáshoz közelítése továbbra is meglehetősen elhúzódó folyamatnak ígérkezik – érdemes lenne közben más irányokba is tapogatózni. Rendkívül ígéretesnek tűnik például a mikrotörténeti megközelítés alkalmazása, amely során mintegy a nemzeti szint alá merülve – azaz minimalizálva a nemzeti optika torzításait – lehet megvizsgálni egy-egy jelenséget, illetve azok a projektek, amelyek magyar és szlovák (román, cseh, lengyel stb.) kutatók valódi együttműködésére, közös munkájára épülnek.⁴⁹

Roman Holec írása jó pár dologra rámutat az utóbbi időszak magyar történetírása kapcsán, észrevételei minden esetben megfontolásra érdemesek. Világosan látszik, hogy érdeklődéssel figyeli a magyar történetírást és közbeszédet – már abból is, hogy vette a fáradságot és ennyi szövegen átrágtta magát. Állításainak alátámasztására számos konkrét példát is felhoz, amelyeket egyúttal interpretál, értékel és kontextusba is helyez. Igaz, úgy tűnik, hogy néhány részlet elkerülte a figyelmét, néhányat rosszul értelmezett, és az összefüggéseket sem mindig sikerült úgy kibogoznia, hogy a belőlük kirajzolódó valóságot pontosan megragadhassa. Időnként pedig Holec sem kerüli el a „nemzeti” (esetében a szlovák) nézőpont alkalmazását. Ám az, hogy a magyar historiográfiának állított tükrében néha nem teljesen ismerünk magunkra, és helyenként mint ha kissé homályos lenne a látvány, még nem jelenti azt, hogy a tükör teljesen torz lenne. A lényeg jól kivehető belőle: a felvetett kérdésekről nemcsak érdemes, hanem muszáj is beszélni, magyar-szlovák és magyar-magyar vonatkozásban egyaránt. Ezért hasznos alaposan megvizsgálni egy ilyen tükörképet, hiszen a megfelelő önismerethez elengedhetetlen, hogy néha kívülről, más szemével lássuk saját magunkat.

48. Ehhez jó mintául szolgálhat Bárdi Nándor és Wéber Péter kiváló tanulmánya: Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu nézőpontjai. *Limes*, 11. évf. (1998) 4. sz. 243–256. p.

49. Érdemes itt legalább megemlíteni a Közép-európai Egyetemen (CEU) zajló ilyen jellegű munkát vagy a Nemzetközi Visegrádi Alap támogatásával megvalósuló (és tervezett) projekteket, például az ELTE-n. De lásd még a 2010. június 24–25-én, Érsekújváron megrendezett, *Magyarország felbomlása és a trianoni békeszerződés a magyar és a szlovák kollektív emlékezetben 1918–2010* nevet viselő szlovák-magyar konferencia előadásainak nagy részét a *Limes* 23. évf. (2010) 4. és 24. évf. (2011) 1. számában (különösen Vörös László, Kovács Éva, Štefan Šutaj, Dagmar Kusá és Miroslav Michela írásait).

Poszt-szocializmus (?) és feminizmus (?)

A Szegedi Tudományegyetem Angol-amerikai Intézete mellett működő Társadalmi Nemek Tudománya kutatócsoport 2011-ben hetedik alkalommal rendezte meg *Nyelv, ideológia, média* sorozatcímet viselő nemzetközi konferenciáját a fenti címmel szeptember harmincadikán és október elsején.

A konferencia egy szomorú megemlékezéssel indult. A Társadalmi Nemek Tudománya kutatócsoport alapítója és az angol-amerikai intézeten belül működő gender studies szakirány megvalósítója, a sikeres és tehetséges tanár és kutató, Reschné Marinovits Sarolta ez év nyarán súlyos betegség után elhunyt. A szervezők az ő emlékének szentelték a konferenciát.

Az idei konferencia témája a társadalmi nemi viszonyok változásainak feltérképezése volt a rendszerváltozás elmúlt húsz évében Magyarországon. Az előadók a társadalomtudományok, az irodalomtudomány és a kultúrakutatás különféle szempontjait felhasználva elemezték az említett időszakot. A bevezető plenáris előadást ADAMIK MÁRIA szociológus, az ELTE oktatója tartotta.

A plenáris ülés további előadói Bolemant Lilla, Loránd Zsófia és Joó Mária voltak.

BOLEMANT LILLA a két világháború közti csehszlovákiai magyar irodalom nőirőinek korabeli és mai recepcióját dolgozta fel tanulmányában. Azt vizsgálta, hogy a politikai határváltozások mennyiben akadályozták vagy segítették a csehszlovákiai magyar irodalom nőirőit abban, hogy műveik megjelenhessenek, és elfoglalhassák helyüket az irodalmi kánonban, esetleg mennyiben könnyítette vagy nehezítette helyzetüket az az irodalmi és kulturális közeg, amelyben az irodalom fő célja az identitás erősítése és megtartása volt.

LORÁND ZSÓFIA a Jugoszláviában megvalósult 1989 előtti feminista rendszerkritikát és annak két évtizeddel későbbi jelentőségét elemezte előadásában, amellyel a konferencia újonnan alapított előadói díját, a *Wonder Woman* díjat is elnyerte a résztvevők szavazatai alapján. Az elemzés kiindulási alapja, hogy míg a legtöbb kelet-európai államszocialista rendszert nem érte szervezett, intellektuálisan koherens és kiterjedt feminista kritika, Jugoszlávia kivételt képez ebben a tekintetben is. Összehasonlításban más kelet-európai országokkal felteszi a kérdést, hogy vajon meddig tud meghatározó lenni az az elméleti és forgalmi keret, amelyet az új jugoszláv feminista diskurzus hozott létre, mi és hogyan él túl ebből két évtizeddel 1989, illetve Jugoszlávia esetében 1991 után.

A női androgün: (poszt)szocialista identitás Közép-Európában címmel az ELTE filozófiaprofesszora, Joó MÁRIA zárta a konferencia bevezető részét. Hipotézise szerint egy

posztfeminista, posztszocialista, sőt univerzális figurával állunk szemben, vagyis történetileg mindig is androgünként konstituálódva hangsúlyosan nőnek prezentáljuk magunkat, ezért a posztszocialista női androgün a filozófiai antropológia szintjén általánosítható.

A konferencia további részei több témakört dolgoztak fel. Néhányat kiemelve közülük érzékelhető a témák és feldolgozási módok sokszínűsége. ANTONI RITA, a Szegedi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója például az általa és kollégái által alapított és vezetett női weboldal első két évéről számolt be. A honlapot a posztszocialista társadalmi tér feminizmusra vonatkozó sztereotípiáival szembeni küzdelem egy lehetséges formájaként mutatta be. HUSZÁR ÁGNES, a Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának vezetője a Magyarországon megjelenő női lapok 1989 utáni emberképét elemezte. A lapok közleményeinek és képi világának elemzésével azt vizsgálta, milyen férfi- és nőképeket közvetítenek az olvasó felé, és milyen manipulációs technikákkal befolyásolják a nőket és a férfiakat a vásárlási szokásaik befolyásolásán túl.

SZÜCS TERI a cigány nők helyzetét és életlehetőségeit vizsgálta, kitérve az alkotói, művészi életben számukra felmerülő lehetőségekre és nehézségekre.

TATAI ERZSÉBET, a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézetének munkatársa *A nemi szerepekre adott művészi reflexió változása* címmel tartotta meg előadását. Megállapította: annak ellenére, hogy a képzőművészeknek még ma is csak elenyésző része reflektál a nemi szerepekre, a szocialista időszakhoz képest nagy elmozdulás történt. Megjelentek olyan alkotó nők, akik több-kevesebb tudatossággal vállalják női identitásukat és művészetükben is tematizálják a nemi szerepeket. Előadásában azt mutatta be, hogy a nőművészek miként értelmezik e szerepeket, a társadalmi nemi viszonyok mely szegmenseivel foglalkoznak és milyen jelentéseket generálnak.

A történelemtankönyvek nőképét VENTILLA ANDREA, a PTE doktorandusz hallgatója elemezte. Megállapítása szerint a nők történelmével Magyarországon csak a rendszerváltás után kezdtek foglalkozni, mivel a nyugati reformeszmék is csak ekkortól áramolhattak be. A történelemtankönyvek újraírásánál a nők bemutatása különféle hangsúlyt kapott. Az elemzett kiadványok között nagy eltérések fedezhetők fel ebből a szempontból a nők történelmének teljes mellőzésétől kezdve a híres nőszemélyiségek bemutatásáig.

A női test feletti hatalom kérdésével két előadó is foglalkozott. ANNUS IRÉN *Mégis, kinek az élete?* című előadásában azt taglalta, hogy a jelenlegi magyarországi társadalmi berendezkedés önhatalmú módon, társadalmi egyeztetés és vita nélkül közelíti meg a női testtel kapcsolatos kérdéseket, egyre inkább tárgyiasítva a testet, megfelekezve a benne élő szuverén emberi lényről, limitálva annak alapvető szabadságjogait. A szüléssel kapcsolatos problémakört elemezve rámutatott a mögöttes érdekek és hatalmi viszonyok összefonódására. A másik előadást FARKAS ZITA, az University of York független kutatója tartotta *Poszt-szocialista abortusz: a nők önrendelkezési jogainak határai* címmel. A téma feldolgozása folyamán azt elemezte, hogy a posztszocialista korszakban létrehozott abortusztörvény módosításai miként határozták meg és milyen mértékben korlátozták a nő önrendelkezési jogait saját teste felett. Azokat a politikai lépéseket is számba vette, amelyek közvetve arra irányultak, hogy az abortusztörvényt

szigorítsák, és olyan társadalmi légkört teremtsenek, amelyben az abortuszt választó nőt megbélyegzik.

A konferencia szervezői, BARÁTH ERZSÉBET és SÁNDOR KLÁRA a médiakommunikáció és a politikum összefüggéseit vizsgálva a feminizmus magyarországi reflexióinak néhány aktuális problémáját világították meg, külön-külön előadásukban.

A gördülékeny szervezés és az előadások magas színvonala újfent bebizonyította a kutatócsoport szakmai tudását és a téma fontosságát. A sikeres konferenciasorozat következő, immár nyolcadik alkalommal újra szeptember utolsó hétvégéjén kerül megrendezésre, témája pedig a feminizmus és a maszkulinitások lesz, reflektálva arra a tényre, hogy a nők társadalmi szerepeinek és helyzetének változása magával kell, hogy hozza a férfiak szerepeinek változását is.

Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért

(Nemzetközi tudományos konferencia a nyitrai Konstantin
Filozófus Egyetemen)

A nyitrai Konstantin Filozófus Egyetemen a magyar nyelvű oktatást is biztosító Közép-európai Tanulmányok Kara második alkalommal szervezte meg a *Tudomány az oktatásért – oktatás a tudományért* elnevezésű nemzetközi tudományos konferenciáját, amelyen több hazai és külföldi egyetem és tudományos műhely oktatói, kutatói vettek részt. Az Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kara társszervezőként volt jelen a 2011. október 20–21-én megvalósult tudományos tanácskozáson.

A Közép-Európai Tanulmányok Kara 2010-ben ünnepelte a nyitrai magyar pedagógusképzés 50. évfordulóját, s az ez alkalomból szervezett tudományos konferencia volt az első a sorban, amely nyomán a kar vezetése egyben hagyományt is kívánt teremteni, s ezúttal évenként megrendezni egy hasonló találkozót. A tudományos eszmecsere több szakmai szekcióban folyt, hiszen a kar sokrétű tevékenységének köszönhetően a humán és a természettudományok egyaránt jelen vannak.

A humán tudományok terén külön szakmai szekcióban tanácskoztak az areális kultúra, a nyelvtudomány, az irodalomtudomány, a neveléstudomány és a tehetséggondozás területének képviselői. Az areális kultúra szakterülete Közép-Európa kultúraközi kérdéseire összpontosítva a kar egyik fontos alappillére. A program antropológiai kérdésekkel, az emberi társadalom és kultúra összefüggéseivel, kulturális és civilizációs jelenségek, nemzetiségi kultúrák vizsgálatával foglalkozik, s felveti az etnikailag heterogén területek együttélésének problémáit is. A konferencián részt vevő szakemberek előadásaiból is kitűnt mindez, hiszen a szerb, a lengyel, a cseh, a szlovák és a magyar tematika és ezek különféle összefüggései egyaránt megjelentek a szövegekben.

A nyelvtudományi szekció szintén sokszínű volt, a névtudomány oktatásától a nyelvtörténet, a terminológiafordítások, a nyelvjárási jelenségek, az adatbázisok és szövegtárak témáján keresztül a nyelvrokonság-oktatásig, de érdekes eszmefuttatások hangzottak el a normalizált középkori szövegek oktatásáról és kutatásáról, a metafora kognitív szemantikájáról és iskolai tanításáról és sok egyébéről is.

Az irodalomtudomány kutatói az idei konferencián egyebek között a kuruc költészet, az irodalmi napló, Sánta Ferenc művei és a magyar hard fantasy elemzésével foglalkoztak.

A neveléstudományi szekció volt a legnépesebb, ami nem csoda, hiszen a kar fő profilja a tanító- és tanárképzés, s ehhez elengedhetetlenül szükséges a pedagógiai módszerek és elvek beható kutatása, s az eredmények közzététele. Az előadások egyaránt érintették a tanárképzés és a tanítás témaköreit is, mint ahogy a pedagógia történetéről (ÉLES CSABA: *Eszményi diákok és ideális professzorok. Belső elvárások és kri-*

tikai hangok az újkori európai egyetemeken), valamint a legújabb kutatási és tanítási módszerekről (FÁYNE DR. DOMBI ALICE: *Az élettörténeti narratívum mint kutatási és oktatási stratégia és módszer*, KÁRPÁTI ANDREA: *Digitális kreativitás: a vizuális nevelés és az informatikaoktatás szinergiája*, PATAIOVÁ HELENA: *Vzdelávanie učiteľov v multikultúrnom prostredí*, PRAUZNER TOMASZ: *Media education – today and tomorrow*, PŠENÁKOVÁ ILDIKÓ és KELEMEN ANDRÁS: *Az interaktív tábla a magyar nyelv oktatásában*) is fontos ismereteket szerezhettek a résztvevők.

A természettudományi és informatikai szekció a kar szellemének megfelelően szintén hatékonyan ötvözte a tudományos kutatás és annak a nevelésben betöltött szerepe elemzését, s eredményei felhasználását. Csak néhány érdekes témát kiragadva említem meg egy-egy hazai kutató előadását: BAKONYI GÁBOR: *Nanotechnológiával előállított anyagok egyes környezeti hatásai*, VÁSÁRHELYI TAMÁS és HOLLER JUDIT: *Natural Europe: Új projekt a természettudományi oktatás és a környezeti nevelés segítségére*, VASTAGNÉ BAUER ZITA: *Laikus nézetek szerepe a természettudományos nevelésben*, BERECSKINÉ GYOVAI ÁGNES: *Interdiszciplináris szemlélet az ének-zene oktatásban*.

A konferencia előadásai két kötetben jelentek meg. Az eddigiekben felsorolt szakterületek dolgozatai az első kötet tartalmát képezik. A második kötetet egyetlen témának szentelték a szerkesztők, mégpedig a társadalmi nemek tanulmányainak (Gender Studies). Az ebben elhelyezett írások szerzőinek nagy része a *Nemi identitás az irodalomtudomány és a nyelvtudomány szemszögéből* elnevezésű tudományos kutatócsoport tagja. A tagok szlovákiai (a beszercebányai Bél Mátyás Egyetem, a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, a pozsonyi Comenius Egyetem, az eperjesi Palárik Egyetem) és magyarországi (Eötvös L. Tudományegyetem, Zsigmond Károly Főiskola, Miskolci Egyetem) egyetemek és főiskolák kutatói és oktatói. A kötet bevezető tanulmánya NÉMETH ZOLTÁNNAK, a Bél Mátyás Egyetem oktatójának tollából született és az *Új kánon: a női irodalom* címmel elemzi az 1990-es években kialakult nőirodalmi kánonprojektumait és -lehetőségeit. A tudatos szépirodalmi kánonformálás eszközeiként határozza meg az úgynevezett női témák mellett – mint a test, a szexualitás, az anyaság – az elődök kijelölését (a kánon visszamenőleges hatályú kiterjesztését), valamint azon szerzők beemelését a kánonba, akik a kortárs irodalom más kánonjában már jelen vannak. Véggkövetkeztetésként megállapítja, hogy a nőirodalom kánonja számára az öngazoláson túl már az a kérdés válik fontossá, hogy milyen módon tud párbeszédbe elegyedni a kortárs kánonokkal.

MARTA SOUČKOVÁ, az eperjesi egyetem oktatója a kortárs szlovák írók prózapoétikáját elemezte tanulmányában (*K poetike próz ženských autoriek v slovenskej literatúre po roku 1989*). Az előző tanulmányhoz hasonlóan kitér a szlovák irodalomban kialakult nőirodalmi kánonra, s megállapítja, a nagy irodalmaktól eltérően nem különböztethetőek meg a feminista irodalom kialakulásának korszakai, hiszen a nők csupán a 19. század második felében léphettek az irodalom színterére, s a kortárs irodalom nőírói, s feminista kritikusai végezték el a kánonalkotó munkát, amely azt visszamenőleg is kialakította.

Az összefoglaló tanulmányok sorát BENYOVSZKY KRISZTIÁN *A krimi neme* című írása zárja, amelyben a szerző a női krimik elemzésében felhasználható szempontok és elméleti keretek felvázolását végzi el.

A társadalmi nemek kutatásával foglalkozó szekció további, irodalommal foglalkozó része konkrét irodalmi művek elemzését mutatta be. BÁRCZI ZSÓFIA *A világ alatt. Egy kis-*

lány regénye címmel a két háború közötti csehszlovákiai magyar irodalom elfelejtett nőíróinak egyik művét, Szucsich Mária *Tavasztól télíg* című regényét elemezte. Egy másik kisebbségi irodalom nőírójának, Berde Máriának *Tüzes kemence* című regényét dolgozta fel tanulmányában BOLEMAN LILLA. N. TÓTH ANIKÓ VS – egy monogram hátor-szága című tanulmányában Rakovszky Zsuzsa regényét s főszereplője, a férfiként élő nő, Vay Sándor/Sarolta gróf/nő személyes és irodalmi sorsát, valamint művei sorsát dolgozta fel. Az irodalmi témák sokszínűségét jelzi, hogy a finn irodalom nőíróitól kezdve (ZUZANA DRÁBEKOVÁ: *Podoby identity v dielach Tainaron Leeny Krohn a knihách o rodi-ne Muminovcov Tove Jansson*) a 19. század elfelejtett bécsi osztrák írónőjének bemutatásán (LUCIA LAUKOVÁ: *Stratégia nemožnosti ženského písania v prvej polovici 19. storočia na príklade Caroline Pichler*) és az elnyomott fekete nő identitáskeresésén keresztül (POÓR MARIANNA: *Nemi szerepek inverziója, identitáskonstrukciók szubverziója Alice Walker Kedves Jóisten című művében*) egészen a huszadik század posztmodern ön-életírás-kutatásáig (PETRES CSIZMADIA GABRIELLA: *Az emlékezet újraírásai*) nagyon sokféle téma és feldolgozási mód jelent meg.

A gender studies, a társadalmi nemek kutatásának interdiszciplinaritását bemutató azonban az irodalmon kívül több más szakterület és kutatási módszer is megjelent. KERESZTY ORSOLYA, az ELTE oktatója és a genderpedagógia kiváló művelője *A nő és a társadalom* című feminista folyóirat nőoktatásban betöltött szerepével foglalkozó kutatásainak eredményeit mutatta be tanulmányában (*The role of the press in promoting adult women's education in Hungary ([1867–1914])*). SIPOS BALÁZS, szintén az ELTE oktatója a Horthy-korszak jobboldali feminizmusának jellegzetességeivel ismertette meg a szakmai közönséget (*Right-wing feminism and popular culture in Hungary in the Horthy-era*). JABLONCZAY TÍMEA, a budapesti Zsigmond Király Főiskola oktatója *A nem nemzeti kisajátítása a Zrínyi Ilona-reprezentációkban* című írásában a romantikus női nemzeti identitásmodell továbbélésének s annak magyarázatát nyújtja, hogy a nacionalizmus miként integrálja a társadalmi és biológiai nemet, a szexualitást.

A témakörök gazdagságát bizonyítják a további tanulmányok: SZÓRÓ ILONA: *Nők a parasztság civil szervezeteiben Magyarországon* (Budapest), OLASZ LAJOS: *Women's Public Role in Hungary in the period of the Socialism* (Szegedi Egyetem), KEGYES ERIKA: *Nemek és nyelvhasználat a nyelvi sztereotípiák és a nyelvészeti sztereotípiakutatás szemszögéből* (Miskolci Egyetem), MISAD KATALIN: *A természetes és a nyelvtani nem kifejezőeszközei a szlovák és a magyar nyelvben* (Comenius Egyetem), MÉSZÁROS ANDRÁS: *Don Juan és Donna Juana* (Konstanin Filozófus Egyetem), LAMPL ZSUZSANNA: *Zosúladovanie rodinného a pracovného zivota v praxi – výsledky empirického výskumu* (Konstanin Filozófus Egyetem).

A nemzetközi konferencia sikerét bizonyítja az is, hogy Szlovákia, Magyarország, Csehország, Lengyelország és Szerbia 18 egyeteme, tudományos köre és akadémiaja vett részt a tudományos munkában, amelyet a következő években is folytatni kívánnak.

Ablonczy Balázs: Nyombiztosítás. Letűnt magyarok. Pozsony, Kalligram, 2011, 288 p.

A történelem, különösen tájainkon, meglehetősen átpolitizált, s egyben mosolytalan tudomány, amelynek a motivációját hol a nemzetmentés, hol a mítoszteremtés, olykor meg csak a pénzkeresés jelenti. Ritka kivétel az, amikor a történeeszt a múlt megismerésének őszinte szándéka mellett leginkább saját emberi kíváncsisága, a körülöttünk levő tűnő világra való rácsodálkozása vezeti. Ablonczy Balázs könyvének olvasása közben mégis valami ilyesmit éreztem, s azt, mintha a szerzőt a csaliton keresztül átsuhanó vad nyomát kutató vadász ösztöne vezetné. Amikor a vad utáni hajsza célja már nem a vad elejtése, hanem maga a vadászószton kiélése, a NYOMkeresés izgalma.

S mint ahogy a jó vadász esetében is igaz, hogy szereti a vadat, ez érvényes Ablonczyra és témáira is, hiszen a szövegekből teljesen világos (s ezt a szerző tudatosan vállalja is), hogy valamennyi témához személyes kapcsolat fűzi. Ha más nem, egy-egy személyes találkozás, egy-egy kirándulás élménye, Selmezbánya téli fényei, a Fiume felé kanyargó vonat hangulata. Valami olyasmi, mint amilyen élmények annak idején Cseh Tamást a régi balaton nyarak vagy a krakkói gyors hangulatának megéneklésére ihlették.

A Kalligram Kiadó által kiadott kötetbe 10 korábban (2005 és 2010 között) már megjelent dolgozatot sorolt be a szerző, amelyeket három hívószó köré csoportosított. Ezek közül az elsőt nem túl fantáziadús névadással a „magyar-szlovák”-nak elnevezett fejezet képezi. Ide ugyanis négy olyan tanulmány került, amelyek mindegyike a két világháború közötti Szlovákiához/Felvidékhez köthető. Itt és most nem véletlenül használom az érintett régió kettős megnevezését, hiszen maguknak a tanulmányoknak is lehet az egyik olvasata az, hogy miként lesz a Felvidékből Szlovákia, illetve miként él tovább a virtuális Felvidék az onnan leszármazott selmeci, sárosi fejekben. A négy tanulmányból egynek Sáros megye letűnt világa, egy másikkal Selmezbánya hajdani multikulturalitása a témája, a harmadik a

többes identitás kényes, ám fölöttébb érdekes jelenségét, a negyedik pedig a szlovák „rengátok” kérdését járja körül – olvasmányosan, izgalmasan, elgondolkodtatóan.

A *Virtuális vármegye: Sáros, 1920–1940* című írás, mint azt alcíme is jelzi, a sárosi emlékiratok szubjektív mozaikkockáiból kívánja rekonstruálni Sáros megye Mikszáth által megteremtett mitikus világát. Ablonczyt persze nem a mítoszok megerősítése vezérli, hanem sokkal inkább annak a folyamatnak a megragadása, amely során a köztudatban rögzült kép felépült, a virtuális Sáros létrejött. S közben persze olyan kérdésekkel szembesít bennünket, mint a sárosi multietnikus világ valósága, illetve Sáros államfordulat utáni metamorfózisa. Vagyis kötelező olvasmány mindenkinek, aki többet akar megtudni erről a hajdan erős magyar kultúrával rendelkező régióról, mint azt a történelemtudomány lehetősége tesz. S hogy még többet tudjunk Sárosról, s különösen a Mikszáth által megírt sárosi dzsentrális mentalitásáról, olvassuk el hozzá Darkó István *Áll a bál* című elbeszélését, amely egy az államfordulat utáni talán utolsó sárosi megyebálon játszódik.

A további három tanulmányból – bár Selmezbánya hozzám is meglehetősen közel áll – talán a kicsit rejtélyes címet viselő *Öröket* érdemes kiemelni, amelyben a szerző a különböző nemzeti identitások határain mozgó, az egyik identitásból a másikba tartó, vagy épp szándékosan a „senki földjén” tartózkodó egyének példáit mutatja fel három sajátos élet-sorson keresztül: a herceg, a levéltáros és az orvos pályáját bemutatva. Bár mindhárom szereplő – a felvidéki magyar nemességet a szlovák nemzet testébe visszavezetni kívánó Odescalchi Livio herceg, Baker Béla selmeci levéltáros és Atlasz Béla bártfafürdői orvos – története rendkívül érdekes, esetükben mégis az általános érvényű tanulságok fontosabbak. Leginkább az, hogy az a fajta nemzeti kizárólagosság, amely a Kárpát-medence 19. és 20. századi világáról a fejünkben él, nem minden esetben érvényes. Mint ugyanis Baker Béla esete is jelzi, a morvaországi apától származó tisztes levéltáros magát leginkább Adalbertként identifika (amely a német identitást erősíti), s gyakran publikált is német

lapokban. Barátai viszont Bélaként ismerték, s az államfordulat utáni évtizedekben köztudomásúlag ő volt Selmec magyar vonatkozású emlékeinek a leghűségesebb védelmezője és őrzője. Magyar nyelvű sírja azonban a selmeci temetőnek abban a részében található, ahol a város szlovák nemzetébresztői kaptak helyet. Persze Ablonczy nem dönteni akar Baker helyett – hiszen Baker annak idején döntött: ő selmecbányai volt és maradt –, az ő szándéka inkább a kisördögéhez hasonló, aki a kételkedés lángját élesztgeti bennünk, s arra biztat bennünket, hogy szabaduljunk meg a sztereotípiáinktól, s merjük észrevenni a világban a szabálytalant, a nem szokványosat, az egyedit, vagyis fedezzük fel, hogy a körülöttünk levő világ sokkal rétegzettebb és összetettebb, mint azt általában gondoljuk.

A kötet második, *Elűzöttek* címet viselő szerkezeti egységét három olyan írás alkotja, amelyeket az köt össze, hogy főszereplőik az 1918/19-es fordulatot követően az elszakított területekről a trianoni Magyarországra menekülő, ám elhagyott régiójukhoz továbbra is ragaszkodó egyének, csoportok. A selmecbányai akadémia emlékét érző és újraélesztő soproniak, a Szepeességről Budapestre került és ott egy külön szepeességi világot „működtető” értelmiségiek, a fővárosba áttelepült Alsó-Fehér vármegyei tisztviselők. Annak a több százezer menekültnek – többségében magyar etnikumúnak, illetve a magyar állameszméhez szorosan kötődő más anyanyelvű polgárnak –, akik 1918 végétől hol az erőszaknak engedve, hol önszántukból hagyták el az idegen megszállás alá került magyarországi területeket, máig feldolgozatlan a története. Egy-két rövidebb tanulmányon kívül (a szlovákiai vonatkozásban lásd például Szűts István Gergely: Sikerek, kompromisszumok és kudarcok a felvidéki menekültek integrációs folyamataiban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 12. évf. [2010], 4. sz. 3–24. p.) átfogó elemzés nem született a témában, így nemcsak azt nem tudjuk pontosan, hogy kik, hányan és miért menekültek, de azt sem, mi lett velük, hogyan zajlott le az integrációjuk a trianoni magyar társadalomba. A menekültekkel kapcsolatos számos megválaszolatlan kérdés közül Ablonczy Balázst elsősorban nem a

kvantitatív mutatók érdeklik, hanem sokkal inkább annak a megragadása, hogyan próbálták éltetni és működtetni a menekültek csoportjai az elveszett, Trianon előtti világokat. Hogyan élt tovább a selmeci akadémia eszménye Sopronban, milyen informális hálózatot működtettek a volt szepeességek Budapesten, miként próbálták újraéleszteni a volt Alsó-Fehér megyei vármegyei tisztségviselők a megyei törvényhatóságokat akkor, amikor maga a megye már nem is létezett. Mindhárom esetben egyfajta virtuális világ felépítéséről tudósít a szerző, a maga rendkívül élvezetes, de mindig szakszerű és főleg hiteles stílusában.

A harmadik, *Más égtájak* címet viselő fejezet három írása ismét megannyi tanulságos történet. Az első a csehszlovák demokrácia magyarországi szimpatizánsaival foglalkozik, s mint jelzi: a masaryki állam magyarországi recepciója alapvetően kudarcos történet. A második pedig, amely a *Védkunyhó* címet viseli, a nemzetépítés egy sajtos formáját, a viszszaacsalott Erdély idegenforgalmi fejlesztésének egyes elemeit vizsgálja, s számomra leginkább azért érdekes, mert felhívja a figyelmet a Szlovákiával/Felvidékkel kapcsolatos historiográfiai lyukakra. S arra, hogy olykor nem árt elszakadni a történetírás hagyományos témáitól, s olyan részterületekre is ráirányítani a figyelmet, amelyek látszólag perifériális jelentőségűek, de amelyek talán épp ezért hordoznak magukban sok-sok tanulságot.

A kötet befejező írása, a jelen recenzens egyik kedvence, *A kikötő alkonya* címet viseli, s a fiemei magyarok két világháború közötti helyzetét vizsgálja. Hogy a jobbnál jobb írások között miért ez a kedvencem, arra nem könnyű válaszolni. Talán az egzotikuma miatt, hiszen a felvidéki és erdélyi világot – úgy gondolom – többé-kevésbé értem és érzem. Fiume azonban elsősorban nem földrajzilag van távol, hanem mentálisan. Nem illik bele abba a sablonba, amely alatt a Trianonban elvesztett világot elképzeljük, amely leginkább a Hargita oldalában fát vágó népviseletbe öltözött székekelyből, a kassai korzón sétáló polgárokból és más tradicionális jellegű mozaikokból áll össze. Fiume – a legtöbb magyar már azt sem tudja, hol keresse ezt a várost,

hiszen ilyen név alatt még a térkép sem mutatja – azonban ismeretlen világ, fejünkben csupán a név él, tartalmát elképzelni már nem tudjuk. Ezt az ismeretlen világot mint megannyi építőkockából rakja ki előttünk a szerző, aki, bevallom, engem ismét elvarázsolt azzal a hihetetlen ösztönével (vagy csupán sokat ült könyvtárban), amellyel megtalálta, kiszimatolta azokat a forrásokat (most a gazdag levéltári anyagot tegyük félre), akár a fiumei hajózással foglalkozó honlap, akár egy volt ottani tisztviselő visszaemlékezése, amelyekből újraépíti a város magyar világát. Többet azonban bűn volna a tanulmányról elárulni, inkább el kell olvasni.

Hogy Ablonczy Balázs kötete mitől más (több), mint a hasonló történelmi kötetek? Talán a fentebb már jelzett személyesség és a felhasznált források miatt. A „hagyományosnak” mondható hivatalos eredetű levéltári források mellett ugyanis a szerző jelentős mértékben merített a szépirodalomból, nemkülönben a személyes jellegű narratív forrásokból, amelyek hihetetlen módon élővé teszik a történeteit. Tanulmányai ezáltal nem válnak szobrokká merevedett nagy történelmi személyiségeknek a japán nő-színház merevségét időző felvonultatásává. Ablonczy világát hűvös emberek alkotják, akikről olykor személyes dolgokat is megtudunk, s így példaértékű történeteik még inkább hitelessé válnak.

Ez a kötet is bizonyítja azt, hogy nem a nagy témák adják egy-egy munka súlyát. Ezek az írások ugyanis egy-egy apró emlék, mozzanat, hangulat kibontása által adják hiteles és érvényes, ám nem kizárólagos olvasatát a múltnak. S bár a szerző a Teleki Pálról szóló monográfiájával jelezte, hogy a „nagy témák” sem idegenek tőle, a jelen kötet számomra mégis annak az igazolása, hogy a pozitivisták szellemiségű alap kutatások helyett, Ablonczy Balázs igazi hangját inkább a múlt értelmezésének lehetőségeit boncolgató írások, a kutató témák személyes hangú megközelítése, az apró mozzanatok mélyelemzésszerű kibontása jelenti.

Végezetül, ha azt kellene egy mondatban kifejeztem, mi is ez a könyv, azt mondanám, nem múltsiratás, hanem múltkeresés: vadász-ösztön és intellektuális remegés. A többi „csak

szakma” – abban pedig Ablonczy Balázs igen-csak otthon van. Ha tehát a közeljövőben a Szepesség és Sáros ködös vidékein keresztül Lengyelország irányába utaznának egy zakatoló gyorsan, hallgassanak Cseh Tamást, s közben olvassák Ablonczy Balázs könyvét.

Simon Attila

Andrássy György és Vogl Márk (szerk.): Az emberi jogok és a nyelvek. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2010, 182 p.

Jelentős, a szlovákiai magyar közvélemény számára is értékes eredményre jutó kötetet jelentetett meg egy évvel ezelőtt a Pécsi Tudományegyetem. Már a tanulmánykötet címe jelzi, hogy globalizálódó világunk és az európai egyesülés folyamatának egyik alapkérdésével foglalkozik: az emberi jogok és a nyelvek viszonyával.

A kötet egy 2008-ban Pécsen tartott szimpózium anyagát teszi közzé gondolkodásra ingerelve mindenkit, aki úgy véli, hogy a nyelvi sokszínűség az emberiség alapértékei közé tartozik. Egyszóval az emberi jogok és a nyelvek bonyolult viszonyát boncolja a kötet. Ezt pedig csak úgy tehetik a szerzők, hogy a nyelvi jogok emberi jogi természetét vizsgálják. A vizsgálat rendszeressége adja a kötet egyik erényét.

Az első tanulmány Kovács Péter tollából *A kisebbségvédelmi egyezmények kontrollmechanizmusának hatékonyságáról – gondolatok a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája értelmében vállalt kötelezettségek végrehajtásának ellenőrzéséről* címet viseli.

A szerző egyike a karta megfogalmazóinak, s tanulmányában számba veszi a dokumentum kapcsán megszületett országjelentéseket. Végkövetkeztetése, hogy „a nemzetközi szerződéseket nem megalkotni, hanem végrehajtani nehéz. Itthon is, külföldön is”. Tehát Strasbourgban nézve a magyarországi kép sem ideális. A tanulmány ugyanakkor nagyobb figyelmet fordíthatna a végrehajtás problémáinak egyikére. Nevezetesen arra, ha

az adott ország euroatlanti integrációjának megkönnyítésekor tett vállalásait nem pusztán nem teljesíti, hanem nem is akarja. Csak annyit tesz, amennyit az adott helyzet kikényszerít belőle. A többit pedig diplomáciájára bízza. Ez a helyzet ugyanis tipikus példája annak a jogi problémának, amikor is a törvény szövege mögül hiányzik a tartalmának megfelelő értékrend. Ami egyben az emberi jogok érvényesülésének egyik alapproblémája térségünkben.

A második tanulmány szerzője a szlovákiai magyarok körében jól ismert nyelvész, Kontra Miklós. Tanulmányának címe: *A nyelvi genocídium fogalma és magyarországi megvalósulása/megvalósulásai*.

Kontra a térségünkben megszokottaktól eltérően mindenekelőtt a saját háza táját szeretné tisztába tenni, és magyarországi példákkal operálva mutatja be a nyelvi genocídium mibenlétét. Ezzel pedig morális értelemben tesz eleget az emberi jogok által megkövetelt univerzalizmusnak. Annak az univerzális értékrendnek, amit olyannyira hajlamosak elfeledni az egyes államok – felénk, Közép-Európában különösképpen –, nevezetesen hogy az emberi jogok egyetemesek, s ennek okán nem csak mások sértik meg őket. Kontra a nyelvi genocídium fogalmának értelmezéséhez Tove Skutnabb-Kangas érvét használja. Ennek lényege, hogy a nyelvi genocídium nemcsak közvetlen állami erőszakkal, hanem pszichológiai eszközökkel is elérhető. Tudniillik pszichológiai eszközökkel is kényszerítik az adott társadalmi csoportot, hogy azonosuljon a domináns társadalommal. Kontra szerint a nyelveket rendszerint megölik, nem pedig természetes halállal múlnak ki.

Trócsányi László és Juhász Hajnalka a nyelvhasználat szabályozását tekinti át egyes nyugat-európai országokban, bemutatva az egynyelvűség és a többnyelvűség példáit, valamint azt is, hogy a nyelvi jogok miként változtak a kiválasztott országokban.

Nádor Orsolya tanulmányában a nyelvszabadságot vizsgálja, de többségi szemmel. A nyelvek és az emberi jogok viszonyának szempontjából külön figyelmet érdemel, ahogy a szerző tanulmányának kulcsfogalmát, a nyelvi szabadságot definiálja. „Mi jellemezi a nyelvi

szabadságot?” – teszi fel a kérdést. „Mindegyik az, hogy a nyelveket beszélők szabadon, a kommunikációs céljuknak és világlátásuknak megfelelően alakítják mind grammatikai, mind lexikai, mind pragmatikai szempontból.” Tehát Nádor Orsolya számba veszi a nyelvszabadság és a nyelvvideológiák viszonyát, ahol is Lanstyák István felosztását alkalmazza, aki nyolc nyelvvideológia-csoportot különít el. Ugyanakkor maga mindenekelőtt a beszélők egyéni nyelvhasználati szabadsága szempontjából értelmezi ezt a viszonyt. A nyelvhasználat emberi jogi közelítésmódja szempontjából alapvető fontosságú az ilyen értelmezés. Az emberi jogok ugyanis természetükönél fogva az egyén jogai.

A szerző egyik fontos megállapítása: „Sok évszázad sokféle nyelvi együttélése bizonyítja, hogy a nyelvszabadságot, ami minden ember természetes joga kellene, hogy legyen, a többség akarata nélkül nem lehet érvényesíteni.” Nádor Orsolya ennek okát úgy fogalmazza meg, hogy „a nyelvszabadság foka, kiterjedése és az adott társadalomban uralkodó nyelvi ideológia szoros összefüggésben van”. A szerző következtetése nyilvánvalóan helyes, ugyanakkor az emberi jogok morális lényege alkalmas ad kiterjesztésére. Az uralkodó ideológia ugyanis csak a mögötte rejlő értékrend fényében létezhet. Tehát más nyelvekkel szemben nem pusztán a hatalmat uralók ideológiája lehet nyelvbarát vagy nyelvellenes, hanem egyben az értékrendjük is ilyen. Mások nyelvszabadságának védelme vagy korlátozása, sőt eltiprása értékrendi szempontból már az olyan kérdések közé sorolandó, amelyek a modern alkotmányos demokrácia alapjait érintik. És így nyilvánvalóan emberi jogi relevanciával is bírnak. S köztük a polgári jogokat is érintik. Azaz nyelvszabadság nélkül az állam polgárainak egyenlősége sem lehetséges.

A kötet végére került a vitaindító tanulmány. Az írás a *Nyelvszabadság – Egy elismerésre váró emberi jog?* címet kapta. A szerző, Andrassy György az emberi jogokat az alábbi módon értelmezi: „Az emberi jogok, legalábbis a szabadságjogok, ahogy én látom, voltaképpen azt mutatják meg, azt írják körül, hogy mi emberek mit tudhatunk a magunkénak, mit tekinthetünk a sajátunknak, a tulajdonunk-

nak, nem abban az értelemben, ahogy erről a sztoikusok gondolkodtak, de nem is abban az értelemben, ahogyan ezt a jogászok látják. Hanem abban az értelemben, ahogyan a »tulajdon« szót Locke használta a polgári kormányzatról szóló második értekezésének locus classicusán, a tulajdon fogalma alá vonva az emberek életét, szabadságát és vagyonát. Andrassy szerint az emberi szabadságjogok tanai, deklarációi, dokumentumai »voltaképpen egy sajátos tulajdonelmélet ilyen vagy olyan formában történő kifejezéseinek tekinthetők«. A szerző megállapítja, hogy »nyelv nélkül valószínűleg nem lenne lehetséges emberi élet, hogy nyelv nélkül bizonyosan nem lenne lehetséges magasabb szintű emberi gondolkodás, hogy nyelv nélkül bizonyosan nem létezhetne – egyebek közt – tudomány, kultúra, irodalom, filozófia, s hogy nyelv nélkül bizonyosan nem létezhetne az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata sem«. Ebből a gondolatmenetből eredezteti azt a megállapítását, hogy a nyelv alapvető érdek. Következésképpen »nem lehet következetes az emberi jogok egyetlen olyan értelmezése sem, amely nem ismeri el a saját nyelvhez, a saját nyelv kifejezéséhez, használatához és megváltoztatásához való jogot, más szóval a nyelv-szabadsághoz való egyetemes emberi jogot«.

A nyelv tulajdonként való értelmezése azonban nemcsak megnyit, hanem le is zár egy lehetőséget. Nevezetesen azt, aminek a következménye a szerzőnek az fenti megállapítása, hogy nyelv nélkül nem létezhetne magasabb rendű emberi kultúra, az emberi jogok eszméjét is beleértve. Ennek az individuális alapját ugyanis az emberi önazonosság, tehát az ember ember mivoltának tudata adja. Nyelv nélkül pedig az emberi önazonosság sem létezhetne. Nélküle pedig az ember sem. Legfeljebb biológiai értelemben beszélhetnénk valamiféle élőlényről, amelyik morális értelemben véve nem volna ember. A nyelv tehát több mint tulajdon, több mint alapvető érdek, a nyelv az ember lényegének egyik alapeleme.

Ám nemcsak az embernek mind olyannak, hanem az egyes konkrét egyéneknek is külön-külön. Az emberi személyiség sem képzelhető el nyelv nélkül. S még ha a nyelv nem az egyet-

len kifejezési formája is személyiségünknek, ám nyilvánvalóan az egyik előfeltétele. Nyelv nélkül nem tudna öntudatra ébredni az egyén. Sem saját maga, sem pedig mások előtt.

Ezért állítható, hogy nem mindegy, milyen nyelven kap jogot s lehetőséget saját személyisége fejlesztéséhez az egyes ember. Hiszen alapvető különbség van anyanyelve és a további nyelvek közt. Éppen ebben az összefüggésben bújik meg a nyelvi jogok emberi jogi értelmezésének egyik pillére. Nevezetesen az a hátrány, amelyiket az a személy szenved el, akit az államhatalom rákényszerít, hogy anyanyelve helyett egy másikat használjon.

A másik pedig éppen a már említett magaskultúrában rejtőzik. Ha az állam az egyik nyelven és az állampolgárai egyik csoportja által művelt magaskultúrát támogatja, közben pedig háttérbe szorítja a többiek által művelni szándékoltakat, akkor diszkriminálja polgárai egy részét. Ám a magaskultúrának csak egy része rendelkezik nyelvi jelleggel. A nem nyelvi jelegű része – pl. zene, képzőművészet – nem kevésbé fontos eleme az emberi fejlődésnek. Ám jelentős részük – Ernest Gellner felfogása szerint a nacionalizmus születésének legfontosabb elemei – következtetésképpen szerintünk az egyén nemzeti identitásának is része. Mint ahogy anyanyelvének modernizált, tehát nemzeti változata is.

Ám a nemzeti jogok emberi jogi értelmezéséhez nem elegendő szabadságjogként tekinteni e jogokra. Hiszen érvényesítésükhöz nem elegendő az állami beavatkozástól való meg szabadulás, hanem állami segítségre van szükség. A nemzeti és benne a nyelvi szabadságnak a pozitív szabadság tartományába is bele kell tartoznia, különben érvényesíthetetlen. Az állam által biztosított pozitív szabadság ugyanis a többséget megilleti, csak a kisebbséget nem. A kisebbség nemzeti szabadságjogait túrni fogja ugyan az állam, ám segítséget nem vagy alig ad kultúrája fejlesztéséhez, s benne nyelve intézményes, a többségével egyenrangú használatához. Ha pedig nemzetközi kényszer nehezedik rá, akkor arra ügyel, hogy a kényszer okán tett engedmények akkorák legyenek, amelyek megadása továbbra is hátrányban tartsa a kisebbség nyelvét s kultúráját.

Az úgynevezett engedményekről folytatott vita és a megadásukért gyakorolt nyomás fontos ugyan, hiszen legalább némiképpen gyengíti a másik nyomást, az asszimilációsát. Ám a lényegen, a kisebbségek beolvadásának s a homogén nemzetállam létrehozásának szándékán nem változtat. Ezért tényleges közeledés helyett beépül a nemzeti harc eszközei közé.

A nyelv tehát az emberi önazonosság előfeltétele. Aligha vonható kétségbe, hogy az ember ember mivolta nélküle elképzelhetetlen. (Még ez az állítás, valamint ennek tagadása sem lehetséges nyelv nélkül.) A nyelv tehát az emberi mivolt egyik lényegi eleme. Vagyis megfelel annak a feltételrendszernek, amelyet a felvilágosodás morálfilozófusai szabtak az emberi természetnek. Nélküle nem képzelhető el az ember racionális lényként. Hiszen a nyelv a racionális gondolkodás eszköze. Ám a pszichológia megszületésével a felvilágosodás szemléletmódjához azt is hozzá kell tennünk, hogy emocionális lényként sem. Hiszen érzelmvilágunknak szintén van nyelvi formája, még ha nem nyelvi is.

Kovács Péter – Andrássy György tanulmányához fűzött észrevételeiben – szkeptikusan tekint az államok abbéli hajlandóságára, hogy jogalkotásuk jelentősen elmozduljon a nyelvek egyenjogúsítása felé. Részben jogos a szkepticizmus, noha ellenirányú mozgások is vannak. Ám a helyzet megváltoztatásához a nacionalizmusok jelenbeli állapotát kell megvizsgálni, pontosabban azon fajtáinak jellegét és elterjedtségét, amelyek saját nemzetüket tekintik a legfelsőbb morális értéknek. Valamint annak lehetőségeit, hogy az ember miként tekinthet magával egyenlő lényként a nemzetileg más egyénre. És miként teheti akkor, ha mindketten egyazon ország állampolgárai, csak a más nemzetiségűek kevesebben vannak, azaz a liberális demokrácia döntéshozatali szabályai szerint leszavazhatóak nemzeti identitásuk alapkérdéseiben is? Tehát miért és miként mondatat le arról, hogy politikailag is érvényesítse nemzeti többségét? Ehhez magával morálisan egyenlőnek kell tekintenie a másik nemzethez tartozót, akit emiatt nincsen morális joga megfosztani nemzeti identitásának megtartásától és fejlesztésétől. Ezen a ponton

jutunk el az ember egyenlő nemzeti méltóságának eszméjéhez.

Valamint ahhoz a kérdéshez, hogy miként kerülhetne egyre több állam politikai közösségének alapvető értékei közé. Hasonlóan a többi bevett emberi joghoz, miként tehetne szert ez is olyan jelentőségre az ember saját értékrendjében, hogy önnön szabadsága és egyenlősége veszélyeztetésének tekintse a mások nemzeti identitása elleni hatalmi fellépést. Ehhez mindenekelőtt el kell választani a nemzeti önazonosság azon elemeit, amelyek emberi jogi természetűek, azoktól, amelyek nem, sőt akár sértik is az emberi jogok értékrendjét. A nemzeti önazonosság komplex jelenség (több tekintetben hasonlóan a valláshoz), így vannak békés és agresszív alkotóelemei. És éppen ebben a problémában rejlik a nemzeti ellenségeskedés gyökere. Ugyanis a saját példájából kiindulva tudja minden nemzeti vezető – az értelmiségieket is beleértve –, hogy mennyire igazságtalan s támadó is tud lenni önnön nemzete. Ismeri agresszív szenvedélyeit, gondosan táplált gyűlöleteit, s nemritkán maga is erősíti azokat. Következésképpen a másikkal szemben is bizalmatlan. Ezt szokás nemzeti reálpolitikának nevezni, más megfogalmazásban a naivitás elvetésének. A nyelvi jogok kérdése pedig aligha választható el ettől az értékrendtől. A nyelvi jogegyenlőség kérdésének megítélése ugyanis szorosan kapcsolódik a nemzeti bizalmatlanság reálpolitikai értékrendjéhez.

A kötet tartalmazza a szimpózium vitaanyagát. Kontra Miklós hozzászólása példák illusztrálja az egyik nyelv államnyelvi státusának romboló hatását a többi, alárendelt helyzetbe kényszerített nyelvre.

Nádor is rámutat arra a különbségre, amely a családi nyelvhasználat és a között a szint között van, „aminek már gazdasági kihatásai is vannak”. A többség anyanyelvi joga a szerző által felvázolt kritikus helyzetben is érvényesül, „a kisebbség esetében viszont csak a kétnyelvűség a járható út”.

De a vitázók közt találjuk Ádám Antalt, Bruhács Jánost, Kovács Pétert és Visegrády Antalt is.

Andrássy György szándéka, a nyelvszabadság egyetemes emberi joggá nyilvánítása nyil-

vánvalóan nagyban hozzájárulna a nyelvi sokszínűség megőrzéséhez bolygónkon. Kétségtől szabadabbá válnánk, ha a világ államainak számottevő része magáévá tenné azt az elvet, hogy másoknak is természetes joga anyanyelvének szabad használata, s az államoknak ezért kötelességük megteremteni ennek feltételeit. Ám ehhez az egyén nemzeti jogainak forrását is meg kell fogalmaznunk, amihez a nacionalizmus ellentmondásait is fel kell oldanunk.

Öllös László

Huszár Ágnes: Bevezetés a gendernyelvészetbe. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 98. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2009, 123 p.

A gendernyelvészet az alkalmazott nyelvészetnek egy viszonylag új résztudománya, amely a férfiak és a nők eltérő nyelvhasználatával, továbbá a két nemhez kapcsolódó – ugyan-csak különböző – kommunikációs sajátságokkal foglalkozik. Bár a férfiról és a nőről való gondolkodás a legrégebb korok óta foglalkoztatja az embereket, a társadalmi nemmel (azaz a *gender*rel) kapcsolatos tudományok intézményesüléséről csak a múlt század hetvenes éveitől beszélhetünk.

Huszár Ágnes *Bevezetés a gendernyelvészetbe* című könyve az első olyan bevezető s egyben áttekintő jellegű gendernyelvészeti mű, amely magyar nyelven foglalja össze a tudományterület alapismereteit és legfőbb felismeréseit. A kötet tizenkét, gondolatilag egymásra épülő részből áll, melyek mindegyikét olvasmányajánlások, illetve az egyes fejezetek tartalmára vonatkozó összefoglaló kérdések egészítik ki.

A könyv témáját felvezető fejezetben (A férfiak és a nők kommunikációs különbségeivel kapcsolatos vélekedések, 11–19. p.) a szerző bemutatja, milyen mítoszokkal magyarázza a perza és a görög mitológia, valamint a zsidó-keresztény gondolkodás a férfi és a nő létforma kérdését. Ezután filozófiai gondolatokat közöl a férfiról és a nőről, melyekkel azt bizonyítja, hogy a nőt mind az ókori filozófiai

gondolkodás, mind a középkori filozófia csökkentett értékű, másodlagos lénynek tartotta. A „férfinyelv” és a „női nyelv” mítosza a 16. és a 17. században terjedt el Európában; Huszár Ágnes a korabeli forrásokra hivatkozva felhívja a figyelmet arra, hogy az ebből az időszakból rendelkezésünkre álló komolyabb művek nem támasztják azt a feltételezést, hogy a nők és a férfiak más-más nyelvet beszélnének, de dokumentálnak bizonyos eltéréseket a két nem nyelvhasználatá között. Az etnográfiai és antropológiai terepmunkán is alapuló kutatások szerint nincs szó külön férfi- és női nyelvről, csak ugyanannak a nyelvnek a férfiak és a nők által használt változatáról. A szerző ezután a 19. századi tudományos gondolkodás kezdeteit követve vizsgálja a női-férfi beszédmódról szóló véleményeket. Külön figyelmet fordít Otto Jespersen dán nyelvésznek a nők nyelvhasználatáról szóló „előítéletes” írására, melyben a nőkkel szemben megfogalmazott társadalmi előítéleteket vél felfedezni. A női és férfi nyelvhasználatról foglalkozó önálló kutatási terület kialakulását a 20. század hatvanas éveibe – többek között a női egyenjogúságért folytatott harc időszakába – helyezi. A gendernyelvészet úttörőjének Robin Lakoffot tartja, akinek máig nagy jelentőségű írásai a hetvenes évek első felében jelentek meg. A férfi és női nyelvhasználat különbségeit kutató új nyelvészeti diszciplínának az előzmények ellenére is csak az utóbbi két-három évtizedben sikerült intézményesülnie: kutatási programok, tanszékek alakultak a férfiak és a nők eltérő nyelvhasználatának vizsgálatára; a gendernyelvészet – kurzusok formájában – a legtöbb országban bekerült a társadalomtudományi karok kínálatába, a tudományterület eredményeit pedig alkalmazzák a társadalmi gyakorlatban és a közoktatásban is.

Az *Élettani különbségek a férfiak és a nők között és összefüggésük a nyelvhasználattal* (20–26. p.) című részt a biológiai nem fogalmával vezeti be a szerző, majd a közzétett tudományos kutatások és viták alapján megállapítja, hogy a férfiak és a nők agya valójában csak nagyon kevés mértékben különbözik egymástól, s hogy a nők és a férfiak verbális teljesítményében megmutatkozó eltérések okáért döntő mértékben az eltérő szocializáció a

felelős. Ezután a biológiai nemre épülő viselkedésmóddal, a társadalom által elvárt szereprepertoárral foglalkozik, mely erőteljesen különbözik egymástól az egyes társadalmakban, miközben rámutat arra a meghatározó tényre, hogy az egyes országok és kultúrák között hatalmas különbségek vannak abban a tekintetben, hogy mit várnak el egy nőtől vagy hogy mit engedhet meg magának egy nő. A nők és a férfiak közötti különbségeket a továbbiakban a következő aspektusokból vizsgálja Huszár: az észlelésben megmutatkozó különbségek, a viselkedésben a nyelvhasználatnál közvetlenül nem összefüggő különbségek, a nyelvi képességekben megmutatkozó különbségek. Két harvardi neurológus vizsgálatainak segítségével bizonyítja, hogy a férfiak és a nők beszédében megmutatkozó különbségek már gyermekkorban megfigyelhetők: a lányok például jobbak a verbális emlékezetet munkáltató tesztekben és a célzott szókeresésre irányuló feladatokban, s ritkábban fordulnak elő náluk a beszéd folyamat és a beszéd megértés zavarai, valamint a megkésett beszédfejlődés, mint a fiúknál. Ezek után felteszi a kérdést: Min alapszik a nők jobb nyelvi teljesítménye? A biológiai nemből fellelhető speciális képességeken vagy a társadalmi nem kialakulása során preferált viselkedésmódon? A szerző válasza egyértelmű: „Ehhez a biológiai különbségek nem elég nagyok. [...] Sokkal valószínűbb, hogy a nők biológiailag kedvezőbb adottságát (szexus) a társadalmi elvárásoknak megfelelő szerepvállalások (gender) felerősítik” (Huszár 2009, 26. p.).

A harmadik fejezetet (*A hangzó beszéd eltérései férfi és női beszélőknél*, 27–32. p.) a beszédet meghatározó biológiai adottságok áttekintésével vezeti be, majd a beszéd hangzásában megragadható különbségek felsorolásával folytatja Huszár Ágnes. Ez utóbbival kapcsolatban – felhasználva a nemzetközileg elismert beszéd kutatások eredményeit – megállapítja, hogy 1. a nők általános alaphangja anatómiai okokból magasabb, mint a férfiaké; 2. a nők és a férfiak beszéde a tempó tekintetében is eltérő (a nők általában valamivel gyorsabban beszélnek, mint a férfiak); 3. a férfiak beszéd közben többet hezitálnak, mint a nők; 4. a nők „levegősebb” ejtéssel beszélnek (a

hangképzés során folyamatos náluk a levegőkiáramlás); 5. a mondatfonetikai eszközökkel a nők gazdagabban élnek (dallamosabban, színesebben beszélnek, mint a férfiak). Érdekes színtöltja a fejezetnek az *A beszédhangok rendszerében megmutatkozó nemi különbségek* c. rész, melyben a szerző rámutat azokra a rendszerszerű eltérésekre, amelyek alapján bizonyos nyelvekben eltérő beszédhangot használnak a férfiak és a nők. Megemlíti például a kínai nőknél megfigyelhető „cicamicás hangzást”, amelyre jellemző a magánhangzók megnyújtása, a hehezetes mássalhangzók aspirációjának gyengítése s az éles palatálisok lágyítása. A fejezet végén felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a nők hangtani tekintetben is gyakran alkalmazkodnak a fejlett kommunikációs képességeket megkívánó munkapiac követelményeihez: ejtésmódjukat ilyenkor a normatív (hoz közel álló) ejtéshez igazítják. (Megjegyzés: Vizsgálatok bizonyítják, hogy a kiemelkedő kommunikációs képességeket, ezen belül a normatív ejtést megkívánó szakmákban [pl. telefonos ügyfélszolgálat] a nők sokkal jobban teljesítenek, mint a férfiak.)

A következő fejezet (*A nyelvtani nem hatása a társadalmi nyelvhasználatra*, 33–41. p.) a férfi és a nő nemi jelöltségre utaló lexikai, illetve grammatikai elemekkel foglalkozik. Ennek kapcsán Huszár Ágnes elsőként a nyelvtani nem és a természetes nem kifejeződését követi nyomon az egyes nyelvekben, majd a természetes nem kifejezésére szolgáló szóképzési lehetőségeket vonultatja fel az általa kiválasztott – köztük a nem kategóriája szempontjából kevésbé érzékenynek tartott finnugor – nyelvekben. A továbbiakban a férfira és a nőre utaló morféma rendszerbeli összefüggéseit vizsgálja, ezzel kapcsolatban rámutat a férfiak és a nők sajátos egymástól eltérő morfémahasználatára. A fejezet utolsó részében arra keresi a választ, vajon létrehozható-e nemileg semleges szöveg, vagyis hogy írhat-e valaki magáról úgy, hogy nem jelzi a saját nemét, vagy más személyről úgy, hogy nem fedi fel annak nemét. A válasz szinte kínálja magát: azokon a nyelveken (pl. a magyarban vagy a törökben), amelyeknek rendszeréből hiányzik a nyelvtani nem, ez könnyen megoldható, a nyelvtani nemmel ren-

delkező nyelvek (pl. a szlovák) esetében azonban ez nem lehetséges.

A *Modalitásbeli és szintaktikai eltérések, valamint lexikai különbségek a két nem beszédében* című részben (42–52. p.) előbb a férfi és a női nyelvhasználatra jellemző modalitásbeli, majd a lexikai eltérésekre irányítja rá a figyelmet a szerző. A modalitásbeli különbségeket a bizonytalanság nyelvi jelének tartott visszakérdezés szempontjából mutatja be, s külföldi szakemberek korpuszelemzéseit is figyelembe véve megállapítja, hogy a nők – éppen empatikusabb viselkedésük miatt – a visszakérdezést gyakrabban használják a szolidaritás és az udvariasság eszközeként, mint a férfiak. A nyelvi rendszer legváltózekonyabb részéről, a szókincsről úgy vélekedik, hogy elsősorban nem a férfiak és a nők, hanem inkább a területi és a szociálisan szerveződött csoportok nyelvhasználatát jellemzi leginkább az eltérő szóválasztás. A férfiak és a nők nyelvhasználatára irányuló empirikus vizsgálatok azonban arra engednek következtetni, hogy bizonyos szavak – pl. a trágárságok – gyakrabban fordulnak elő a férfiak nyelvhasználatában, mint a nőkben (bár a fiatalabb korosztályok tekintetében a fiúk és a lányok között csökken a különbség), míg az inkább nők által preferált lexikai egységek közé tartoznak pl. a kedveskedő megszólítások vagy a finom színárnyalatok megkülönböztetésére alkalmas melléknevek. A nők és a férfiak normakövető nyelvhasználatát vizsgálva Huszár Ágnes arra a megállapításra jut, hogy „a férfiak számára kevésbé fontos a normatív nyelvhasználat, kevésbé törekednek rá” (51. p.), a nőket azonban egyrészt a hagyományos nyelvhasználat őrzőiként, másrészt nyelvhasználati újítóként tünteti fel. Úgy tűnhet, hogy a nők nyelvhasználatával kapcsolatban megfogalmazott két állítás ellentmondásban áll egymással, ám ez koránt sincs így, hiszen a nőknek nem azonos csoportjára vonatkoznak: a nyelvhasználati hagyományörzők elsősorban idősebb, vidéki asszonyok; míg a nyelvhasználati újítók fiatalabb, tanultabb, városokban élő nők, akik alkalmazkodnak a társadalmi érvényességű standard nyelvi-nyelvhasználati normákhoz.

A hatodik fejezetben (*A férfiak és a nők által együttesen és külön-külön használt szö-*

vegtípusok áttekintése, 53–60. p.) arra világít rá a szerző, hogy milyen típusú – írott és beszélt nyelvi – szövegeket alkalmaznak a két nemhez tartozó személyek. Elsőként a kizárólagosságot, tiltást és megengedést sugalmazó szövegműfajok nemek szerinti megoszlását mutatja be az egyes kultúrák esetében, illetve a természeti népek körében; majd a humoros szövegek nemek szerinti használatát kíséri figyelemmel. Az utóbbiak nemi megoszlására vonatkozó kutatások azt bizonyítják, hogy a férfiak általában többet viccelődnek, mint a nők; s indulataikat, agresszivitásukat gyakran vezetik le durva, szexuális töltetű viccekkel. (Ennek nyilvánvaló oka a viccelődés és a hatalom kapcsolata, s tudvalevő, hogy a munkahelyek élén Európa nagy részén is férfiak állnak). A nők a viccelődést általában baráti társaságokra vagy egyéb csoportokra korlátozzák – az ilyen alkalmakkor sokszor mesélnék kudarcaikról is –, s a férfiak vicces erőfitogtatásaival szemben ők inkább hajlanak az öniróniára (57. p.).

A *női és férfi, valamint a vegyes nemű csoportok társalgásának jellemző jegyei* című részben (61–64. p.) Huszár Ágnes a nemileg különböző beszélgetési stratégiák szempontjából vázolja fel a homogén női és férfi, valamint a heterogén csoportok spontán beszélgetéseinek jellemző jegyeit. Egyes felfogások szerint a nők és a férfiak kommunikációjának legfőbb különbsége abban áll, hogy a nők a beszélgetés legfőbb céljának a kapcsolatépítést gondolják, míg a férfiak a problémák közös megoldását. A szerző a jellemző jegyek feltárásakor a múlt század hatvanas, hetvenes és nyolcvanas éveiben végzett ilyen irányú vizsgálatok eredményeire hivatkozik, melyeknek közös megállapításai a következők: 1. a nők kevesebbet beszélnek, mint a férfiak; 2. a nőket gyakrabban félbeszakítják a férfiak; 3. a nők ritkábban határozzák meg a beszélgetés témáját; 4. a nők gyakrabban beszélnek egyes szám első személyben, a férfiak többet használják az általános alany valamely grammatikai formáját (61. p.).

A nyolcadik fejezetben (*Az udvariasság és a [nyelvi] agresszió a két nemnél*, 65–72. p.) az ún. homlokzattal kapcsolatos tevékenységek következményeivel foglalkozik a szerző. A

magyar nyelvű szakirodalomban a *homlokzat* terminus a kínai filozófiából származó *arc* fogalom megfelelője, s olyan énképet jelent, amelyet társadalmilag jóváhagyott tulajdonságok jellemeznek. Egyes elméletek szerint az ember a saját magáról kialakított énképet – azaz homlokzatot – próbálja meg a környezete felé közvetíteni, s mindent elkövet azért, hogy az ezt is tükrözze vissza. Ennek érdekében viselkedik például udvariasan másokkal, s ugyanezt várja a kommunikációs partnertől is. Az egyes társadalmak alapvetően különböznek egymástól abban, hogyan viselkednek egymással a polgárai. A nemi szerepek szerinti társadalmi normákra való szoktatás már gyermekkorban elkezdődik: a kisgyerekek szívesen játszanak ún. szerepjátékokat – pl. érdekesnek talált tevékenységeket utánoznak –, amelyek nagyon fontosak a beszédképesség fejlődésének szempontjából. Huszár ennek kapcsán rámutat a fiúk és a lányok eltérő nemi szocializációjára, mégpedig külön-külön az óvodás- és az iskoláskorú gyermekek, valamint a serdülők közösségeiben, miközben a serdülőkort mind a társadalmi, mind a nyelvi szocializáció szempontjából kiemelkedő jelentőségűnek tartja. Véleménye szerint ekkor alakulnak ki ugyanis a nemi szerepekhez kapcsolódó repertoárok, ekkor válik a gyermek férfivá vagy nővé.

A következő rész témája és címe: *A nő és a férfi testi megjelenése a nyilvános térben* (73–82. p.). A szerző a két nemnek a nyilvános térben való megjelenését az egyes országok joghagyományára vezeti vissza. Közvetett módon éppen ezzel hozza kapcsolatba, hogy az egyes kultúrák eltérően szabályozták a nő és a férfi külső megjelenését, pl. a ruházodást vagy a női és a férfi test megjelenését a különböző korok emberábrázolásaiban. A férfiak és a nők azonban nemcsak öltözködésükben vagy más külső jegyeikben különböznek egymástól, hanem más módon is lépnek kapcsolatba egymással, s máshogy fejezik ki magukat a beszédet kísérő jelek tekintetében is. A két nem eltérően használja, s másként is értelmezi a kommunikáció nem verbális elemeit: a fejtartást és a mimikát, a gesztusokat, a testtartást és a testmozgást. Huszár ugyanakkor hangsúlyozza, hogy nem beszélhetünk

univerzális női vagy férfi nem verbális viselkedésről, hiszen az egyes kultúrákban jelentős különbségek figyelhetők meg a nem verbális minták között is.

A *foglalkozások kommunikációigényének felértékelődése és ahogy a két nem alkalmazkodik hozzá* című fejezetben (83–92. p.) Huszár Ágnes azt vizsgálja, hogyan állják meg a helyüket a férfiak és a nők a kommunikációra épülő munkakörökben. A munkáltatók vélekedése szerint a nők alkalmasabbak a kommunikációigényes munkára, mint a férfiak, mivel jobban meg tudnak felelni a kommunikációs munkakörökhöz kapcsolódó olyan követelményeknek, mint pl. a kedvességet, rokonszenvet, ugyanakkor magabiztosságot sugárzó hang vagy a gyors kapcsolatteremtés. A szerző a továbbiakban áttekinti a munkavállalók nemek szerint megoszlását a foglalkoztatás egyes szféráiban, majd nyomon követi a nemek arányát a múlt század elejéig kizárólag férfiterületnek számító politika szférájában s a hozzá lazábban kapcsolódó érdek-képviselési szervezetekben. Az egyes nagy foglalkoztatási területekre vonatkozó adatok alapján kijelenti, hogy elsősorban az oktatás és az egészségügyi szolgáltatások irányában figyelhető meg a szakma elnőiesedése, míg világszerte jóval alacsonyabb a nők aránya a törvényhozó hatalomban, s az érdek-képviselési szervezetekben sem kiegyensúlyozott a nemek aránya. A munkahelyi hierarchiában – függetlenül a foglalkoztatási területtől s attól a tényről, hogy ma a friss diplomások között több a nő, mint a férfi – szintén a férfiak kerülnek vezető posztokba: Huszár statisztikai adatokra hivatkozva állítja, hogy a közép- és a felső vezetés között található az a szűrő, amelyen csak a férfi munkavállalók jutnak át.

A következő részt (*A nő és a férfi helye a különböző társadalmakban és ennek nyelvi lenyomata*, 93–103. p.) a két nem nyelvi viselkedésének s az eltérések felsorolásának és leírásának szenteli a szerző. Megjegyzi, hogy a férfiak és a nők eltérő névhasználatukkal (l. például a férjes nők névhasználatát) eleve különbözőképpen lépnek fel a társadalmi térben, s a megszólítási szokások szintén aszimmetrikus formákat mutatnak a nők hátrányára. A nyelv szóállománya által sugallt szemlélet

szerinte szükségszerűen beleszövődik a szövegekbe, ezeken keresztül pedig a gondolkodásba. A nyelvbe kódolt nemek közti diszkriminatív különbségtéves, a szexizmus a közönség szókincsében is megnyilvánul: a férfiakat normának, a nőket eltérésnek tekinti. Huszár felhívja a figyelmet arra, hogy a nők és a férfiak jogosulatlan megkülönböztetésének elemeit fel kell tární, és kritika tárgyává kell tenni, miközben a nyelvkritika szűkebb értelemben irányulhat konkrét lexikai egységekre, tágabb értelemben pedig magára a nyelvhasználatra.

Az utolsó fejezetet (*A különbségek magyarázatára alkalmas elméleti keretek: biológiztikus és szocializációs magyarázatok*, 104–111. p.) a társadalmi nemek közötti különbségeket magyarázó felfogások bemutatásával indítja a szerző: míg a biológiztikus érvelés szerint az eltéréseket a nemi hormonok, valamint a különböző testi felépítés okozza, addig a szocializációs nézet szerint a nemileg specifikus viselkedés kialakulásában a szociális tanulás játszik döntő szerepet. Ezután felvázolja a fenti elméleti keretekhez szorosan kapcsolódó, a nők és a férfiak eltérő kommunikációjáról alkotott modelleket – lásd deficithipotézis, dominanciaelmélet, differenciahipotézis, (de)konstrukciós modellek –, s feltárja e nézetrendszerek lényegét. A fejezetet a gendernyelvészeti kutatások további feladatainak kijelölésével s a perspektívák latolgatásával zárja.

Huszár Ágnes könyve hasznos gendernyelvészeti alpműként szolgálhat a bölcsészet, valamint a társadalomtudományi képzésben, de jó szívvél ajánlom a magukat fejleszteni kívánó magyartanárok figyelmébe is, akik – főként az általános iskola felső tagozatában, valamint a középiskolában – a kiadvány segítségével alkalmanként érdekesebbé, vonzóbbá tehetik a gyakran laposnak, unalmasnak tűnő magyarnyelv-órákat. Rajtuk kívül ajánlom a kiadványt mindazoknak, akiket egyszerűen csak érdekelnek a nyelv és a társadalmi nem összefüggésének kérdései, valamint a nők és a férfiak eltérő kommunikációja s ennek jellemző jegyei.

Misad Katalin

Paládi-Kovács Attila (főszerk.)–Flórián Mária (szerk.): Magyar néprajz nyolc kötetben I. 2. Táj, nép, történelem. A magyar népi műveltség korszakai. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009, 745 p.

A magyar néprajztudomány voltaképpen áttekintő összegzésekkel kezdődött. Csaplovics János egyetemes magyar (magyarországi!) szintézise¹ vagy Erdélyi János különösebb előmunkálatok nélküli, mégis az egész magyar nyelvterületet felölelő gyűjteménye² szemléletes példái ennek. Csak ezeket követte a fokozatos és folyamatos szakosodás, az egyes részterületeken belüli egyre jelentősebb elmélyülés. A 19. század végére, a 20. század elejére a magyar néprajz (etnográfia és folklórisztika egyaránt) kiépült intézményrendszerrel bíró, komoly kutatási (rész)eredményeket felmutató, nemzetközileg is elismert tudományszakká vált. Ekkorra megteremtődött, sőt indokoltta vált az addigi eredmények átfogó összefoglalása és mind magyar, mind nemzetközi szinten való bemutatása. Miközben készültek e szintézis előmunkálatai (gyakorlatilag, különféle formákban és elképzelések mentén az 1920-as évektől), illetve a végül is elfogadott koncepció szellemében íródtak az egyes részfejezetek, tovább folytak természetesen a mélyfúrászerű részletkutatások is. Így aztán, amikor az 1930-as években megjelent *A magyarság néprajza* köteteinek első kiadása,³ némi túlzással élve,

1. Csaplovics János: *Ethnographiai Értekezés Magyar Országról. Tudományos Gyűjtemény*, 1822, III. 37–65. p.; IV. 3–50. p.; VI. 79–87. p.; VII. 45–51. p. [új, reprint kiadás: Hála József szerkesztésében, Paládi-Kovács Attila utószavával 1990-ben jelent meg az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának publikációjaként Budapest]; illetve uő: *Gemälde von Ungern I–II*. Pesth, Verlag von E.A. Hartleben, 1829.
2. Erdélyi János: *Népdalok és mondák I–III*. Pest, Kisfaludy Társaság, 1846–1848. /*Magyar Népköltési Gyűjtemény*/
3. Czákó Elemér (szerk.): *A magyarság néprajza I–IV*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1933–1937. [a későbbi, reprint kiadásokat nem számítva összesen három kiadásban látott napvilágot. Ebből a másodikikat és harmadik már Viski Károly szerkesztette, és a harmadik némileg átdolgozott]

az akkori magyar etnográfiai és folklorisztikai kutatási eredményekhez viszonyítva a maga statikus leírásaival, pozitivistá szemléletével szinte elavultnak hatott. Nem csoda hát, ha a háború után viszonylag gyorsan felvetődött egy *új Magyarság néprajza* megírásának az ötlete (1955), majd az 1960-as évektől kezdve különféle tervezetek is születtek, és folyamatosan végbementek bizonyos előkészítő munkálatok is (ezekről Paládi-Kovács Attila többek között a most konkrétan ismertetendő kötet⁴ Előszavában is viszonylag részletesen számol be). Egyeztetések, (több esetben interdiszciplináris) tudományos tanácskozások valósultak meg, a Magyar Tudományos Akadémia Ortutay Gyula által létrehozott Néprajzi Kutató Csoportja gondozásában egy kiadványsorozat is megjelent az 1970–1980-as években, *Előmunkálatok az Új Magyarság néprajzához* címen. A kezdetben hatkötetesre tervezett szintézis végül is nyolc (illetve hát, amint majd látni fogjuk: kilenc) kötetre sikeredett, s első darabja 1988-ban hagyta el a nyomdát. A megjelenés azonban nem a kötetek számozásának a sorrendjében, hanem a kéziratok elkészülte időrendjében történt.⁵

4. *Magyar néprajz nyolc kötetben I. 2. Táj, nép, történelem. A magyar népi műveltség korszakai.* Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. Szerk.: Flórián Mária. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2009, 745 p.
5. Az egyes kötetek Budapesten, az Akadémiai Kiadó gondozásában jelentek meg, így ezt a tényt külön-külön nem jelzem: I. 2. *Táj, nép, történelem. A magyar népi műveltség korszakai.* Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. Szerk.: Flórián Mária (2009); II. *Anyagi kultúra 1. Gazdálkodás.* Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. Szerk.: Szilágyi Miklós; III. *Anyagi kultúra 2. Kézművesség.* Főszerk.: Domonkos Ottó. Szerk.: Nagybakay Péter (1991); IV. *Anyagi kultúra 3. Életmód.* Főszerk.: Balassa Iván. Szerk.: Füzes Endre–Kisbán Eszter (1997); V. *Folklór 1. Magyar népköltészet.* Főszerk.: Vargyas Lajos. Szerk.: Istvánovics Márton (1988); VI. *Folklór 2. Népzene, néptánc, népi játék.* Főszerk.: Dömötör Tekla. Szerk.: Hoppál Mihály (1990); VII. *Folklór 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság.* Főszerk.: Dömötör Tekla. Szerk.: Hoppál Mihály (1990); VIII. *Társadalom.* Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. Szerk.: Sárkány Mihály–Szilágyi Miklós (2000).

Nota bene: a sorszámilag legelső kötet (ha elkészül) a legutoljára megjelent lesz. Ami, történetileg szemlélve voltaképpen mellékes, ám ha belegondolunk, hogy a legelsőként megjelent kötet és az utolsó között (most már) minimálisan több mint két évtizedes időbeli távolság van, azért nem egészen szerencsés, ha az alapozó tanulmányok (amelyekre, elméletileg, a többinek épülnie kellene) voltaképpen a mai napig nem jelentek meg. Arról már nem is beszélve, hogy közben egy rendszerváltás is végbement... Megjegyzem, mindez nem a szervezők, főszerkesztők, szerkesztők munkájának a kritikája, hanem (nagyon is ismerve ezt a, több szerzőt megmozgatni próbáló élethelyzetet) az együttérzés kifejeződése akar lenni.

Az egyes kötetekről jelentek már meg ismertetések, recenziók, kritikák (persze korántsem annyi és olyan mélységű, mint amit egy ilyen meghatározó jelentőségű vállalkozás megérdemelt volna),⁶ így a továbbiakban első sorban a legutóbb megjelent, a sorozat darabjait tekintve második, pontosabban az első, kettébontott „kötet” második darabjáról lesz szó. Mivel azonban egy, a történetiség okán átfogó munka a jelen ismertetés tárgya, amelynek lehetnek (és kellene is, hogy legyenek!) kapcsolódási pontjai, ne adj’ isten akár átfedései is a többi kötettel, időnként szűkségszerű lesz némi elkanyarodás.

A kötetet Paládi-Kovács Attila Előszava után az ugyanő által írott bevezető fejtegetések sora nyitja, *Források, módszerek, eredmények a népi műveltség történeti kutatásában* címen. Utóbbi voltaképpen a kezünkbe adott kötet módszertani előzményeit, elméleti hátterét, irányait hivatott megadni. Áttekinti a történetiség jelen-, illetve jelen nem létét a magyar néprajzon belül, a társadalmi kapcsolódásokat, külföldi példákat, problémákat sorakoztat fel. Noha kifejezetten sehol nem definiálja, hogy voltaképpen mit is kutat a néprajz, szövegéből ez mégis kiolvasható: „döntően a kétkézi munkából élő, adózó, robotoló emberek csoportjainak” (amit a „nép”-nek tart) a kul-

6. Jelen sorok szerzőjétől például: *Magyar néprajz nyolc kötetben.* VIII. *Társadalom.* *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 2. évf. (2000) 3. sz. 195–198. p.

túráját, mégpedig elsősorban annak „szegényesebb, régiesebb világát” (17. és 14. p.) vizsgálja a néprajz. Pedig tulajdonképpen nem is az a kérdés, hogy mit tekintünk „nép”-nek. Egy másik helyütt a szerző nagyon helyesen megjegyzi, hogy ez, mármint a „nép” „történetileg változó kategória, melynek tartalma koronként más és más” (15. p.). No már most ha ez igaz, márpedig nagyon úgy tűnik, hogy az, akkor minek is vizsgáljuk a történetiségét? A legoptimistább helyzetben is minden egyes korszak bemutatásánál újra kellene definiálni a „nép”-et. Ráadásul ahogy arra Paládi-Kovács Attila is rámutat a „16–17. századi nagyasszonyok” kenyérsütésének és kelengyekészítésének, valamint a népdalokat, pásztornótákat éneklő 19. századi Tisza menti földbirtokosok szemléletes példáin keresztül (15. p.), ezek a népszerű vonások nem csak a „nép”-nek definiált társadalmi csoportok köréből ismertek. Ezért aztán talán nem is azzal kellene bíbelődni, hogy a „nép” fogalmát definiáljuk, hiszen azzal még nem jutottunk közelebb a népi kultúrához, hanem ezt a sajátos kultúrát kellene valahogy meghatározni. Ez pedig – úgy tűnik – nem társadalmi osztályokhoz, rétegekhez, csoportokhoz köthető. Annál is kevésbé, mert ha elfogadjuk, hogy ezeknek a bizonyos (tudatosan leegyszerűsítve a meghatározást) kétkezi munkából élő rétegeknek a kultúráját vizsgálja a néprajz, akkor az sem teljesen igaz. Hiszen ezeknek a rétegeknek, csoportoknak, osztályoknak a kultúrája egy részét (keskenyebb vagy szélesebb sávját) olyan elemek töltik ki, amelyek nem azonosíthatóak semmilyen népi vagy akár csak nép-szerű kultúrával. Ezekkel (legalábbis hagyományosan) nem is foglalkozik sem az etnográfia sem a folklorisztika. A vizsgált társadalmi rétegek egyedei ismerik már elég régen az egyszerűt, tudnak mindenféle operettmelódiaikat, éppen időszzerű slágereket stb., de ezek behatóbb vizsgálatával a folklorisztika rendesen nem foglalkozik, pedig még a népi kultúra, a folklór egyéb jelenségeihez hasonlóan variálódhatnak is. Mindamelllett, ahogy arra fentebb már történet utalás, a más, „nép”-nek semmiképpen nem definiálható társadalmi rétegek körében olyan jelenségek is jelen voltak/vannak, amelyek magas- vagy hivatásos vagy elit kultúráként

szintén nem határozhatóak meg (különbféle hiedelmek, viccek, anekdoták, szokások ismerete stb.). Történetileg távolabbi korokat nézve ez az összefonódás még erőteljesebbnek látszik (gondoljunk csak a több kutató által is oly plasztikusan leírt farsangi népünnepekre, amelyeken a pórnép és az uralkodó osztály magával az uralkodóval az élen együtt mulatott). A megoldás vélhetően ennek a speciális kultúrának a definiálásában van, amit (mivel a „népi kultúra” kifejezést tudatunkban már túlságosan lefoglalta a „paraszi kultúra”) populáris kultúrának nevezünk. Populáris: mint nép-szerű, mint a nép által előnybe helyezett forma. Ennek definiálására már történetek kísérletek, Paládi-Kovács Attila is említ néhányat, ám a végső szó még nem mondatott ki. Most nem is lehet célunk, hogy tovább foglalkozzunk ezzel a problematikával, de hangsúlyozni szeretném, hogy a történetiség finomabb megragadásához is használhatóbb lenne a populáris, mint a szűkre foglalt, részben lejáratos népi kultúra fogalma.

Hogy ennek a kultúrának (nevezzük akár népinek, akár populárisnak, noha nem mindegy!) mi a története, időben miként alakult, véleményem szerint semmi köze a „nép” időszemléletéhez. Annak, hogy a történészek szerint mikor zajlott a harmincéves háború, semmi köze ahhoz, hogy a benne részt vevő katonák ezt miként élték meg, s tudták-e egyáltalán, hogy az adott pillanatban épp hányat írnak... Egyébként meg, gondolom, nincs néprajzkutató, aki a történetiséget (a változásokat, a fejlődést, alakulást, módosulásokat) egy adott kultúrán vagy annak részterületen belül komolyan gondolva teljesen figyelmen kívül óhajtana hagyni. Ezért tartom rendkívül fontosnak a kötet által felvetett problémát. Az aztán már más kérdés, hogy valóban így módon kellett-e a történetiség kérdését megoldani. Főleg hogy a történetiség mint rendezőelv az egyes előző (pardon: következő) kötetekből sem hiányzik. Nagyon helyesen. A már megjelent tematikus kötetekben olvashattunk például a népzene, a néptánc történeti rétegeiről (VI. kötet), a magyar népmese történeti rétegzettségéről, a monda történeti kialakulásáról, a népballada eredetkérdéseiről (V. kötet), a szőlészet-borászat történeti

rétegeiről, az ekeformák fejlődéstörténetéről (II. kötet) és így tovább.

Jelen kötet belső szerkezete viszont nem a tárgykörök szerinti bemutatáson, hanem a kronológiai áttekintésen alapszik. Négy nagyfejezetben (1. Előzmények a 10. századig; 2. 11–15. század; 3. 16–18. század; 4. 1848–1945), tárgykörökre lebontva (társadalom, gazdálkodás, település és építkezés, kézművesség, viselet, táplálkozáskultúra, szöveges folklór, zene, tánc, szokás- és hitvilág stb.) mutatja be az egyes jelenségek adott korszakra vonatkoztatható jellemzőit. Az egyidejű különidejűség szempontjait figyelembe véve a kötet szerzői arra törekedtek, hogy ne az egyes jelenségek megléte, ismerete legyen a mérvadó, hanem a domináns vagy alárendelt volta. Hogy mennyire sikerülhetett, nincs ember, aki ezt tárgyilagosan el tudná dönteni. Ami azonban ennél sokkal inkább zavar ebben a történeti tablóban, az az, hogy a 20. századi jelenségeket az esetek túlnyomó többségében úgy kezeli, mint ha Trianon nem is létezett volna, mint ha 1918/1920-ban nem következett volna be a magyar népi kultúra alakulásában egy meghatározó törés, mint ha a Magyarország határain kívül rekedt magyar vagy magyar jellegű területek fejlődése nem indult volna el egy (legalábbis részben) másik úton. Az új országnevek (Csehszlovákia, Románia, Szerb Királyság stb.) gyakorlatilag elő sem fordulnak a kötetben! Amíg a korábbi korszakok tárgyalását a források hézagossága, egyenetlensége nehezíthette, addig ebben az esetben (a somorjasi Magyar népi műveltség a kapitalizmus korában: 1848–1945 című fejezetben) lett volna, legalábbis bizonyos témakörökhöz, az országhatárokon túli területekről, például a kulturális szétfejlődést is prezentáló használható forrásanyag, illetve legalább a problémát fel lehetett volna vetni. Nincs itt arra tér, hogy tételelesen az összes tárgykört végig elemezzük, de néhány kiemelt téma bemutatása vagy legalábbis érintése elengedhetetlennek tűnik.

Az alapprobléma tehát, hogy 1918-at (illetve 1920-at) követően is az egyes részfejezetek szerzői általában úgy tesznek, mintha a korábbi állapotok lennének érvényesek, s miközben az előző időmetszetekben általában az egész magyar nyelvterületről (sőt az egész korabeli

Magyarországról) beszéltek, most ez leszűkült a mai Magyarország területére anélkül, hogy erre konkrét utalások történtek volna. Fél kézen megszámlálhatóak az olyan mondatok, mint a következő: „Az I. világháború és az államhatárok átrendeződése az állattartás hanyatlását idézte elő” (503. p.), amit aztán, értelemszerűen már a mai magyar államhatárok közti viszonyok leírása követ. Hogy mi történt az országhatáron kívül rekedt magyar területeken, arról nem kapunk információt. Adatok pedig volnának, hogy csak (szűkebb térségünkben maradvá) Angyal Béla, Fehérváry Magda vagy Pusko Gábor, illetve Viga Gyula munkáira utaljak.⁷ Tovább haladva a kötetben, de még mindig a gazdálkodás témakörénél maradvá, egyszer csak teljesen váratlanul megjelenik egy mondat, ami az összefüggéseket kevésbé ismerő olvasó számára véleményem szerint értelmezhetetlen. Az előzményekben a 20. század első harmadában a parasztbirtokos tökeszegénységéről van szó (gondolom: úgy általában), ami banki hitel felvételét tettené szűkségessé a parasztagazdák számára, s ez sok esetben árveréshez vezetett. „A Sarlósfiatalok 1930-ban már 'bankrabszolgaságot' emlegettek az elárverezett dél-szlovákiai parasztbirtokok láttán” – olvashatjuk (521. p.). Mellesleg Dél-Szlovákiának ez az egyetlen, konkrét említése a kötetben. Tovább haladva, a szülőkkultúra taglalása kapcsán megtudhatja az olvasó (ha korábban nem tudta volna), hogy „az első világháborút lezáró békeszerződés értelmében Magyarország területének kétharmadát, lakosságának pedig egyharmadát veszítette el”. Ezt követően néhány sorban a borvidékekről, bortermelés piacairól, azoknak az időközben meghúzott határokat általi elszigetelődéseiről is szó esik (527. p.).

Az efféle rövid kitérők azonban inkább kivételnek számítanak, s általánosságban inkább

7. A további konkrét irodalmi hivatkozások szétfejtésének egy recenzió kereteit, ezért attól most eltekintek. L. Juhász Ilona néprajzi bibliográfiaköteteiben, valamint a Fórum Kisebbségkutató Intézet honlapján található, alapvetően szintén L. Juhász Ilona által karbantartott néprajzi bibliográfiában bőszeges vonatkozó anyagot talál az érdeklődő: www.foruminst.sk

az időközben meghúzott határok figyelembe nem vétele a jellemző az egyes témakörök összefoglalásaira. Jellemző a következő idézet: „A két világháború között az ország sok vidékén a lakáskultúra tovább őrzi hagyományos paraszti jellegét. Még a virágos bútor is kelen-dő. Használatát és előállítását korabeli fotók, évszázmos darabok, leírások dokumentálják Erdélyben, Észak-Magyarországon, a Kisalföldön és a Duna mentén. Készülnek még a brassyói előképek nyomán kialakult, kettős nagy girlanddal fémjelzett *bukovinai ládák* Andrásfalván, többféle festett bútor a székellyöldi Vargyason, Kézdivásárhelyen, Bereczken, Csik-karcfalván és Dánfalván [...] *ládák Komáromban...*” (585. p.), mintha tehát Trianon be sem következett volna. Közben pontosan tudjuk, hogy az első világháborút követő határ-meghúzással a komáromi asztalosipar is hanyatlásnak indult, nem beszélve a korábban prosperáló, Vágon történő fakereskedelemről. A két világháború között a csehszlovák textil- és cipőipar olcsó termékei egyrészt a helyi magyar háziipart és kézművességet szorították vissza, másrészt a viselet alakulásában is fontos szerepet játszottak. Ezek és más tényezők már a második világháború kitöréséig (tehát alig két évtized alatt!) alaposan átalakították a dél-szlovákiai magyarok mindennapi (ha úgy tetszik: népi) kultúráját, kezdve a gazdálkodás bizonyos jelenségeivel, a lakáskultúrán és öltözködésen át egészen a táplálkozási szokásokig. Márai Sándor, meglepően éles szemmel, ezt már 1939 tavaszán, közvetlenül az első bécsi döntést követő visszacsatolás után észrevette: „A vendégülőkben sok ember, hangos szó, kirándulók és emlékezők: a felvidéki városokban most egy nemzedék keresi emlékeit. Az ebéd jó és olcsó, a kiszolgálás gyors és készséges, s mégis, az egészben van valamilyen árnyalati idegenség: ez még a másik stílus, ez az étterem, ez a modernség, ez az étlapnélküliség, ez az olcsó, kérértlen menürendszer... valahogy más minden az étteremben, mint a Duna másik partján. A személyzet figyelmes, de más-ként, mint odaát, az egészben van valami gyárias, tömegre beállított, s azt kell mondanom, hogy ez a modor, ez a stílus, ez az egész változás, melynek már csak az életformákban talál-ni ízt és nyomát, nem is ellenszenves. Itt húsz

évig másként éltek az emberek, sok gond között, sok szenvedésben, s mindenestül tanultak egy újfajta életütemet, amely nem sokat kivételez. A demokrácia rejtélyes folya-mat, s nem szabad összetéveszteni a rossz modorral. Ez a Bata-cipős demokrácia még raj-tahagyta kézjegyét a visszakérült területek életformáin, s ha szelleme, hangja idegen is, azt kell mondanom, nem ez volt a legrosszabb, amit a csehek ellenünk elkövettek...”⁸

A magyar néprajz az elmúlt egy, másfél (de akár több) évszázad alatt nem éppen egyne-mű, nem éppen azonos megbízhatósági fokú, de kétségtelenül irdatlan mennyiségű adatot halmozott fel. Ezeket az egyes részterületek specialistái időről időre értelmezik, újraértel-mezik, a tudományszak éppen időszerű állapo-tához képest megkísérlik felhasználni. Időnként, mint láttuk, szintézisek is születnek, amelyek egyrészt a már említett speciális rész-tanulmányokra, másrészt magukra a yers adatokra épülnek. És ezekből megszületnek az áttekintő összegzések (*A magyarság néprajza; Magyar néprajz nyolc kötetben*), amelyek egy időre megszabják a tudományszak irányát, másfelől megmutatják azt, hogy melyik az a másik irány, esetleg más irányok, amelyeken haladni kellene vagy legalábbis lehetne. Olykor arra sarkalják ezzel a tudományszak képviselő-it, hogy a mellény újrágombolásának szüksé-gességéről is elgondolkozzanak.

„...egy hiányait ismerő, de megvalósult vál-lalkozás többet ér száz kitűnően elgondolt, de megvalósíthatatlanul maradt, talán soha meg sem valósuló, ki nem próbált tervezetnél” – írja Paládi-Kovács Attila, a kötet főszerkesztője a szóban forgó kötet előszavában. Megállá-pításával maradéktalanul egyet tudok érteni. Csak azzal tudunk mit kezdeni, ami elkészült. Legfeljebb a hiányzó gombokat majd fölvarr-juk, s azt a bizonyos mellényt meg újrágom-boljuk. Hiszen erről (is) szól a tudomány...

Liszka József

8 Márai Sándor: Jókainál. In uő: *Ajándék a vég-zettől. A Felvidék és Erdély visszacsatolása*. Budapest, Helikon Kiadó, 2004, 180–183. p (idézett hely: 181. p.)

L. Juhász Ilona: Neveitek e márványlapon... A háború jelei. (Adalékok a világháborús emléklelek etnológiai szempontú értelmezéséhez). Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010, 406 p. /Jelek a térben, 3/

A néprajzi kutatómunka célja mindig a kultúra kutatása. Ez alapvonásait tekintve két módon lehetséges. Az egyik az, ha a kutató egy kisvilág belsejéből indul, egyre több, egyre nagyobb kört (jelenséget) vonva be a vizsgálódásba – a kiindulópont körül. A másik pedig kívülről kezdődik, valamilyen szempont szerint kiválasztott jelenséghalmoz számbavételéből indulva jut egyre beljebb, mélyebbre – fokozatosan szűkítve a koncentrikus köröket.

L. Juhász Ilona jelen munkája az utóbbit követi. Többször is utal rá, hogy az igazi mélyfúrást még ezután tervezi, és a könyvében felhalmozott anyag ezt meg is követeli, stabil rendszerezése lehetővé is teszi.

A jelenségek, amelyekkel foglalkozik, állandó (vagy állandóságra szánt) elemei egy terület köztereinek. Ugyancsak állandóak, immár nem változtathatók a források, amelyekből kötetet anyagát gyűjtötte: az írott sajtó (74! újság, folyóirat) már befejezett, megírt cikkei, tudósításai.

Persze nem pusztán újságcikkek csoportokba rendezéséből áll a kötet. Az olvasó érdeklődését leginkább azzal tartja végig ébren, hogy olyasmint tesz meg, amit máskor is, mások is, másként is megtehettek volna, de... Az állandóan szemünk előtt levő, sokszor szemünk látára szűlő jelek mögé néz. L. Juhász Ilonához hasonló kutatói hajlam is szükséges ahhoz, hogy valaki efféle munkára vállalkozzék.

Lássuk végre, mit is kapunk a könyvtől.

Témáját már az alcím is elárulja: a háború jelei. A kutatómunka a szerző látóterébe került, a két világháborúhoz kötődő emléklelek dokumentálásával kezdődött. („Az utamba kerülő objektumokat módszeresen lefényképeztem, valamint a világhálónak köszönhetően is sok hasznos információhoz jutottam” – írja a 9. oldalon.) A jel, emléklelek fogalma alatt érti: „...a háborús emléklelek funkcióját betöltő valamennyi objektumot: emlékműveket, emléktáblákat, a szakrális kisemlékek kategóriájába sorolható emlékleleteket (kereszteteket,

feszületeket, szentek szobrait, haranglábakat, harangokat, kápolnákat stb.), kopjafákat/ emlékoszlopokat, illetve a háború áldozatainak sírjeleit (katonákét és civilekét egyaránt), valamint katona- és hadifogoly-temetőket is.” (12. p.), ám a sírjelek és temetők idetartozó anyagát ezúttal nem teszi közzé, hatalmas adathalmazról lévén szó. Bizonyára a rendkívül gazdag anyag áttekinthetősége érdekében az emlékleleteket időben is csoportosítja, azokat a következő 5 egységre bontja:

1. Az első világháború időszaka: 1914–1918

2. Az első Csehszlovák Köztársaság időszaka: 1918–1938.

3. Az 1938-as visszacsatolástól 1944-ig

4. 1945–1989

5. Az 1989-es rendszerváltástól napjainkig

Kutatásának térbeli, földrajzi keretét Dél-Szlovákia magyarok lakta déli sávja adja. „A kutatott terület az első világháború idején az Osztrák–Magyar Monarchia része volt, majd a világháborút követően Csehszlovákiához került. 1938-ban visszacsatolták Magyarországhoz, majd 1945 után ismét Csehszlovákia része lett.” (241. p.) Jóllehet olyan jelek is bekerültek a gyűjteménybe, amelyek települését 1938-ban nem csatolták vissza, ám a szerző bizonyára számíthat annyi konszenzusra, hogy a terület alatt a téma iránt érdeklődő olvasó ugyanazt érti, mint ő maga.

A kutatás módszerét elsősorban annak forrásai, a feldolgozott periodikumok határozzák meg, azok hírei tulajdonképpen – a néprajzi módszerek között gyakoribb – „adatközlői” információk feladatát töltik be.

A mintegy 400 oldalas kötet nyitó, kutatástörténeti fejezete is árulkodik arról, hogy noha szó szerint is az utcán hevert a téma korábban is, kutatására kevesen vállalkoztak. A következő fejezetekből a fent említett öt csoport alkot átlátható szerkezetet, a végén kiegészítve az emlékművek állítatóiról, készítőiről és feliratairól szóló részekkel.

Egy-egy fejezetben belül először mindig a történelmi eseményt, tehát az emléklelekállítás (elvi) okát magát olvashatjuk, igazán lényegre törően, érthető tömörítésben. Ezt az emléklelek bemutatása követi, tulajdonképpen altípusok szerint.

Az első világháború kapcsán több altípust találunk már az állíttatás első korszakában is: a nemzeti áldozatkészség szobrai, a király-szobrok és egyéb királyábrázolások, a hősök ligete, parkja, az emlékkutak és a harctéri festészet alkotóják a tipológiai sort.

A bemutatás sorrendjében követik ezeket a visszacsatolás utáni évekhez kötődő országzászlós emlékjelek, a második világháborúsak, a szocializmus évtizedei alatt készült emlékjelek, majd az 1989 után készült ún. folklorizmus-kopjafák.

Külön nagy fejezetet alkotnak a holokauszt emlékjelei, a zsidó és a roma holokauszt, valamint a zsidómentők emlékjelei.

A szakrális kisemlékek, jóllehet formailag nem tartoznak a háborús emlékjelek közé, funkciójukat tekintve lehetnek emlékjelek. Emléktáblák, keresztek, szentek szobrai, képoszlopok, kápolnák, haranglábak tartoznak többek között ebbe a csoportba.

Minden fejezetből kiderül – mert a szerző figyelme erősen irányul erre –, hogy valójában ki is, miért is állíttatta az emlékeket. Ezeknek a köztéri alkotásoknak a szemlélésekor vélhetően eszünkbe sem jut feltenni effajta kérdéseket. L. Juhász Ilona munkájából megtudhatjuk, hogy például az érintett, a háborúban hozzátartozóikat elvesztő családok egyszerű szándéka a legritkább esetben vezet egyenes úton az emlékjelig. Ahogyan a történelem vagy akár az emberi emlékezet is szerkesztett, nem „spontán”, önmagától létező dolog, ugyanúgy megvolt, megvan az emlékjelek állításának a magasatos céllal nemegyszer nehezen összehangolható, mondhatni anyagias gyakorlata. A társadalom egyes rétegeit képviselő vagy képviselőket kisajátítani akaró politikai erők számára például olykor-olykor eszközként szol-

gáltak. Az első, a háborús hősök előtt tisztelgetni akaró eredeti szándék nemegyszer olyanra eltért a kiindulóponttól, hogy nem a hősök, hanem az állíttatók neve került a jelre.

A formai változatosság kapcsán is fény derül a könyvből arra, hogy ha nem is minden esetben, de tendenciaszerűen volt jelen a gyakorlatban a készletből válogatás, a katalógusból rendelés. Persze ez még nem zárja ki, hogy azoknak a családoknak, akik a háborúban elvesztették szeretteiket, ezek az emlékjelek tisztán „csupán” az emlékezés jelei – ám gyakran nem ők a saját útján véleményt formálók.

És ez csak a bonyolult szövet egyik szála... A szerző olyan irányban tervezi a munka folytatását, hogy az itt közölt anyag elemeinek mai fizikai létezését, kultuszteremtő funkcióját, „rituális” jelentőségét a helyben, az emlékjelekkel együtt élő közösségek szempontjából elemzi tovább. A Mellékletben közölt, a kötet teljes terjedelmének nagyjából felét kitevő, szó szerint idézett sajtóanyag, valamint a helynévmutató terjedelme is sejteti, hogy szövet „élő” szála is várhatóan erős lesz.

L. Juhász Ilonát a közelmúltban Györffy István Emlékéremmel tüntették ki. Ezt a kitüntetést a mai Magyarország határain kívül élő magyarok kultúrájának kutatását összefogó Györffy István Néprajzi Egyesület a kiemelkedő teljesítményt nyújtó kutatóknak ítéli oda. Ha L. Juhász Ilona korábbi munkáit ezúttal nem vesszük is tekintetbe, csak ezzel a legújabb kötetével is sokat mond a szlovákiai magyar tájak kultúrájáról, méghozzá időtálló alapossággal. Nagy öröm, hogy ez a tudomány intézményei számára is látható.

Gecse Annabella

Számunk szerzői

Balázs Edit (1947)

történész (Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest, Magyarország)

Balogh István (1986)

tanár, doktorandusz (Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest, Magyarország)

Bányai Viktória (1971)

hebraista, történész (MTA Kisebbségkutató Intézet Judaisztikai Kutatócsoport, Budapest, Magyarország)

Bolemant Lilla (1964)

doktorandusz (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Gecse Annabella (1972)

néprajzkutató, muzeológus (Damjanich János Múzeum, Szolnok, Magyarország)

Glässer Norbert (1979)

vallásetnológus (Szegedi Tudományegyetem, Szeged, Magyarország)

Holec, Roman (1959)

történész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

L. Juhász Ilona (1960)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)

Kara Anna (1962)

lexikonszerkesztő (Budapest, Magyarország)

Kiss Endre (1947)

filozófus, az MTA doktora (Nyugat-magyarországi Egyetem Doktori Iskola, Szombathely; Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Budapest, Magyarország)

Liszka József (1956)

etnológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet Etnológiai Központja, Komárom, Szlovákia)

Misad Katalin (1961)

nyelvész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Molnár Ferenc (1986)

doktorandusz (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország)

Öllös László (1957)

politológus (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, Szlovákia)

Simon Attila (1966)

történész (Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Szabó Tünde Judit (1970)

néprajzkutató (Miskolc, Magyarország)

Zahorán Csaba (1977)

történész (Terra Recognita Alapítvány, Magyarország)